

המכללה לביטחון לאומי מחזור מ"ה

חומרי קריאה

ההתנסות האסטרטגית הראשונה
הזירה הצפונית

המדריך המוביל: אלי"ם אלי בר-און

איראן בעידן שלאחר המדינה האסלאמית: יעדים, הזדמנויות ואתגרים

23 בנובמבר 2017

ד"ר רז צימטי¹

עיקרי המסמך

היעדים האסטרטגים של איראן בסוריה, בעיראק ובמזה"ת

בעיראק ובסוריה הגיע לסיימו תהליך התמוטטותה של המדינה האסלאמית, שהוקמה ע"י דאעש בסוריה ובעיראק. בעקבות זאת שב דאעש "למקומו הטבעי" כארגון טרור ג'האדיסטי, שאינו חייב לנהל ולהגן על מדינה בעלת גבולות טריטוריאליים, מפלת המדינה האסלאמית יוצרת ואקום ביטחוני ומדיני ופותחת בפני איראן הזדמנויות חדשות להעמיק השפעתה בסוריה, בעיראק ובמזרח התיכון כולו.²

איראן, שכבר הוכיחה בעבר יכולת טובה לנצל כל הזדמנות לשיפור מעמדה כמעצמה אזורית, מבקשת כעת לנצל את החלל, שהתמוטטות המדינה האסלאמית הותירה אחריה בסוריה ובעיראק, כדי לקדם את שאיפותיה באזור ולמלא תפקיד מרכזי בעיצוב המזרח התיכון בעידן שלאחר דאעש. פעילות איראן בסוריה ובעיראק משתלבת באסטרטגיה האיראנית הכוללת החותרת להגמוניה אזורית. איראן מבקשת להרחיב את השפעתה על מדינות וארגונים באזור, ובמקביל למנוע התבססותם של ארה"ב והמערב בסוריה, בעיראק או בכל מדינה אחרת. פעילותה האזורית של איראן נועדה לא רק ליישם את תפיסתה האידיאולוגית ("ייצוא המהפכה") אלא בעיקר לממש אינטרסים לאומיים איראניים, הנתפסים בעיני איראן כחיוניים.

במדיניותה הנוכחית בסוריה ובעיראק מבקשת איראן לקדם כמה יעדים מרכזיים:

- ◆ **ייצוב ועיצוב המשטר הסורי:** שימור משטר הנשיא אסד, סיוע להתבססותו והגברת ההשפעה האיראנית עליו הינם יעדים חיוניים עבור איראן. זאת, הן בשל היותו של המשטר הסורי בעל ברית אסטרטגית של איראן בעולם הערבי והן בשל ההשלכות השליליות העלולות להיות לנפילת משטר אסד על ארגון חזבאללה כתוצאה מאובדן העורף הלוגיסטי הסורי (החיוני להעברת הסיוע האיראני לארגון). מעבר לכך, סוריה השוכנת בלב העולם הערבי נתפסת כמרכז גיאוגרפי חשוב בלב המזרח התיכון, שממנו תוכל איראן בעתיד לנהל ביתר יעילות את מדיניותה החתרנית לשם קידום ההגמוניה האזורית שלה.
- ◆ **ביסוס מרחב השפעה איראני-שיעי, שישתרע מאיראן דרך עיראק וסוריה ועד לבנון והים התיכון.** במרחב השפעה זה ניתן יהיה ליצור מסדרון יבשתי מאיראן לסוריה וללבנון. מסדרון שכזה יספק לאיראן

¹ מסמך זה הינו עדכון והשלמה לפרסום מרכז המידע מה-23 באוגוסט 2017: "איראן בעידן שלאחר המדינה האסלאמית: יעדים, הזדמנויות ואתגרים".

² על ההשפעות המקומיות, האזוריות והבינלאומיות של קריסת המדינה האסלאמית ראו פרסום מרכז המידע מה-16 בנובמבר 2017: "התמוטטות המדינה האסלאמית: ומה הלאה?".

נתיב נוסף להעברת כוחות, נשק וציוד לסוריה וללבנון. זאת במקביל לנתיב האווירי, בו היא משתמשת כבר כיום באופן תדיר, ולנתיב הימי, בו היא עשתה שימוש במספר הזדמנויות בעבר. נראה לנו כי איראן שואפת גם ליצור לעצמה גישה לים התיכון, ולהשיג דריסת רגל צבאית ארוכת טווח בסוריה (הגם שבכירים איראנים הכחישו כוונה שכזאת).

◆ הגברת מנופי הלחץ והחרפת האיום על ישראל תוך יצירת הרתעה כלפיה. זאת, בעיקר באמצעות חיזוק יכולותיו הצבאיות של ארגון חזבאללה, יצירת יכולות עבור חזבאללה ליצור אמצעי לחימה והקמת תשתיות טרור מקומיות ברמת הגולן או בעורפו, שנועדו ליצור חזית טרור חדשה עם ישראל. נראה לנו, כי בראייה האיראנית תתבסס פעילותה ברמת הגולן או בעורפו על פעילי חזבאללה, פעילי מיליציות שיעיות הנתמכות ע"י איראן ופעילים מקומיים מרמת הגולן³.

◆ שימור עיראק כיחידה טריטוריאלית אחת בדומיננטיות שיעית וכבעלת ברית הנתונה להשפעה איראנית. לשם קידום יעד פוליטי זה מטפחת איראן מיליציות שיעיות בעיראק הנתונות להשפעתה ("הגיוס העממי"), שבאמצעותן ניתן יהיה לקדם את היעדים האיראנים בזירה הפנים-עיראקית. השתתפות המיליציות השיעיות במערכה נגד המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק היקנתה להן ניסיון צבאי אותו איראן תפעל לנצל לצרכיה.

◆ דחיקתה של ארצות-הברית מהאזור, הנתפסת על-ידי איראן כאיום מרכזי על ביטחונה הלאומי ועל האינטרסים החיוניים שלה. בשלב הראשון יושג יעד זה ע"י מזעור ההשפעה האמריקאית בסוריה ובעיראק בעידן שלאחר כיבוש מוצול ואלרקה, ובהמשך גם פגיעה בהשפעה האמריקאית במדינות נוספות במזרח התיכון בעלות אוריינטציה מערבית.

◆ העמקת ההשפעה הפוליטית, הכלכלית, הדתית והתרבותית האיראנית בסוריה, בעיראק ובלבנון. זאת, תוך ניצול חולשת הממשל המרכזי במדינות הללו וניצול ההזדמנויות הטמונות בשיקום הכלכלה ומערכות התשתית בסוריה ובעיראק, שנהרסו בשנות המלחמה. מכשיר חשוב להשגת יעד זה הינם הקהילות השיעיות המתגוררות במדינות הללו (ובסוריה גם הקהילה העלוית), המצויות במתח עדתי-דתי עם האוכלוסיות המוסלמיות-סוניות.

◀ כדי לממש את יעדיה האסטרטגיים ממשיכה איראן להשקיע את עיקר המאמצים בסוריה בייצוב שלטונו של אסד ובהרחבת שטחי שליטתו. חרף ההישגים המשמעותיים למשטר הסורי, שהאחרון שבהם היה נפילת המדינה האסלאמית, טרם הושגה הכרעה סופית במערכה בסוריה הממשיכה להציב בפני איראן ומשמרות המהפכה אתגר משמעותי, ולגבות ממנה ומבני חסותה מחיר אנושי כבד (כך למשל במערכה לכיבוש אלבוכמאל, המאחז האחרון של המדינה האסלאמית בסוריה, נהרגו מספר קצינים ממשמרות המהפכה, מהם שני קצינים בכירים בדרגת אל"מ).

³ בעבר התבטא אבו מהדי אלמהנדס, פעיל שיעי עיראקי המשמש כסגן מפקד "הגיוס העממי" (מסגרת-על של המיליציות השיעיות בעיראק, הפועלת בחסות איראן), כי אם חסן נצראללה יבקש לפנות לעבר ישראל במקרה שיפרוץ עימות, "הגיוס העממי" יעשה זאת. בהקשר זה ראו פרסום מרכז המידע מה-20 ביולי 2017: "האינטרסים והכוונות של איראן בעיראק ובסוריה כפי שהם משתקפים בהתבטאויות מפקדים בכירים ב"גיוס העממי", מסגרת-על של המיליציות השיעיות בעיראק המופעלת ע"י כוח קדס האיראני".

◀ איראן חותרת לנצל את הכוחות המופעלים ע"י משמרות המהפכה כדי להתבסס בשטחים מהם נדחקו המורדים הסורים דאעש. זאת במטרה ליצור מרחב השפעה, שישתרע מאיראן דרך עיראק וסוריה ועד לבנון והים התיכון. צירים יבשתיים ממזרח למערב יאפשרו גישה איראנית ישירה לבעלות בריתה בסוריה ובלבנון. המאמץ האיראני לבסס ציר זה מתבצע באמצעות התקדמות הכוחות התומכים במשטר אסד, ובכללם חזבאללה ומיליציות שיעיות הפועלות בחסות משמרות המהפכה לנקודות מעבר מרכזיות, שעל הגבול העיראקי-סורי. איראן עודדה את הארגונים שבחסותה בעיראק ובסוריה לפעול בקרבת הגבול העיראקי-סורי וכיום יש, להערכתנו, לארגונים שבחסותה שליטה/השפעה על קטעים נרחבים ממרחב הגבול.

מכשולים בדרך למימוש האינטרסים האיראנים

◀ איראן ניצבת בפני כמה מגבלות בסיסיות בבואה לבסס את עצמה כגורם כוח משמעותי במרחב הערבי במזרח התיכון. ראשית, כמדינה בעלת רוב פרסי היא נתפסת גם בעולם הערבי, גם בעיני בעלות בריתה, כגורם זר הנוהג באופן מתנשא ולעיתים אף גזעני כלפי שכניו הערבים. שנית, איראן השיעית מתקשה לממש הגמוניה אזורית במרחב שרובו מוסלמי סוני. השימוש בארגונים שליחים (proxies) מקומיים מסייע אומנם לאיראן לטשטש את מעורבותה הישירה במרחב, אך קיימת בעייתיות באסטרטגיה הנשענת על הפעלת שליחים בעלי אינטרסים משלהם, שאינם כפופים באופן מוחלט לתכתיב האיראני.

◀ כינון מרחב ההשפעה האיראני במערב עיראק ובמזרח סוריה והקמת מסדרון יבשתי מאיראן לכיוון הים התיכון מציב אתגר מיוחד עבור איראן. זאת משום שממשלת עיראק (בעידוד ארה"ב) עלולה להערים קשיים על העברת אמצעי לחימה בנתיב זה. בנוסף לכך חלק מהנתיב נשלט על-ידי כוחות המתנגדים לחדירת איראן, כגון המיליציות הכורדיות הנתמכות על-ידי ארצות-הברית או האוכלוסייה הסונית המתגוררת במערב ובמרכז עיראק. גם דאעש, שצפוי בתום המערכה בעיראק לשנות את דפוסי פעולתו לארגון טרור וגרילה, צפוי לבצע התקפות פגע וברח כנגד תנועת כלי רכב איראנים, שינועו במסדרון היבשתי (כלי רכב איראנים עשויים להיתפס כיעד אטרקטיבי עבור דאעש בגלגולו החדש).

◀ פעילותן של המעצמות ושל מדינות האזור, ובמרכזן רוסיה, ארצות-הברית ותורכיה, מגבילה, אף היא, את יכולתה של איראן לממש את שאיפתה להגמוניה אזורית ולעצב את סוריה ועיראק כחלק ממרחב ההשפעה שלה. בסוריה הפכה רוסיה לגורם הדומיננטי בשל מעורבותה הצבאית במלחמת האזרחים ואיראן נאלצת לעיתים להסתפק בתפקיד משני במהלכים הצבאיים והמדיניים המתחוללים בסוריה (דבר הטומן בחובו פוטנציאל של מתחים ביחסי איראן-רוסיה). שחקן מתחרה נוסף לאיראן במרחב הסורי (ואף מעבר לו) היא תורכיה, המבקשת לשחק תפקיד מרכזי הן במאמץ הצבאי נגד דאעש והן בעיצוב ההסדרים המדיניים על עתיד סוריה. ניתן להניח, כי תורכיה המוסלמית-סונית עשויה לראות את התחזקות ההשפעה האיראנית והשיעית בסוריה (ובמזה"ת כולו) כפגיעה באינטרסיה.

◀ גם בזירה הפנים-איראנית מציבה מעורבות איראן בסוריה אתגר לא פשוט. המערכה הצבאית בסוריה גבתה וממשיכה לגבות מאיראן מחיר אנושי וכלכלי כבד, המעורר לעיתים ביקורת פנימית. זאת ועוד, חתירתה של איראן להגמוניה במזרח התיכון עלולה בהמשך לחייב אותה להגביר את "השקעותיה" בסוריה, עיראק,

לבנון ובמוקדי עימות נוספים עם המדינות הערביות הסוניות ובמרכזן סעודיה ועם ארה"ב. הרחבת ההשקעות האיראניות בכוח אדם ובמשאבים נוספים במוקדי העימות השונים עלולה להציף מחדש את הביקורת מבית.

ההיבט העיראקי

◀ **החלשת המשמעותית של דאעש פותחת בפני איראן הזדמנות להרחבת השפעתה בעיראק.** בשונה מסוריה, נוכחותה הצבאית הישירה של איראן בעיראק מוגבלת ביותר והיא מתבססת בעיקר על המיליציות השיעיות העיראקיות ("הגיוס העממי"), הפועלות ברובן בחסות ישירה או עקיפה של משמרות המהפכה. מיליציות אלה, שהתחזקו במהלך המערכה נגד המדינה האסלאמית ממלאות תפקיד חשוב בזירה הפנימית בעיראק, שעשוי אף לגבור בתום המערכה נגד המדינה האסלאמית. מיליציות אלה תתבענה את מקומן בסדר הפוליטי החדש בעיראק. חלק מהמיליציות השיעיות נאמנות לאיראן ונראה שיכולתו של השלטון המרכזי בבגדאד לכפות את רצונו עליהן מוטלת בספק.

◀ איראן רואה במעורבותה בעיראק אמצעי חיוני לשימור השפעתה במדינה זו ולמניעת נוכחות והשפעה של ארה"ב הנתפסות בעיניה כאיום על האינטרסים הלאומיים שלה. בראיית איראן, צפויה נפילת המדינה האסלאמית והחלשת דאעש להאיץ את המאבק עם ארצות-הברית על ההשפעה בעיראק. איראן חותרת לנטרל את ההשפעה האמריקאית בעיראק, אשר גברה במהלך המערכה נגד המדינה האסלאמית, ובעיקר בתקופת הלחימה במוצול.

◀ **בדומה לסוריה, פועלת איראן להרחבת השפעתה בעיראק גם במישורים הכלכלי, התרבותי והדתי.** איראן משקיעה מאמצים נרחבים להגברת הסחר עם עיראק, השתלטה על מספר שדות נפט באזור הגבול עם עיראק ויתכן גם שאיראן תסייע לשיקום האזורים, שנכבשו מידי המדינה האסלאמית. כמו כן פועלת איראן להרחיב את השפעתה הדתית בערים הקדושות לשיעה בעיראק.

◀ **הסיוע האיראני תרם משמעותית להפלת המדינה האסלאמית ולהחלשה (הזמנית?) של דאעש,** אך הביא גם להגברת הביקורת בתוך עיראק נגד התערבותה של איראן בענייניה הפנימיים של איראן. ביקורת זו משקפת את מורכבות המערכת הפוליטית השיעית בעיראק, שבמסגרתה באות לידי ביטוי עמדות שונות ואף מנוגדות ביחס למעורבות האיראנית. את ההתנגדות למעורבות האיראנית בעיראק מוביל בשנתיים האחרונות איש הדת והפוליטיקאי השיעי, מקתדא אלצדר. אלצדר נחשב בעבר לבן-טיפוחיה של איראן, אך בשנים האחרונות התרחק מהאיראנים והחל למתוח ביקורת פומבית על מעורבותה של טהראן בעיראק. איראן מוטרדת מפעילותו הגוברת, ובעיקר מקשריו המתהדקים עם סעודיה, יריבתה המרכזית באזור.

◀ **גם ראש הממשלה חידר אלעבאדי,** שמונה לתפקיד בקיץ 2014 במקומו של ראש הממשלה הפרו-איראני נורי אלמאלכי, מגלה קו עצמאי מול טהראן. ביסוד מדיניותו של אלעבאדי עומד הרצון שלא להפוך את ארצו ל"גרורה איראנית". לכך ניתן להוסיף את עניינה הבסיסי של עיראק בהמשך הסיוע האמריקאי ורצונה לשמר קשרים תקינים עם המדינות הערביות הסוניות, ובהן ערב הסעודית. כניסתה של תורכיה כשחקן נוסף בעיראק נתפסת, אף היא, כאיום בעיני איראן החוששת מפני כוונותיו של תורכיה לבצר את אחיזתה בצפון עיראק.

◀ אתגר נוסף ניצב בפני איראן מכיוון **הכורדים בצפון עיראק, הגם שמידת חומרתו של אתגר זה פחתה באופן משמעותי בעקבות כישלון היוזמה הכורדית לקיים משאל עם על עצמאות החבל הכורדי. איראן חוששת מהפיכתו של האזור הכורדי בעיראק למדינה עצמאית דה-פקטו**, שכן מגמה זו עלולה לסכן את לכידותה הטריטוריאלית של עיראק, לפגוע במאמציה לבצר את השפעתה בעיראק **ולחזק מגמות בדלניות בקרב המיעוט הכורדי באיראן.**

סיכום

בסיכומי של דבר, נפילת המדינה האסלאמית והפיכת דאעש לארגון טרור וגרילה פותחת בפני איראן חלון הזדמנויות למימוש שאיפותיה האזוריות ולהרחבת השפעתה. בעדיפות הראשונה נמצאות לבנון, סוריה, עיראק ותימן, שבהן יש לאיראן אחיזה איתנה, בעיקר באמצעות Proxies שיעים. אף על פי כן, יכולתה של איראן לבצר את השפעתה מוגבלת על-ידי מאפייני יסוד במערכת המזרח-תיכונית, ובראשם ההרכב הדמוגרפי והשפעתם המתחרה של שחקנים אזוריים (סעודיה, המלכדת סביבה קואליציה ערבית סונית) ושחקנים בינלאומיים. הצלחתה של איראן להרחיב השפעתה במזה"ת תלויה לא רק ברצונותיה ובכוונותיה, אלא גם בהתנהלות יתר השחקנים המדינתיים והלא-מדינתיים, הבינלאומיים והמקומיים, הפועלים באזור, ובהחלטתם האם לשתף פעולה עם שאיפותיה או להקשות על איראן במאמציה לבסס מרחב השפעה אזורי.

נספחים

◀ להלן חמישה נספחים העוסקים בהיבטים שונים של המעורבות האיראנית בסוריה, עיראק והמזרח התיכון כולו:

- ◆ **נספח א':** התפתחות המעורבות האיראנית בסוריה.
- ◆ **נספח ב':** מאפייני הפעילות האיראנית הנוכחית בסוריה.
- ◆ **נספח ג':** האתגרים הניצבים בפני מעורבות איראן בסוריה, בעיראק ובעולם הערבי כולו.
- ◆ **נספח ד':** המעורבות האיראנית בעיראק.
- ◆ **נספח ה':** הקשיים הניצבים בפני מעורבות איראן בעיראק.

התפתחות המעורבות האיראנית בסוריה

◀ מאז פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה בשלהי 2011 הוביל כוח קדס של משמרות המהפכה, בפקודו של קאסם סלימאני, את המעורבות האיראנית בסוריה. בשלב הראשון של מלחמת האזרחים, כאשר קיום משטר אסד עמד בסכנה, נועדה המעורבות האיראנית למנוע את נפילת דמשק ומאחזים אסטרטגיים בצפון סוריה לידי המורדים ואת קריסת המשטר הסורי. בהמשך נועדה מעורבות איראן ושלוחיה לסייע למשטר הסורי להרחיב את שטחי שליטתו, לייצב שלטונו באזורים שנכבשו, להגן על האוכלוסייה שיעית והמקומות קדושים לשיעים, לאבטח את מרחב הגבול הסורי-לבנוני ולמנוע "זליגת" הג'האד העולמי מסוריה ללבנון. לטווח הארוך נועדה המעורבות האיראנית להבטיח את אחיזת איראן בסוריה ואת השפעתה על המשטר הסורי ולאפשר שימוש בשטח סוריה כבסיס קדמי של הנוכחות והפעילות האיראנית במזרח התיכון.

◀ המעורבות האיראנית בשלביה השונים של מלחמת האזרחים בסוריה התבטאה במגוון דרכים. בתחילה היא מצאה ביטוייה בהעברת אמצעי לחימה, הגשת סיוע כלכלי ושיגור יועצים איראנים, שפעלו בשיתוף פעולה הדוק עם צבא סוריה וכוחות הביטחון הסורים. מעורבות זאת סייעה לצבא סוריה ברמה האסטרטגית, האופרטיבית והטקטית. איראן חלקה עם מפקדי הצבא הסורי את ניסיון הלחימה שלה, סייעה בשיקום הצבא הסורי, סיפקה הדרכות למפקדי הצבא ברמות השונות והקימה מיליציה עממית הפועלת באותה המתכונת שבה פועלת זרוע הבטיג' באיראן. בנוסף לכך העניקה איראן למשטר הסורי תמיכה פוליטית.

◀ עד ספטמבר 2015 התנהלה המעורבות האיראנית בסוריה באמצעות כמה מאות יועצים איראנים וכמה אלפי לוחמים שיעים מקרב ארגון חזבאללה בלבנון, מיליציות שיעיות עיראקיות ולוחמים אפגאנים ופקיסטאנים, שגויסו על-ידי משמרות המהפכה בתמורה לשכר חודשי ולהטבות כלכליות שונות. נוכחותם הצבאית של אנשי משמרות המהפכה על אדמת סוריה נועדה, בשלב הראשון, בעיקר למשימות ייעוץ. האיראנים נמנעו בשלב זה מהפעלת יחידות צבא אורגניות נגד ארגוני המורדים ובדרך כלל לא היו מעורבים ישירות בלחימה. עם זאת, אנשי משמרות המהפכה נקלעו מעת לעת לחילופי אש בין הכוחות הסורים לבין ארגוני המורדים ומצאו מותם בלחימה.

◀ הישגיהם המצטברים של דאעש, ג'בהת אלנצרה (שלוחת אלקאעדה בסוריה) ושל ארגוני מורדים נוספים בצפון מערב סוריה במהלך השנים 2014-2015, עוררו בקרב האיראנים ספקות באשר ליכולתו של אסד לשרוד בשלטון לאורך זמן. הדבר חייב את איראן להגביר באופן משמעותי את תמיכתה במשטר אסד ולשנות את דפוס פעולתה בסוריה. לנוכח מצוקת המשטר הסורי, תגברה איראן במחצית ספטמבר 2015 את כוחותיה בסוריה, ככל הנראה בכ-1,500-2,000 לוחמים, שחלקם נטלו חלק פעיל בלחימה. כוח התגבור האיראני נועד לסייע לצבא סוריה במתקפה אותה החל לבצע בצפון סוריה בראשית אוקטובר 2015. כמו כן הופעלו חזבאללה והמיליציות השיעיות להגן על המקומות הקדושים לשיעה המצויים בסוריה ובמרכזם קברה של סת זינב (מדרום לדמשק).

קאסם סלימאני מתדרך לוחמים, ככל הנראה באזור לאד'קיה שבסוריה (פייסבוק, 13 באוקטובר 2015).

◀ הקרבות הקשים בצפון-מערב סוריה בשלהי 2015 הסבו אבדות כבדות ללוחמים האיראנים, שניצבו בחזית **המתקפה הקרקעית**.⁴ בחודשים הראשונים של המתקפה נהרגו למעלה ממאה לוחמים איראנים, בהם בלט משקלם של קצינים, ובכללם קצינים בכירים. רובם המכריע של ההרוגים השתייך ליחידות לוחמות סדירות של משמרות המהפכה. **האבדות הכבדות בקרב הלוחמים האיראנים חייבו את הצמרת האיראנית לבצע הערכה מחודשת בנוגע לפריסת הכוחות האיראנים בסוריה ולצמצם באופן משמעותי את סדר הכוחות שלה בסוריה. סדר הכוחות האיראני בסוריה מוערך כיום בכאלף לוחמים ויועצים.**

◀ באביב 2016 שלחה איראן לסוריה **כוחות בהיקף מצומצם מקרב חיילי הצבא הסדיר האיראני** (ככל הנראה כמה מאות לוחמים) במטרה לתגבר את כוחות משמרות המהפכה. הייתה זו הפעם הראשונה מאז מלחמת איראן-עיראק (1980-1988), שלוחמים המשתייכים לצבא הסדיר האיראני נשלחו למערכה צבאית מחוץ לגבולות המדינה. בתוך זמן קצר ספגו גם כוחות הצבא הסדיר אבדות.

◀ **הישגיהם הצבאיים של הכוחות הסוריים בסיוע רוסי, ששיאם בכיבושה מחדש של העיר חלב מידי ארגוני המורדים בשלהי 2016, אפשרו לאיראן לשוב ולהסתמך בעיקר על לוחמי חזבאללה ועל המיליציות השיעיות הזרות שבחסותה הפועלים לצד הצבא הסורי ולהסתפק בגרעין יועצים מצומצם יחסית.** החזרה לדפוס הפעולה הקודם הקטינה את האבדות האיראניות **אולם פגעה גם ביכולת השפעתה של איראן על האירועים בשטח ובהשפעתה המדינית בסוריה.** את תפקידה של איראן כמעצמה העיקרית עליה מסתמך המשטר הסורי תפסה רוסיה בעוד שאיראן נאלצה להסתפק בתפקיד משני במהלכים הצבאיים והמדיניים בשנה **האחרונה**, אשר חידקו את המשטר הסורי.

במקביל לתמיכתה במשטר הסורי חותרת איראן לבסס תשתית טרור מול ישראל ברמת הגולן. היא עשתה זאת בשנים האחרונות באמצעות גורמים מקומיים, שהתבססו ברמת הגולן, בעקבות הואקום הביטחוני

⁴ להרחבה ראו סקירת מרכז המידע למודיעין ולטרור: "ניתוח פרופיל ההרוגים בקרב משמרות המהפכה בסוריה, שספגו אבידות קשות בחודש האחרון (עדכני ל-16 בנובמבר 2015)", <http://www.terrorism-info.org.il/he/20909>; וסקירת מרכז המידע: "יו"ר "קרן השהיד" האיראנית מודה במותם של 2,100 לוחמים, שנשלחו ע"י איראן לסוריה ולעיראק", 16 במרץ, 2017, <http://www.terrorism-info.org.il/he/21176>.

והשלטוני שנוצר בעקבות אובדן השליטה של המשטר הסורי. מוקדי הכוח המקומיים המעורבים בהקמת התארגנויות טרור נגד ישראל, הם פעילי חזבאללה, פעילים דרוזים מקומיים ופעילי ארגון הג'האד האסלאמי בפלסטין. תשתיות הטרור ברמת הגולן לא נועדו בהכרח להיות מופעלות נגד ישראל בטווח המידי אלא ליצור בסיס לנוכחות שליחיה של איראן במרחב רגיש זה ולשמש בעתיד כמנוף לחץ על ישראל.

נספח ב'

מאפייני הפעילות האיראנית הנוכחית בסוריה

המעורבות האיראנית בלחימה

◀ חרף ההישגים המשמעותיים לכוחות התומכים במשטר אסד בשנה האחרונה, ששיאם כיבוש חלב ונפילת המדינה האסלאמית, **משקיעה עדיין איראן את עיקר מאמציה בייצוב שלטון אסד ובהרחבת שטחי שליטתו.** הלחימה בסוריה אומנם דועכת בחסות הסדרי הפסקת האש שרוסיה מצליחה ליישם ברחבי סוריה, אך **טרם הושגה הכרעה סופית במערכה,** שממשיכה להציב בפני איראן ומשמרות המהפכה אתגר משמעותי. **מאז אוגוסט 2017 נהרגו בסוריה לפחות עשרה לוחמי משמרות המהפכה, בהם גם ארבעה קצינים בכירים,** לאחר מספר חודשים בהם חלה ירידה משמעותית במספר האבדות בקרב הכוחות האיראנים. הדבר מעיד על כך, שהמערכה הצבאית בסוריה לגבות מחיר יקר בקרב הכוחות האיראנים ושותפיהם. **נכון למחצית נובמבר 2017 עמד מספר ההרוגים האיראנים בסוריה על למעלה מ-520.**

שני קצינים איראנים בכירים בדרגת אל"מ, שנהרגו במערכה לכיבוש אלבוכמאל, המאחז האחרון של המדינה האסלאמית בסוריה

מימין: ההודעה על כך שח"ר אללה צמדי ממשמרות המהפכה האיראנים נהרג בהתנגשויות עם דאעש באזור אלבוכמאל (מקור ההודעה הינו סוכנות מא'תה (Moata) המזוהה עם דאעש). בתמונה שצורפה, צמדי נראה לצד קאסם סלימאני, מפקד כוח קדס של משמרות המהפכה האיראנים. באמצע ומשמאל: תמונות של עלי רצ'א נט'רי, מפקד בכיר במשמרות המהפכה האיראנים, שנהרג במהלך כיבוש אלבוכמאל (בלדי ניז, 20 בנובמבר 2017).

◀ על רקע תהליך ההסדרה בסוריה בהובלת רוסיה הדגישו בכירים איראנים, כי **פעילות הכוחות האיראנים במדינה תימשך.** בעקבות הסכם הפסקת האש בדרום סוריה, שנכנס לתוקף ב-9 ביולי 2017 והטיל מגבלות על פריסת הכוחות האיראנים ושלוחיהם באזור זה, הצהיר **חסין ג'אברי אנצארי (Hossein Jaber Ansari), סגן שר החוץ האיראני,** כי נוכחות איראן בסוריה מתבצעת בהתאם לבקשתה הרשמית של ממשלת סוריה וכי **להסכם בין רוסיה וארצות-הברית לא תהיה השפעה מעשית ויעילה על נוכחות הכוחות האיראנים בסוריה** (פארס, 17 ביולי 2017).

נראה לנו, כי איראן יכולה למצוא חיזוק לסירובה לפנות את כוחותיה מסוריה **במזכר העקרונות, שנחתם ב-8 בנובמבר 2017, בין רוסיה, ארה"ב וירדן.** ההתייחסות במזכר להוצאת הכוחות הזרים מסוריה **הינה עמומה,**

הוא אינו מפרט את זהותם של הכוחות הזרים, נמנע מלקבוע לוח זמנים להוצאתם ואינו מצביע על המקומות שאליהם יועברו. מעבר לכך, מזכר העקרונות עוסק בדרום מערב סוריה וכלל אינו מתייחס להוצאת הכוחות הזרים מסוריה כולה. **בהקשר זה הבהיר שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, כי בראיית הרוסים נוכחות הכוחות האיראנים בסוריה הינה לגיטימית, באשר היא נעשתה בעקבות הזמנה של ממשלה סורית לגיטימית, וכי הנושא כלל לא נדון בשיחות ברבת עמון (רויטרס, 14 בנובמבר 2017).**

◀ לצד המשך הלחימה השוטפת לצד כוחות המשטר הסורי חותרת איראן לנצל את הכוחות הפועלים תחת משמרות המהפכה כדי להתבסס בשטחים מהם נדחקו דאעש והמורדים הסורים, בשטחים שהיו בעבר בשליטת המדינה האסלאמית. איראן מעוניינת ליצור מרחב השפעה, שישתרע מאיראן דרך עיראק וסוריה ועד לבנון והים התיכון. **מרחב זה, שבו שלט דאעש עד לנסיגתו מרוב השטחים שהיו בידיו, מחבר את מזרח סוריה עם מערב עיראק ונועד לאפשר לאיראן להעביר אמצעי לחימה ושיירות אספקה מאיראן דרך עיראק לסוריה ולחזבאללה בלבנון. המדובר בצירים יבשתיים ממזרח למערב, שיחברו בין אזור בגדאד לאזור דמשק דרך אלתנף בקרבת משולש הגבולות עיראק-סוריה-ירדן, ובין אזור מוצול שבעיראק לאלרקה שבסוריה. צירים אלו יאפשרו גישה איראנית ישירה לבעלות בריתה בסוריה ובלבנון.**

◀ המאמץ האיראני לבסס ציר זה מתבצע באמצעות התקדמות הכוחות התומכים במשטר אסד, ובכללם חזבאללה ומיליציות שיעיות, הפועלות בחסות משמרות המהפכה, **לגבול עיראק-סוריה**. ביוני 2017 הגיעו כוחות של חטיבת "פאטמיון" המורכבת מלוחמים אפגאנים הפועלים בחסות משמרות המהפכה בסוריה לאזור הגבול. התקשורת האיראנית פרסמה תמונות בהן נראה **קאסם סלימאני, מפקד כוח קדס של משמרות המהפכה, מתפלל לצד לוחמי החטיבה באזור הגבול (תסנים, 12 ביוני 2017).**

קאסם סלימאני לצד לוחמי "חטיבת פאטמיון" האפגאנית בגבול סוריה-עיראק (תסנים, 12 ביוני 2017).

◀ **במהלך נובמבר 2017** ביקר סלימאני באזור דיר אלזור, ששחררה מידי דאעש, ובאזור העיר אלבוכמאל, ששחררה מידי דאעש בתום קרב עז על המאחז האחרון של המדינה האסלאמית בסוריה. בדיר אלזור נפגש סלימאני, שביקר באזור חרף האבל על מות אביו, עם פעילים במיליציה הסורית אל-באקר הפועלת בחסות איראנית. באזור אלבוכמאל הוא נפגש עם לוחמים במיליציה העיראקית השיעית אלנג'באא' הפועלת בחסות משמרות המהפכה והשתתפה במערכה לכיבוש העיר, שהושלם ב-16 בנובמבר, לצד צבא סוריה, חזבאללה

(האיכותי מבין הכוחות השיעים) ומיליציות שיעיות נוספות (איסנ"א, 16 בנובמבר 2017). רשת "אל-מיאדין" הלבנונית דיווחה (19 בנובמבר), כי סלימאני פיקד באופן אישי על המערכה בעיר. **ביקוריו של סלימאני בחזית הלחימה ביטאו את רצונה של איראן, כמו של יתר הכוחות הפועלים לצד המשטר הסורי, ליטול חלק ב"תמונת הניצחון" שתסמל את סיום קיומה של המדינה האסלאמית בשטח סוריה.**

מימין: קאסם סלימאני, מפקד כוח אלקדס של משמרות המהפכה האיראנים באלבוכמאל ב-16 בנובמבר 2017. משמאל: קאסם סלימאני בחברת לוחמי תנועת אלנג' באא' (ענב בלדי, 17 בנובמבר 2017).

מימין: קאסם סלימאני בחברת אחד מלוחמי תנועת אלנג' באא' (ענב בלדי, 17 בנובמבר 2017). על גבו של הלוחם נראה הסמל של התנועה, שניתן למצוא בו דמיון לסמל של חזבאללה. משמאל: קאסם סלימאני מדבר במכשיר קשר באלבוכמאל (חשבון הטוויטר של ההסברה הקרבית המרכזית של חזבאללה, 20 בנובמבר 2017).

ביטוי לתפיסה האיראנית המבקשת לבסס מרחב השפעה מאיראן ועד לבנון ניתן למצוא בדבריו של מנהיג איראן עלי ח'אמנהאי בפגישתו עם ראש ממשלת עיראק, חידר אלעבאדי, ביוני 2017. עלי ח'אמנהאי הציג את הגעתן של המיליציות השיעיות העיראקיות לגבול עיראק-סוריה כ"משמעותית ואסטרטגית" (אתר המנהיג העליון, 20 ביוני 2017). עלי-אכבר ולאיתי, יועצו לעניינים בינלאומיים של המנהיג העליון, הצהיר במסיבת עיתונאים ביוני 2017, כי הקשר שנוצר בין הכוחות העממיים העיראקים לבין הכוחות המאוחדים בסוריה מהווה ניצחון אסטרטגי עבור איראן. לדבריו "טבעת ההתנגדות" המתחילה בטהראן, ממשיכה עד עיראק, סוריה ולבנון, אל מול הציונים ותומכיהם (אירנ"א, 13 ביוני 2017).

ולאיתי ביטא תפיסה זו גם במהלך ביקורו באזור העיר חלב בנובמבר 2017. בפגישה עם לוחמים באזור אמר ולאיתי, כי אם איראן לא תסייע לסוריה והיא תפוצל, ינותק הקשר בין איראן לבין סוריה, עיראק, לבנון ופלסטין. הוא ציין, כי נוכחות איראן בעיראק ובסוריה ונוכחות העיראקים והסורים אלה לצד אלה נועדו לסכל את המזימה לפצל את סוריה והאזור. ולאיתי הצהיר, כי "ציר ההתנגדות" מתחיל בטהראן, ממשיך לבגדאד, לדמשק, לבירות ומגיע עד פלסטין (אירנ"א, 8 בנובמבר 2017).

השגת דריסת רגל צבאית בסוריה וגישה לים התיכון

◀ שאיפת איראן להרחיב את גישתה לים התיכון ולהשיג דריסת רגל צבאית ארוכת טווח בסוריה ניכרת גם באפשרות שאיראן תבקש לקבל בסיס ימי בחופי סוריה, שיספק לה גישה ימית קבועה לים התיכון. בשלהי נובמבר 2016 הצהיר מחמד חסין באקרי (Mohammad Hossein Bagheri), ראש המטה הכללי של הכוחות המזוינים האיראנים, בכנס מפקדים של חיל הים האיראני, כי ייתכן שאיראן תזדקק בעתיד להרחיב את יכולותיה הימיות במים רחוקים מגבולותיה ולהקים בסיסים צבאיים בחופי סוריה ותימן (פארס, 26 בנובמבר 2016). במרץ 2017 הכחיש רסול סנאאי-ראד (Rasoul Sanaei-Rad), סגן מפקד משמרות המהפכה, כי בכונת איראן להקים נמל ימי בלאד'קיה שבסוריה ואמר, כי איראן אינה מעוניינת בהקמת בסיס צבאי בעיר, שבה מחזיקה רוסיה בסיס צבאי, וכי נוכחותה בסוריה מבוססת על יועצים בלבד (תסנים, 12 במרץ, 2017).

◀ ב-17 באוקטובר 2017 הגיע מחמד באקרי, ראש המטה הכללי של הכוחות המזוינים האיראנים, לביקור בסוריה בראש משלחת צבאית רמת דרג. במהלך ביקורו נועד באקרי עם הנשיא אסד, שר ההגנה הסורי והרמטכ"ל הסורי ודן עימם בהתפתחויות בזירת הלחימה בסוריה ובהגברת שיתוף הפעולה הצבאי והביטחוני בין שתי המדינות. הגם שאין בידינו מידע מפורט בנוגע לתכני הפגישות, יש להניח כי באקרי דן עם הבכירים בסוריה בדפוסי פעילותם הצבאית של הכוחות האיראנים ושלוחיהם בסוריה בתום המערכה נגד המדינה האסלאמית ובכוונות איראן לבסס בסוריה דריסת רגל צבאית ארוכת טווח במדינה.

◀ **דיווחים, שהתפרסמו בתקשורת הישראלית**, לפיהם משמרות המהפכה הקימו בסיסי אימונים מחוץ לאיראן, הוכחו על-ידי דוברים איראנים. באוגוסט 2017 הצהיר סגן מפקד אוניברסיטת אמאם חוסיין להכשרת קצינים במשמרות המהפכה, כי אפילו כוח קדס של משמרות המהפכה אינו מקים מרכזי אימונים מחוץ לאיראן וכי גם בסוריה עושים משמרות המהפכה שימוש בסיסים סורים לצורך משימות הייעוץ שלהם (תסנים, 1 באוגוסט, 2017). אף על-פי כן, להערכתנו, לא ניתן לפסול אפשרות, כי בעתיד תבקש איראן לבסס נוכחותה בסוריה באמצעות הקמת בסיס ימי ובסיסים צבאיים על אדמת סוריה. חיזוק אפשרי לכוונת איראן לבסס נוכחות ארוכת טווח בסוריה (בין אם של כוחות איראנים ובין אם של מיליציות שיעיות הנתמכות על-ידי איראן) ניתן למצוא בדיווח רשת ה-BBC ב-10 בנובמבר 2017, כי על-פי "גורם מודיעיני מערבי", החלה איראן בהקמת בסיס צבאי קבוע בקרבת העיר אלכסוה שמדרום לדמשק. ה-BBC מסר, כי תמונות לוויין מעידות על תחילת עבודות בינוי באתר במהלך 2017.

◀ יש להדגיש, עם זאת, כי מרבית פעילותה של איראן בסוריה נעשית כיום (כדרכה) על-ידי Proxies שיעים, שהאיכותיים שבהם הם פעילי חזבאללה הלבנוני (כ-6,000-8,000 לוחמים). בנוסף לפעילי חזבאללה העבירה

איראן לסוריה **למעלה מ-10,000 לוחמים** שיעים הפועלים במסגרות מיליציות הנתמכות על-ידיה: **חטיבת פאטמיון, שהוקמה על בסיס שיעים אפגאנים הכוללת כ-2,000-3,000 לוחמים; חטיבת זינביון, שהוקמה על בסיס לוחמים מפקיסטאן, הכוללת כ-1,000 לוחמים; ומיליציות שיעיות עיראקיות, הכוללות אלפי לוחמים.**⁵ כמו כן, הוקמה ע"י איראן בסוריה **מסגרת מיליציונית המבוססת על פעילים סורים שיעים מאזור חלב בשם חטיבת (האמאם) אלבאקר. סד"כ כלל הכוחות השיעים בסוריה נאמד על ידינו בכ-20,000.**

מימין: הסמל של חטיבת פאטמיון האפגאנית. משמאל: הסמל של חטיבת זינביון הפקיסטאנית. מתחת לשם זינביון כתוב "ההתנגדות האסלאמית בעולם".

סמל המיליציה העיראקית שיעית הנקראת "תנועת האצילים" (חרכת אלנג' באא').

◀ להערכתנו, איראן מודעת היטב לאפשרות, שהיא עלולה להידרש בסופו של דבר לפנות את כוחותיה מסוריה (ובכלל זה את הכוחות השיעים הזרים הפועלים מטעמה). **לפיכך, היא פועלת כבר כיום לגיוס לוחמים סורים מקומיים למיליציות בחסותה.** לאחרונה דיווחו מקורות באופוזיציה הסורית, כי משמרות המהפכה החלו בגיוס צעירים סורים ממחוז דרעא שבדרום סוריה למסגרת המכונה "חטיבה 313", מיליציה הפועלת בחסות משמרות המהפכה. עפ"י הדיווח, גויסו עד כה לשורות המיליציה למעלה ממאתיים צעירים מהעיר אזרע שבמחוז דרעא, שצוידו בתעודות הנושאות סמל משמרות המהפכה ומאפשרות ללוחמים לעבור באופן חופשי בעמדות ביקורת של המשטר הסורי (אל-ערביה, 5 בנובמבר 2017). לדיווח זה אין עדיין אימות.

⁵ על בסיס מאמרו של אפרים קם, לגיון הזרים השיעית של איראן (עדכן אסטרטגי, כרך 20, גיליון 3, אוקטובר 2017).

חיזוק היכולות הצבאיות של חזבאללה

איראן פועלת בשיטתיות ולאורך זמן לשדרוג התשתית הצבאית של חזבאללה. חוד החנית של התשתית הצבאית שבונים האיראנים בלבנון **הינו ארסנל הרקטות והטילים של חזבאללה המאיים על העורף הישראלי.** מנהיג חזבאללה חסן נצראללה התפאר כי **בידי ארגוני טילים מדויקים** שהשימוש בהם יכול להפוך את חייהם של מאות ישראלים לגיהינום. התשתית הצבאית שבנו האיראנים עבור חזבאללה בלבנון **חורגת בהיקפה ובאיכותיה מתשתיות צבאיות של ארגוני טרור במזרח התיכון וברחבי העולם.**

◀ בשנה האחרונה התפרסמו דיווחים לפיהם איראן פועלת להקמת מפעלים מקומיים בסוריה ובלבנון לייצור אמצעי לחימה. בנובמבר 2016 **הצהיר מוחמד באקרי, הרמטכ"ל האיראני,** כי איראן הקימה לפני מספר שנים מפעל לייצור טילים באזור חלב שבסוריה, ששימשו את חזבאללה נגד ישראל במלחמת לבנון השנייה (תסנים, 10 בנובמבר 2016). במרץ 2017 פרסם העיתון הכוויטי אלג'רידה, כי **איראן הקימה בלבנון מפעלים לייצור רקטות ארוכות טווח וכלי נשק נוספים** עבור חזבאללה בעקבות תקיפות נגד מפעלים לייצור נשק בסודאן ונגד נתיבי אספקה לחזבאללה מסוריה, שיוחסו לישראל. **חודשיים לאחר מכן אישר ראש אמ"ן, כי איראן פועלת בשנה האחרונה להקים תשתיות ייצור עצמי של נשק מדויק בלבנון ובתימן** (הארץ, 22 ביוני 2017). במחצית אוגוסט התפרסמו דיווחים בכלי תקשורת שונים על מפעל טילי סקאד המוקם בסמוך לחוף הסורי באופן זהה למפעל טילים איראנים שנבנה בטהראן (חדשות 2, 15 באוגוסט). **הקמתן של תשתיות אלו נועדה, להערכתנו, לצמצם את התלות של חזבאללה באספקת נשק מאיראן.**

שיקום כלכלת סוריה

◀ לצד הפעילות במישור הצבאי, הצורך בשיקום הכלכלה ההרוסה של סוריה לאחר שנים של מלחמת אזרחים מספק **לאיראן הזדמנות להעמיק גם את אחיזתה הכלכלית במדינה זו.** בשנתיים האחרונות התקיימו מגעים בין בכירים איראנים וסורים במטרה לקדם שיתוף פעולה בין חברות איראניות וסוריות בתחומי התקשורת, החשמל והאנרגיה. במהלך **ביקור שר האנרגיה הסורי, עמאד מוחמד דיב-ח'מיס** (Imad Mohammad Deeb) (Khamis), בטהראן ביוני 2015, נפגש השר עם נציגי חברות איראניות הפועלות בסוריה והזמין חברות איראניות נוספות להשקיע בפרויקטים בתחומי המים והחשמל בסוריה. כמו כן נפגש השר עם **עמיתו האיראני, חמיד צ'יתצ'יאן** (Hamid Chitchian), שהודיע על כוונת איראן להרחיב את פעילותן של חברות פרטיות איראניות בתעשיית החשמל הסורית (תסנים; אלף, 17 ביוני 2015).

◀ בראשית 2017 דווח, כי חברות תקשורת איראניות זכו ברישיון להפעלת רשת סלולארית שלישית בסוריה במסגרת הסכמים להרחבת הקשרים הכלכליים בין שתי המדינות (רויטרס, 17 בינואר 2017). באוגוסט 2017 השתתפו שלושים חברות איראניות ביריד הבינלאומי בדמשק, שהתקיים לראשונה לאחר שש שנים. סגן יו"ר לשכת המסחר והתעשייה האיראנית, שהשתתף ביריד, אמר בפגישה עם שר הכלכלה וסחר החוץ של סוריה, כי ארגונים, חברות ולשכות מסחר איראנים יכולים לסייע לאיראן בקידום פרויקטים בתחום הפיתוח והשיקום (תסנים, 18 באוגוסט 2017).

◀ ביוני 2017 נפגש **עמאד ח'מיס** (Imad Khamis), **ראש ממשלת סוריה**, עם **שגריר איראן בדמשק, ג'ואד תרכאבאדי** (Javad Torkabadi), ודן עימו בדרכים להרחבת הקשרים הכלכליים בין המדינות. ח'מיס הדגיש את חשיבות שיתוף הפעולה הכלכלי בין איראן וסוריה והצביע על הצורך לקדם יוזמות כלכליות משותפות במעורבות המגזר הפרטי (פארס, 12 ביוני 2017). בסמוך לפגישה זו הצהיר **יו"ר ועדת המג'לס לביטחון לאומי ולמדיניות חוץ, עלאא' אלדין ברוג'רדי** (Alaeddin Boroujerdi), כי איראן לא תחסוך במאמצים לשקם את סוריה בעקבות מלחמת האזרחים. בפגישה עם **מזכ"ל משרד ראש ממשלת סוריה, מחמד אלעמורי** (Mohammad al-Ammouri), אמר ברוג'רדי, כי איראן תגיש סיוע לשיקום סוריה ותשתף אותה בניסיונה בשיקום איראן לאחר מלחמת איראן-עיראק (מהר, 13 ביוני 2017).

פגישת שגריר איראן בדמשק ג'ואד תרכאבאדי עם ראש ממשלת סוריה עמאד ח'מיס (איסנ"א, 12 ביוני 2017).

◀ **באוגוסט 2017 השתתפו כשלושים חברות איראניות ביריד הכלכלי Expo בדמשק**, שנערך לראשונה לאחר שש שנים. סגן יו"ר לשכת המסחר והתעשייה האיראנית, חסין סלאחורזי (Hossein Selahvarzi), שביקר ביריד, אמר, כי **ארגונים, חברות ולשכות מסחר איראנים יכולים לספק את צרכי המסחר של סוריה ולסייע לה בשיקום המדינה**. הוא קרא לשר הכלכלה הסורי לקדם הסכמי סחר חופשי בין שתי המדינות וסיכם עם נשיא לשכת המסחר הסורית על הקמת לשכת מסחר משותפת לשתי המדינות (תסנים, 18 באוגוסט 2017; פארס, 19 באוגוסט 2017).

◀ **בספטמבר 2017 חתמו איראן וסוריה על חוזים בשווי מאות מיליוני אירו לשיתוף פעולה בתחום החשמל**. בביקור, שקיים שר החשמל הסורי, מחמד זהיר ח'רבוטלי (Mohammad Zuhair Kharbutli), בדמשק, נחתמו חוזים לייבוא חמש תחנות לייצור חשמל מאיראן לסוריה במטרה לשפר את יציבות מערכת החשמל בסוריה. כמו כן סוכם על חוזים נוספים **להתקנת תחנות כוח איראניות בחלב ובאלאדקיה** ועל הרחבת שיתוף הפעולה סביב פרויקטים של אנרגיה סולארית (סאנא, 11 בספטמבר 2017). במקביל דן סגן שר האנרגיה האיראני עם שר המים הסורי באפשרויות לשיתוף פעולה בין חברות איראניות וסוריות בתחומי המים, הביוב וההשקיה (סאנא, 24 בספטמבר 2017).

◀ בסוף ספטמבר 2017 הודיע בכיר במרכז המחקר של תעשיית הנפט האיראנית, כי **בכוונת איראן להקים בית זיקוק בסוריה**. בית הזיקוק יפעל **בסמוך לעיר חמץ** עם כושר ייצור של 70 אלף חביות נפט ביום בשלב הראשון, שיתרחב בהמשך ל-140 אלף חביות נפט ביום. בית הזיקוק ישתמש בנפט סורי כחומר גלם ובידע איראני. הקמתו תתבצע באמצעות קונסורציום של חברות מאיראן, סוריה וונצואלה. כמו כן תשקם איראן שני בתי זיקוק נוספים בסוריה (איסנ"א, 26 בספטמבר 2017).

◀ ביטוי לשאיפת איראן לחזק את קשריה הכלכליים עם סוריה ועיראק ניתן למצוא בדברי יועצו הצבאי הבכיר של מנהיג איראן, יחיא רחים צפוי (Yahya Rahim Safavi), שקרא לחיזוק הקשרים הכלכליים בין איראן, עיראק, סוריה ולבנון **באמצעות סלילת מסילת ברזל מאיראן דרך עיראק וסוריה לים התיכון ועידוד תיירות דתית ביניהן** (YJC.IR, 4 באוקטובר, 2017).

פעילות דתית ותרבותית איראנית בסוריה

◀ לצד הפעילות הצבאית והכלכלית **פועלת איראן להעמיק גם את השפעתה הדתית בסוריה**. בשנים האחרונות **מקיימת איראן בסוריה טקסים דתיים שיעים באירועים דתיים**, כגון חג ע'דיר השיעי, בו הכריז על-פי המסורת השיעית הנביא מוחמד על עלי אבן-אבו טאלב כיורשו, ומועד ה"ארבעין" המצוין 40 יום לאחר צום העאשורא'. כמו כן מקדמת איראן **פעילות בינוי ושיקום של המקומות הקדושים לשיעה שנפגעו במלחמת האזרחים**. באוקטובר 2017 הצהיר חסן פלארק (Hassan Palarak), ראש המטה לשיקום המקומות הקדושים לשיעה בסוריה ובעיראק, כי בעתיד הקרוב **תתחדש שליחתם של עולי רגל איראנים למקומות הקדושים בסוריה**. הבכיר האיראני ציין, כי הלחימה בסוריה הסבה נזקים כבדים למקומות הקדושים לשיעים, ובראשם **קבר נכדתו של הנביא מוחמד, סידה זינב**, שמדרום לדמשק, המהווה מרכז חשוב לעלייה לרגל. לפני כשנה החלו עבודות שיקום במתחם ובמסגרת השיפוצים קיימת כוונה להרחיבו באמצעות רכישת אדמות מסביב למתחם הקבר. עבודות שיקום החלו במקומות קדושים נוספים לשיעה ברחבי סוריה, שחזרו לשליטת המשטר, ובהם **קברה של סידה סכינה**, בתו של האמאם השיעי חסין ונכדתו של הנביא מוחמד, בעיר דאריא. פלארק ציין, כי עבודות השיקום מתבצעות במימון תרומות מאזרחים וקרנות איראניות ולא באמצעות תקציב ממשלתי (פארס, 23 באוקטובר 2017).

◀ איראן פועלת גם במישור התרבותי-חינוכי. על-אכבר ולאיתי, יועצו הבכיר של מנהיג איראן המשמש גם כיו"ר חברת המנהלים של "אוניברסיטת אזאד", רשת אוניברסיטאות פרטית באיראן, דן במהלך ביקורו בסוריה בנובמבר 2017 עם נשיא סוריה בהצעה להקים בסוריה שלוחה של הרשת האיראנית (תסנים, 7 בנובמבר 2017).

נספח ג'

הקשיים הניצבים בפני מעורבות איראן בסוריה, בעיראק ובעולם הערבי כולו

איראן ניצבת בפני מגבלות בסיסיות בבואה לבסס את עצמה כגורם כוח משמעותי במרחב הערבי. ראשית, כמדינה בעלת רוב פרסי היא נתפסת גם בעיני בעלות בריתה בעולם הערבי כגורם זר הנוהג באופן מתנשא ולעיתים אף גזעני כלפי שכניו הערבים. **שנית, איראן השיעית מתקשה לממש הגמוניה אזורית במרחב שרובו סוני.** בשנים האחרונות התפרסמו אמנם דיווחים אודות ניסיונותיה לכאורה לשנות את ההרכב הדמוגרפי באזורים בעלי רוב סוני בסוריה, אך בסופו של דבר אין ביכולתה של איראן לקדם תהליכי "שיעיזציה" במרחב שבו **מהווים השיעים מיעוט.** השימוש בארגונים שליחים (proxies) מקומיים מסייע אומנם לאיראן לטשטש את מעורבותה הישירה במרחב, אך קיימת בעייתיות באסטרטגיה הנשענת על הפעלת שליחים בעלי אינטרסים משלהם, שאינם כפופים באופן מוחלט לתכתיב האיראני.

◀ כינון מרחב ההשפעה האיראני במערב עיראק ובמזרח סוריה והקמת מסדרון יבשתי מאיראן לכיוון הים התיכון מציב אתגר מיוחד עבור איראן. חלק ממרחב זה נשלט אומנם על-ידי בעלי בריתה של איראן, ובהם כוחות המשטר הסורי, חזבאללה וחלק מהמיליציות השיעיות העיראקיות. עם זאת, **חלק ניכר ממנו, בעיראק ובסוריה נשלט על-ידי קבוצות אוכלוסייה וכוחות שצפוי כי יתנגדו לחדירת איראן ושלוחיה.** הדבר צפוי להקשות גם על החזקתו לאורך זמן של מסדרון יבשתי בשליטה איראנית. כמו כן **האוכלוסייה המקומית** (בעיקר במערב עיראק) **הינה סונית ברובה,** וצפוי כי תגלה התנגדות לחדירת ההשפעה האיראנית לאזור.

◀ פעילותם של **שחקנים מדינתיים נוספים במרחב, ובראשם רוסיה, ארצות-הברית ותורכיה, מגבילה, אף היא, את יכולתה של איראן לממש את שאיפתה להגמוניה אזורית ולעצב את מזרח סוריה ומערב עיראק כחלק ממרחב ההשפעה שלה.** בסוריה הפכה רוסיה לגורם הדומיננטי והתחשבותה בשאיפותיה של איראן אינה מובנת מאליה. איראן אומנם עודדה את הכניסה הרוסית לסוריה כדי להציל את משטר אסד, אך כתוצאה מכך איבדה את ההגמוניה בסוריה ונאלצה לאפשר לרוסיה לתפוס את מקומה הדומיננטי של טהראן. **איראן, הדוגלת בשמירה על לכידותה הטריטוריאלית של סוריה תחת שלטון אסד, מסתייגת ממדיניות רוסיה לכונן פדרציה רופפת בסוריה ואינה שבעת רצון מהתפקיד החשוב שרוסיה נתנה לתורכיה בתהליך ההסדרים בסוריה.**

◀ איראן נאלצת בינתיים להסתפק בחיזוק אחיזתה באותם אזורים שמתירים לה הרוסים. בשלב זה נראה כי האינטרסים המשותפים של איראן ורוסיה עמוקים דיים בכדי לאפשר המשך שיתוף הפעולה ביניהם בזירה הסורית. רוסיה אף אינה נענית לדרישות ארצות-הברית וישראל לצמצם את ההשפעה האיראנית בסוריה. בכל זאת, קיימים בין השניים גם חילוקי דעות, שהינם פועל יוצא משאיפות כל אחת מהן להשפעה ואף להגמוניה בסוריה ומראייה שונה של מערכות היחסים עם מדינות האזור, ובהן ישראל. אין להוציא מכלל אפשרות, כי חילוקי הדעות יחריפו בעתיד, ככל שיתקדמו המגעים להסדר מדיני שייקבע את גורלו של הנשיא אסד, שהמשך שימור שלטונו נתפס על-ידי איראן כבעל חשיבות עליונה.

פגישת נשיא רוסיה פוטין עם נשיא איראן רוחאני בטהראן (מהר, 1 בנובמבר 2017).

◀ שחקן מתחרה נוסף לאיראן במרחב הסורי היא **תורכיה** התומכת בקבוצות המורדים בעלות אופי אסלאמי ובצבא סוריה החופשי. תורכיה, המוטרדת מהתחזקות הכוחות הכורדים בצפון סוריה, חותרת לשחק תפקיד מרכזי הן במאמץ הצבאי נגד דאעש והן בעיצוב ההסדרים המדיניים על עתיד סוריה. ניתן להניח, כי **תורכיה בעלת האוריינטציה האסלאמית-סונית, שגם לה שאיפות אזוריות, תתנגד להפיכת סוריה ועיראק למדינות חסות של איראן.**

◀ המאמץ האיראני לבסס השפעה במרחב **טומן בחובו פוטנציאל לחיכוך גובר גם עם ארצות-הברית**, במיוחד בעידן הנשיא טראמפ, שהגדיר את איראן כאיום מרכזי במזרח התיכון. משולש הגבולות סוריה-עיראק-ירדן הפך בחודשים האחרונים מוקד לחיכוכים צבאיים בין חיל האוויר האמריקאי לבין צבא סורי ומיליציות שיעיות הפועלות בחסות איראנית. כוחות אמריקאים אף הפילו לפחות מזל"ט איראני חמוש אחד באזור אלתינף שבמזרח סוריה. איראן **עוקבת בדאגה אחר הפעילות האמריקאית נגד כוחות המשטר הסורי בסמוך לגבול עם עיראק** ורואה בה שלב חדש במערכה לעיצוב סוריה ביום שלאחר דאעש וכ"מזימה אמריקאית-ציונית", שנועדה למנוע את התקדמות "חזית ההתנגדות" בהנהגת איראן.

◀ **שגריר איראן לשעבר בבגדאד, חסן כאט'מי-קמי (Hassan Kazemi Qomi)**, העריך לאחרונה, כי בעקבות תבוסת דאעש פועלת ארצות-הברית בהתאם לתוכנית חדשה שעיקרה הקמת "צבא טרוריסטי", תגבור כוחותיה באזור ותמיכה בכורדים בסוריה. **הוא קרא לפעולה מתואמת בין עיראק לסוריה לשחרור אזורי הגבול בין שתי המדינות כדי לטרפד את התוכנית האמריקאית לחלוקת האזור** (תסנים, 5 ביוני 2017)⁶. בנוסף לכך הנוכחות האיראנית בסוריה, שאיפותיה של איראן ברמת הגולן והעברת אמצעי לחימה לידי חזבאללה, **יוצרים פוטנציאל לחיכוך גם עם ישראל** ועלולה להוביל להסלמה בין שתי המדינות בעיתוי שאינו נוח לאיראן.

◀ **גם בזירה הפנימית מציבה מעורבות איראן בסוריה אתגר לא פשוט בפני הממשל האיראני.** המערכה הצבאית בסוריה ממשיכה לגבות מאיראן מחיר אנושי וכלכלי כבד, המעורר לעיתים ביקורת פנימית. לביקורת זו

⁶ קיים פער בין הראייה האיראנית ה"מזימתית" של מדיניות ארה"ב בסוריה לבין התנהלותה של ארה"ב בפועל. ארה"ב דווקא מנמיכה את פרופיל פעילותה בשטח, אינה מגלה נטיות לנסות ולהשפיע על עיצובו של המשטר הסורי, ומקלה בכך על מימוש השאיפות של השחקנים האחרים בסוריה (בעיקר רוסיה ואיראן).

אין אומנם השפעה מעשית על מדיניות איראן ולא ברור באיזו מידה היא משקפת תמיכה ציבורית רחבה. עם זאת, היא משקפת קולות אחרים בקרב חלקים בציבור האיראני, שאינם שבעי רצון מתמיכתה הנמשכת של איראן במשטר הסורי. בין מבקרי מדיניות איראן בלטו בשנה האחרונה **הפעיל הפוליטי הרפורמיסטי, מצטפא תאג'זאדה** (Mostafa Tajzadeh), שטען, כי השמירה על אסד הפכה, בעיני המשטר, חשובה יותר מהשמירה על המחוזות האיראנים עצמם. **ראש עיריית טהראן לשעבר, ע'לאם-חסיין כרבאסצ'י** (Gholam Hossein Karbaschi), טען בנואם מעורר מחלוקת, כי ניתן לחזק את השיעים באזור גם ללא העברת כספים, מכירת נשק ומעשי הרג (תסנים, 1 במאי 2017).

◀ המעורבות האיראנית הנמשכת בסוריה גם מגבירה את החיכוך עם דאעש, אשר גם לאחר נפילת המדינה האסלאמית ממשיך ליהנות מיכולות מבצעיות לא מבוטלות. **מתקפת הטרור המשולבת, שביצע הארגון נגד יעדים בטהראן** ב-7 ביוני 2017, המחישה את הפוטנציאל המסוכן של העימות בין איראן לדאעש על ביטחונה הפנימי של איראן (בתגובה לפיגועים בבניין המג'לס ובקבר ח'מיני שיגרו משמרות המהפכה ב-18 ביוני 2017 שישה טילי קרקע-קרקע מסוג ד'ו אלפקאר (Zulfaqar) לטווח בינוני של 700 ק"מ משני בסיסים בכרמאנשאה ובכורדיסטאן, שבמערב איראן, לעבר יעדי דאעש באזור דיר אלזור שבמזרח סוריה).

שיגור טילים ממערב איראן לעבר מזרח סוריה בתגובה על הפיגוע בטהראן (טוויטר, 18 ביוני 2017).

המעורבות האיראנית בעיראק

כללי

◀ **בראיה איראנית, עיראק הייתה ונתרה הזירה החשובה ביותר במדיניותה האזורית של איראן.** מאז הפלת צדאם חוסיין ב-2003 פעלה איראן לשמר את שכנתה ממערב כיחידה טריטוריאלית אחת בשליטה שיעית הנתונה להשפעתה. לאחר כיבוש עיראק על-ידי ארצות-הברית בשנת 2003 הוביל כוח קדס של משמרות המהפכה את הסיוע למיליציות השיעיות, שהוקמו על-ידו בעיראק, והפעלו נגד צבא ארצות הברית והקואליציה. זאת, במגמה למנוע את התבססות ארה"ב בעיראק ובו בזמן לבסס את ההשפעה האיראנית על העדה השיעית ועל הצמרת העיראקית.

◀ במסגרת המעורבות בעיראק סיפק כוח קדס מימון, ציוד ואמצעי לחימה למרבית המיליציות השיעיות. כמו כן תאם וארגן הכוח שיגור פעילי חזבאללה לעיראק לסיוע בלחימה נגד ארצות-הברית. במקביל פיתח כוח קדס ומפקדו סלימאני ערוצי קשר עם המשטר העיראקי ועם גורמי כוח נוספים בזירה הפוליטית הפנימית בעיראק⁷.

◀ הישגיו הדרמטיים של דאעש בעיראק בקיץ 2014, העמידו בפני איראן אתגר אסטרטגי משמעותי. כדי לתת מענה לאתגר זה שיגרה איראן לעיראק נשק ויועצים, ובראשם קאסם סלימאני, המוביל את המעורבות הצבאית בעיראק. ה-Proxym המרכזי לקידום האינטרסים האיראנים בעיראק הינן המיליציות השיעיות הנתמכות ע"י איראן, שכאמור הוקמו בעידן הלחימה נגד צבא ארה"ב.

מאפייני הפעילות האיראנית הנוכחית בעיראק

◀ **ההיחלשות המשמעותית של דאעש בצפון עיראק פותחת בפני איראן הזדמנות להרחבת השפעתה בעיראק.** בשונה מסוריה, הנוכחות הצבאית הישירה של איראן בעיראק מוגבלת ביותר והיא מתבססת בעיקר על המיליציות השיעיות העיראקיות, הפועלות ברובן בחסות ישירה או עקיפה של משמרות המהפכה. תפיסת מאחזים בגבול סוריה-עיראק על-ידי המיליציות השיעיות של איראן, נוכחותו הרבה של קאסם סלימאני בעיראק בחודשים האחרונים ומינויו של אירג' מסג'די, ששימש בעבר יועצו הצבאי הבכיר של סלימאני, לשגריר החדש של איראן בבגדאד, ממחישים היטב את השפעתה הגוברת של איראן בעיראק.

◀ **איראן תומכת במיליציות השיעיות בהיקפים משתנים.** הן ממלאות תפקיד חשוב בזירה הפנימית בעיראק. השפעה זאת עשויה אף לגבור בתום המערכה נגד דאעש, כאשר הן יתבעו את מקומן בסדר הפוליטי החדש בעיראק. לפחות חלק מהמיליציות רואות במשמרות המהפכה האיראנים מודל לחיקוי ביחס למעורבותן במערכת הפוליטית והכלכלית, ויכולתו של השלטון המרכזי בבגדאד לכפות את רצונו עליהן מוטלת בספק.

⁷ להרחבה ראו סקירת מרכז המידע למודיעין ולטרור: "דיוקנו של קאסם סלימאני, מפקד כוח קדס של משמרות המהפכה האיראנים, מחולל החתרנות והטרור האיראניים במזרח התיכון וברחבי העולם", 29 באוקטובר 2015, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20899/H_174_15_690067802.pdf.

מימין: קאסם סלימאני עם לוחמי המיליציות השיעיות העיראקיות (טוויטר, 29 במאי 2017). משמאל: קאסם סלימאני באזור אלפאלוג'ה לאחר תחילת המערכה לשחרור העיר (טוויטר, 25 במאי 2016).

◀ איראן רואה במעורבותה בעיראק אמצעי חיוני לשימור השפעתה במדינה זו ולמניעת נוכחות אמריקאית הנתפסת בעיניה כאיום על האינטרסים הלאומיים שלה. בראיית איראן, **צפויה היחלשות דאעש להאיץ את המאבק עם ארצות-הברית על השפעה בעיראק**. לפיכך היא חותרת לנטרל את ההשפעה האמריקאית בעיראק, אשר גברה במהלך המערכה נגד דאעש, ובעיקר בתקופת הלחימה במוצול. בפגישה עם **ראש ממשלת עיראק, חידר אלעבאדי**, שביקר בטהראן ב-20 ביוני 2017, הזהיר אותו **מנהיג איראן, עלי ח'אמנהאי**, שלא לסמוך על האמריקאים, מאחר שהם מתנגדים לעצמאותה, לזהותה ולאחדותה של עיראק. הוא ציין, כי אסור לספק בידי ארצות-הברית הזדמנות להעמיק את חדירתה לעיראק וכי יש למנוע כניסתם של כוחות אמריקאים לעיראק בכיסוי של מדריכים. האמריקאים אינם מעוניינים, לדברי ח'אמנהאי, בחיסול דאעש, שהוקם ונתמך על-ידם, ובסילוקו מעיראק (אתר המנהיג העליון, 20 ביוני 2017).

פגישת ח'אמנהאי-אל-עבאדי (אתר המנהיג, 21 ביוני 2017).

◀ ביטוי לכוונות האיראניות בעיראק ניתן למצוא בהתבטאויותיו של **אבו-מהדי אלמהנדס, סגן מפקד "הגיוס העממי"**, מסגרת-העל של המיליציות השיעיות בעיראק. אלמהנדס התבטא לאחרונה בנאום שנשא במשהד

שבאיראן אודות כיווני הפעולה של המיליציות בעידן שלאחר שחרור מוצול.⁸ מדברי אלמהנדס ובכירים נוספים במיליציות השיעיות עולה, כי **במרכז האינטרסים האיראנים בעיראק עומדים הגברת ההשפעה האיראנית, חיזוק העדה השיעית, דחיקת השפעתם של ארצות-הברית והמערב, ביסוס שליטה לאורך הגבול העיראקי-סורי ופתיחת ציר לוגיסטי יבשתי טהראן-בגדאד-דמשק-בירות**. מדבריהם עולה גם אפשרות להצבת מיליציות שיעיות ברמת הגולן, לכשייווצרו נסיבות מתאימות לכך. מנאומו של אלמהנדס עולה התנגדות נחרצת (המגובה על-ידי איראן) לכל ניסיון של ממשלת עיראק לפרק את המיליציות השיעיות.

◀ בדומה לסוריה, **פועלת איראן להרחבת השפעתה בעיראק גם במישורים הכלכלי, התרבותי והדתי**. איראן, אשר משקיעה מאמצים נרחבים להגברת הסחר עם עיראק, **השתלטה על מספר שדות נפט** באזור הגבול עם עיראק **ושולטת בתיירות הדתית לערים הקדושות לשיעה בעיראק**. באוקטובר 2017 הצהיר יו"ר המועצה לקביעת האינטרס של המשטר, האשמי שאהרודי (Hashemi Shahroudi), כי איראן אינה יכולה להסתפק רק בפתרון הבעיות הביטחוניות בעיראק וכי עליה לפעול גם **להידוק שיתוף הפעולה הכלכלי** בין המדינות באמצעות הגברת חלקה בשוק העיראקי **ובסיוע לשיקום עיראק בתום המערכה נגד דאעש** (תסנים, 21 באוקטובר 2017).

◀ בראשית נובמבר 2017 ביקר שר התעשייה האיראני, מחמד שריעתמדרי (Mohammad Shariatmadari), בבגדאד וסיכם עם נגיד הבנק המרכזי העיראקי על **הרחבת שיתוף הפעולה הבנקאי בין שתי המדינות** (מהר, 3 בנובמבר 2017). זאת, ברוח דברי הנשיא רוחאני, שהצהיר בפגישה עם ראש ממשלת עיראק, חידר אלעבאדי, שביקר בחודש אוקטובר 2017 בטהראן, כי שתי המדינות צריכות לחזק את הקשרים הבנקאיים ביניהן כדי לחזק את קשרי המסחר, הכלכלה והתיירות ביניהן.

פגישת שר התעשייה האיראני עם נגיד הבנק המרכזי העיראקי (אירן"א, 2 בנובמבר 2017).

⁸ להרחבה ראו סקירת מרכז המידע למודיעין ולטרור: "האינטרסים והכוונות של איראן בעיראק ובסוריה כפי שהם משתקפים בהתבטאויות מפקדים בכירים ב"גיוס העממי", מסגרת-על של המיליציות השיעיות בעיראק המופעלת ע"י כוח קדס האיראני, 20 ביולי 2017, <http://www.terrorism-info.org.il/he/21243>.

◀ **ובמישור החינוכי - לאחרונה החלה טהראן בהקמת אוניברסיטה איראנית ראשונה באזור כאט'מין, שמצפון לבגדאד.** האוניברסיטה צפויה לכלול חמש פקולטות וילמדו בה כ-3,000 סטודנטים (אירנ"א, 15 באוגוסט 2017).

טקס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה האיראנית הראשונה בעיראק (אירנ"א, 15 באוגוסט 2017).

◀ במקביל ממשיכה איראן בפעילות הרחבה ופיתוח של מסגד חצ'רת-י זהרא (Hazrat-e Zahra) בעיר נג'ף (דפאע פרס, 2 באוגוסט 2017). את פיתוח המסגד והרחבתו ניתן לראות כביטוי נוסף למאמצי איראן להרחיב את השפעתה הדתית בעיר הקדושה לשיעה נג'ף המשמשת יעד מרכזי לעולי רגל שיעים מרחבי העולם. בחודש מאי 2017 ביקר שגריר איראן בעיראק בעיר נג'ף ונפגש עם אנשי דת בכירים, בהם שיח' עבד אלמהדי כרבלאי (Abdul Mahdi Karbalai), נציגו של איש הדת השיעי הבכיר, איתאללה עלי סיסתאני. השניים דנו בפרויקטים משותפים לאיראן ולעיראק לפיתוח המקומות הקדושים לשיעה ובהכנות לעלייה לרגל השנתית לעיר כרבלאי. השגריר מסג'די אמר, כי איראן ועיראק צריכות להרחיב את שיתוף הפעולה ביניהן בפיתוח המקומות הקדושים וכי איראן תעשה כמיטב יכולתה כדי לשפר את הביטחון בעיראק (אירנ"א, 16 במאי 2017).

פגישת שגריר איראן בעיראק עם נציגו של איתאללה סיסתאני (מהר, 16 במאי 2017).

הקשיים הניצבים בפני מעורבות איראן בעיראק

הסתייגויות מאיראן בקרב העדה השיעית בעיראק

◀ הסיוע האיראני תרם משמעותית לבלימת דאעש אך הביא גם **להחרפת הביקורת בתוך עיראק נגד התערבותה של איראן בענייניה הפנימיים של עיראק**. ביקורת זו משקפת את מורכבות המערכת הפוליטית השיעית בעיראק, שבמסגרתה באות לידי ביטוי עמדות שונות ואף מנוגדות ביחס למעורבות האיראנית. חלק מגורמי הכוח בקרב השיעים באיראן אוהדים את איראן ואף רואים בה את מנהיגת העולם השיעי **בעוד שאחרים רואים בה גורם זר שאינו ערבי ומסתייגים מהתערבותה בענייניה הפנימיים של ארצם**.

◀ רוב המיליציות השיעיות בעיראק רואות באיראן את מקור הסמכות העיקרי ומנהיגיהן הצהירו לא אחת על נאמנותם למנהיג העליון של איראן, עלי ח'אמנהאי, כמקור סמכות דתית. עם זאת, **בפני מיליציות אלה ניצב איש הדת הבכיר, איתאללה עלי סיסתאני, הסמכות השיעית העליונה בעיראק, הזוכה לתמיכה נרחבת בקרב השיעים בעיראק ונחשב למתנגד חריף של תפיסת "שלטון חכם ההלכה", שהונהגה באיראן לאחר המהפכה האסלאמית**. סיסתאני רואה בהתערבות איראן בענייניה הפנימיים של עיראק התערבות זרה ומאיימת והביע הסתייגות מבחינתו הגוברת של קאסם סלימאני בפוליטיקה העיראקית. פוליטיקאי עיראקי מסר לעיתון "אלשרק אלאוסט" (7 בספטמבר 2015), כי סיסתאני שלח מכתב למנהיג איראן, שבו תהה האם מעורבותו הפוליטית של סלימאני נעשית בהנחיית המנהיג העליון או ביוזמתו האישית.

קאסם סלימאני בביקור בעיר כרבלאא' שבעיראק (אבן"א, 21 באוגוסט 2015).

◀ את ההתנגדות למעורבות האיראנית בעיראק **מוביל בשנתיים האחרונות איש הדת והפוליטיקאי השיעי, מוקתדא אלצדר**. אל-צדר נחשב בעבר לבן-טיפוחיה של איראן, אך בשנים האחרונות **התרחק מהאיראנים והחל למתוח ביקורת פומבית כנגד מעורבותה של טהראן בעיראק**. במהלך המשבר הפוליטי, שפרץ באפריל 2016 בין ראש הממשלה חידר אלעבאדי לפרלמנט העיראקי על רקע תוכנית הרפורמות שראש הממשלה ניסה לקדם, השתלטו תומכי אלצדר על בניין הפרלמנט העיראקי והשמיעו קריאות אנטי-איראניות חריפות.

◀ **לאחרונה ניכרת דאגה באיראן מפעילותו הגוברת של אלצדר**, ובעיקר מביקורו בסעודיה בסוף חודש יולי 2017 במהלכו נפגש עם יורש העצר הסעודי, מחמד בן-סלמאן. החשש באיראן הוא מפני כוונת אלצדר ליצור ברית העוינת לאיראן עם גורמים במערכת הפוליטית העיראקית, ובהם גם סונים, לקראת הבחירות הפרלמנטריות המתוכננות לאפריל 2018. התקשורת האיראנית סיקרה בהרחבה את ביקורו החריג של אלצדר בסעודיה והציגה אותו כביטוי נוסף למאמצי הממלכה לבלום את ההשפעה האיראנית בעיראק בעקבות הניצחון על המדינה האסלאמית. מאמר מערכת, שהתפרסם ביומן השמרני כיהאן (13 באוגוסט 2017), תקף בחריפות את אלצדר והאשים אותו כי מכר עצמו לסעודיה בתמורה לתמיכה פוליטית וכספית. במאמר נכתב, כי אלצדר, שחש עצמו מבודד בעיראק, מאמץ עמדות אנטי-איראניות בניסיון להשיב לעצמו את היוזמה, להביס את יריביו הפוליטיים ולהפוך לגיבור לאומי.

פגישת מקתדא אלצדר עם יורש העצר הסעודי (איסנ"א, 7 ביולי, 2017).

הסתייגויות מאיראן במערכת הפוליטית בעיראק

◀ ההסתייגות מניסיונות ההתערבות הבוטים של איראן במתרחש בעיראק אינה מוגבלת רק לממסד הדתי או למקתדא אלצדר. **גם ראש הממשלה אלעבאדי, שמונה לתפקיד בקיץ 2014 במקומו של ראש הממשלה הפרו-איראני נורי אלמאלכי, מגלה קו עצמאי מול טהראן.** ביסוד מדיניותו של אלעבאדי עומדים רצון עיראקי שלא להפך ל"גרורה איראנית", עניינה הבסיסי של עיראק בהמשך הסיוע האמריקאי ורצונה לשמר קשרים תקינים עם המדינות הערביות הסוניות.

◀ בשנתיים האחרונות התפרסמו מספר דיווחים בעיתונות הערבית על **עימותים חריפים בין אלעבאדי לקאסם סלימאני.** היומן הלבנוני אל-נהאר דיווח (12 בספטמבר 2015) על שתי תקריות חמורות שהתרחשו בין השניים במהלך חודש אוגוסט 2015. התקרית הראשונה ארעה לאחר שאלעבאדי הנחה את כוחות הביטחון העיראקים לבצע חיפוש במטוסים איראנים בשדה התעופה של בגדאד כדי לבדוק את תכולתם ולמנוע העברת אמצעי לחימה למשטר הסורי ולמיליציות השיעיות בעיראק. תקרית שנייה התרחשה במהלך פגישה, שקיים אלעבאדי במחצית אוגוסט 2015 עם נורי אלמאלכי ועם בכירים נוספים בממשל העיראקי לאחר שובו של ראש הממשלה לשעבר מביקור בטהראן. בפגישה זו נכח גם סלימאני, שמתח ביקורת על הרפורמות הפוליטיות שהציע אלעבאדי

בעקבות המחאה הציבורית נגד השחיתות במדינה. אלעבאדי תקף את סלימאני בחריפות ושאל אותו האם הוא מדבר בשם ממשלת איראן או מבטא את עמדותיו האישיות. סלימאני אמר לו, כי הוא מדבר בתור יועץ למיליציות העממיות העיראקיות. ראש הממשלה השיב לו שהחלטותיו עולות בקנה אחד עם רצון העם העיראקי וההנהגה הדתית השיעית בנג'ף. הוא ציין, כי נוכחותו של סלימאני בישיבה אינה מוצדקת ובעקבות כך עזב סלימאני את חדר הישיבות.

◀ ב-22 בספטמבר 2015 דיווח היומון הערבי אלשרק אלאוסט (המזוהה עם סעודיה) בלונדון על תקרית נוספת בין סלימאני לבין אלעבאדי. התקרית, שהתרחשה בעת שאלעבאדי נתקל בדרכו לעיר בצרה בשיירת רכבי שרד, שנסעה לכיוון שדה התעופה בבגדאד. כאשר שאל ראש הממשלה לגבי זהות כלי הרכב, נאמר לו כי הם נועדו לשימוש סלימאני, שהיה אמור להגיע לבגדאד ולהיפגש עם אבו-מהדי אלמהנדס (סגן ראש "הגיוס העממי"). אלעבאדי התרגז והנחה לעצור את שיירת המכוניות. על-פי מקור הדיווח, שמהימנותו אינה ברורה, אמר אלעבאדי, כי אם סלימאני מעוניין לקיים ביקור רשמי בעיראק, הרי שעליו להודיע על כך לשלטונות, ואם ברצונו לבקר במדינה באופן פרטי, עליו לבקש ויזה.

◀ **התייחסותו של אלעבאדי למיליציות השיעיות אינה עולה, אף היא, בקנה אחד עם מדיניות איראן.** בשנה שעברה קידם אלעבאדי חוק המסדיר את מעמדן של המיליציות ככוח לאומי עיראקי במסגרת הכוחות המזוינים הכפופים למטה הכללי של הצבא. אלעבאדי מבין היטב את הבעייתיות הכרוכה במעורבות המיליציות השיעיות במערכה נגד דאעש, בעיקר במרחב המאוכלס על-ידי סונים החוששים ממעורבות המיליציות בשחרור הערים שבשליטת דאעש. הוא העדיף, לפיכך, עד לאחרונה לשלב את המיליציות בלחימה במעגלים מרוחקים ולא בחזית הקרבות. תפקידן של המיליציות התמקד בדרך כלל בסיוע בכיתור הערים ובניתוק קווי האספקה של דאעש המובילים ממערב עיראק למזרח סוריה. **נראה כי בעקבות שחרור מוצל החלו המיליציות השיעיות לפעול בפרופיל גבוה יותר.**

◀ גם בתחום יחסי החוץ אימץ אלעבאדי קו עצמאי ביחס לאיראן, בעיקר בקשריו עם ארצות-הברית וסעודיה. פעילותם של שחקנים מדינתיים נוספים, ובראשם ארצות-הברית, תורכיה וערב הסעודית, מגבילים גם בעיראק, בדומה לסוריה, את יכולתה של איראן לממש את שאיפתה להפוך את עיראק למדינת חסות. במרץ 2017 ביקר אלעבאדי בושינגטון ונפגש עם הנשיא דונלד טראמפ. הוא ממשיך להדגיש את שיתוף הפעולה עם הקואליציה המערבית בהובלת ארצות-הברית ואת הצורך בהמשך הסיוע האמריקאי לכוחות הצבא והביטחון של ארצו, שהוכח כחינוי במערכה נגד דאעש. **במקביל חל בשנה האחרונה שיפור משמעותי ביחסים בין עיראק לסעודיה.** שיפור זה ניכר בביקור בכירים סעודים, ובהם שר החוץ עאדל אלג'ביר והרמטכ"ל הסעודי, עבד אלרחמן אלבניאן (Abdel Rahman al-Bunyan), בבגדאד. לאחרונה נפתח לראשונה לאחר 27 שנים מעבר הגבול "ערער" בין עיראק לסעודיה וכן דווח על כוונה לחדש את הטיסות הישירות בין שתי המדינות.

◀ **באיראן עוקבים בדאגה אחר השיפור ביחסים בין עיראק לסעודיה,** במיוחד לנוכח המשבר החריף המתמשך ביחסיה עם סעודיה. **חבר המג'לס אחמד סאלכ כאשאני** (Ahmad Salek Kashani), אמר לאחרונה בראיון לאתר המג'לס, כי סעודיה פתחה ב"פרויקט חדש", שמטרתו העמקת השפעתה בעיראק על חשבון

אינטרסים איראניים. הוא ציין, כי ערב הסעודית חותרת לפצל את עיראק באמצעות משאל העם בחבל הכורדי בצפון עיראק ויצירת פילוג בקרב השיעים בעיראק (ICANA, 14 באוגוסט 2017).

אתגרים נוספים

◀ **הפיכתו של דאעש לארגון טרור וגרילה עלולה** להעמיד קשיים בפני איראן, שכן צפוי, כי דאעש יפעל (כפי שפעל בעבר) נגד האוכלוסייה השיעית בעיראק, נגד המיליציות השיעיות ונגד נוכחות איראנית בעיראק. להערכתנו, יקשה על האיראנים והמיליציות שבחסותם לתת מענה הולם לאתגר הטרור. גם יכולתם של כוחות הביטחון העיראקים לעשות זאת מוטלת בספק.

◀ **כניסתה של תורכיה כשחקן נוסף בעיראק נתפסת בטהראן כאיום של ממש.** בעוד שבטהראן מביעים סיפוק ממיגור המדינה האסלאמית בעיראק, ניכר החשש מפני כוונותיה של תורכיה לבצר את אחיזתה בצפון עיראק. הנוכחות הצבאית התורכית נתפסת כניסיון משותף לתורכיה ולארצות-הברית **לפצל את עיראק ולבלום את ההשפעה האיראנית באזור.**

◀ אתגר נוסף הניצב בפני איראן בא **מכיוון הכורדים בצפון עיראק, הגם שאתגר זה פחת משמעותית בעקבות קריסת יוזמת משאל העם בחבל הכורדי בצפון עיראק.** איראן חוששת מהפיכתו של האזור הכורדי בעיראק למדינה עצמאית דה-פקטו, שעלולה, בראייתה, לסכן את לכידותה הטריטוריאלית של עיראק, לערער את מאמציה לבצר את השפעתה בעיראק ולחזק מגמות בדלניות בקרב המיעוט הכורדי באיראן.

◀ בחודשים שקדמו למשאל העם בחבל הכורדי, שהתקיים בספטמבר 2017, **הפעילה איראן לחצים כבדים על שלטונות החבל הכורדי להימנע מקיומו.** משאל העם עמד גם במוקד **ביקור חסר תקדים של רמטכ"ל איראן באקרי באנקרה במחצית אוגוסט 2017.** במהלך הביקור, הראשון מסוגו מאז המהפכה האסלאמית, נפגש באקרי עם **בכירים מדיניים וצבאיים תורכיים ובראשם הנשיא טאיפ ארדואן, והזהיר מפני תוצאות משאל העם** (אירנ"א, 16 באוגוסט 2017). סוגיית משאל העם עלתה גם במהלך ביקור נשיא תורכיה ארדואן בטהראן בראשית אוקטובר במהלכו הדגישו מנהיגי שתי המדינות את התנגדותם הנחרצת לעצמאות כורדיסטאן וסיכמו על המשך התיאומים בין המדינות לנוכח ההתפתחויות בצפון עיראק.

פגישת באקרי-ארדואן (פרדא ניז, 16 באוגוסט 2017).

◀ המעורבות האיראנית בצפון עיראק לנוכח משאל העם הגיעה לשיאה באוקטובר 2017 על רקע **ההסלמה בין הכורדים לבין ממשלת עיראק באזור העיר כרכוכ.** בסמוך למתקפה, שביצעו צבא עיראק והמיליציות השיעיות

על כרכוכ, שהובילה לנסיגת הכוחות הכורדים מן העיר, ביקר מפקד כוח קדס של משמרות המהפכה, קאסם סלימאני, בחבל הכורדי בצפון עיראק. על-פי כמה דיווחים, שמהימנותם אינה ברורה, התאפשרה ההשתלטות העיראקית על העיר בזכות הסכם, שהושג בין סלימאני לאיחוד הפטריוטי הכורדי (PUK), אשר הסדיר את נסיגת הכוחות הכורדים (פשמרגה) מהאזורים שבמחלוקת בין הכורדים לממשלה המרכזית בבגדאד (איסנ"א, 18 באוקטובר 2017; פרארו, 17 באוקטובר 2017). איראן הכחישה אומנם את מעורבותה במתקפה בכרכוכ, אך הביעה שביעות רצון מהשתלטות צבא עיראק על העיר. יועצו לעניינים בינלאומיים של המנהיג העליון, עלי-אכבר ולאייתי, אמר, כי תבוסת הכורדים בעיר הכשילה את "מזימת ברזאני נגד ביטחון האזור" בחסות ישראל (תסנים, 16 באוקטובר 2016). סגן מפקד משמרות המהפכה, חסין סלאמי (Hossein Salami), הביע, אף הוא, שביעות רצון מההתפתחויות בחבל הכורדי וכינה את ביטול משאל העם בכורדיסטאן העיראקית "מסמר נוסף בארון המתים של ארה"ב והמשטר הציוני" (מהר, 25 באוקטובר 2017).

מעורבותה הפעילה של איראן באירועים סביב העיר כרכוכ **המחישה היטב** (בראייה האיראנית לפחות) את **חולשת המדיניות האמריקאית ואת מגבלות הכוח של ארה"ב, שנקטה לנוכח ההסלמה מדיניות, שנתפסה כמהוססת**. הדבר עלול, להערכתנו, **לחזק את המוטיבציה האיראנית לאתגר את מדיניות ארה"ב** גם בזירות נוספות, שבהן חותרת איראן להשפעה.

סוריה - 'קווים אדומים' ישראלים מול מאחזים איראניים

אודי דקל וצבי מגן

על רקע ההבנות בין ארצות הברית לרוסיה ביחס לסוריה, שלא עולות בקנה אחד עם האינטרס הישראלי, קרב היום שישראל תידרש להפשיל שרוולים ולטבול ידיה בנעשה - אם ברצונה לבלום את ההשפעה וההתבססות האיראנית שם. לישראל כוח פוטנציאלי להרוס את הפרויקט של רוסיה ואיראן בסוריה ולפגוע קשה במשענות של משטר אסד. עליה להפגין נחישות בתביעתה להרחקת כוחות איראן ומיליציות שיעיות הנתונות לשליטתה מרמת הגולן, כמו גם למניעת הקמתן של תשתיות צבאיות איראניות בסוריה שייתמכו בהתעצמות משטר אסד, המיליציות השיעיות וחזבאללה. חשוב להבין כי המשמעות היא פוטנציאל גובר להסלמה בזירה הצפונית, בחזית סוריה וגם בגלישתה לחזית לבנון.

בשבוע שעבר נסגרה עסקה בין ארצות הברית לרוסיה בדבר הפסקת אש וכינון אזורי הרגעה (אי-הסלמה, de-escalation) בדרום סוריה. ההבנות בין המעצמות כוללות היתר לפריסת כוחות איראניים ומיליציות שבשליטה איראנית במרחב הנמצא בטווח הגבול ברמת הגולן, שישראל הודיעה כי לא תסכים לנוכחות איראנית בו. הייתה זו הפעם השנייה בחצי שנה האחרונה, שעסקה בין שתי המעצמות לגבי עתידה של דרום סוריה סוכמה לכאורה מאחורי גבה של ישראל.

בשולי פסגת APEC (הפורום לשיתוף פעולה כלכלי אסיה - האוקיינוס השקט) שהתקיימה באחרונה בווייטנאם, ארצות הברית ורוסיה הודיעו כי הגיעו להבנות ביחד עם ירדן, בנוגע להסדרת אזור ההרגעה בדרום סוריה למשך שישה חודשים, עם אופציה להארכה. בכיר אמריקאי הבהיר כי ההבנות כוללות את הרחקת הכוחות האיראניים, חזבאללה והמיליציות השיעיות מהגבול עם ישראל ברמת הגולן למרחק שבעה (במורדות החרמון בואך דמשק) עד 20 ק"מ (מרכז ודרום רמת הגולן). כן כוללות ההבנות סימון על גבי מפה של אזור חיץ מפורז ברוחב חמישה ק"מ בין כוחות המורדים הסוריים לבין הכוחות האיראניים וחזבאללה. שר ההסברה הירדני, מוחמד מומאני, הבהיר כי לוחמים שאינם סורים, לרבות אנשי מיליציות איראניות ומיליציות שיעיות נוספות, שפועלות עבור משטר בשאר אל-אסד, לא יוכלו לפעול בדרום סוריה ובשלב מאוחר יותר אף יאלצו להתפנות מהמדינה.

במהלך סבב השיחות הקודם בין ארצות הברית לרוסיה, שנערך בעמאן ביולי 2017, ישראל פעלה מאחורי הקלעים ודרשה את הרחקת הכוחות האיראניים ושלוחיהם לטווח של עד 60 ק"מ מהגבול, ויצירת אזור חיץ עד לסווידא (הר הדרוזים) במזרח ולדמשק בצפון. התביעה הישראלית נענתה אז חלקית, ודובר אודות הרחקת הכוחות האיראניים לטווח של 20-30 ק"מ מגבול ישראל. בשני סבבי השיחות, סוגיית ההתבססות של איראן בסוריה בכלל, ובכללה הקמת בסיסים יבשתיים, ימיים ואוויריים איראניים, ותשתיות ייצור ואחסנת אמצעי לחימה מתקדמים, לא זכתה להתייחסות.

בכירים בישראל הביעו מורת רוח בתגובה לדיווחים בדבר ההבנות בין רוסיה לארצות הברית בשאלת דרום סוריה. לדבריהם, ההסכם נוסח בקווים כלליים מדי והודגש כי ישראל מתנגדת לכל נוכחות צבאית איראנית בסוריה, בלי קשר למיקומה. בנוסף, דוברים בישראל הזהירו כי על אף שההסכם משפר במידת מה את ההבנות הקודמות בין רוסיה לארצות הברית, הוא עדיין אינו עונה על האינטרס הביטחוני הישראלי בסוריה. מכאן שישראל אינה מחויבת לו והיא תמשיך לשמור על 'הקווים האדומים' שהציבה. כך סיכם ראש הממשלה בנימין נתניהו: "הבהרתי לחברינו בווינגטון ובמוסקבה שנפעל בסוריה, לרבות בדרום סוריה, בהתאם להבנתנו ולצרכינו הביטחוניים. מדיניות הביטחון הישראלית מהווה שילוב נכון של קשיחות למול אחריות".

תגובת רוסיה לא איחרה לבוא. שר החוץ הרוסי, סרגיי לברוב, הצהיר כי ההסכם אינו כולל הבטחה רוסית לנסיגה איראנית או של כוחות פרו-איראניים מסוריה, וכי נוכחותה של איראן בסוריה היא לגיטימית מכיוון שהוזמנה על ידי השלטון הרשמי והלגיטימי בסוריה. ההצהרה הרוסית נועדה להרגיע את בעלת הברית איראן ולהבהיר כי רוסיה דואגת לאינטרסים שלה. בראייה כוללת, בבסיס המדיניות הרוסית הבנה כי שלטונו של אסד עומד על כרעי תרנגולת ולא יחזיק מעמד ללא התמיכה הצבאית של איראן, חזבאללה והמיליציות השיעיות שתחת פיקוד איראני. אלה עושים את 'העבודה המלוכלכת' על הקרקע עבור אסד, וגם עבור רוסיה. מבחינת איראן, תפקידה העתידי בסוריה ברור: אסד, או כל מנהיג עלווי שיירש אותו, ישלוט בסוריה אך ורק בתלות מוחלטת בה. בשאלת זהות המנהיג והמבנה השלטוני הדעות חלוקות בין בעלות הברית. איראן לוחמת להשאיר את אסד בשלטון, מה שלא ניתן לומר לגבי רוסיה, שהייתה מוכנה לפנותו מכס השלטון בהינתן חלופה עדיפה מבחינתה. אשר לעיצוב מבנה השלטון, מוסקבה מעריכה כי מבנה פדרטיבי בסוריה הוא בעל היתכנות היישום הגבוהה יותר ואילו איראן מעוניינת בשלטון מרכזי עלווי חזק נתון למרותה.

המדיניות הרוסית במזרח התיכון מודרכת גם על ידי עניין בקידום יחסים עם מדינות נוספות באזור, ובראשן טורקיה, ערב הסעודית, מצרים, ירדן וישראל. שלא במפתיע, מדינות אלה לא ראו נחת מהודעתו של שר החוץ הרוסי לגבי אי-הכוונה להוציא את הכוחות האיראניים והנתמכים על ידי איראן מסוריה. מכאן שמבחינת מוסקבה, הודעה זו נועדה לשרת אינטרס שחשיבותו עולה על הרצון להרגיע חששות בבירות שונות במזרח התיכון. יתכן כי רוסיה מעוניינת להציב אתגר בפני ארצות הברית דרך סוגיית מעמדה של איראן בסוריה כדי להפעיל על ווינגטון לחץ בנושאים נוספים שעל הפרק ביניהן. אפשר גם שמוסקבה, הנוטה לאמץ פרשנויות קונספירטיביות להתרחשויות, מפרשת את הטלטה הפוליטית העוברת על ערב הסעודית ולבנון כמהלך המודרך מווינגטון שתכליתו לפגוע במעמדה של רוסיה במזרח התיכון.

להבדיל מרוסיה ואיראן, לארצות הברית תחת ממשל טראמפ אין אסטרטגיה מגובשת ביחס למצב הנוכחי בסוריה ולעתיד המדינה. המשימה העיקרית בסוריה, כפי שהגדיר אותה הנשיא טראמפ, כמו קודמו הנשיא ברק אובמה, היא הבסת 'המדינה האסלאמית'. המשימה קרובה להשלמה, אך אין החלטה אשר לאופן החזקת או מסירת השטחים ששחררו משליטתה, כמו גם בשאלה מתי ארצות הברית תפנה את אלפי חייליה השוהים בשטחים

ששוחזרו. למרות ההבנה בווינגטון (שהשתקפה היטב בנאום טראמפ על הסכם הגרעין באוקטובר 2017), שאיראן היא גורם ראשון לאי-יציבות באזור, אין תוכנית אמריקאית מוגדרת כלפי הנוכחות האיראנית בסוריה. קשה לצפות כי ארצות הברית תיכנס להרפתקה צבאית בשם המאבק נגד הנוכחות האיראנית בסוריה, לאור לקחיה הכואבים מעיראק ומאפגניסטאן.

אמנם ארוכה הדרך לסיום המלחמה ולהשגת יציבות בסוריה, אך מסתמן כי איראן היא המנצחת הגדולה. ארצות הברית ורוסיה הגישו לה על מגש של כסף את השליטה וההשפעה בסוריה ובשלב זה אין ברצונן להתעמת מולה. כעת היא פועלת על מנת לבסס את אחיזתה בסוריה לטווח הזמן הרחוק באמצעות הקמת בסיסים ומחנות לשלוחיה, תשתיות ייצור ואחסנת אמצעי לחימה. באחרונה אף החלה איראן לגייס אזרחים סוריים, בעיקר שיעים, למיליציה חדשה שהיא בונה, על פי דגם חזבאללה. כוח זה עשוי להשתלב בכוחות הצבא הסורי הכפופים לנשיא אסד וכך יטושטש במידת מה זיהויו עם איראן, שהיא מצדה תוכל לשמר ולטפח מאחזי שיעי לוחם בסוריה, גם בתרחיש של הסדר עתידי שיכלול את פינוי הכוחות הזרים משטח המדינה. מטרה נוספת של איראן, היא לאתגר את ישראל ברמת הגולן, הרחק מאתרי הגרעין בשטחה, ובאמצעות שליחים, ולא כוחות איראניים אורגניים.

ישראל, שהקפידה 'לשבת על הגדר' ולא להתערב בנעשה בסוריה מאז 2011, פעלה רק כשהתפתח כלפיה איום ממשי. התוצאה היא היעדר השפעה ישראלית במערכה הנוכחית על עיצוב פני סוריה והפקרת הזירה להתחזקות ההשפעה האיראנית והתבססותה בסוריה. רק כאשר ישראל הבינה כי היא נרדמה בשמירה, היא הציבה 'קווים אדומים' שחצייתם מחייבת תגובה צבאית.

'קווים אדומים' אינם מבטאים רק טווח פיזי גאוגרפי מהגבול, אלא צירוף של תנאים פיזיים, יכולות צבאיות מתקדמות ואיכותיות ונסיבות של ההתבססות האיראנית, בעיקר באמצעות שלוחיה, בדרום סוריה, שצירופם מהווה איום כלפי ישראל ומחייב פעולת נגד צבאית. ישראל לא פרטה את היכולות וסדר הכוחות, מהות ועוצמת האיום של איראן ושלוחיה שיביאוו לתגובה הצבאית. לפיכך, העמימות בהצבת 'קווים אדומים', ללא פירוט, אמורה לאפשר לישראל גמישות מסוימת בתגובתה. בפני ישראל עומדות שתי אופציות: האחת, הצגת עמדה ברורה לגבי מה נכלל 'בקווים האדומים', למשל תשתיות איראניות לייצור, הרכבה ואחסנת אמצעי לחימה בכל רחבי סוריה, שכן משמעותן איום ממשי כלפי ישראל והיאחזות איראנית בסוריה שקשה יהיה בהמשך לעקור אותה; השנייה, שמירה על עמימות וקביעת 'הקווים האדומים' באמצעות מעשים ולא דיבורים, כלומר הפעלת כוח צבאי בהתאם להערכת האיום. במצב זה ישראל אינה מתחייבת מראש אשר לפעולתה ויוצרת רמה גבוהה של אי-וודאות בצד האיראני. מנגד, עמימות זו עלולה לדרבן את איראן לנסות ולאמוד את תגובת ישראל על ידי נקיטת צעדים מדורגים ונצברים, שמשמעותם תהליך בעל פוטנציאל הסלמה שקשה יהיה לשלוט במדרגותיה.

נראה כי קרב היום שישראל תידרש להפשיל שרוולים ולטבול ידיה בנעשה בסוריה, אם ברצונה לבלום את ההשפעה וההתבססות האיראנית במדינה זו. לישראל כוח פוטנציאלי להרוס את ה"פרויקט" של רוסיה ואיראן בסוריה ולפגוע קשה במשענות של משטר אסד. עליה לאותת בקלף זה, אך לשמור אותו למצב בו הדברים יסתבכו, או שלא תבלם תנופת

ההיאחזות האיראנית בסוריה. ישראל חייבת להפגין נחישות בתביעתה להרחקת כוחות איראן ומיליציות שיעיות הנתונות לשליטתה מרמת הגולן, כמו גם למניעת הקמתן של תשתיות צבאיות איראניות בסוריה שייתמכו בהתעצמות משטר אסד, המליציות השיעיות וחזבאללה. חשוב להבין כי המשמעות היא פוטנציאל גובר להסלמה בזירה הצפונית, בחזית סוריה וגם בגלישתה לחזית לבנון. ארצות הברית ולבטח רוסיה לא תעשינה עבור ישראל את העבודה. אמנם, סביר כי הנשיא טראמפ ייתן לישראל אור ירוק לפעול לפי הבנתה בכל עוצמה שתבחר, אך הוא לא בהכרח יפרוש לה רשת ביטחון למקרה הסתבכות. לכן, עליה להיות מוכנה לפעול ולהתכונן להסלמה ולהעריך נכון את השלכות מעשיה.

התמוטטות המדינה האסלאמית: ומה הלאה?

16 בנובמבר 2017

עיקרי המסמך

◀ ב-29 ביוני 2014 הכריז מנהיג דאעש, אבו בכר אלבע'דאדי, על הקמת מדינת הח'ליפות (המדינה האסלאמית) בסוריה ובעיראק. בקיץ 2014, בשיא תנופת התפשטותה, כללה המדינה האסלאמית **כשליש משטחה של עיראק וכרבע/שליש משטחה של סוריה**. במרחב גדול זה, שהשתרע **מפאתי בגדאד ועד פאתי חלב**, התגוררו 5-6 מיליון תושבים ונכללו בו תשתיות ממלכתיות (שדות נפט וגז, סכרים, גשרים, תחנות חשמל, ממוגרות ותחנות קמח). שדות הנפט והגז, שעליהם השתלט דאעש בעיראק ובסוריה, הניבו לו בשיא כוחו (המחצית השנייה של שנת 2014) הכנסות, שנאמדו בכמה מיליוני דולרים ביום. **דאעש, שבאחת הפך לארגון הטרור העשיר בעולם, חתר באותה עת להשתלט על שטחים נוספים בעיראק ובסוריה, במזרח התיכון וברחבי העולם**.

◀ הישגיו הדרמטיים של דאעש בקיץ 2014 הובילו להקמת קואליציה בינלאומית **בהנהגת ארה"ב**, שהכריזה על מערכה נגדו, (ספטמבר 2014). שנה לאחר מכן (ספטמבר 2015) החלה גם **רוסיה במעורבות צבאית פעילה בסוריה**, שכוונה בראשיתה למנוע התמוטטות המשטר הסורי, ואחר כך לסייע לו בלחימה נגד דאעש וארגוני מורדים אחרים, שאותם הגדירה כ"ארגוני טרור" (ובתוכם המטה לשחרור אלשאם, שלוחת אלקאעדה בסוריה). **דאעש מצא עצמו נתון ללחצים הולכים וגוברים מצד המעצמות (ארה"ב, רוסיה), איראן וכוחות הפועלים בחסותה (חזבאללה, מיליציות שיעיות), צבאות ומליציות מקומיים (צבאות עיראק וסוריה, כוחות SDF הכורדים ולעיתים גם ארגוני מורדים אחרים)**.

במחצית הראשונה של 2015 נבלמה תנופת ההתפשטות של דאעש בעיראק ובסוריה. מאז החלה להתנהל **מערכה רצופה נגדו, שנמשכה כשנתיים וחצי, ואשר עומדת עתה לפני סיומה** (נובמבר 2017). בחינת המצב בשטח מעלה, כי למעשה **המדינה האסלאמית אינה קיימת יותר כיחידה טריטוריאלית מגובשת ומתפקדת**: היא איבדה כמעט את כל שטחיה ובכלל זה "ערי הבירה" מוצול ואלרקה ואזורי הליבה לאורך נהר הפרת בעיראק ובסוריה; צמרת הפיקוד ואמצעי הלחימה של דאעש נפגעו קשות הן במהלך הלחימה והן כתוצאה מתקיפות אוויריות אינטנסיביות של רוסיה ומדינות הקואליציה; מוסדות הממשל של המדינה האסלאמית נהרסו; ונכסיה הכלכליים של המדינה האסלאמית (בעיקר שדות נפט וגז) אבדו. **דומה איפה, כי חזון הח'ליפות האסלאמית של אבו בכר אלבע'דאדי הגיע לסיומו, לפחות לעת עתה, הגם שנוכחות דאעש בסוריה ובעיראק נמשכת, ותמשיך להערכתנו להתקיים**.

◀ מסמך זה בוחן את השלבים העיקריים בתהליך התמוטטות המדינה האסלאמית, מנתח את הסיבות להתמוטטותה ומנסה להעריך את **אופי ודפוסי פעילותו של דאעש בעידן שלאחר נפילת המדינה האסלאמית. להלן כמה שאלות מפתח והתשובות אליהן:**

◆ **האם ישרוד דאעש בעידן שלאחר נפילת המדינה האסלאמית?** אנו מעריכים, כי לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, **ימשיך דאעש להתקיים אך ישנה אופיו ודפוסי פעילותו. מארגון אשר שלט על טריטוריה רחבה וניהל בה את חיי התושבים הוא ישוב להיות, כפי שהיה בעבר, ארגון טרור וגרילה, שאינו כבול למסגרת טריטוריאלית. אנו סבורים, כי לאחר נפילת המדינה האסלאמית יעבור דאעש תקופה של התארגנות מחדש, תוך הפקת לקחים מכישלון הקמת המדינה האסלאמית. במהלך תקופה זאת, יעשה הארגון מאמץ להמשיך את פעולות הטרור והגרילה שלו ובהמשך גם לשפר את "איכותן" כדי להוכיח, שהוא נשאר עדיין "על המפה" וממשיך להוות ארגון ג'האדיסטי מוביל. היעדים המרכזיים של דאעש יהיו, להערכתנו, צבא עיראק, צבא סוריה, הנוכחות הרוסית והאמריקאית בסוריה ובעיראק, יעדים ממשליים בעיראק ובסוריה, יעדים שיעים/עלויים ויעדים המזוהים עם איראן וחזבאללה. פעילות זאת עלולה לשמש מטרד לא מבוטל עבור הכוחות השונים הפועלים בסוריה ובעיראק, אך, להערכתנו, היא לא תהווה איום אסטרטגי אזורי ובינלאומי, כפי שהייתה המדינה האסלאמית בשיא התפשטותה.**

◆ **האם ישרדו המחוזות שהקים דאעש בחו"ל?:**

- אנו סבורים, כי דגם המדינה האסלאמית איבד מהאטרקטיביות שלו וספק, אם יעשה ניסיון לחזור עליו לפחות בטווח הזמן הקצר. עם זאת תפיסת הג'האד נגד ה"כופרים" מבית ומחוץ שרירה וקיימת והיא תוביל להמשך קיומם של מרבית המחוזות (אם לא כולם) ותניע פעילים במחוזות השונים להמשיך בלחימה, יתכן תוך שיתוף פעולה עם ההתארגנויות המקומיות של אלקאעדה. סיכויי שרידותם ומידת הצלחת פעילותם של מחוזות דאעש במדינות השונות יהיו תלויים בארבעה גורמים עיקריים: התנאים הפוליטיים והחברתיים השרורים בכל אחת מהמדינות; יחסי הכוחות שבין פעילי דאעש לבין כוחות הצבא ושירותי הביטחון של המשטרים השונים; מידת הצלחתם של פעילי דאעש שלחמו בסוריה ובעיראק לשוב למדינות האם שלהם; וכוחה של שלוחת אלקאעדה באותה ארץ בה פועל מחוז דאעש. אינדיקציה ליכולתם ולעניינם של מחוזות דאעש להמשיך פעילותם ניתן למצוא בחצי-האי סיני ובתימן, שם הגבירו פעילי דאעש לאחרונה את פעילותם.

- **כיצד תשפיע המדינה האסלאמית על מחוז סיני של דאעש?** מחוז סיני, הפועל במרחב בו המשילות המצרית רופפת, ימשיך להערכתנו לפעול ולהוות "אגוז קשה לפיצוח" עבור כוחות הביטחון המצרים. להערכתנו יעשה מחוז סיני מאמץ להדק קשריו עם פעילים ג'האדיסטים במצרים גופא, ועם פעילי דאעש בלוב ועם פעילים ג'האדיסטים ברצועה, כחלופה לקשר

שאבד עם המדינה האסלאמית. במקביל, ינסה המחוז **למצוא מקורות מימון אלטרנטיביים** (שוד בנקים, הברחות¹). **העדר אחיזה משמעותית של אלקאעדה בסיני** עשוי גם הוא לסייע להמשך קיום המחוז. אנו סבורים שגם אחרי התמוטטות המדינה האסלאמית **ימשיך מחוז דאעש בסיני לנהל את המערכה נגד כוחות הביטחון המצרים ואף להגביר את עצימות פעולותיו ואת תחכומן כפי שעשה בחודשים האחרונים**, כדי להמחיש, שהוא נותר "על המפה". במקביל עשויה שלוחת דאעש בסיני **להמשיך ולפעול מעת לעת גם נגד ישראל** (ירי רקטות, תקיפות גבול, פיגועי ראוהו).

◆ **האם יעתיק דאעש את הנהגתו ומרכז הכובד שלו מעיראק ומסוריה למדינה אחרת? אנו סבורים שלא, וזאת מכמה סיבות:** האחת, גם לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית תימשך חולשת המשטרים המרכזיים בבגדאד ובדמשק ויימשכו המתחים הבינעדתיים בין הסונים לשיעים. כל עוד יתקיימו תנאים אלה יעדיף דאעש להמשיך ולפעול בסוריה ובעיראק הנמצאים בלב המזרח התיכון, למרות המכה שספג. זאת ועוד, מעבר להנהגה והפעילים הבכירים של דאעש לפריפריה של המזרח התיכון או אף מעבר לה יסמן את כישלונו ויפחית סיכויי השתקמותו וחזרתו למעמד של ארגון ג'האדיסטי מוביל. בנוסף לכך, אנו סבורים שבמחוזות אחרים יהיה קשה לדאעש להתבסס, קל וחומר לחזור על ניסוי הקמת המדינה האסלאמית, משום שהדבר יקים עליו כוחות מקומיים ובינלאומיים (כישלונו של המרחב הטריטוריאלי של דאעש בסרת שבלוב המחיש היטב את הקשיים הכרוכים בכך).

◆ **מה יהיה אופיו של הטרור בחו"ל, שיזום דאעש, לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית?**

- התמוטטות המדינה האסלאמית עשויה להביא, להערכתנו, **לירידה משמעותית ביכולתו המבצעית של דאעש להוציא לפועל "פיגועי הכוונה" בחו"ל** (שהם הפיגועים המורכבים והקטלניים יותר). זאת בשל **מגוון סיבות:** מותם של פעילים מבצעיים שעסקו בהכוונת פיגועי חו"ל, הן בדרגי הפיקוד והן בדרגי הביצוע; נפילת המפקדות (באלרקה ובמקומות נוספים), שמהן תוכננו והוכוונו הפיגועים בחו"ל; עזיבת לוחמים זרים, שמלאו תפקידי מפתח במערך פיגועי חו"ל. זאת ועוד אנו סבורים, כי **עיקר עניינו של דאעש בתקופה שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, יהיה לשקם את הארגון**. נראה, כי בתקופה שבה דאעש יילחם על שרידותו ב"מדינות הליבה", הוא יימנע מלהעניק עדיפות גבוהה לביצוע פיגועים מורכבים בחו"ל, **הגם שייטכנו יוזמות בודדות ל"פיגועי נקמה" על נפילת המדינה האסלאמית.**
- עם זאת יש לזכור, כי רק מיעוטם של הפיגועים שביצע דאעש בחו"ל היו פיגועים שתוכננו ע"י מפקדת דאעש בסוריה וקדם להם תהליך סדור של הכנות מבצעיות, לוגיסטיות ומודיעיניות. **רוב הפיגועים במדינות המערב היו פיגועי השראה, שבוצעו בעיקר על ידי יחידים**, אשר הזדהו אידיאולוגית עם דאעש ועם מסרי התעמולה שלו, עברו לעיתים תהליך הקצנה מהיר, והחליטו

¹ ב-16 באוקטובר 2017 שדדו פעילי מחוז סיני של דאעש את סניף הבנק הלאומי במרכז אלעריש. בתקשורת המצרית דווח, כי פעילי דאעש שדדו מהבנק סכום של כמיליון דולרים. הפעילות הפלילית עשויה להיות כיוון הפעולה של מחוז סיני ומחוזות נוספים של דאעש.

לבצע פיגוע בשם הארגון ללא מעורבות מפקדת הארגון. להערכתנו, הגם שיוקרת דאעש והמותג של המדינה האסלאמית נפגעו קשות ולמרות הפגיעה הקשה במערכת התעמולה האפקטיבית של דאעש, **לא ייפסקו "פיגועי ההשראה" ובטוח הזמן הקצר ייתכן שאף יתגברו** (כנקמה על הפלת המדינה האסלאמית). בהמשך יושפע היקפם של "פיגועי ההשראה" הן מהתנאים החברתיים והפוליטיים השוררים במדינות השונות והן מיכולותיו של דאעש למצב עצמו מחדש כארגון ג'האדיסטי משמעותי בעיראק ובסוריה ולשקם את מערכת התעמולה שלו.

◆ מה תהיה משמעות חזרת הלוחמים הזרים למדינות האם שלהם?

- כמה אלפי לוחמים זרים כבר שבו למדינותיהם ואלפים נוספים ממתינים להזדמנות להיחלץ מסוריה ומעיראק. **סביר להניח שהשפעתם ומעורבותם של החוזרים בטרור למדינות האם שלהם תגדל ככל שמספרם יעלה.** חזרת הלוחמים הזרים למדינות האם שלהם **צפויה, להערכתנו, להציב בעיה ביטחונית קשה בפני הממשלות השונות, בדגש על מדינות צפון אפריקה ומדינות מערב אירופה** (בעיקר צרפת ובריטניה). שכן המדובר **בלוחמים מיומנים, שרכשו ניסיון צבאי רב וספגו את האידיאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית בעת לחימתם בשורות דאעש.**

- פעילים אלו עלולים לחבור להתארגנויות סלפיות-ג'האדיסטיות מקומיות במדינות האם ולהוות **גורם מעודד הקצנה אסלאמית וטרור.** חלק מהלוחמים הזרים עלולים לשוב למדינות האם שלהם **עם בנות זוגם וילדיהם,** שחונכו על ברכי האידיאולוגיה של המדינה האסלאמית והיו עדים לזוועות שבוצעו בסוריה ובעיראק. **ילדים אלה עלולים להוות תשתית אנושית לדור חדש של תומכי דאעש שיצמח במדינות המערב.** עם זאת, קשה עדיין להעריך כמה מהלוחמים ששבו מסוריה ומעיראק ימשיכו לדבוק באידיאולוגיה של דאעש וכמה מהם יהיו בעלי מוטיבציה לבצע פיגועים במדינות האם בשמו של הארגון.

- ◆ **מה תהייה השפעת נפילת המדינה האסלאמית על יחסי דאעש עם אלקאעדה?** התמוטטות המדינה האסלאמית תצביע על כך, **שתפיסתו של אבו בכר אלבע'דאדי, מנהיג דאעש, בעניין הקמת המדינה האסלאמית "כאן ועכשיו" הייתה שגויה, ושאמן אלט'ואהרי, ואסאמה בן לאדן לפניו, צדקו בהתנגדותם להקמת מדינה אסלאמית השולטת על טריטוריה.** על רקע זה, ועל רקע היחלשות דאעש, **יתכנו שינויים במערכת היחסים הטעונה שבין דאעש לאלקאעדה. שינויים שכאלה עשויים להתחולל בסוריה ובעיראק כמו גם במחוזות דאעש בחו"ל.** פעילי דאעש עשויים לחזור ולהצטרף לאלקאעדה, ארגון האם הג'האדיסטי, שממנו צמח דאעש, או לפחות לאחד כוחות ולהציג חזות מאוחדת של הארגונים הג'האדיסטים. להערכתנו, גם אם ימשיכו פעילי דאעש לשמור על מסגרות ארגוניות נפרדות עשויים להיווצר שיתופי פעולה מקומיים בין דאעש לבין אלקאעדה בסוריה ובעיראק ובמחוזות השונים בחו"ל.

- ◆ **מה יהיו ההשפעות המקומיות, האזוריות והבינלאומיות של נפילת המדינה האסלאמית?**

- **ארה"ב:** להערכתנו **תסתפק ארה"ב בהשגת היעד האסטרטגי של חיסול המדינה האסלאמית והחלשת דאעש**. בניגוד לרוסיה ולאיראן, שיחתרו להפיק תועלת מדינית-אסטרטגית מהסיוע שלהן למשטר הסורי, **תסתפק ארה"ב בהשגת המטרה המוצהרת ותימנע מנוכחות צבאית או השקעת משאבים כלכליים משמעותיים בסוריה**. זאת, בין השאר, מתוך מודעות לכך, **שהשפעתה האמתית של המשטר הסורי, על מרבית ארגוני המורדים ועל ההתפתחויות העתידיות בסוריה תהייה מועטה ביותר**. שאלה פתוחה היא **מה תהייה המדיניות האמריקאית כלפי הכורדים בסוריה, שהוכיחו עצמם כבעלי ברית אמנים ותרמו רבות לנפילת המדינה האסלאמית**. המשך התמיכה האמריקאית באזור השליטה הכורדי תביא לקשיים ביחסי ארה"ב תורכיה בעוד שהפקרת הכורדים תסמן את ארה"ב כבעלת ברית בלתי אמינה ותפגע במעמדה האזורי.
- **רוסיה:** התמוטטות המדינה האסלאמית ובהמשך טיהור אזור אדלב מארגוני המורדים, **עשויים להניע את הרוסים לצמצם את כוחותיהם בסוריה בעקבות הניצחון במערכה נגד ארגוני הטרור**. בכלי התקשורת הרוסיים דווח, כי נבחנת עתה ברוסיה אפשרות הוצאת חלק מהכוחות הרוסיים (כתבות שפורסמו ביומן הרוסי קומרסנט ובסוכנות טאס, ב-30 באוקטובר 2017). עם זאת יש להדגיש, כי גם אם יצמצמו הרוסים את הכוח הצבאי שלהם בסוריה **הם יפעלו להבטיח גם הלאה את האינטרסים שלהם בסוריה ויחתרו לשמר את ההשפעה הרבה שרכשו על המשטר הסורי בתקופת מלחמת האזרחים**. להערכתנו הדבר עשוי ליצור חיכוכים בין רוסיה לבין איראן החותרת לדומיננטיות בסוריה ורתימתה לאינטרסים שלה.

איראן: התמוטטות המדינה האסלאמית תיתפס, להערכתנו, ע"י איראן כהזדמנות להעמיק את השפעתה על סוריה ועיראק. זאת כדי לקדם את המטרה האסטרטגית שלה, **שעיקרה יצירת מרחב השפעה איראני-שיעי, שישתרע מאיראן עד לבנון** (שאליהן ניתן להוסיף את תימן). במרחב השפעה זה לא תפעיל איראן כוחות צבא משלה אלא תפעל באמצעות Proxies **שיעים שיבטיחו את האינטרסים האיראנים בכל אחת מהמדינות**. מרחב השפעה שכזה יהפוך את איראן לכוח אזורי מוביל במזרח התיכון וידחק השפעות של אויבים או יריבים ובתוכן ארה"ב, והמדינות הערביות הסוניות. בהקשר הישראלי תחתור איראן ליצור זירת טרור פעילה נגד ישראל מרמת הגולן תוך הפעלת פעילים שיעים (חזבאללה), פלסטינים ודרוזים נגד ישראל.

מבנה המסמך

◆ חלק א': עלייתה ונפילתה של המדינה האסלאמית:

- פרק א' – שלבים בהתמוטטות המדינה האסלאמית
- פרק ב' – מדוע התמוטטה המדינה האסלאמית?
- פרק ג' – תמונת המצב הנוכחית של פריסת דאעש בסוריה ובעיראק

◆ חלק ב': הערכת המשמעויות העולות מנפילת המדינה האסלאמית:

- פרק א' – שינויים צפויים באופיו ובדפוסי פעולתו של דאעש
- פרק ב' – ההשפעה על מחוזות המדינה האסלאמית, שמחוץ לעיראק ולסוריה
- פרק ג' – איום הטרור בחו"ל מצידו של דאעש
- פרק ד' – השפעת נפילת המדינה האסלאמית על יחסי דאעש עם אלקאעדה
- פרק ה' – תוצאות מקומיות, אזוריות ובינלאומיות של נפילת המדינה האסלאמית

חלק א: עלייתה ונפילתה של המדינה האסלאמית

המדינה האסלאמית בשיא תנופת הצלחותיה: אבו בכר אלבע'דאדי נושא דרשה במסגד הגדול במוצול (מסגד נורי), שישה ימים לאחר ההכרזה על הח'ליפות (יוטיוב, 5 ביולי 2014).

מימין: פיצוץ צריח המסגד הגדול במוצול (מסגד נורי), שבו הוכרזה הח'ליפות, בשלב כיבוש הסופי של מוצול (בואבת אלעין, 21 ביוני 2017). משמאל: תצלום אוויר של הריסות המסגד לאחר שנחרב (אלסומריה, 21 ביוני 2017).

פרק א': שלבים בהתמוטטותה של המדינה האסלאמית

הקמת המדינה האסלאמית ותנופת התפשטותה בקיץ 2014

◀ ב-29 ביוני 2014 הכריז דובר דאעש אבו מחמד אלעדנאני על **הקמת ח'ליפות אסלאמית בשטחים אותם כבש דאעש בסוריה ובעיראק**, בראשות **הח'ליף אבו בכר אלבע'דאדי**. בהודעה נאמר, כי במקום השם המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה-רבתי (ראשי תיבות בערבית- דאעש) יאומץ השם **המדינה האסלאמית, שהיא זאת, אשר הקימה את הח'ליפות האסלאמית בסוריה ובעיראק**.² ב-5 ביולי 2014 פורסמה דרשת יום השישי שנשא אבו בכר אלבע'דאדי במסגד הגדול במוצול. דבריו הוקדשו לביסוס רעיון הח'ליפות, להצגת חשיבות הג'האד כדרך הפעולה הנבחרת להשתלטות האסלאם על כל העולם, ולביסוס מעמדו האישי.

המדינה האסלאמית הגיעה לשיא התפשטותה בקיץ 2014. הסמל המובהק של הצלחותיה היה **כיבוש העיר מוצול**, בקלות יחסית וללא התנגדות משמעותית מידי צבא עיראק (10 ביוני 2014). כמו כן נכבשו באותה עת ערים ועיירות במחוז אל-אנבאר ועמק הפרת, בצפון עיראק ובמרחב שמצפון לבגדאד. **בקיץ 2014 שלט דאעש על כשליש משטח עיראק וכרבע/שליש משטחה של סוריה וכוחותיו איימו על בגדאד**. במרחב גדול זה, שהשתרע **מפאתי בגדאד ועד פאתי חלב**, התגוררו 5-6 מיליון תושבים והיו בו תשתיות ממלכתיות, ובכלל זה **שדות נפט וגז**, שהיוו מקור הכנסה ראשי עבור דאעש (שהפך באחת **לארגון הטרור העשיר ביותר בעולם**). המדינה האסלאמית **חתרה להמשיך להשתלט על שטחים רבים נוספים בסוריה רבתי** (בלאד אלשאם), **במזרח התיכון, צפון אפריקה, דרום אירופה ודרום מזרח אסיה** (ראו מפה).

המדינה האסלאמית בשיא התפשטותה

המדינה האסלאמית ("מדינת הח'ליפות") שהקים דאעש (קיץ 2014) בשטחים נרחבים בעיראק ובסוריה. שטח המדינה האסלאמית השתרע בקיץ 2014 ממוצול (עיראק) וג'ראבולוס (סוריה) שבצפון, ועד לאלפלוג'ה ואלרטבה (עיראק) בדרום; מאלבאב שבפאתי חלב במערב ועד לערים ביג'י ותכרית שבמזרח. המפה הופצה בפורומים ג'האדיסטים באוגוסט 2014 (alplatformmedia.com; hanein.info).

² במסמך זה נעשה שימוש בשם **המדינה האסלאמית** בהתייחס ל**מימד הטריטוריאלי והממשלי של השטחים הנשלטים ע"י דאעש**. **בשם דאעש** אנו נתייחס **לארגון ולפעילותו** בשטחי המדינה האסלאמית ומחוצה להם. מכיוון שאנו סבורים כי דאעש, כארגון טרור, ימשיך להתקיים לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, אנו מעדיפים להתייחס במסמך **לעידן שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, ולא לעידן שלאחר דאעש**.

חזון התפשטות המדינה האסלאמית

מימין: חזון התפשטות המדינה האסלאמית. שמות מדינות הלאום המודרניות אינם מופיעים על גבי המפה אלא שמות אסלאמיים בלבד. משמאל: מפת הח'ליפות האסלאמית באנגלית ומימינה תמונתו של אלבע'דאדי (hanein.info). ספרד (אנדלוס) ויוון נכללות בחזון ההתפשטות.

◀ **התפשטות המדינה האסלאמית נעשתה תחילה ללא תשומת לב ותגובה מצד ארה"ב והקהילה הבינלאומית.** אולם, הישגיו הדרמטיים של דאעש בקיץ 2014 ובמרכזם כיבוש מוצול הביאו להכרה מצדן של בעוצמת האיום הגלובאלי של דאעש ובכך שפוטנציאל הנזק שלו עולה על זה של אלקאעדה. על רקע זה הוקמה קואליציה בינלאומית בהנהגת ארה"ב. ב-10 בספטמבר 2014 הודיע נשיא ארה"ב על פתיחת מערכה כוללת נגד דאעש, מצד ארה"ב ומדינות הקואליציה, שמטרתה להחליש את הארגון ובסופו של דבר להביא להשמדתו. המערכה בוצעה בעיקר באמצעות תקיפות אוויריות מתמשכות של ארה"ב ובעלות בריתה וסיוע לכוחות המקומיים, אך ללא הפעלת כוחות קרקעיים משמעותיים של צבא ארה"ב בסוריה או בעיראק ("נקודת תורפה", שפגעה באפקטיביות המערכה, וביכולתה של ארה"ב להפיק ממנה רווחים מדיניים).

◀ **כניסת ארה"ב למערכה סייעה לבלום את התפשטות המדינה האסלאמית** בתקופה שבין המחצית השנייה של 2014 ועד לאפריל 2015. ההישג הבולט ביותר בתקופה זאת לכוחות המקומיים וכוחות הקואליציה היה הצלחתם של הכוחות הכורדים (YPG) לאחר כארבעה חודשי לחימה קשה (26 בינואר 2015), להחזיר לשליטתם את העיר קובאני (עין אלערב) והאזור שבסביבתה, שבקרבת הגבול עם תורכיה. בו בזמן נכשל דאעש במאמציו לטהר מוקדי התנגדות חשובים בצפון סוריה ובמזרחה (המשמעותי שבהם בעיר דיר אלזור וסביבותיה, שם נותרה מובלעת בשליטת הכוחות הסורים) ולהרחיב את גבולות המדינה האסלאמית לאזורים חדשים במרכז סוריה ובדרומה. גם בצפון עיראק ובמערבה נבלמו התקפות דאעש: במחוז אנבאר לא הצליח דאעש להשתלט על מוקדי התנגדות, שעדיין נותרו במחוז, ומצפון לבגדאד נכשלו ניסיונות הארגון לכבוש את עיר הנפט ביג'י ואת העיר סאמרא', שמצפון לבגדאד.

לוחמים כורדים חוגגים את כיבוש קובאני
(דף הטוויטר Ardeshir Zarezadeh, 26 בינואר 2015).

שליבים בהתמוטטות המדינה האסלאמית בעיראק

◀ לאחר תקופת בלימת התפשטות המדינה האסלאמית פתחו כוחות הביטחון העיראקים, בסיוע מיליציות שיעיות (בחסות איראן) וסוניות, ובסיוע אווירי מצד ארה"ב ומדינות הקואליציה **במתקפה במטרה להשתלט מחדש על השטחים שנפלו לידי המדינה האסלאמית. דאעש מצידו עבר בתקופה זאת למגננה אסטרטגית ומאמציו ההתקפיים היו מקומיים ובלתי משמעותיים. המתקפה נמשכת כבר כשנתיים וחצי, וניתן להבחין בה בארבעה שליבים:**

◆ **השלב הראשון- כיבוש הערים תכרית וביג'י, שמצפון לבגדאד (אפריל-אוקטובר 2015):** לאחר בלימת התפשטות המדינה האסלאמית הכוחות העיראקיים בסיוע מיליציות שיעיות ובסיוע אווירי אמריקאי **עברו ממגננה להתקפה המתבצעת ברציפות:** באפריל 2015 נכבשה **העיר תכרית** מידי דאעש, לאחר כחודש של לחימה. **כיבוש תכרית (עיראק) סימן את ראשית ההישגים של האסטרטגיה ההתקפית של אויבי דאעש.** כיבוש תכרית הרחיק את דאעש מבגדאד וקרבת את הכוחות העיראקים ל"בירת" דאעש מוצול. באוקטובר 2015 שוחררה גם **עיר הנפט ביג'י, השוכנת באמצע הדרך הראשית מבגדאד למוצול**, לאחר שבעה חודשי לחימה רצופים. אולם למרות ההישגים הללו העדיף המשטר העיראקי תחילה להשלים את טיהור מרבית שטחו של מחוז אנבאר הסוני כדי להבטיח את העורף שממערב לבגדאד, ורק אחר כך להתפנות אל היעד העיקרי - כיבוש מוצול.

שיבת משפחות לעיר תכרית לאחר שחרורה (חשבון טוויטר omar_ayad@omar_ayad5, 8-9 באפריל 2015).

◆ **השלב השני - טיהור מרבית שטח המחוז הסוני אל-אנבאר, שחרור העיר פאלוג'ה בעלת המשמעות הסמלית והסרת האיום מעל בגדאד (אפריל-יוני 2016):** כוחות הביטחון העיראקים, בסיוע מליציות סוניות ושיעיות, ובסיוע אווירי של ארה"ב ומדינות הקואליציה, הצליחו לשחרר את העיר אלפולוג'ה מעוז האסלאם הסוני-ג'האדיסטי וסמל ההתנגדות לארה"ב והמשטר השיעי בבגדאד. כמו כן שוחררו ערים נוספות לאורך הפרת ובתוכם הית, אלרטבה וחדית'ה, תוך דחיקת פעילי דאעש אל המרחבים הכפריים והאזורים המדבריים, שבמערב מחוז אל-אנבאר. כיבוש חלק ניכר ממחוז אל-אנבאר הסוני שמט מידי דאעש את מאחזיו בקרב האוכלוסייה הסונית, עוד מתקופת הלחימה נגד צבא ארה"ב. עתה החלו כוחות הקואליציה והכוחות העיראקים לשאת עיניהם למוצול, "בירת" הח'ליפות של דאעש, במטרה להנחית מכה על לב המדינה האסלאמית.

מימין: ראש ממשלת עיראק חידר אלעבאדי מכריז על שחרורה של אלפולוג'ה (ערוץ אל-ערבקה, 26 ביוני 2016).
משמאל: צבא עיראק מסייר בעיי החורבות, שנותרו באלפולוג'ה (אלערביה, 26 ביוני 2016).

העיר אלרטבה לאחר שחרורה מידי דאעש (אלעאלם, 17 במאי 2016).

◆ **השלב השלישי- המערכה לשחרור מוצול (17 אוקטובר 2016 - 9 ביולי 2017):** מוצול, שבה התגוררו כמיליון תושבים, הינה העיר בה הוכרז על הקמת הח'ליפות בראשות אלבע'דאדי. מוצול נתפסה ע"י דאעש כבעלת ערך צבאי, ממשלי וסמלי. גודלה של העיר צפיפות האוכלוסייה בה והלחימה העיקשת שגילו פעילי דאעש, הקשו על הלחימה והאריכו את משך הזמן שנדרש לשחרורה. פעילי דאעש במוצול, שמנו כ-5,000-6,000 אנשים, נקטו בטקטיקה של לוחמת גרילה אורבאנית (פיגועי פגע וברח, ירי צלפים, הנחת מטענים ומלכודים תוך שימוש מאסיבי במחבלים מתאבדים ובמכוניות תופת). מכל המערכות לסילוק דאעש ממאחזיו בעיראק ובסוריה הייתה המערכה על מוצול הקשה ביותר והיא נמשכה למעלה משמונה חודשים. הלחימה נוהלה בעיקר ע"י

צבא עיראק (כ-30,000 חיילים בסיוע מליציות שיעיות) בסיוע אווירי אמריקאי. הכוחות הכורדים (הפשמרגה) והמליציות השיעיות, שבחסות איראן, מילאו תפקיד משני בכיבוש מוצול.

מימין: ראש ממשלת עיראק, חידר אלעבאדי (במרכז התמונה), מבקר בעיר מוצול (אלסומריה, 9 ביולי 2017). משמאל: ההרס הרב שנגרם לעיר (אלעאלם, 10 ביולי 2017).

◆ **השלב הרביעי - טיהור מובלעות מקומיות, שנתרו בידי דאעש, בצפון עיראק ובמערבה (אוגוסט- 5 באוקטובר 2017):** שחרור מוצול הכשיר את הקרקע לטיהור אזורים בצפון עיראק ובמערבה מנוכחות דאעש: ב-1 בספטמבר 2017 השלימו הכוחות העיראקים את שחרור תלעפר והמרחב שמסביבה, ממערב למוצול (בקרבת הגבול הסורי). **עתה נותרה בידי דאעש מובלעת במזרח עיראק, בעיר אלחויג'ה שמדרום למוצול.** הכוחות העיראקים בסיוע המליציות השיעיות שבחסות איראן **השתלטו על אזור אלחויג'ה** (5 באוקטובר 2017), בתום לחימה של כשבועיים. לאחר כיבוש אלחויג'ה הועתקה המערכה למערב מחוז אלאנבאר, האזור שבקרבת הגבול עם סוריה, שהשתלטות עליו תשים קץ למדינה האסלאמית בעיראק.

כוחות הביטחון העיראקיים בעיר תלעפר (אלסומריה, 2 בספטמבר 2017).

◆ **השלב החמישי - חיסול שרידי המדינה האסלאמית במערב מחוז אנבאר (נובמבר 2017):** לאחר כיבוש אלחויג'ה הודיעו העיראקים על העתקת המאמץ לכיבוש הערים אלקא'ים וראוה, המעוזים האחרונים של דאעש במערב מחוז אלאנבאר, בקרבת הגבול העיראקי-סורי. ב-4 בנובמבר 2017 החזירו לעצמם העיראקים את השליטה על העיר אלקא'ים והמרחב שמסביבה. הם שחררו

את העיר רמאנה ועשרות כפרים שבאזור ופנו לכיבוש העיר ראווה. בכך עומד לבוא הקץ על המדינה האסלאמית בעיראק.

כוחות עיראקים בדרכם לעיר אלקאא'ם, המעוז המשמעותי האחרון של המדינה האסלאמית בעיראק (יוטיוב, 3 בנובמבר 2017).

שלבים בהתמוטטות המדינה האסלאמית בסוריה

עד ספטמבר 2015 היה המשטר הסורי נתון במגננה מול ארגוני המורדים והוא נלחם על שרידותו. הכוחות הסורים ובעלי בריתם (איראן, חזבאללה) היו נתונים במאבקי הישרדות ולא יכלו להעניק תשומת לב אסטרטגית למדינה האסלאמית, שהתבססה במזרח המדינה ובצפונה (ליבת שלטונה היו העיר אלרקה ועמק הפרת). לפיכך המערכה נגד המדינה האסלאמית נדחתה למועד מאוחר יותר, כאשר תשתנה המציאות האסטרטגית.

ב-30 בספטמבר 2015 נפתח במלחמת האזרחים הסורית פרק חדש כאשר רוסיה החלה את מעורבותה הצבאית הפעילה לצדו של המשטר הסורי. מעורבות זאת, שביטויה העיקרי היה התקפות אוויריות מאסיביות (כולל שימוש במפציצים אסטרטגיים ובטילי שיוט), ושיגור מומחים המסייעים לצבא סוריה, נועדה בראשיתה לתמוך במשטר הסורי ולהסיר ממנו את האיומים שנשקפו לו אותה עת מצד ארגוני המורדים, בעיקר בצפון מערב סוריה (לאד'קיה, חלב, חמץ, חמאה אדלב). בשונה מהקואליציה שבראשות ארה"ב המעורבות הרוסית לא הגבילה עצמה למלחמה בדאעש אלא פעלה נגד חלק מארגוני המורדים, שאותם הגדירה כ"ארגוני טרור" (ובתוכם המטה לשחרור אלשאם, שלוחת אלקאעדה בסוריה). בראייה לאחור, המעורבות הרוסית הייתה אירוע אסטרטגי בעל משמעות אזורית, שהייתה לו תרומה מכרעת לחיסול ליבת השליטה של דאעש בעמק הפרת ולהתמוטטות המדינה האסלאמית.

מימין: אחד המפציצים האסטרטגיים שהשתתפו בתקיפות על דיר אלזור ואדלב. משמאל: פגיעה במטרות דאעש במחוז דיר אלזור (אתר משרד ההגנה הרוסי, 26 בספטמבר 2017).

תקיפת יעדי דאעש באזור העיירה עקירבאת, ממזרח לחמאה, ע"י טילי שיוט רוסיים (עמוד הפייסבוק של משרד ההגנה הרוסי, 23 ביוני 2017).

◀ בתחילת המעורבות הרוסית ההתקפות האוויריות הרוסיות עדיין לא סיכנו את דאעש ולא שיבשו את התנהלות המדינה האסלאמית. מנגד, לא היוותה המדינה האסלאמית באותה עת איום מידי על המשטר הסורי. "תורה" של המדינה האסלאמית עתיד היה לבוא מאוחר יותר, בתחילת 2017, לאחר סיום המערכה לשחרור של חלב (ספטמבר 2016 - דצמבר 2016). לאחר שסר האיום המיידני שנשקף למשטר הסורי הופנתה תשומת הלב האסטרטגית של סוריה, רוסיה ואיראן למזרח המדינה. בנוסף ללחץ שהופעל על המדינה האסלאמית ע"י המשטר הסורי ובעלי בריתו היא הייתה גם נתונה ללחצי הכוחות הכורדים (במסגרת SDF), שנהנו מסיוע אמריקאי, בעיקר סיוע אווירי שיגור יועצים ואמצעי לחימה.

◀ המערכה נגד המדינה האסלאמית בצפון סוריה ובמזרחה, שנמשכה כשנה וחצי, הואצה בחצי השנה האחרונה. ניתן להבחין בה בארבעה שלבים עיקריים:

◆ **שלב א' - כיבוש מרחב תדמור ע"י הכוחות הסורים (מרץ 2016, מרץ 2017):** במהלך חודש מרץ נכבש מרחב העיר תדמור מידי דאעש ע"י צבא סוריה והכוחות התומכים בו, בסיוע אווירי רוסי. כיבוש מרחב תדמור נתן לצבא סוריה זו לראשונה אחיזה משמעותית במזרח סוריה, והעניק לו עמדת זינוק טובה להמשך הפעלת לחץ צבאי על שטחי הליבה של דאעש במרחבי דיר אלזור ואלרקה. אולם תשומת לבו האסטרטגית של המשטר הסורי עדיין לא ניתנה באותה עת למדינה האסלאמית ומימוש היתרונות, שבכיבוש תדמור, עתיד היה להמתין עד לסיום כיבוש העיר חלב והמרחב שמסביבה (סוף דצמבר 2016). דאעש מצידו ניצל היטב את סדר העדיפויות הסורי (והרוסי) שניתן באותה עת לחלב: ב-10 בדצמבר 2016 בעוד צבא סוריה משלים השתלטותו על חלב ביצע דאעש מתקפת פתע שבה כבש את תדמור וסביבותיה (10 בדצמבר 2016). הייתה זאת יוזמה

צבאית חריגה של דאעש בעל בשל המגננה האסטרטגית שבה היה שרוי. תדמור וסביבותיה שוחררו רק ב-2 במרץ 2017, כשנה לאחר כיבושה בפעם הראשונה, כאשר הכוחות הסורים יכלו להתפנות לכיבוש מאחזי דאעש בעמק הפרת.

פד ג'אסם אלפריג, שר ההגנה הסורי (מוקף בעיגול), בעת ביקור בעיר העתיקה של תדמור לאחר שחרורה מחדש מידי דאעש (הטלוויזיה הסורית, 4 במרץ 2017).

מימין: מסוקים סוריים, ששבו לנחות בשדה התעופה בתדמור. משמאל: ההרס בתדמור לאחר כיבושה (הטלוויזיה הסורית, 28 במרץ 2016).

◆ **שלב ב' - כיבוש שטחי המדינה האסלאמית ממערב לפרת ע"י כוחות SDF** (כוח כורדי-ערבי בדומיננטיות כורדית, המסתייע בארה"ב), **צבא תורכיה וארגוני מורדים הנתמכים ע"י התורכים (יוני 2016 - פברואר 2017):** תחילתו של שלב זה היא **ככיבוש העיר מנבג'** (ממערב לפרת, כ-35 ק"מ מדרום לגבול הסורי-תורכי. העיר נכבשה ע"י כוחות SDF. בהמשך שוחררו ערי המפתח שממערב לפרת: **ג'ראבלוס** (ע"י צבא תורכיה וארגוני המורדים שבחסותה); **אלראעי** (ע"י צבא סוריה החופשי בשיתוף עם צבא תורכיה) והעיר **אלבאב** (צבא סוריה החופשי בשיתוף עם צבא תורכיה). נפילת אלבאב סימנה את **סיומו של תהליך שנמשך כשמונה וחצי חודשים שבמהלכו איבדה המדינה האסלאמית את שטחי שליטתה, שממערב לפרת.** צבא תורכיה וארגוני המורדים שבחסותו **השתלטו על כ-52 ק"מ שלאורך גבול סוריה-תורכיה, מג'ראבלוס ועד לאעזאז.** כפועל יוצא מכך **איבד דאעש את כל מאחזיו לאורך הגבול הסורי-תורכי ונפגע קשה הערוץ הלוגיסטי שלו משטחי הליבה של המדינה האסלאמית אל העולם החיצון.**

שחרור הערים החשובות שממערב לפרת מידי דאעש: מנבל, ג'ראבלוס, אלארעי ואלבאב (Google Maps).

מימין: כוחות קומנדו וטנקים תורכיים עושים דרכם לעבר העיר אלבאב (milliyet.com.tr, 15 בפברואר 2017).
משמאל: כוחות ארטילריה של צבא תורכיה תוקפים עמדות של דאעש בעיר ג'ראבלוס
(חשבון הטוויטר של סוכנות הידיעות אלאנאצ'ול, 23 באוגוסט 2016).

◆ שלב ג' - כיבוש אלרקה "עיר הבירה" של דאעש בסוריה ע"י כוחות SDF (יולי - אוקטובר 2017): כוחות SDF, בדומיננטיות כורדית ובסיוע אווירי אמריקאי, שחררו את "עיר הבירה" של דאעש בסוריה לאחר לחימה קשה שנמשכה כארבעה חודשים. לעיר נגרם הרס רב. כיבוש היווה מכה מעשית ותדמיתית לדאעש, שכן היא הייתה "עיר הבירה" של דאעש בסוריה ומרכז הפיקוד והשליטה של הנהגת דאעש. כיבוש העיר לאחר כיבוש מוצול סימל את התמוטטות שני מרכזי השלטון העיקריים של דאעש בסוריה ובעיראק. כיבוש אלרקה העניק ל-SDF נקודת זינוק להמשך ההתקדמות במורד עמק הפרת, ליבת השלטון של המדינה האסלאמית, לעבר דיר אלזור, בגדה המזרחית של הפרת.

מימין: הרס נרחב בעיר אלרקה (חשבון הטוויטר [الرقعة تدبج بصمت@Raqqqa_SL, 16](#) באוקטובר 2017). משמאל: מוקשים מייצור עצמי שפעילי דאעש הטמינו ברחבי אלרקה (חשבון הטוויטר [الرقعة تدبج بصمت@Raqqqa_SL, 16](#) באוקטובר 2017).

◆ שלב ד' - כיבוש עמק הפרת וחיסול קיומה של המדינה האסלאמית בסוריה (מרץ-נובמבר 2017): סיום המערכה לשחרור העיר חלב איפשרה לכוחות הסורים, בסיוע אווירי מאסיבי של רוסיה, להעתיק את הלחץ האסטרטגי שלהם כלפי ליבת המדינה האסלאמית בעמק הפרת. היעד הראשון שלהם היה העיר דיר אלזור, שם חברו הכוחות הסורים לכוח הסורי, שהיה נצור בה. הכוחות הסורים כבשו את העיר והשמישו את שדה התעופה הצבאי, שמדרום לעיר. מדיר אלזור התקדמו הכוחות הסורים, בסיוע חזבאללה ומליציות שיעיות שבחסות איראן, במורד עמק הפרת וכבשו את העיר אלמיאדין, שמדרום מזרח לדיר אלזור (14 באוקטובר 2017). מאלמיאדין המשיכו הכוחות הסורים ובעלי בריתם להתקדם לאבו כמאל, המעוז האחרון של המדינה האסלאמית בסוריה, וחברו אל כוח עיראקי בצידו השני של הגבול. ב-9 בנובמבר 2017 החלו להתנהל קרבות בעיר אבו כמאל, שכיבושה ישים קץ למדינה האסלאמית בסוריה.

מימין: שיגור טילי שיוט מסוג "קליבר" לעבר מטרות דאעש בדיר אלזור ע"י הכוחות הרוסים. משמאל: פגיעה הטילים במטרות דאעש בדיר אלזור (עמוד הפייסבוק של משרד ההגנה הרוסי, 14 בספטמבר 2017).

חלק מאמצעי הלחימה הרבים של דאעש שנתפסו באלמיאדין (חשבון היוטיוב של סאנא, 19 באוקטובר 2017).

לקראת סיום תהליך כיבוש אזור הליבה של המדינה האסלאמית בעמק הפרת: כוח סורי, שהגיע לגבול עם עיראק, חבר עם כוח צבא עיראקי הכולל מיליציה שיעית שבחסות איראן (חשבון הטוויטר של ההסברה הקרבית של צבא סוריה, 8 בנובמבר 2017). הדגל העליון במרכז הינו הדגל הסורי ומתחתיו הדגל של חרכת אלנג'בה ("תנועת האצילים"), מיליציה שיעית בחסות עיראקית הפועלת באזור בגדאד.

פרק ב': מדוע התמוטטה המדינה האסלאמית?

התמוטטות המדינה האסלאמית הייתה להערכתנו פועל יוצא של שלוש סיבות מרכזיות: הנחיתות הצבאית הבולטת של דאעש מול אויביו הרבים, אובדן תמיכת האוכלוסייה וחזון אידאולוגי, שלא ניתן היה לממש אותו הלכה למעשה. להלן פרוט.

הנחיתות הצבאית של דאעש

◀ במהלך שנת 2014 ובמחצית הראשונה של 2015 עלה בידי דאעש להשיג ניצחונות על כוחות צבא עיראקים וסורים, שהיו אותה עת בעלי כשירות צבאית נמוכה, ולהשתלט על שטחים נרחבים. הניצחונות הללו הושגו באמצעות מספר קטן יחסית של פעילים (לרוב מאות לוחמים), שהגיעו במתקפות פתע על גבי כלי רכב מותאמים לתנאי השטח (לרוב טויוטות). בתקופה זאת נעשה שימוש מרבי בטקטיקות גרילה. אולם, ככל

שהתמשכה המערכה, בלטה הנחיתות הצבאית של דאעש בכוח אדם, באמצעי לחימה ובלוגיסטיקה מול הצבאות הסדירים והארגונים השונים, שנגדם נלחם.

◀ **בשיא כוחו** (בשנים 2014-2015) מנה דאעש בסוריה ובעיראק כ-30,000 פעילים, קרוב למחציתם מתנדבים זרים. פעילים אלו היו מפוזרים במוקדי לחימה רבים ברחבי המדינה האסלאמית. מול דאעש התגבשו קואליציות שכללו שותפים מקומיים, אזורים ובינלאומיים והדבר יצר נחיתות צבאית בולטת של דאעש במקומות השונים, שהותקפו ע"י אויביו.

◀ **מאפייני הכוחות שלחמו נגד דאעש:**

◆ **צבאות סוריה ועיראק**, שעברו בשנתיים האחרונות תהליכים של רה-ארגון והעלאת הכשירות הצבאית בסיוע רוסיה (צבא סוריה) וארה"ב ומדינות הקואליציה (צבא עיראק).

◆ **כוחות מקומיים: כוחות SDF הכורדים** בסוריה, הפועלים בחסות ארה"ב (תפקידם של הפשמרגה, הכוחות הכורדים בעיראק היה בלתי משמעותי); **חזבאללה הלבנוני ומליציות שיעיות** בעיראק ובסוריה הפועלים בחסות איראן; **ארגוני מורדים (צבא סוריה החופשי) בצפון סוריה** הפועלים בחסות תורכיה.

◆ **שתי מעצמות, ארה"ב ורוסיה, המנהלות (כל אחת בנפרד) מערכה אווירית נגד דאעש ובו בזמן מסייעות** (יועצים, אמצעי לחימה) **לכוחות המקומיים** (רוסיה פועלת גם נגד ארגוני מורדים אחרים ובמרכזם ארגונים ג'האדיסטים בסוריה המזוהים עם אלקאעדה). **דאעש לא מצא מענה להתקפות האוויריות המאסיביות והמתמשכות בפניהם ניצב.**

◀ למרות נחיתות צבאית בולטת מול הכוחות הרבים הללו, **לא השכיל דאעש לגייס בעלי ברית בקרב ארגוני המורדים בסוריה, גם לא בקרב ארגונים הקרובים אליו אידיאולוגית** (המטה לשחרור אלשאם, שיסודו בג'בהת אלנצרה, שלוחת אלקאעדה בסוריה). ארגוני המורדים, ובכלל זה הארגונים הג'האדיסטים, לא רק שלא שיתפו פעולה עם דאעש בלחימה נגד המשטר הסורי, **אלא מעת לעת ניהלו עמו עימותים אלימים והסיטו את הקשב והמאמצים שלו** מהלחימה נגד אויביו האחרים. הסיוע היחידי שקיבל דאעש בשנות הלחימה היה של פעילים זרים מחו"ל, שהצטרפו לשורות הארגון בין אם על רקע אידיאולוגי ובין אם ממניעים אישיים. אולם, **זרם המתנדבים הזרים התדלדל בשנה האחרונה** לאחר שדאעש איבד אחיזתו לאורך הגבול התורכי-סורי, ותורכיה ומדינות המערב שיפרו את אמצעי הסיכול והמנע שלהם. בחודשים האחרונים, ככל שהוצאה התפרקות המדינה האסלאמית, החל תהליך של חזרת אלפי מתנדבים זרים למדינות האם שלהם.

◀ סיבה צבאית נוספת לכישלונות דאעש הייתה היגררותו של הארגון ללוחמה סטאטית של הגנה על ערים ועיירות שבתחומי המדינה האסלאמית, **סוג לוחמה, שבה אין לדאעש יתרון צבאי על אויביו**. לעומת זאת, התמעטו פעולות הגרילה, שאפיינו את דאעש בתחילת הדרך, ואשר הביאו לו הישגים, בשלב בו היה עדיין ארגון טרור וגרילה, ולא היה עליו להגן על גבולות "המדינה" שהקים. היגררותו של דאעש למלחמה סטאטית לא הייתה, להערכתנו, החלטה מושכלת אלא **צורך מעשי**, שנועד לתת מענה ללחצים הכבדים שהופעלו עליו בחזיתות השונות.

◀ ככל שהתמשכה המערכה נגד דאעש, וככל שהתרבו כישלונותיו הצבאיים, כך נשחק כוחו הצבאי ללא יכולת מצידו להשיב את הגלגל לאחור. **המתקפות האוויריות, בעיקר הרוסיות, כתשו תשתיות צבאיות ומתקנים צבאיים של דאעש; ההתקפות האוויריות והלחימה הביאו לפגיעה מתמשכת בלוחמים, בשדרת הפיקוד ובאמצעי לחימה.** ניסיונות דאעש למצוא חלופות להידלדלות כוח האדם באמצעות גיוס נשים וילדים לא פתרו את בעיית המחסור בכוח אדם מיומן. **גם יכולתו של דאעש להשתלט על אמצעי לחימה של אויביו או לייבא אותם מחו"ל פחתה בהרבה בשל מצוקתו הצבאית ואובדן השליטה על הגבול הסורי-תורכי.**

◀ הכישלונות הצבאיים הביאו גם **לירידה במורל פעילי דאעש**, שבניגוד ללחימה העיקשת במוצול, לא תמיד היו מוכנים להילחם עד האיש האחרון (בכמה מקרים הם הגיעו להסדרי פינוי מקומיים, ובמקרה של אלמיאדין נסוגו כמעט ללא לחימה משמעותית בהותירם אמצעי לחימה רבים). הירידה במורל **נגרמה בעיקר בשל רצף התבוסות**, אך גם **אובדן ההכנסות** תרם לכך (בעיקר כתוצאה מאובדן שדות נפט וגז, שהקשתה על הקצאת המשאבים הנחוצים להחזקה והפעלה של המערכת הצבאית).

שחיקה ואובדן תמיכת האוכלוסייה

◀ כאשר נכנס דאעש לערים ועיירות סוניות בעיראק התקבלו אנשיו לרוב בברכה ע"י האוכלוסייה הסונית המקומית. סיבה מרכזית לכך היה **השסע הבינעדתני בעיראק ובסוריה: האוכלוסייה הסונית חשה עצמה מקופחת ומאוימת ע"י המשטר השיעי בעיראק שירש את משטרו של צדאם חסין, והמשטר העלוי בסוריה, שהסתייע במדינות ובארגונים שיעיים** (איראן, חזבאללה, המליציות השיעיות שבחסות איראן). אולם בהדרגה, **הלכה ונשחקה תמיכתה של האוכלוסייה בדאעש**. זאת, **כפועל יוצא מדפוסי השליטה הברוטליים שהנהיג דאעש על התושבים** (הוצאות פומביות להורג, מאסרים, עינויים) בניסיונותיו **לכפות עליהם בכוח את הקודים של האסלאם הרדיקלי**.

מימין: ביצוע גזר דין של הלקאה בציבור של בית משפט שרעי (alalam.ir). משמאל: עריפת ראש כביצוע גזר דין, של בית משפט שרעי (qanon302.net).

הוצאה להורג של ילד במרכז העיר אלרקה בטענה, שהביע זלזול בנביא
מחמד (youtube.com).

◀ לסיבה בסיסית זאת ניתן להוסיף שתי סיבות נוספות לשחיקת תמיכת האוכלוסייה במדינה האסלאמית:

- ◆ הפגיעה המתמשכת במקורות ההכנסה של דאעש, בעיקר שדות נפט וגז, הקשתה עליו להקצות את המשאבים הנחוצים למתן שירותים לתושבי המדינה האסלאמית (העדיפות באופן טבעי ניתנה לצרכי המערכת הצבאית שהקים דאעש). הדבר שחק את היתרון היחסי, שהיה לדאעש באזורי שליטתו, על פני המשטרים בבגדאד ובדמשק.
- ◆ אובדן השטחים המואץ של דאעש, והמודעות לכך שכל עיר שעליה הגן דאעש סופה להיחרב, עודדו תופעות של בריחה והתרופפות המשמעת של התושבים (אפילו במוצול, שם ניהל דאעש לחימה עיקשת). עם זאת, אמצעי האכיפה והדיכוי של דאעש היו יעילים דיים (לא מוכר ולו גם מקרה אחד של התקוממות תושבים נגד דאעש).

על רקע זה, נובעת חשיבות רבה לשיקום הערים והאזורים, שהיו בשליטת דאעש, ונהרסו במלחמה. שיקום מוצלח ומהיר, והחזרת החיים למסלולם, יחד עם הזיכרונות של תקופת שלטון דאעש, עשויים לשמש נוגדן רב עוצמה לניסיונות דאעש לשוב ולהשתלט על המקומות מהם גורש. מנגד, העדר שיקום או תהליך איטי של שיקום, והתעלמות המשטרים המרכזיים מהתושבים שבפריפריה עשויים לעורר מחדש את התסכול והכעס של האוכלוסייה הסונית המקומית וליצור עבור דאעש זירה נוחה לשוב ולפעול בה.

חזון אידאולוגי בלתי ניתן למימוש

זרעי כישלונה של המדינה האסלאמית היו טמונים, להערכתנו, באידיאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית, השואפת להחזיר את הגלגל לאחור אל ימי האסלאם הקדום. הדגם של המדינה האסלאמית, המבוסס על חיקוי תקופת ארבעת הח'ליפים הראשונים שבאסלאם, אינו ניתן ליישום בעידן המודרני, שבו האוכלוסייה חשופה לטכנולוגיות מתקדמות, למידע רב ולתפיסות אידיאולוגיות חלופיות. הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטים הבינו זאת ונמנעו מלממש את האידאולוגיה שלהם ע"י הקמת ח'ליפות/מדינה אסלאמית גלובלית. כדי

לתת מענה לקשיי המשילות הבסיסיים, **נאלץ דאעש לנסות וליישם את חוקי השריעה** (ההלכה האסלאמית, לפי פרשנותו) **בדרך של כפייה באמצעים ברוטאליים**. כפייה זאת יצרה **משטר של אימה ופחד** בשטחי המדינה האסלאמית, **והרחיקה מדאעש את התושבים המקומיים**.

◀ יתרה מזאת, האידיאולוגיה הנוקשה של דאעש ומימושה הברוטלי והגלוי הביאו **להתבדלותו מארגוני מורדים אחרים בסוריה וממשטרים ערביים מוסלמים** ("משטרי הכפירה"). מערכת הטרור של דאעש, שלווה בקמפינים תקשורתיים **קוממה עליו את איראן ומדינות הציר, את ארה"ב ומדינות המערב ואת רוסיה. העדר בעלי ברית** לא הותיר כל סיכוי בידי המדינה האסלאמית להמשיך בתנופת הישגיה מקיץ 2014 ובסופו של דבר תרמה להתמוטטותה. מנגד, **המטה לשחרור אלשאם, שבו דומיננטית חזית פתח אלשאם המזוהה עם אלקאעדה, הבין היטב את הסכנות שבהתבדלות וחתר לכריתת בריתות והסכמי שיתוף פעולה עם ארגוני מורדים בעלי אופי אסלאמי, לאו דווקא סלפי-ג'האדיסטי**.

◀ **יצוין כי אסאמה בן לאדן, שהבין היטב את הבעייתיות שבהקמת מדינה אסלאמית, נמנע מלהכריז על הקמת מדינה או ח'ליפות באזורי שליטתו. יורשו של בן לאדן, אימן אלט'ואהרי, מנהיג אלקאעדה, הפיץ ב-23 באפריל 2017, סרטון שבו קרא לדאעש להפיק לקחים, לזנוח את התפיסה הטריטוריאלית ולהתמקד בפעולות גרילה, שתכליתן להתיש את האויב**. דאעש התעלם מקריאתו של אלט'ואהרי והמשיך (עד הסוף) לדבוק בתפיסת "המדינה האסלאמית".

פרק ג': תמונת המצב הנוכחית של פריסת דאעש בסוריה ובעיראק

◀ במחצית הראשונה של שנת 2015 **נבלמה תנופת התפשטותו של דאעש. מאז מצא עצמו דאעש במגננה אסטרטגית, שנמשכה כשנתיים וחצי והובילה בסופו של התהליך לנפילת המדינה האסלאמית**. בתקופה זו איבד דאעש ערי מפתח ואזורי שליטה חיוניים **והתקשה להוציא לפועל יוזמות אסטרטגיות נגד אויביו** (יוצא מהכלל הינו המקרה של **מרחב תדמור**, שדאעש הצליח להחזיר לשליטתו למשך כשנה). **שנת 2017 הייתה השנה שבה תהליך אובדן השטחים והנכסים של דאעש הגיע לשיאו**. בשנה זו נכבשו **מוצול (יוני), אלרקה (אוקטובר), וליבת המדינה האסלאמית לאורך הפרת (ממרץ ועד נובמבר 2017)**. כיבוש הערים **אלמיאדין** ונפילתה הקרובה של **אבו כמאל**, מסמלים **את סיום התהליך ואת סופה של המדינה האסלאמית בסוריה**.

◀ בחינת המצב בשטח מעלה, כי למעשה **המדינה האסלאמית אינה קיימת יותר כיחידה טריטוריאלית מגובשת ומתפקדת הנשלטת ע"י דאעש**: מרבית שטחיה נכבשו; "ערי הבירה" שלה בעיראק ובסוריה (מוצול ואלרקה) נפלו לידי הכוחות העיראקים וכוחות SDF; צמרת הפיקוד שלה ואמצעי הלחימה של דאעש נפגעו קשות במהלך הלחימה ובתקיפות אינטנסיביות של מטוסי רוסיה ומדינות הקואליציה; מנגנוני הממשל של המדינה האסלאמית נהרסו; ונכסיה הכלכליים (בעיקר שדות נפט וגז) אבדו. **דומה איפה, כי חזון הח'ליפות**

האסלאמית של אבו בכר אלבע'דאדי הסתיים, לעת עתה, הגם שנכחות דאעש בסוריה ובעיראק נמשכת ותמשיך להערכתנו להתקיים.

◀ לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית נותרו בסוריה "מובלעות" דאעש מבודדת. הבולטות שבהן: **צבא ח'אלד אבו אלוליד שבאגן הירמוק (דרום רמת הגולן); מחנה הפליטים אלירמוק והעיר חג'ר אסוד, שמדרום לדמשק והמרחב הכפרי שממערב לאת'ריה, מצפון מזרח לחמאה.** כמו כן יתכן, שמובלעות של דאעש קיימים גם במקומות אחרים. התארגנויות אלו מכותרות ע"י הכוחות הסורים וארגוני מורדים, שסביר כי יעשו מאמץ "להשלים את המלאכה" ולעקור את דאעש מהשורש. נראה לנו, כי **לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית יגבר הלחץ על המובלעות הללו והן תאלצנה להיכנע, להשתלב בקרב ארגוני המורדים האחרים או להימלט לעבר המדבריות במזרח סוריה.**

נראה כי **מרבית פעילי דאעש יתמקמו במדבריות שממזרח לדיר אלזור-אבו כמאל, ומשני צידי הגבול הסורי-עיראקי, מצפון לאבו כמאל.** במרחבים הללו באופן מסורתי רמת המשילות של המשטר המרכזי הינה נמוכה ולפיכך ישאף לנצל דאעש את האזורים המדבריים הללו לשם התארגנות מחדש של שרידי לוחמיו, להערכתנו, **בסדר גודל של כמה אלפי פעילים.** הפעילים הללו יצאו מהמרחבים הללו **להתקפות פתע נגד הכוחות הסורים והעיראקים** על מנת להוכיח, שהם עדיין "על המפה", גם לאחר נפילת המדינה האסלאמית. יצוין, כי כבר עתה מתבצעות תקיפות נגד הכוחות הסוריים ותומכיהם, ע"י חוליות דאעש הפועלות בשטחים שלכאורה כבר טוהרו ע"י הכוחות הסורים.³

◀ **התמוטטות המדינה האסלאמית יצרה ואקום ביטחוני וממשלי, שאליו נכנסו כוחות אחרים. בתום עידן המדינה האסלאמית סוריה מחולקת עתה לאזורי שליטה בין כוחות יריבים, שמאפייניהם:**

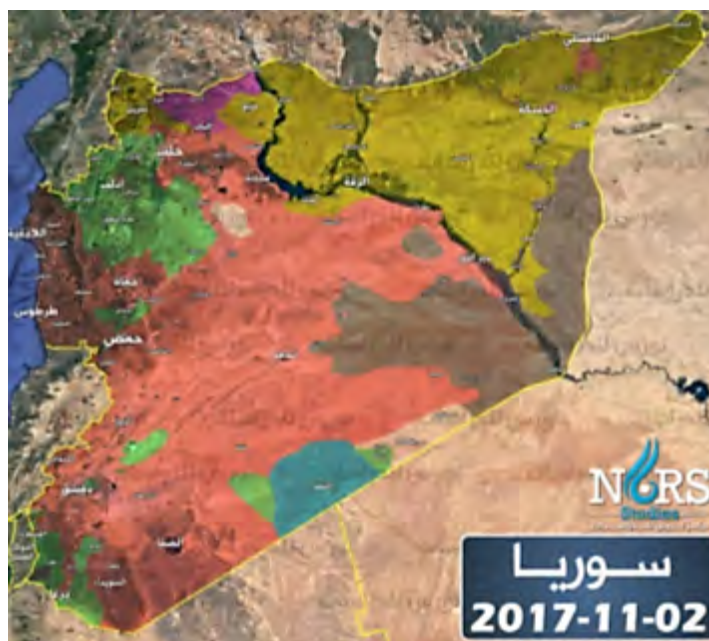
◆ **צבא סוריה והכוחות המסייעים לו, הנתמכים ע"י רוסיה, שולטים על מרבית שטחי סוריה,** מנהר הפרת במזרח ועד ללאד'קיה שבמערב ומדרעא שבדרום ועד לאזור שמצפון לחלב בצפון. בתחום שליטת הכוחות הסורים **נכללות הערים המרכזיות בסוריה.**

◆ **הכוחות הכורדים** הנתמכים ע"י ארה"ב (חלקם פועלים במסגרת ה-SDF) שולטים על צפון מזרח סוריה, **המרחב שממזרח לפרת,** ועל מובלעת שבצפון מערב סוריה (עפרין). לכוחות הכורדים מאחז ממערב לפרת **באזור העיר מנבג',** שבה הם הצליחו לשרוד מול תורכיה וארגוני המורדים שבחסותה, בתמיכה אמריקאית.

◆ **ארגוני המורדים,** שהדומיננטי הם הוא **המטה לשחרור אלשאם** (המזוהה עם אלקאעדה) שולטים על שטח **מרחב אדלב,** המעוז הבולט שלהם בסוריה. כמו כן הם מצויים **ברמת הגולן, באזור שמצפון מזרח לדמשק ובקרבת הגבול הסורי-ירדני.**

³ דוגמה לכך ניתן למצוא בפיגוע התאבדות שבוצע ב-13 בנובמבר נגד הכוחות הסורים בשדה התעופה הצבאי של דיר אלזור. הפיגוע בוצע ע"י שישה מחבלי דאעש ממוצא צ'צ'ני שהיו לבושים במדי צבא רוסיים. לפחות 13 אנשי צבא סוריים ורוסיים נהרגו בתקיפה (מרכז המעקב הסורי לזכויות אדם, 14 בנובמבר 2017; ח'טוה, 13 בנובמבר 2017).

- ◆ **פעילים מארגון דאעש** נמלטו למדבריות, שממערב, ממזרח ומצפון לנהר הפרת. כמו כן מצויים פעילי דאעש בכמה "מובלעות" בדרום סוריה ובמרכזה.
- ◆ **ארגוני המורדים שבחסות תורכיה**, מצויים לאורך הגבול ממערב לפרת ועד לאזור הגבול הסורי-תורכי, שמצפון לחלב, והם יוצרים למעשה מעין "אזור ביטחון" עבור תורכיה.

הערכות הכוחות בסוריה (עדכני ל-2 בנובמבר 2017): באפור- דאעש; באדום- צבא סוריה והכוחות המסייעים לו; בצהוב - הכוחות הכורדיים; בירוק - כוחות המורדים; בתכלת - ארגוני המורדים הנתמכים ע"י הקואליציה הבינלאומית; בלבן - אזורים ללא שליטה מלאה של גורם כוח כלשהו. הצבע הסגול (שאינו מופיע במקרא של נורס) - אזור שליטת תורכיה וארגוני המורדים שבחסותה (המכון הסורי למחקרים אסטרטגיים נורס, 2 בנובמבר 2017).

◀ גם בעיראק חדלה למעשה המדינה האסלאמית להתקיים. נראה לנו כי גם לאחר נפילת המדינה האסלאמית תיוותר לדאעש נוכחות במערב עיראק ובצפונה, בין השאר בקרבת הגבול הסורי-עיראקי. נראה כי באזורים, שבהם שלטה המדינה האסלאמית מצויות עדיין התארגנויות מקומיות, בעלות יכולות מבצעיות, שתמשכנה לבצע פיגועים ברחבי עיראק. התארגנויות אלו תפעלנה באופן חשאי, ללא נראות פומבית, והקשר שלהם עם הנהגת דאעש יהיה רופף. תמיכת האוכלוסייה הסונית בגלגולו החדש של דאעש תהייה תלויה במידה רבה באופן התנהלות המשטר העיראקי: האם ישכיל לרצות את האוכלוסייה הסונית, כולל בתחום השיקום, או שיאמץ מדיניות עדתית הנותנת קדימות ברורה לאוכלוסייה השיעית ונשענת על תמיכת איראן.

◀ התארגנויות אלו המשיכו לבצע פעולות טרור וגרילה ברחבי עיראק גם לאחר שהמדינה האסלאמית חדלה להתקיים. אינדיקציה עדכנית לקיומן ניתן למצוא בפרסום של דאעש מהחודש האחרון, שהופץ במחוז דיאלא של דאעש הנמצא מצפון מערב לבגדאד, שלכאורה טוהר כבר מפעילי דאעש. הפרסום כלל הסברים מפורטים מלווים בתמונות להכנת מטעני חבלה קטנים אך רבי עוצמה (חק, 13 בנובמבר 2017).

להערכתנו, זוהי אינדיקציה לתחילת תהליך המעבר של דאעש לדפוס פעולה של ארגון טרור וגרילה באזורים שבהם הצליח לשרוד, בעקבות התמוטטות המדינה האסלאמית.

מימין: הכנת מטען חבלה - שלב 1. משמאל: הכנת מטען חבלה - שלב 5
(חק, 13 בנובמבר 2017).

מימין: הכנת מטען חבלה - שלב 7 . משמאל: חמישה מטעני חבלה מוכנים להפעלה (חק, 13 בנובמבר 2017).

חלק ב': הערכת המשמעויות העולות מנפילת המדינה האסלאמית

כיבוש אלרקה: שיירת רכבי שטח נכנסת לאלרקה (אלערביה, 1 ביולי 2014).

שחרור אלרקה: דגלי SDF והארגונים הכורדים בסוריה מתנוסס במרכז אלרקה בסוריה לאחר כיבושה מדאעש (חשבון הטוויטר 18, Rojava Defense Units@DefenseUnits באוקטובר 2017).

פרק א': שינויים צפויים באופיו ובדפוסי פעולתו של דאעש

אנו מעריכים, כי לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, **ישנה דאעש את אופיו ואת דפוסי פעילותו**. מארגון אשר שלט על טריטוריה רחבה וניהל בה את חיי התושבים הוא **ישוב להיות ארגון טרור וגרילה**, שאינו כבול למסגרת טריטוריאלית, אלא פועל בעיקר מהמדבריות שבמזרח סוריה ומערב עיראק. **אנו סבורים, כי לאחר כיבוש שטחי המדינה האסלאמית יעבור דאעש תקופה של התארגנות מחדש, תוך הפקת לקחים מכישלון ניסיון "המדינה האסלאמית"**. במהלך תקופה זאת, **יעשה הארגון מאמץ להמשיך את פעולות הטרור והגרילה שלו ובהמשך גם לשפר את "איכותן" כדי להוכיח, שהוא נשאר עדיין "על המפה"**. היעדים המרכזיים של דאעש יהיו, להערכתנו, צבא עיראק, צבא סוריה, יעדים ממשליים בעיראק ובסוריה, יעדים שיעים/עלויים ויעדים המזוהים עם איראן וחזבאללה. פעילות זאת עלולה לשמש מטרד לא מבוטל אך היא לא תהווה איום אסטרטגי בינלאומי, כפי שהייתה המדינה האסלאמית בשיא התפשטותה.

◀ **מספר פעילי דאעש בגלגולו החדש יהיה נמוך בהרבה ממספרם בשיא כיבושה של המדינה האסלאמית** (כ-30,000 פעילים). פעילות דאעש נגד המשטרים בסוריה ובעיראק תתבצע להערכתנו **ע"י כמה אלפי פעילים סוריים ועיראקים, שישרדו את הקרבות שהובילו לנפילת המדינה האסלאמית. לפעילים אלו עלולים להתווסף מאות פעילים זרים, שיתקשו לשוב למדינות האם שלהם**, ויעדיפו להמשיך ולהילחם בשורות דאעש. פעילות הטרור והגרילה של דאעש **עלולה לשמש מטרד לא מבוטל למשטר העיראקי והסורי**, אך להערכתנו, **היא לא תהווה איום אסטרטגי בינלאומי**, כפי שהייתה המדינה האסלאמית בשיא התפשטותה.

◀ לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית צפויה, להערכתנו, **התכנסות דאעש בתוך עצמו** תוך הפחתה זמנית של הפעילות המעשית למימוש החזון הגלובאלי שלו. דאעש במתכונתו החדשה **יקדיש להערכתנו פחות תשומת לב** למחוזות המדינה האסלאמית בחו"ל **וסביר גם, שרמת התעניינותו בפיגועים בחו"ל תפחת בהדרגה** שכן, להערכתנו, **עיקר מעייניו יהיה לשמור על שרידותו, לארגן כוחותיו מחדש, להפגין יכולותיו המבצעיות ולקנות לעצמו בסיס תמיכה מחדש בקרב האוכלוסייה הסונית בסוריה ובעיראק**.

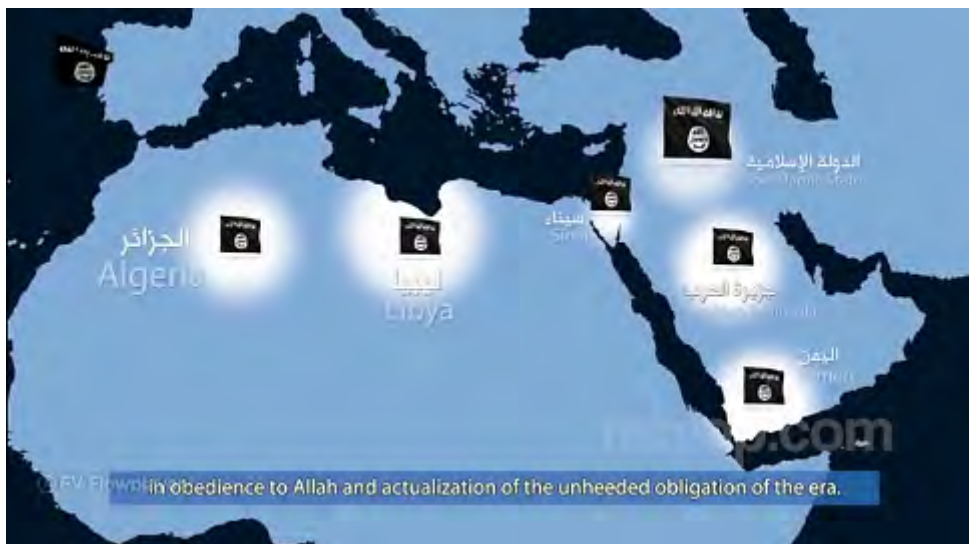
פרק ב': ההשפעה על מחוזות המדינה האסלאמית, שמחוץ לעיראק ולסוריה

תמונת מצב המחוזות בתקופת המדינה האסלאמית

בנובמבר 2014, בשיא התפשטותה של המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה, פרסם אבו בכר אלבע'דאדי, מנהיג דאעש, קלטות שמע בהן הכריז על הקמת מחוזות של המדינה האסלאמית במדינות נוספות: **ערב-הסעודית** (חג'אז), **תימן, סיני, לוב ואלג'יריה**. בהמשך הוקמו **מחוזות נוספים של דאעש: מחוז ח'ראסאן** (אפגניסטאן/פקיסטאן) (26 בינואר 2015); **מחוז מצרים** (ארצ' אלכנאנה); **מחוז מערב אפריקה**, המבוסס על ארגון בוקו חראם הניגרי (13 במרץ 2015); **מחוזות בקווקז** (21 ביוני 2015); **ומחוזות הפיליפינים, שבדרום**

המדינה (24 בינואר 2016). סה"כ קיימים מחוזות של דאעש **בכעשר מדינות/אזורים גיאוגרפים**. בכמה מדינות פועלים מספר מחוזות. מחוזות אלו כפופים לאבו בכר אלבע'דאדי באמצעות גוף בשם **מנהלת המחוזות הרחוקים**, שהיה אחראי על המחוזות מחוץ לעיראק ולסוריה (לא ברור לנו האם גוף זה ימשיך לתפקד גם בתקופה שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית). בנוסף לכך, **קיימים "על הנייר" מחוזות נוספים**, שבהם לא מתקיימת פעילות מאורגנת של דאעש.⁴

מפה מתוך סרטון, שהופץ ע"י דאעש בנובמבר 2014 ובה פירוט המחוזות, אשר דאעש טוען, כי נשבעו אמונים לאבו בכר אלבע'דאדי: אלג'יריה, לוב, סיני, תימן וסעודיה (reblog.com, 17 בנובמבר 2014). בהמשך התווספו למחוזות הללו מחוזות נוספים.

◀ יכולת התפקוד של המחוזות ואופן השליטה של מנהלת המחוזות הרחוקים עליהם משתנים ממחוז למחוז. מרבית המחוזות המרוחקים מעיראק ומסוריה, אינם זוכים לקשב ולסיוע משמעותי במשאבים והשליטה של דאעש עליהם רופפת למדי (מערב אפריקה, הפיליפינים ותימן). מנגד, כמה מחוזות, שבהם יש לדאעש עניין מיוחד (סיני, לוב), והקרובים יחסית לעיראק ולסוריה, זכו מצד דאעש לסיוע. בשנה האחרונה, היותו של דאעש עסוק בלחימה בסוריה ובעיראק, והעדיפות שדאעש נתן ללחימה זאת, פגעו ביכולתו להגיש סיוע למחוזות. בשונה מעיראק וסוריה, במחוזות הללו לא מתקיימת שליטה טריטוריאלית וממשלית של פעילי דאעש על האוכלוסייה (למעט ניסיון שנכשל במרחב סרת שבלוב, אשר שוחרר מידי דאעש ב-5 בדצמבר 2016, בתום קרבות שנמשכו כשבעה חודשים).

◀ שתי ההצלחות הבולטות של דאעש עד כה היו במדינה ערבית שהתפרקה (לוב) ובאזור בעל רמת משילות נמוכה (חצי האי סיני). לעומת זאת נכשל דאעש בניסיונות ההתבססות שלו במדינות ובאזורים, שבהם הוא נתקל בהתנגדות נחרצת מצד כוחות מקומיים חזקים: ארגונים סלפים-ג'האדיסטים סונים בעלי אוריינטציה לאלקאעדה (ארגון אלקאעדה בחצי האי ערב הפועל בתימן וארגון הטאליבאן בפקיסטאן ובאפגניסטאן); או שרותי ביטחון מקומיים בעלי יכולת, במדינות, שלא חוו את הטלטלה האזורית (ירדן),

⁴ דאעש היה מודע לפער שבין שבועת אמונים והכרזות על הקמת מחוזות חדשים לבין המצב האמיתי בשטח, שלעיתים הקשה מאוד על התבססות דאעש. על מנת לנסות ולגשר על פער זה קבע דאעש בתחילת 2015 שורה של קריטריונים כיצד יש להפוך ארגון ג'האדיסטי מקומי למחוז חדש של המדינה האסלאמית.

סעודיה, אלג'יריה). **גם בזירה הישראלית והפלסטינית** (יהודה ושומרון, רצועת עזה) לא הצליח דאעש "להכות שורשים" בשל העדר תמיכה עממית נרחבת ופעולות המנע היעילות של **שרותי הביטחון הישראליים והפלסטינים**.

השפעת התמוטטות המדינה האסלאמית על מחוזות דאעש בחו"ל

כיצד ישפיעו התמוטטות המדינה האסלאמית והמעבר של דאעש לדפוס פעולה של ארגון טרור וגרילה, על המחוזות, שהקים הארגון בחו"ל? אנו סבורים, כי דגם המדינה האסלאמית איבד מהאטרקטיביות שלו וספק, אם יעשה ניסיון לחזור עליו לפחות בטווח הזמן הקצר. עם זאת תפיסת הג'האד נגד ה"כופרים" מבית ומחוץ, שרירה וקיימת. לאידאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית יש תומכים במחוזות השונים. לפיכך יש לצפות להמשך קיומם של מרבית המחוזות (אם לא כולם) ולהמשך הלחימה במחוזות השונים, יתכן תוך שיתוף פעולה עם ההתארגנויות המקומיות של אלקאעדה.

◀ **סיכויי שרידותם ומידת הצלחתם של מחוזות דאעש במדינות השונות יהיו תלויים בארבעה גורמים עיקריים:** התנאים הפוליטיים והחברתיים השוררים בכל אחת מהמדינות; יחסי הכוחות שבין פעילי דאעש לכוחות הצבא ושרותי הביטחון של משטרים השונים; מידת הצלחתם של פעילי דאעש שלחמו בסוריה ובעיראק לשוב למדינות האם שלהם; ומידת כוחה של שלוחת אלקאעדה באותה ארץ בה פועל מחוז דאעש. לפיכך:

◆ **במדינות שהתפרקו, או במדינות/אזורים בעלי שלטון רופף, ימשיך מחוז דאעש לפעול ולא יושפע באופן משמעותי מהתמוטטות המדינה האסלאמית.**

◆ **במדינות שבהן ארגון אלקאעדה או ארגונים אסלאמיים רדיקאליים (הטליבאן באפגניסטאן) נמצאים בעמדת כוח, עשויים פעילי מחוזות דאעש לנסות לחבור לארגונים הג'האדיסטים המתחרים, ולהמשיך תחת זהות חדשה את פעילות הטרור והגרילה. לחלופין הם עשויים להגביר את שיתוף הפעולה עם "מתחריהם" בעבר ולשים קץ לעימותים מקומיים.**

◆ **במדינות, שבהן מחוזות דאעש סובלים מחולשה בשל מאמצי הסיכול של כוחות הביטחון המקומיים, וממילא מצבם היה קשה גם לפני נפילת המדינה האסלאמית, עשויים המחוזות והתארגנויות דאעש "להידחק לפינה" ולהילחם על המשך שרידותם (סעודיה, אלג'יריה, ירדן).**

◀ **לציון מיוחד ראויות שלוחות דאעש בחצי-האי סיני, בלוב ובמערב אפריקה, אשר בהן יש לדאעש נוכחות איתנה:**

◆ **מחוז סיני, הפועל במרחב בו המשילות המצרית רופפת, מהווה את אחת ההצלחות הבולטות של דאעש. מחוז זה ימשיך להערכתנו להוות "אגוז קשה לפיצוח" עבור כוחות הביטחון המצרים. סביר, כי מחוז זה יעשה מאמץ להדק קשריו עם פעילים ג'האדיסטים במצרים, עם פעילי דאעש בלוב ועם פעילים ג'האדיסטים ברצועה. במקביל ינסה המחוז למצוא מקורות מימון אלטרנטיביים (שוד**

בנקים, הברחות וכו')⁵. העדר אחיזה משמעותית של אלקאעדה בסיני עשוי גם הוא לסייע לשרידות מחוז סיני. לפיכך אנו סבורים שגם אחרי התמוטטות המדינה האסלאמית ימשיך מחוז דאעש בסיני להתקיים, שהיא מקיימת לאורך זמן נגד כוחות הביטחון המצרים. במקביל עשויה שלוחת דאעש בסיני להמשיך ולפעול מעת לעת גם נגד ישראל (ירי רקטות, תקיפות גבול, פיגועי ראוה).

פעיל דאעש בחצי האי סיני הנושא על כתפו טיל כתפו מדגם סטרלה SA-7 (חשבון טוויטר המזוהה עם דאעש, 6 בפברואר 2015; אתר שיתוף קבצים, 5 בפברואר 2015).

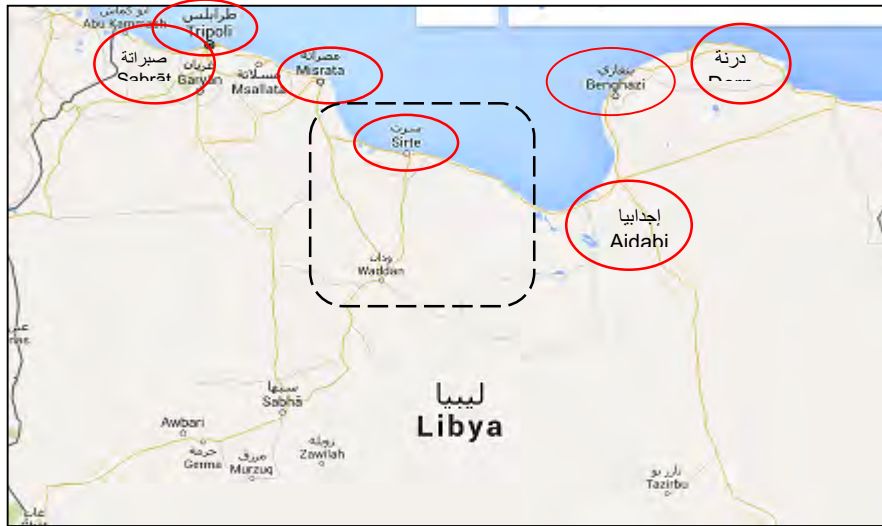

פעילי "מחוז סיני" של דאעש מפגינים נוכחות (חשבון טוויטר המזוהה עם דאעש; אתר שיתוף קבצים, 1 במרץ 2015).

◆ **מחוזות דאעש בלוב**, איבדו בדצמבר 2016 את בסיסם הטריטוריאלי במרחב סרת. מקרה זה עשוי להערכתנו לשמש כ"מקרה מבחן" לגבי אופן התנהלותו של דאעש בעתיד בסוריה ובעיראק. שכן, בלוב, גם לאחר שדאעש נחל מפלה ואיבד את מרחב סרת, הוא לא חדל מלהתקיים אלא שינה את דפוס פעולתו. בשלב זה פועל דאעש בלוב כארגון טרור וגרילה, ולא במאפיינים של מדינה אסלאמית ושליטה טריטוריאלית ואזרחית על תושבים. פעיליו מתארגנים מחדש, בעיקר בדרום לוב, ובערים שונות שבהן יש להם נוכחות, ופועלים להשגת משאבים כספיים, בין השאר באמצעות פעילות פלילית (חטיפת משאיות, שוד מבריחי מהגרים). במקביל להתארגנות מחדש ניתן לצפות, כי דאעש ירחיב את פעולות הטרור והגרילה שלו ברחבי לוב, ירחיב את קשריו עם התארגנויות

⁵ ב-16 באוקטובר 2017 שדדו פעילי מחוז סיני של דאעש את סניף הבנק הלאומי במרכז אלעריש. בתקשורת המצרית דווח, כי פעילי דאעש שדדו מהבנק סכום של כמיליון דולרים. הפעילות הפלילית עשויה להיות כיוון הפעולה של מחוז סיני ומחוזות נוספים של דאעש.

ג'האדיסטיות בצפון אפריקה ובמערבה, ואף יוזם פיגועים במדינות צפון אפריקה (תוניס עלולה להיות "על הכוונת") ובמדינות אירופה.

אזור השליטה הטריטוריאלי של דאעש במרחב סרט, שנפל לידי ממשלת ההסכמה הלובית לאחר שבעה חודשי לחימה. באדום מסומנות ערים גדולות, שבהן או בסביבותיהן יש לדאעש נוכחות אך לא שליטה (Google Maps). בנוסף לכך נמלטו פעילי דאעש מסרת אל המדבריות שבדרום לוב.

◆ **מערב אפריקה:** מחוז דאעש במערב אפריקה, המבוסס על ארגון בוקו חראם הניגרי, ימשיך להערכתנו לפעול לא רק בניגריה אלא גם במדינות נוספות שמדרום לסהרה ובמערב אפריקה. המחוז **עלול להסתייע בפעילי דאעש שיחזרו מעיראק ומסוריה ללוב** ובפעילי דאעש שנמלטו לדרום לוב. יצוין כי בחודשים האחרונים מגלה דאעש פעלתנות רבה הן בניגריה והן במדינות שכנות, ללא קשר לתהליך התמוטטות המדינה האסלאמית. ג'וזף דונפורד, יו"ר המטות המשולבים של ארה"ב, דיווח, כי בתחילת אוקטובר 2017 נהרגו ארבעה חיילי צבא ארה"ב יחד עם חמישה חיילים ניגרים בגבול ניג'ר-מאלי בתקיפה שבוצעה על ידי פעילים מקומיים הקשורים לדאעש (דבר שגרם לתדהמה בקרב הציבור האמריקאי שברובו לא היה מודע לנוכחות האמריקאית באפריקה) (דיילי צבאח, 24 באוקטובר 2017). קודם לכן (יולי 2017) דיווח דאעש, כי פעילי מחוז מערב אפריקה השתלטו על **מחנה צבא ניג'ר באזור בוסה (Bouza)**, שבדרום המדינה (סמוך לגבול עם ניגריה).

תמונות מסרטון המתעד את כיבוש המחנה הצבאי בדרום ניג'ר. למעלה: אמצעי לחימה שנפלו בידי שלוחת דאעש. למטה: ההכנה ליציאה מפקד הכוח מתדרך את פעילי הארגון (חק, 7 ביולי 2016).

האם יעתיק דאעש את מרכז הכובד שלו מעיראק וסוריה למדינה אחרת?

האם צפויה הנהגת דאעש לעבור לאחד ממחוזותיה לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית במגמה להקים בה אזור שליטה חלופי או אף מדינה אסלאמית חלופית? אנו סבורים שלא, וזאת משתי סיבות: גם לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית ימשך בעיראק ובסוריה הכאוס הפוליטי, החברתי והביטחוני, שיאפשר את המשך פעילות דאעש כארגון טרור וגרילה. כל עוד יתקיימו תנאים אלה יעדיפו דאעש וארגונים אחרים בעלי אופי ג'האדיסטי להמשיך ולפעול בסוריה ובעיראק הנמצאים בלב המזרח התיכון, למרות המכה שספגו. מעבר לפרפריה של המזרח התיכון או אף מעבר לה יסמן את כישלוננו של דאעש ויפחית סיכויי השתקמותו והפיכתו מחדש לארגון ג'האדיסטי מוביל. בנוסף לכך, אנו סבורים שבמחוזות אחרים יהיה קשה לדאעש להתבסס, קל וחומר לחזור על ניסוי הקמת המדינה האסלאמית (כישלוננו של המרחב הטריטוריאלי של דאעש בסרת שבלוב המחיש היטב את הקשיים הכרוכים בכך).

פרק ג': איום הטרור בחו"ל של דאעש בעידן שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית

מאפייני הפיגועים בחו"ל בתקופת המדינה האסלאמית (יוני 2014 - נובמבר 2017)

מטרות הפיגועים

הקמתה של המדינה האסלאמית לוותה במתקפת טרור, שיזם דאעש בחו"ל, מלווה בקמפיינים הסברתיים, שנועדו בעיקר להגביר את המוטיבציה בקרב תומכי דאעש ברחבי העולם. מתקפת הטרור

כוונה בעיקר **נגד המדינות שהיו שותפות במערכה נגד דאעש**. מרבית הפעולות כווננו נגד **ארה"ב ומדינות המערב** ואליהן ניתן לצרף את תורכיה ורוסיה. הפיגועים בחו"ל נועדו **לשבש את חיי-היום יום** במדינות הללו, **להטיל מורא** על תושביהן **ולפגוע בכלכלה** של המדינות (בדגש על תעשיית התיירות). כל זאת כדי **להרתיע את האויבים השונים** מהמשך השתתפותם במערכה נגד דאעש או לפחות למזער השתתפותם למינימום. כמו כן נועדו ההתקפות **להאדיר את הדימוי של דאעש כארגון הג'האדיסטי המוביל, ולהעלות את מורל פעילי דאעש בסוריה ובעיראק ותומכי דאעש בחו"ל, בעיקר בתקופה שבה הואץ תהליך התמוטטות של המדינה האסלאמית.**

◀ במערכת פיגועי חו"ל שיזם דאעש הוא **נהנה מיתרונות יחסיים לא מבוטלים**: בסיס שליטה טריטוריאלי, שממנו ניתן להכווין את הפיגועים ולשגר את מבצעייהם; פעילים זרים, כולל ממדינות המערב, שהשתלבו במערך הפיגועים והעניקו לו ערך מוסף (ידיעת השפה והתרבות); מערכת תעמולה יעילה, שהסיתה מוסלמים ברחבי העולם לבצע פיגועים ללא אבחנה; הכנסות כספיות גדולות, שהקלו על הפעלת מערך הפיגועים בחו"ל; וקיומן של קהילות מוסלמיות מנוכרות במדינות המערב שבהן נקלטו היטב קריאות דאעש לפגיעה במדינות המערב.

על רקע היתרונות הללו, ניתן לומר בראייה לאחור, כי למרות כמה "הצלחות", ולמרות האבדות הרבות שהסב לתורכיה, רוסיה ולמדינות המערב, לא הצליח דאעש בתקופת המדינה האסלאמית להשיג את מטרותיו האסטרטגיות בהפעלת מערכת הפיגועים בחו"ל. שכן פיגועים אלו לא יצרו רצף של פעולות, שיסיט את תשומת ליבן של מדינות המערב ושל רוסיה, מהמתקפה המתחוללת בסוריה ובעיראק, יפעיל לחצים על ממשלותיהם וירתיע אותן מהמשך הלחימה. נהפוך הוא, **הפיגועים תרמו במידה רבה להגברת הנחישות של הקהילה הבינלאומית בלחימה נגד דאעש.** פיגועי חו"ל של דאעש גרמו לאבידות רבות, הייתה להם תהודה בקרב דעת הקהל, בעיקר המערבית, והם גרמו גם נזקים כלכליים, בעיקר בתעשיית התיירות. אך בראייה לאחור ניתן לקבוע, **כי הם לא הניבו שום הישג אסטרטגי עבור דאעש, שהיה בו כדי להשפיע על תהליך ההתמוטטות של המדינה האסלאמית.**⁶

אופי הפיגועים

◀ הפיגועים שביצעו דאעש או תומכיו בחו"ל היו בעיקר **פיגועי ירי, פיגועי דריסה ופיגועי דקירה (באמצעות סכין או גרזן)**. את הפיגועים הללו ניתן לחלק לשני סוגים:

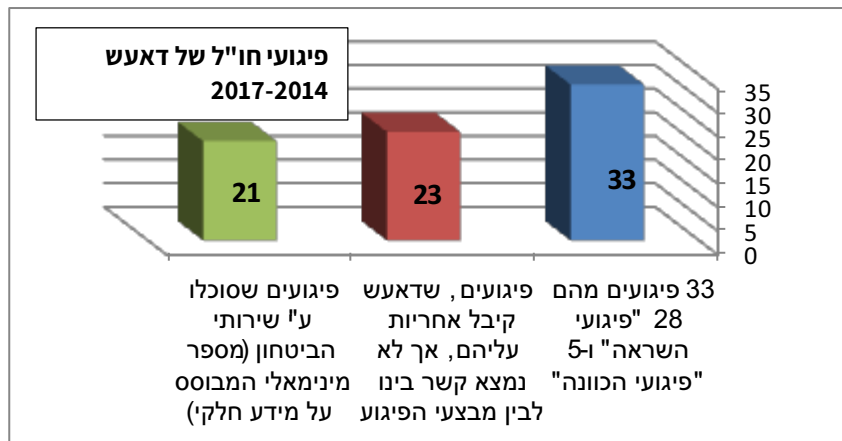
◆ **"פיגועי הכוונה"**: פיגועים אלה הוכונו ע"י **מפקדת דאעש בסוריה (בעיקר באלרקה)**. לביצועם של פיגועים אלו קדמו תכנון, אסוף מודיעין, העברות כלי נשק והכנות לוגיסטיות. פיגועים אלה התאפיינו בתחכום יחסי **וברמה גבוהה של קטלניות**. בחמשת "פיגועי הכוונה" בתורכיה, פאריס ובריסל **נהרגו 250 בני אדם ונפצעו מעל לאלף**. "פיגועי הכוונה" חייבו הכנות מדוקדקות, במשך זמן רב יחסית,

⁶ המטה לשחרור אלשאם, מיסודה של ג'בהת אל נצרה (שלוחת אלקאעדה בסוריה) אימץ **מדיניות שונה של הימנעות מפיגועי חו"ל**. מדיניות זאת **תרמה לשרידותו** (היחסית) שכן ארה"ב ומדינות המערב נמנעו בדרך כלל מביצוע תקיפות אוויריות נגדו.

שבהם היו מעורבים פעילים רבים. לפיכך פיגועים אלו היו **קלים יותר לסיכול** ע"י שירותי הביטחון במדינות השונות.

◆ **"פיגועי השראה":** פיגועים שבוצעו ע"י תושבים מקומיים, **לרוב (אך לא תמיד) בודדים**, שהושפעו מהאידיאולוגיה ומהתעמולה של המדינה האסלאמית. הפיגועים הללו בוצעו לרוב באופן ספונטאני, ביוזמה עצמית, וללא אכוונה וסיוע מבחוץ. **"פיגועי השראה" קשים לסיכול משום שהם מבוצעים בהחלטה אישית (לעיתים חפוזה) של המבצע/מבצעים**, בדרך כלל ללא "סימנים מעידים" של הכנות לפיגוע, ותוך שימוש בעלי נשק "זמינים" וקלים להשגה (סכין, מכונית).⁷ מרבית הפיגועים בחו"ל שאותם ניתן לקשר לדאעש היו "פיגועי השראה" (28 מתוך 33).⁸

סוגי הפיגועים

היקף הפיגועים⁹

מאז ההכרזה על הקמת המדינה האסלאמית ועד היום בוצעו ע"י דאעש או בהשראתו 33 פיגועים במדינות המערב, רוסיה ותורכיה¹⁰. על 23 פיגועים נוספים קיבל דאעש אחריות אך לא נמצא קשר בין דאעש לבין מבצעי הפיגוע. ניתוח הפיגועים בראייה רב שנתית מצביע על כך, שבשנת 2016 הייתה עליה משמעותית במספר הפיגועים (15 פיגועים). **אולם בשנת 2017 ניכרה ירידה משמעותית בהיקף הפיגועים והם חזרו לממדים של השנים 2014 ו-2015.** הירידה נובעת להערכתנו מכמה סיבות: הפיחות שחל ביכולותיו המבצעיות וההסברתיות של דאעש, השיפור שחל בהתמודדות הביטחונית של שירותי הביטחון במדינות

⁷ בשל כך קיים קושי לקבוע באלו מקרים המבצע אכן הושפע מהאידיאולוגיה או מהתעמולה של דאעש. קבלת אחריות של דאעש אינה מלמדת בהכרח, כי מבצע הפיגוע אכן פעל בהשראת הארגון.

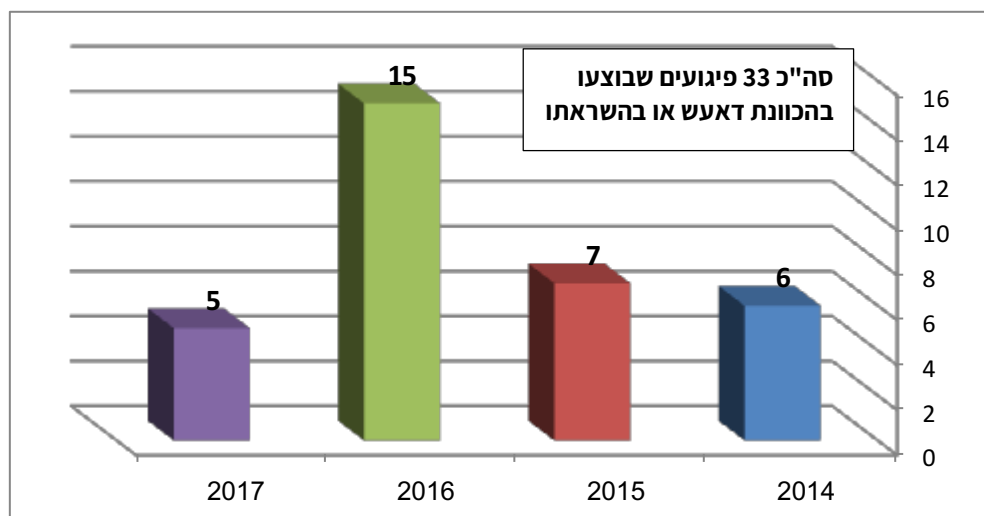
⁸ דוגמה עדכנית לפיגוע השראה הינו המקרה של סאיפולו סאיפוב, המחבל שביצע את פיגוע הדריסה בניו-יורק (31 באוקטובר 2017). מכתב האישום שהוגש נגדו בניו יורק עולה, כי באחד הטלפונים הניידים, שנמצאו בכלי הרכב שבו נהג, היו יותר מתשעים סרטונים הנראים כסרטוני תעמולה נגד דאעש. על פי כתב האישום השפעה מיוחדת על סאיפוב הייתה לסרטון וידאו שבו נראה אבו בכר אלבע'דאדי, מנהיג דאעש, קורא למוסלמים בארה"ב ובכל מקום אחר ברחבי העולם להגיב על הריגת מוסלמים בעיראק.

⁹ הנתונים המספריים המופיעים אודות פיגועי חו"ל של דאעש מתבססים על המידע שבידינו, כפי שהופיע בסיכומים השבועיים של מרכז המידע. יש לקחת בחשבון שלעיתים אין בידינו מידע מספק על מניעי אלו, שביצעו את "פיגועי השראה", ולפיכך איננו יכולים לקשר אותם לדאעש. כמו כן המידע שבידינו על סיכול הפיגועים במדינות השונות הינו חלקי ולוקה בחסר, משום שלא כל המידע הרלבנטי נחשף בתקשורת.

¹⁰ המדינות שבהן פועלים מחוזות דאעש ומדינות העולם הערבי/מוסלמי אינן נכללות בסטטיסטיקה זאת.

השונות עם איום הטרור של דאעש. לכך יתכן וניתן להוסיף ירידה במוטיבציה של תומכי דאעש בחו"ל בשל הפגיעה הקשה ב"מותג" של דאעש והמדינה האסלאמית והפגיעה הקשה שספגה מערכת התעמולה של דאעש¹¹.

פיגועי חו"ל של דאעש ותומכיו בשנות קיומה של המדינה האסלאמית בחתך שנתי

◀ **בשנת 2017**, בה גברו הלחצים על דאעש וניכרו סימני התפוררות של המדינה האסלאמית, **חלה ירידה משמעותית בהיקף הפיגועים בחו"ל והוא חזר להיקף של השנים 2014-2015**. עד כה (נובמבר 2017) בוצעו חמישה פיגועים, שניתן היה לקשר אותם לדאעש. מקור הירידה, להערכתנו, בעיקר באובדן במכות הצבאיות שספגה המדינה האסלאמית שפגעו ב"מותג" שלה. לכך ניתן להוסיף את הפגיעה ביכולות המבצעיות של דאעש בחו"ל, והפגיעה במערך התעמולה בחו"ל. בנוסף לכך, דאעש קיבל במהלך 2017 אחריות על לפחות 12 פיגועים נוספים שלא ניתן היה לקשר אותם לדאעש. המספר הגבוה של הודעות קבלת האחריות, שמהימנותם מוטלת בספק מצביעה על מגמה להציג "הצלחות" בכל מחיר והדבר עשוי להעיד על המצוקה הקשה שבה שרוי דאעש.

מערכת התעמולה

◀ **הפיגועים בחו"ל לוו בקמפיין תעמולה אינטנסיבי**, שהחל באפריל-מאי 2016, וכוון לתומכי דאעש בחו"ל (במיוחד במדינות המערב). תומכי דאעש נקראו לתקוף אזרחים ללא אבחנה. תקיפות אלו נועדו להתבצע. בכל אמצעי אפשרי בעיקר באמצעות סכינים (פיגועי דקירה) וכלי רכב (פיגועי דריסה), "אמצעי לחימה" זמינים וקלים להשגה. הקמפיין התעמולתי המשיך ללוות את הפיגועים ובראייה לאחור הייתה לו השפעה רבה על תומכי דאעש, בעיקר במדינות המערב. שנת 2016, שבה נעשה מאמץ תעמולתי רב, הייתה גם שנת השיא בפיגועי חו"ל (15).

¹¹ בכלי התקשורת, בדגש על הרשתות החברתיות, התרבו צילומים וסרטונים, שתעדו את תבוסת דאעש ואת הכניעה של פעיליו, זאת בניגוד לתמונות הניצחון ולפעולות מטילות האימה של דאעש בשיא כוחה של המדינה האסלאמית.

קריאה להרוג את "הכופרים" - אמריקנים, צרפתים ובעלי בריתם - בכל אמצעי אפשרי. משמאל, דובר דאעש אבו מחמד אלעדנאני, אשר מצא את מותו בתקיפה אווירית ב-30 באוגוסט 2016 (אח'באר דולת אלח'לאפה, 16 באפריל 2016).

◀ במהלך שנת 2017 ובעיקר לאחר נפילת אלרקה (17 באוקטובר 2017), **חלה ירידה משמעותית באיכות ובהיקף של תוצרי התעמולה של דאעש**. הדבר התבטא, בין השאר, בפגיעה בכלי תקשורת מרכזיים¹²; בריבוי הודעות כזב על פיגועים שביצעו לכאורה תומכי דאעש בעולם; באי ניצול הזדמנויות תעמולתיות¹³ ובפער הולך וגדל בין תכני התעמולה של דאעש לבין המציאות שבשטח. הסיבות העיקריות לכך היו, להערכתנו איבוד שטחים, שבהם מוקמו תשתיות תקשורת של דאעש ומתם של אנשי מקצוע, שהפעילו את מערכת התעמולה בחו"ל. עם זאת למרות התמוטטות המדינה האסלאמית **קמפיין התעמולה עודנו נמשך**, גם אם בפרופיל נמוך יותר.¹⁴

¹² ראו מאמר של גלעד שילוח במרכז דיין מה-9 בנובמבר 2017: "Isis's Defeat in Syria and Iraq is also the end of Isis's Media as We Know it" (אתר dayan.org).

¹³ ב-2 בנובמבר 2017 פרסם דאעש הודעה בה נטל אחריות על ביצוע פיגוע הדריסה בניו-יורק. ההודעה פורסמה לאחר פרק זמן ארוך יחסית, למעלה מיומיים לאחר ביצוע הפיגוע, למרות שהפיגוע היה מוצלח (בראיית דאעש) וניתן היה להפיק ממנו תועלת תעמולתית רבה. כמו כן פורסמה ההודעה **בשבועון דאעש אלנבאא'** ולא בפורמט המקובל, שנהגה לפרסם **סוכנות אעמאק של דאעש**.

¹⁴ לאחרונה פרסם דאעש כרזה תחת הכותרת "עצות ללוחמי הג'האד במשכנות האויב" בה פרט את הצעדים שיש לנקוט בכל אחד משלביו של הפיגוע. ברקע הכרזה נראה מגדל אייפל (חק, אתר שיתוף קבצים, 10 בנובמבר 2017).

מימין: קריאה של דאעש לתומכיו בחו"ל לבצע פיגועי דקירה (דף השער של גיליון מס' 2 של "רומיה", ביטאון דאעש, 4 באוקטובר 2016). משמאל: עידוד פיגועי דריסה במסגרת סדרת המאמרים: "טקטיקות של טרור מוצדק" ("רומיה", 11 בנובמבר 2016).

הערכת אופיו והיקפו של איום הטרור בחו"ל לאחר התמוטטות המדינה האסלאמית

◀ התמוטטות המדינה האסלאמית עשויה להביא, להערכתנו, לירידה משמעותית ביכולתו המבצעית של דאעש להוציא לפועל "פיגועי הכוונה" בחו"ל (הפיגועים המורכבים יותר והקטלניים יותר). זאת בשל מגוון סיבות: אובדן פעילים מבצעיים שעסקו בהכוונת פיגועי חו"ל, הן בדרגי הפיקוד והן בדרגי הביצוע; נפילת המפקדות (באלרקה ובמקומות נוספים) שבהם תוכננו והוכוונו הפיגועים בחו"ל; עזיבת לוחמים זרים, שמלאו תפקידי מפתח במערך פיגועי חו"ל; פגיעה במערך ההסברה של דאעש שתרם להתגייסות מוסלמים ל"פיגוע השראה"¹⁵.

◀ אנו סבורים, כי עיקר עניינו של דאעש בתקופה שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית, יהיה לארגן מחדש את הפעילים שנמלטו למדבריות סוריה ועיראק ולהחיות את יכולותיו המבצעיות של הארגון. דומה כי בתקופה שבה דאעש יילחם על שרידותו ב"מדינות הליבה", הוא יימנע מלהעניק עדיפות גבוהה לביצוע פיגועים מורכבים בחו"ל, הגם שיייתכנו יוזמות בודדות ל"פיגועי נקמה" על נפילת המדינה האסלאמית.

◀ במהלך ההתבססות המדינה האסלאמית הפעיל דאעש בחו"ל התארגנויות טרור מקומיות, שהתבססו בעיקר על תושבים מוסלמים מהמדינות השונות, שאימצו את האידיאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית. התארגנויות אלו תמשכנה להתקיים תוך "ניתוק מגע" (זמני?) מדאעש בסוריה ובעיראק. אנו סבורים, כי תיתכן פעילות עצמאית של התארגנויות אלה העלולות לחבור להתארגנויות מקומיות או לתומכים מקומיים של אלקאעדה. כמו כן עלולה להיווצר חבירה מסוכנת בין התארגנויות אלה לבין לוחמים מקומיים, השבים מסוריה ומעיראק.

¹⁵ על פי הניו יורקר גורמים רשמיים בארה"ב טענו כי נפילת אלרקה הפחיתה משמעותית את יכולותיו של דאעש לתכנן ולתאם פעולות טרור בחו"ל. לדבריהם, איבד דאעש יותר ממאה ועשרים ממנהיגיו והארגון נלחם כעת על שרידותו. כ- 6,000-10,000 לוחמים הנמצאים בסוריה נמלטו למדבריות במרחב נהר הפרת (ניו יורקר, 23 באוקטובר 2017)

◀ עם זאת יש לזכור, כי רק מיעוטם של הפיגועים שביצע דאעש בחו"ל היו פיגועים שתוכננו ע"י מפקדת דאעש בסוריה והיו כרוכים בתהליך סדור של הכנות מבצעיות, לוגיסטיות ומודיעיניות. **רוב הפיגועים במדינות המערב בוצעו על ידי יחידים, בעיקר מוסלמים, אשר הזדהו אידיאולוגית עם דאעש ועם מסרי התעמולה שלו, לעיתים עברו תהליך הקצנה מהיר, והחליטו לבצע פיגוע בשם הארגון ללא מעורבות מפקדת הארגון ("פיגועי השראה").** קיומן של קהילות מוסלמיות מנוכרות ומתוסכלות במדינות המערב ימשיך להוות גורם מפתח, שיחולל תהליכי הקצנה בקרב צעירים במדינות הללו, גם לאחר נפילת המדינה האסלאמית.

◀ האם המוטיבציה של ג'האדיסטים המצויים במדינות המערב ובמדינות נוספות ברחבי העולם לבצע "פיגועי השראה" תגדל או תקטן בעקבות נפילת המדינה האסלאמית? להערכתנו, הגם שיוקרת דאעש והמותג של המדינה האסלאמית נפגעו קשות, לא ייפסקו "פיגועי השראה" ובטווח הזמן הקצר ייתכן שאף יתגברו (כנקמה או מחאה על הפלת המדינה האסלאמית). בהמשך יושפע היקפם של "פיגועי השראה" מיכולותיו של דאעש לשקם עצמו ולמצב עצמו מחדש ככוח משמעותי בעיראק ובסוריה ומיכולתו לשקם את מערך ההסברה שלו, שנפגעה קשות בעקבות התמוטטות המדינה האסלאמית.

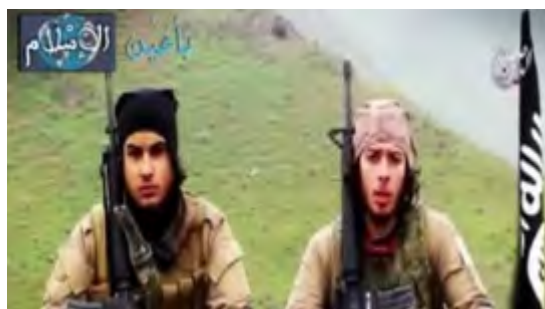
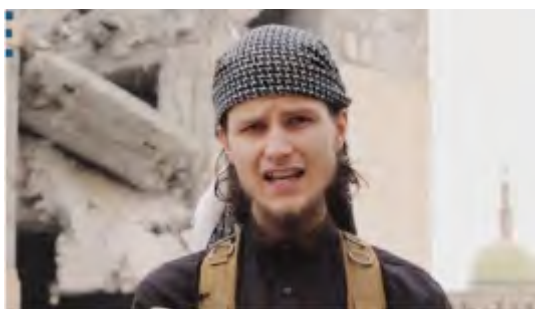
◀ בהקשר לכך יצויין:

◆ **"פיגועי השראה" לא יושפעו מאובדן היכולות המבצעיות של דאעש.** מבצעי "פיגועי השראה" הינם אזרחים בני המקום בו מבוצע הפיגוע, פועלים באופן עצמאי, ספונטאני, בפיזור גיאוגרפי רב וללא תמיכה לוגיסטית מודיעינית או מבצעית של דאעש. לפיכך נתקלים שירותי המודיעין השונים בקושי רב לאסוף מידע על פיגועים אלה ולסכל אותם ומצב זה אינו צפוי להשתנות.

◆ **"פיגועי השראה" בחו"ל "תודלקו" ע"י מסע תעמולה אינטנסיבית של דאעש.** תעמולה זאת הניעה במקרים רבים צעירים מוסלמים, שלעיתים עברו תהליך הקצנה, לבצע את "פיגועי השראה". מערכת התעמולה של דאעש נפגעה עם התמוטטות המדינה האסלאמית. היקף "פיגועי השראה" בתקופה שלאחר נפילת המדינה האסלאמית יושפע גם מיכולתו ורצונו של דאעש, לשקם את מערכת ההסברה שלו, שמילאה תפקיד חשוב בהנעת תומכים לבצע "פיגועי השראה" (ייתכן תוך קבלת סיוע מתומכי הג'האד העולמי ברחבי העולם).

הסיכונים שחזרת הלוחמים הזרים

◀ אומדן מודיעין אמריקאי, עדכני לאמצע פברואר 2015, תקופה בה נבלמה תנופת ההישגים של דאעש, גרס כי בשורות דאעש מצויים 20,000 לוחמים זרים מתשעים מדינות. בקרב הלוחמים הזרים בלטו אלו שהגיעו מהמדינות הערביות. מספרם הוערך ביותר מ-12,000 לוחמים ובקרבם בלטו תוניסיה, סעודיה, ירדן ומרוקו (Sky News Arabic, 12 בפברואר 2015). למדינות אלה ניתן להוסיף גם את לוב, שבלטה במספר הלוחמים הזרים שבאו ממנה (כ-1,000). כמו כן הצטרפו לדאעש אזרחים ממדינות המערב, שמנו יותר מ-3,400 פעילים (הערה: הערכת מרכז המידע, עדכנית ל-2014 הייתה, שכ-3,000 מהפעילים שהצטרפו היו ממדינות המערב קרוב למחציתם מצרפת ובריטניה.

מימין: פעילי דאעש דוברי צרפתית מאיימים בביצוע פיגועים נוספים בצרפת (פרסום ביוטיוב של אתר חדשות המזוהה עם דאעש, 14 בפברואר 2015). משמאל: אבו אנואר הקנדי, פעיל ג'האדיסטי שהופיע בקלטת דאעש וקרא לביצוע פיגועים בקנדה (טוויטר, 7 בדצמבר 2014)

◀ איום הטרור בחו"ל, ובמדינות המערב בכלל זה, **יושפע גם ממספרם של הלוחמים הזרים שישבו למדינות האם.** מכון מחקר אמריקאי (The Soufan Group) פרסם מחקר מאת ריצ'ארד בארט (Richard Barrett) העוסק בנושא זה. על פי המחקר כ-5,000 לוחמי דאעש מ-33 מדינות כבר שבו למדינותיהם. בנוסף לכך, כמה אלפי לוחמים זרים, שנמלטו מאזורי הלחימה, נמצאים עתה בקרבת הגבול סוריה תורכיה, ירדן ועיראק, וממתינים להזדמנות מתאימה לצאת מסוריה ולשוב למדינות האם שלהם. קבוצה נוספת של לוחמים זרים, שנאלצו לצאת מהמדינה האסלאמית, אשר אינם מסוגלים או אינם מוכנים לחזור למדינות האם שלהם, מחפשים אחר שדות קרב חדשים או מקלט במדינות מוסלמיות (The Soufan Group, 24 באוקטובר 2017).

◀ **סביר להניח שהשפעתם ומעורבותם של החוזרים בטרור למדינות האם שלהם תגדל ככל שמספרם יעלה.** חזרת הלוחמים הזרים למדינות האם שלהם צפויה, להערכתנו, להציב בעיה ביטחונית קשה בפני הממשלות השונות, בדגש על מדינות צפון אפריקה ומדינות מערב אירופה (בעיקר צרפת ובריטניה). שכן המדובר בלוחמים מיומנים, שרכשו ניסיון צבאי רב וספגו את האידיאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית בעת לחימתם בשורות דאעש. פעילים אלו עלולים לחבור להתארגנויות סלפיות-ג'האדיסטיות מקומיות במדינות האם ולהוות גורם מעודד הקצנה אסלאמית וטרור. חלק מהלוחמים הזרים עלולים לשוב למדינות האם שלהם עם בנות זוגם וילדיהם, שחונכו על ברכי האידיאולוגיה של המדינה האסלאמית והיו עדים לזוועות שבוצעו בסוריה ובעיראק. ילדים אלה עלולים להוות תשתית אנושית לדור חדש של תומכי דאעש שיצמח במדינות המערב. עם זאת, קשה עדיין להעריך כמה מהלוחמים ששבו מסוריה ימשיכו לדבוק באידיאולוגיה של דאעש וכמה מהם יהיו בעלי מוטיבציה לבצע פיגועים במדינות האם בשם הארגון.

פרק ד': השפעת נפילת המדינה האסלאמית על יחסי דאעש עם אלקאעדה

השפעת התמוטטות המדינה האסלאמית על יחסי אלקאעדה ודאעש

◀ ארגון אלקאעדה, בהנהגת אימן אלט'ואהרי התנגד מלכתחילה להקמת הח'ליפות האסלאמית בסוריה ובעיראק. הדבר מצא ביטוי בנאום של אימן אלט'ואהרי, שבו התווה עקרונות ואסטרטגיה להמשך הלחימה

בסוריה ובעיראק, נוכח הקשיים הגוברים שחווים שם הארגונים הג'האדיסטים (אלסחאב, 23 באפריל 2017). במרכז האסטרטגיה שהתווה אלט'ואהרי עמדו כמה הנחיות אופרטיביות: לזנוח את תפיסת השליטה על טריטוריה; יש לדבוק באסטרטגיה של לוחמת גרילה "נשק החלשים"; יש לראות במערכה באלשאם חלק ממערכה גלובלית, ולא מערכה מקומית; יש להגביר את שתוף הפעולה בין המוסלמים באלשאם ולשתף בו את המוסלמים ברחבי העולם.

שיקופית רקע לקלטת השמע של נאום מנהיג ארגון אלקאעדה שיח' אימן אלט'ואהרי בו קרא לדאעש לזנוח את התפיסה הטריטוריאלית (יוטיוב, 23 באפריל 2017).

התמוטטות המדינה האסלאמית תצביע על כך, שתפיסתו של אבו בכר אלבע'דאדי, מנהיג דאעש, בעניין הקמת המדינה האסלאמית "כאן ועכשיו" הייתה שגויה, ושיאמן אלט'ואהרי (ואסאמה בן לאדן לפניו) צדקו בהתנגדותם להקמת מדינה אסלאמית השולטת על טריטוריה. על רקע זה, ועל רקע היחלשות דאעש, יתכנו שינויים במערכת היחסים הטעונה שבין דאעש לאלקאעדה. שינויים שכאלה עשויים להתחולל בסוריה ובעיראק כמו גם במחוזות דאעש בחו"ל. פעילי דאעש עשויים לחזור ולהצטרף לאלקאעדה, ארגון האם הג'האדיסטי, שממנו צמח דאעש, על מנת לאחד כוחות ולהציג חזות מאוחדת של הארגונים הג'האדיסטים. גם אם ימשיכו פעילי דאעש לשמור על מסגרות ארגוניות נפרדות עשויים להיווצר שיתופי פעולה מקומיים בין דאעש לבין אלקאעדה בסוריה ובעיראק ובמחוזות השונים בחו"ל.

פרק ה': תוצאות מקומיות, אזוריות ובינלאומיות של נפילת המדינה האסלאמית

הרמה האסטרטגית

ב-10 בספטמבר 2014 הודיע נשיא ארה"ב על פתיחת מערכה כוללת נגד דאעש, שמטרתה להחליש את הארגון עד להשמדתו. לכאורה מהווה התמוטטות המדינה האסלאמית ניצחון לארה"ב ולאסטרטגיה שלה. אולם בפועל יהיו אלה האיראנים והרוסים, שכניסתם למערכה האיצה את התמוטטות המדינה האסלאמית,

שיקטפו את פירות הניצחון. להלן נבחן את ההשפעות האפשריות שתהיינה להתמוטטות המדינה האסלאמית ברמה האסטרטגית והאופרטיבית.

ארה"ב

◀ להערכתנו **תסתפק ארה"ב בהשגת היעד האסטרטגי של חיסול המדינה האסלאמית והחלשת דאעש.** בניגוד לרוסיה ולאיראן, שיחתרו להפיק תועלת מדינית-אסטרטגית מרבית מהסיוע שלהן למשטר הסורי, **תסתפק ארה"ב בהשגת המטרה המוצהרת ותנסה להימנע מנוכחות צבאית או השקעת משאבים כלכליים משמעותיים בסוריה.** זאת בין השאר מתוך מודעות לכך, **שהשפעתה האמתית** על ההתפתחויות בסוריה ובעיראק **מועטה** ובשל **חוסר עניין לטפל בשלל האתגרים** שיעמדו על הפרק בעידן שלאחר נפילת המדינה האסלאמית: **שיקום הערים והאזורים הכפריים, שנחרבו (מוצול); המתחים הבינעדתיים** בין הסונים לשיעים; **חולשתם הפוליטית** של המשטרים המרכזיים בבגדאד ובדמשק והמעורבות העמוקה של רוסיה ואיראן.

◀ **הנכס העיקרי של ארה"ב בסוריה הינם הכוחות הכורדים, שבמסגרת כוחות SDF הוכיחו יכולת לחימה מרשימה.** המשך התמיכה האמריקאית בכורדים ובשאיפותיהם לאוטונומיה עשויה לסייע לה בשימור מאחז אמריקאי על אדמת סוריה אך בו בזמן היא עלולה להוביל את ארה"ב **למסלול התנגשות עם תורכיה ולסבך אותה במאבקים הפוליטיים,** שימשכו בסוריה גם בתקופה שלאחר נפילת המדינה האסלאמית. מנגד, **הפקרת הכורדים בסוריה תסמן "התקפלות" אמריקאית מוחלטת מהנעשה בה, תותיר את סוריה כמדינת חסות של רוסיה ואיראן ותפגע במעמדה האזורי של ארה"ב.** על רקע דילמה זאת עשויה ארה"ב לבחון עם רוסיה (והמשטר הסורי) אפשרות **להסכמה על קיום מידה רבה של אוטונומיה לכורדים,** כדי שלא לכבול אותה במחויבות לכורדים ולאפשר לה להתנתק באופן "חלק" מסוריה.

◀ **בעיראק, עשויה ארה"ב למצוא עצמה בתחרות עם איראן, על ההשפעה על המשטר העיראקי.** ארה"ב הגישה אומנם סיוע חיוני לצבא עיראק במערכה נגד דאעש אך **לאיראן יש Proxies שיעים בעיראק,** ששיפרו יכולותיהם הצבאיות במערכה נגד דאעש (מיליציות "הגיוס העממי"). **התחזקותן של המיליציות השיעיות במערכה נגד דאעש תנוצל ע"י איראן** לבלימת ההשפעה האמריקאית על המשטר בבגדאד "ביום שאחרי" **במטרה להפוך את עיראק (בעלת המשטר השיעי) למדינת חסות של איראן.** מידת נכונותה של ארה"ב **להשקיע בעיראק תשומות מדיניות, כלכליות וצבאיות במאבק מול איראן על ההשפעה הפוליטית עומדת בסימן שאלה.**

רוסיה

◀ **מה יהיו השלכות התמוטטות המדינה האסלאמית על מדיניות רוסיה בסוריה?** בשלב הראשון, בטווח הזמן הקצר, **ספק אם יחול שינוי משמעותי.** הרוסים ימשיכו לבסס ולהרחיב את אזורי אי-ההסלמה וינסו לקדם הסדר מדיני שיהיה מקובל על המשטר הסורי. **בתחום הצבאי** הם יסייעו לצבא סוריה להתבסס בעמק הפרת, ליבת המדינה האסלאמית בעבר (תוך פוטנציאל חיכוכים עם כוחות SDF הכורדים). במקביל צבא סוריה

(והרוסים) **ימקדו תשומת ליבם למחוז אדלב, שם שולט עדיין המטה לשחרור אלשאם** (ג'בהת אלנצרה לשעבר) הנתפס ע"י הרוסים כארגון טרור לכל דבר. נראה איפא, כי **רוסיה תמשיך איפא להיות מעורבת בלחימה בסוריה** בטווח הזמן הקצר, שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית.

◀ התמוטטות המדינה האסלאמית תוביל להערכתנו למתקפה סורית על אזור אדלב במגמה לטהר אותו מארגוני המורדים. לאחר מכן, לכשיעריכו כי המצב נרגע, **עשויים הרוסים לצמצם את סד"כ כוחותיהם בסוריה תוך הצבת המהלך כניצחון במערכה נגד ארגוני הטרור**. בכלי התקשורת הרוסיים דווח, כי נבחנת עתה ברוסיה אפשרות הוצאת חלק מהכוחות הרוסיים (כתבות שפורסמו ביומן הרוסי קומרסנט ובסוכנות בטאס, ב-30 באוקטובר 2017). עם זאת יש להדגיש, כי גם אם יצמצמו הרוסים את הכוח הצבאי שלהם בסוריה **הם יפעלו להבטיח גם הלאה את האינטרסים שלהם בסוריה ויחזירו לשמר את ההשפעה הרבה, שרכשו על המשטר הסורי בתקופת מלחמת האזרחים (ובכך הם עשויים להגיע לחיכוכים עם איראן, השואפת להיות הכוח הדומיננטי בסוריה).**

איראן¹⁶

התפרקות המדינה האסלאמית פותחת בפני איראן הזדמנויות חדשות להעמיק השפעתה בסוריה, בעיראק ובמזה"ת כולו. איראן שכבר הוכיחה בעבר יכולת טובה לנצל הזדמנות לשיפור מעמדה כמעצמה אזורית, תבקש לנצל את החלל הביטחוני והממשלי, שהמדינה האסלאמית הותירה אחריה על מנת לקדם שאיפותיה המקומיות והאזוריות, ולמלא תפקיד חשוב בעיצוב המזרח התיכון.

◀ במהלך מלחמת האזרחים שיגרה איראן לסוריה **כוח מצומצם של משמרות המהפכה**, שכלל כ-1,000 לוחמים. **מרבית פעילותה של איראן בסוריה נעשתה (כדרכה) ע"י Proxies שיעים**, שהאיכותיים שבהם היו פעילי ארגון חזבאללה הלבנוני (כ-6,000-8,000 לוחמים). בנוסף, לפעילי החזבאללה **העבירה איראן לסוריה למעלה מ-10,000 לוחמים שיעים**, הפועלים במסגרות מיליציות הנתמכות על ידה: **חטיבת פאטמיון**, שהוקמה על בסיס **שיעים אפגאנים** הכוללת כ-2,000-3,000 לוחמים; **חטיבת זינביון**, שהוקמה על בסיס לוחמים **מפקיסטאן**, הכוללת כ-1,000 לוחמים; ומיליציות **שיעיות עיראקיות**, הכוללות אלפי לוחמים.¹⁷ כמו כן, הוקמה ע"י איראן בסוריה מסגרת מיליציונית המבוססת על פעילים סורים שיעים מאזור חלב בשם **חטיבת (האמאם) אלבאקר**.

◀ הכוח האיראני וה-Proxies השיעים של איראן, סייעו לצבא הסורי ומילאו תפקיד חשוב, **תחילה בשמירה על שרידות המשטר הסורי, ובהמשך תמיכה ביוזמותיו ההתקפיות**. אנו סבורים, כי איראן תחתור להשאיר דרך קבע מסגרות של מיליציות שיעיות שבחסותה על אדמת סוריה, ככוח זמין שאותו ניתן יהיה להפעיל בסוריה לקידום האינטרסים האיראנים.

¹⁶ הערכת המדיניות האיראנית בעידן שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית ראו פרסום מאת ד"ר רז צימט מה-23 באוגוסט 2017: "איראן בעידן שלאחר דאעש: יעדים, הזדמנויות ואתגרים".

¹⁷ על בסיס מאמרו של אפרים קם, **לגיון הזרים השיעי של איראן** (עדכן אסטרטגי, כרך 20, גיליון 3, אוקטובר 2017).

סמלי המיליציות האפגאניות והפקיסטניות המופעלות ע"י איראן בסוריה

מימין: חטיבת פאטמיון האפגאנית. משמאל: סמל חטיבת זינביון הפקיסטאנית. מתחת לשם זינביון כתוב "ההתנגדות האסלאמית בעולם".

מימין: קאסם סלימאני לצד לוחמי "חטיבת פאטמיון", המורכבת מלוחמים אפגאנים, בגבול סוריה-עיראק (תסנים, 12 ביוני 2017). משמאל: קאסם סלימאני מפקד כוח קדס האיראני, מבקר בדיר אלזור אצל פעילי "חטיבת אלבאקר", המבוססת על פעילים סורים, שהוקמה ע"י כוח אלקדס (vedeng, 6 בנובמבר 2017).

◀ במדיניותה בסוריה ובעיראק בעידן שלאחר נפילת המדינה האסלאמית והתייצבות המשטר הסורי

תבקש איראן, להערכתנו, לקדם כמה יעדים מרכזיים:

◆ ייצוב ועיצוב המשטר הסורי ושימוש בשטחה של סוריה לטרור ולחתרנות אזורית: שימור משטרו של הנשיא אסד, סיוע להתבססותו והרחבת שליטתו בסוריה ימשיכו להיות יעד חיוני חיוניים עבור איראן. זאת הן בשל היותו של המשטר הסורי בעל ברית אסטרטגי של איראן בעולם הערבי והן בשל ההשלכות השליליות העלולות להיות לנפילת משטר אסד על ארגון חזבאללה כתוצאה מאובדן העורף הלוגיסטי הסורי. מעבר לכך, סוריה השוכנת בלב העולם הערבי נתפסת כמרכז גיאו-פוליטי חשוב ממנו תוכל איראן לנהל מדיניות חתרנית מול מדינות ערביות סוניות כגון סעודיה, ירדן ומצרים על מנת לקדם את ההגמוניה האזורית שלה.

◆ **ביסוס מרחב השפעה מדיני איראני-שיעי: מרחב זה ("הסהר השיעי") ישתרע מאיראן דרך עיראק וסוריה ועד לבנון, ויתווספו אליו מדינות נוספות כגון תימן¹⁸. המדינות השונות שבמרחב ההשפעה (למעט תימן) תחוברנה ע"י מסדרון יבשתי, שיוביל מאיראן לסוריה וללבנון. מסדרון שכזה יעמיק לאיראן חלופה נוספת להעברת כוחות, נשק וציוד לסוריה וללבנון. הנתבי היבשתי יעניק גם לאיראן יתרונות כלכליים ויפחית תלותה בנתיב האווירי, בו היא משתמשת כבר כיום באופן תדיר, ובנתיב הימי, שבו היא עשתה שימוש במספר הזדמנויות בעבר. נראה לנו כי איראן שואפת ליצור לעצמה בסוריה גישה לים התיכון, ולהשיג לעצמה ועבור המיליציות השיעיות דריסת רגל צבאית ארוכת טווח בסוריה (הגם שבכירים איראנים הכחישו כוונה שכזאת).**

◆ **יצירת איום טרור על ישראל מחזית רמת הגולן: אנו סבורים, כי לאיראן יש עניין מובהק להפוך את רמת הגולן לזירת טרור פעילה נגד ישראל שתתווסף לזירות הקיימות (לבנון, רצועת עזה). זאת בעיקר באמצעות תמיכה בהתארגנויות טרור ברמת הגולן שתורכבה מפעילים של חזבאללה, פעילים פלסטינים ודרוזים, שיגויסו ע"י איראן. כמו כן יש לאיראן עניין לבסס נוכחות של מיליציות שבחסותם בעורף רמת הגולן/דרום סוריה. התבטאויות ברוח זאת נשמעו כבר ממנהיג חזבאללה וממנהיג המיליציות העיראקיות הפועלות בסוריה בחסות איראן¹⁹.**

◆ **הפיכת עיראק למדינת חסות איראנית: לאיראן יש עניין מובהק להפוך את עיראק, שבעבר היוותה איום צבאי עליה (מלחמת עיראק איראן), למדינת חסות איראנית תוך ניצול העדה השיעית הגדולה לשם קידום האינטרסים האיראנים. לשם קידום יעד זה תמשיך איראן לטפח את המיליציות השיעיות שבהשפעתה ("הגיוס העממי"), שכוחן עלה במהלך המערכה נגד דאעש, ככלי להפעלת לחצים על המשטר העיראקי במידה ויטרב ללכת בתלם האיראני.**

◆ **דחיקת ארצות-הברית מסוריה ומעיראק: ארה"ב נתפסת על-ידי איראן כאיום מרכזי על ביטחונה הלאומי ועל האינטרסים החיוניים שלה במזה"ת ולפיכך תנקוט איראן מדיניות של מזעור ההשפעה האמריקאית בסוריה ובעיראק בעידן שלאחר התמוטטות המדינה האסלאמית. מדיניות זאת הינה תהייה חלק מאסטרטגיית-העל האיראנית החותרת לפגוע בהשפעה האמריקאית ובמדינות ערביות סוניות במזה"ת, ובמרכזן סעודיה.**

◆ **העמקת ההשפעה הפוליטית, הכלכלית, הדתית והתרבותית האיראנית בסוריה, בעיראק ובלבנון: זאת תוך ניצול חולשת הממשל המרכזי במדינות הללו וניצול ההזדמנויות הטמונות בשיקום**

¹⁸ קייס אלח'זעלי, פעילי שיעי, העומד בראש מיליציה עיראקית, הפועלת בחסות איראנית בשם "חבורות אנשי האמת", נשא דברים ב-10 במאי 2017 בפני פעילי המיליציה שלו. בדבריו הוא התייחס לחזון השיעי להתפשטות במזרח התיכון: "...אם בעבר היו אומרים 'סהר שיעי' יהיה לנו בעזרת אללה 'ירח שיעי מלא' ". תהייה לנו הארץ במלואה מהמזרח עד המערב. בעזרת אללה וברוחו של האימאם האחרון של השיעה, פריסת הכוחות הלוחמים שלנו תושלם: ממשרות המהפיכה באיראן, דרך חזבאללה בלבנון, דרך אנצאר אללה (המורדים החות'ים) בתימן, ודרך 'הגיוס המקודש' (קרי, הגיוס העממי) בעיראק ועם אחי אלזינב (קרי, המיליציות השיעיות המגוונות על הקבר הקדוש של סת זינב, שמדרום לדמשק), אחיכם [בסוריה]..." (אלג'זירה, קנאת אלעראק, 10 במאי 2017).

¹⁹ ב-10 בנובמבר 2017 דיווח אתר החדשות BBC, כי על פי גורם "מודיעני מערבי", איראן מקימה בסיס צבאי קבוע בקרבת העיר אלכסוה, שמדרום לדמשק. ה-BBC מסר על פי תמונות לוויין הראו, שבמהלך 2017 התקיימה בנייה במקום.

הכלכלה ומערכות התשתית בסוריה ובעיראק, שנהרסו בשנות המלחמה. מכשיר חשוב להשגת יעד זה הינם **העדות השיעיות המתגוררות במדינות הללו** (ובסוריה **העדה העלוית**), המצויות במתח עדתי-דתי עם האוכלוסיות המוסלמיות-סוניות.

פגישת שר התעשייה האיראני עם נגיד הבנק המרכזי העיראקי על מנת לדון בהרחבת שיתוף הפעולה בין הבנקים המרכזיים באיראן ועיראק (אירנ"א, 2 בנובמבר 2017). זהו ביטוי לכוונת איראן להרחיב פעילותה הכלכלית בעיראק בתום המערכה הצבאית נגד המדינה האסלאמית.

לגיון הזרים השיעי של איראן

אפרים קם

ההתערבות הצבאית של איראן בלחימה בסוריה מעמידה לרשותו של המשטר האיראני כלי נוסף לקידום השפעתו והאינטרסים שלו במרחב – מיליציות שיעיות המאורגנות על ידי 'כוח קודס' ומשמרות המהפכה האיראניים. המיליציות החשובות ביותר הן ארגון חזבאללה הלבנוני ואחריו כמה מיליציות שיעיות עיראקיות שאורגנו על ידי איראן, או שזו סייעה להקמתן בתקופות מלחמת עיראק ואיראן ומלחמת עיראק; המיליציות החדשות יותר נבנו בשנים האחרונות על בסיס התגייסות מתנדבים שיעים מאפגניסטן ומפקיסטן. כל המיליציות הללו נשלחו למשימות לחימה בסוריה לשם הצלת משטר אסד, ומבחינה מספרית הן מהוות את חלק הארי של הכוחות שאיראן מפעילה בסוריה. הקמת מיליציות אלה נותנת בידי איראן כוח לחימה גדול נוסף – שייתכן כי בעתיד יוגדל ויופעל גם במדינות אחרות – המאפשר לה גמישות הפעלה וצמצום סיכונים. שיטה זו יוצרת סיכונים נוספים לישראל, לארצות הברית ולמדינות אחרות באזור, כשבמסגרת זו ייתכן שאיראן תנסה להשאיר את המיליציות ובעיקר את חזבאללה ברמת הגולן, ולפתוח חזית נוספת מול ישראל. הטיפול באיום זה עשוי לחייב גם שיתוף פעולה בין ארצות הברית לישראל.

תגיות: איראן, סוריה, מיליציות שיעיות, חזבאללה, משמרות המהפכה

בשנים האחרונות מסתמנת תופעה חשובה ומדאיגה בהתנהלותה האזורית של איראן. יועצים צבאיים איראנים תחת פיקוד 'כוח קודס' היו מעורבים בלחימה בסוריה מאז 2012, כמעט מראשיתה. המפנה חל באמצע 2014, בעקבות הופעתו של ארגון 'המדינה האסלאמית' והשתלטותו על שטחים נרחבים בסוריה ובעיראק. עקב השינוי הדרמטי במצב העבירה איראן לסוריה כוחות קרקע בהנהגתם של

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

'משמרות המהפכה' ו'כוח קודס' האיראניים, כדי להילחם לצד הצבא הסורי ולחלץ את משטר אסד מהמצוקה הקשה שאליה נקלע. אולם ככל שמתגלים פרטים על התערבותה הצבאית של איראן בסוריה, מתברר כי עיקרם של הכוחות שאיראן שיגרה לסוריה, מבחינה מספרית, אינו בנוי על כוחות איראניים, אלא על לוחמי מיליציות שיעיות שמוצאם מארבע מדינות: לבנון, עיראק, אפגניסטן ופקיסטן – כולם בהובלתה של איראן.

הרעיון של הקמת מיליציות שיעיות חמושות שיעשו את מלאכתה של איראן אינו חדש בתפיסתו האסטרטגית של המשטר האיראני. כבר ב-1982, שלוש שנים לאחר המהפכה האסלאמית באיראן, הקים המשטר את ארגון חזבאללה בלבנון כדי שיילחם עבורו בכוחות צה"ל בדרום לבנון. כך דאגה איראן בשנים האחרונות לשלוח אלפי לוחמים מחזבאללה לסוריה, כדי לסייע למשטר אסד במלחמתו נגד יריביו. בעשור הקודם איראן הקימה או סייעה להקים בעיראק מיליציות שיעיות חמושות. אלה נועדו לשרת את מטרותיה של איראן: לסייע למחנה השיעי – שהוא מחנה הרוב בעיראק – להשתלט על מוסדות השלטון וכוחות הביטחון במדינה, לדחוק את הכוחות האמריקאיים מתוכה ולבסס בה את השפעתה של איראן. המיליציות מאפגניסטן ופקיסטן חדשות יותר. הן הוקמו בשנים האחרונות על ידי האיראנים על בסיס גיוס פליטים שיעים משתי מדינות אלה, שנמלטו לאיראן ונשארו בה. רבים מבין הפליטים הללו התנדבו למיליציות השיעיות שהוקמו באיראן תמורת תשלום או הבטחה לקבל אזרחות איראנית, או אישורי שהייה ורישיונות עבודה באיראן. 'כוח קודס' גייס כנראה למיליציה האפגנית מתנדבים מקרב המיעוט השיעי במערב אפגניסטן.

המיליציות השיעיות אורגנו ואומנו על ידי 'משמרות המהפכה' ו'כוח קודס', הכפוף מבחינה טכנית ל'משמרות המהפכה' (למרות שמפקד הכוח, גנרל קאסם סולימאני, מדווח במישרין למנהיג הרוחני, עלי חאמנהאי), וקצינים איראנים הוצבו בהן כמפקדים ומדריכים. לאחר אימונים בסיסיים הם נשלחו לסוריה למשימות לחימה, ורבים מהם נהרגו או נפצעו בקרבות. עמדת רוסיה כלפי הפעלת המיליציות בסוריה אינה ברורה, אך מתקבל הרושם שהיא תומכת בהשתתפותן בלחימה, לפחות בזירה הסורית, ובכל מקרה אינה מתנגדת לה – בין השאר, אולי משום שרוסיה עצמה העסיקה לוחמים מתנדבים ובלתי סדירים בפעילותה הצבאית באוקראינה. ראוי להזכיר בעניין זה שמאז השתתפותה של רוסיה בלחימה בסוריה יושבים קצינים רוסים בחדר מבצעים משותף בסוריה עם נציגי איראן, חזבאללה וצבאו של אסד. פחות ברור כיצד תושפע עמדתה של רוסיה בנושא השימוש במיליציות בעתיד, לאור עניינה בשיתוף פעולה עם ארצות-הברית בכינון הסדר בסוריה.

מבחינתה של איראן, חזבאללה הוא הדגם הרצוי למיליציה השיעית. הארגון קשור בטבורו לאיראן, הרבה יותר מהמיליציות האחרות, וקיים קשר של מחויבות

הדדית ביניהם יותר מאשר בין איראן למיליציות האחרות. הוא אימץ את דגם השלטון האיראני, כאשר בראש הארגון עומד איש דת ולא דמות פוליטית או ביטחונית. יכולתו הצבאית של חזבאללה משמעותית הרבה יותר: הוא קיים 35 שנים, והתנסה במשך 18 שנים ויותר בקרבות עם ישראל. בפעילותו בלבנון הוא רואה עצמו נלחם על הבית, והמניע השיעי, הדתי והעדתי בולט וחשוב עבורו יותר מאשר עבור המיליציות האחרות, ולכן הוא גם מסוכן יותר. לעומתו, קשה לראות לוחמים שיעים מפקיסטן או מאפגניסטן – ובמידה מסוימת אפילו מעיראק – נלחמים בחירוף נפש על אדמה לא להם, במרחק מאות ואלפי קילומטרים מביתם, גם אם הם נשמעים להוראותיה של איראן והמוטיבציה הדתית השיעית חזקה גם אצלם. חזבאללה משמש דגם מועדף למיליציה שיעית מסיבה נוספת. הוא החל את דרכו כארגון טרור קטן, שמטרתו העיקרית הייתה להביא ליציאת כוחות צה"ל מדרום לבנון – אך גם ליציאת הכוחות האמריקאיים והצרפתיים מביירות – באמצעות פגיעה בחייליהם. אולם במשך השנים הפך חזבאללה בעזרת איראן לארגון צבאי קטן אך מצויד בנשק איכותי, ובכלל זה במאגר רקטות עצום שהפך אותו לגורם הצבאי החשוב ביותר בלבנון. ומה שחשוב לא פחות, חזבאללה הפך לארגון דתי, למפלגה פוליטית ותנועה חברתית חשובות בלבנון, שגם סייע לעדה השיעית להתפתח למיעוט החשוב והחזק בלבנון, תוך ניצול חולשתו של ממשלת לבנון והמערכת הצבאית שלה. לאיראן יש כנראה ציפיות שגם המיליציות האחרות הקשורות בה – בעיקר אלה העיראקיות – יפתחו עוצמה פוליטית במדינותיהן ויסייעו להרחבת ההשפעה האיראנית בהן.

קבוצת המיליציות השיעיות העיראקיות היא השנייה בחשיבותה. אחרי שנת 2014 הן אוגדו במסגרת על הקרויה 'הגיוס העממי' (PMU= Popular Mobilization Units) מנקודת ראותה של איראן, יתרון של קבוצות אלה טמון בכך שהן קשורות בה זה למעלה מעשר שנים ושיש להן ניסיון קרבי, לאחר שלחמו נגד הכוחות האמריקאיים שהיו מוצבים בעיראק מאז כיבושה ב-2003, בהפעלת 'כוח קודס'. איראן מבקשת להסתייע בהן כדי לחזק את המחנה השיעי, לבסס את המסדרון מאיראן לסוריה ואת שליטתה של איראן לאורך קטעים מהגבול בין עיראק לסוריה, משני צידי הגבול, ולצמצם את השפעת ארצות הברית במרחב ובעיראק עצמה. המיליציות השיעיות העיראקיות הוותיקות יותר הוקמו בתקופה שבה פעלו הכוחות האמריקאיים בעיראק מאז כיבושה ב-2003, וכתגובה לכיבוש האמריקאי ניתן לחלק את המיליציות לשתי קבוצות עיקריות. הקבוצה הגדולה יותר כוללת מיליציות שהוקמו ואומנו על ידי איראן ו/או נתמכות על ידיה בנשק ובסיוע כספי, ואנשיהן אומנו על ידי 'כוח קודס'. הגדולה, החשובה והחזקה בין מיליציות אלה היא ארגון 'אל-בדר', שנלחם לצידה של איראן נגד צבאו של צדאם חוסיין במלחמת עיראק-איראן ודווח כי מפקדו, האדי אל-אמירי, הוא חבר קרוב של מפקד 'כוח

קודם קאסם סולימאני. שתי מיליציות קטנות יותר הקשורות באיראן הן עצאיב אהל אל-חק וכתאיב חזבאללה.

שלוש המיליציות הללו תקפו את הכוח האמריקאי בתקופה שזה פעל בעיראק, נלחמו נגד מיליציות סוניות עיראקיות, השתתפו בשחרור חלקים מעיראק משליטת דאע"ש ושלחו כוחות להילחם בסוריה תחת פיקוד ושליטה של קצינים איראנים. הן נאמנות לאיראן והיא סומכת עליהן בביצוע משימות רגישות, גם אם נאמנותן מובטחת פחות מאשר זו של חזבאללה הלבנוני. עם זאת, קיימת סברה שאיראן אינה מעוניינת שהמיליציות העיראקיות תהיינה חזקות מדי, עד כדי כך שישתחררו מהנהגתה, ולכן היא מעודדת תחרות ביניהן. המיליציות העיראקיות חיזקו את כוחן לאחר הופעת דאע"ש בעיראק ב-2014. לאחר התמוטטות כוחות הביטחון הממשלתיים העיראקיים בעקבות התקפת דאע"ש וכיבוש מוצול על ידי הארגון באמצע 2014, הסתמכה ממשלת עיראק במידה רבה על מיליציות שיעיות לשם בלימת דאע"ש. אולם בקרב לשחרור מוצול ב-2016–2017 העדיפה הממשלה להרחיק מהקרב את המיליציות השיעיות שאלפים מאנשיהן נשלחו ללחימה על ידי איראן, כדי לקדם את השפעתה ומעורבותה במרחב העיראקי.

הקבוצה השנייה של המיליציות השיעיות העיראקיות כוללת כאלה הקשורות במסד הדתי העיראקי ובארגונים עיראקיים אחרים. החשובות ביניהן הן המיליציה הכפופה למנהיג הדתי מוקתדא אל-צדר והמיליציה המושפעת מהמנהיג הדתי הבכיר בעיראק, האייתאללה עלי סיסתאני. מיליציות אלה מסתייגות מהשפעתה הגוברת של איראן במרחב ובעיראק, ולמרות שלאיראן יש קשרים מוגבלים גם איתן, הן אינן מסייעות לה בלחימה בסוריה.¹

קשה להעריך את היקף כוח האדם העומד לרשותן של המיליציות השיעיות, אך לפי רוב ההערכות הוא מונה מעל 100 אלף לוחמים. לפי אחת ההערכות כוללות המיליציות את מספר הלוחמים כמפורט להלן:²

1. חזבאללה הלבנוני – 45 אלף לוחמים, מהם נשלחו 6,000–8,000 להילחם בסוריה.
2. המיליציות העיראקיות – כ-100 אלף לוחמים, 80 אלף מהם משתייכים לארגונים הנתמכים על ידי איראן. אלה כוללים: 10–20 אלף לוחמים בארגון 'אל-בדר', שמהם נשלחו כמה אלפים לסוריה; 10 אלפים לוחמים בארגון 'כתאיב חזבאללה', שמהם נשלחו 1,000–3,000 לסוריה; מספרים דומים נכללים בארגון 'עצאיב אהל אל-חק'.
3. חטיבת 'פאטמיון' האפגנית – 2,000–3,000 לוחמים.
4. חטיבת 'זינאביון' הפקיסטנית – מספר דומה, מהם נשלחו עד 1,000 לוחמים לסוריה.

איראן מעדיפה להשתמש בעיקר במיליציות השיעיות ללחימה בסוריה במקום בכוחותיה שלה, מכמה סיבות. היא מבקשת לשמור לעצמה חופש פעולה, ולא

להסתבך בלחימה ישירה מול יריבים כארצות־הברית או ישראל. חשוב לה גם להראות – כפי שהיא טוענת עד היום – שאנשי צבא איראנים אינם לוחמים בסוריה אלא משמשים בה יועצים ומדריכים בלבד, למרות שהאבדות הכבדות שנגרמו לכוחות האיראניים מלמדות שאלה עסקו בלחימה. לאיראן גם חשוב להמחיש שהמאבק בסוריה אינו רק עניינה של איראן אלא של המחנה השיעי בכללו, ולהפגין את כוחו של מחנה זה. אבל השימוש במיליציות מאפשר גם ליריבותיה של איראן – ובראשן ארצות־הברית וישראל – לפגוע במיליציות, אם יש צורך, בלי להסתבך בהכרח בלחימה עם איראן עצמה, משום שסביר להניח שאיראן לא תמהר להגיב בעצמה בהיקף משמעותי על פגיעה בשלוחיה. כך פוגעת ישראל מפעם לפעם בחזבאללה, בעיקר בשיירות המעבירות אמצעי לחימה לארגון, או במקרים חריגים של הכנות הארגון לפיגוע ביעד ישראלי. המפקד היוצא של חיל האוויר הישראלי, אלוף אמיר אשל, הודיע שישראל תקפה מאז 2012 קרוב למאה פעמים שיירות נשק ואמצעי לחימה שנועדו לחזבאללה ולארגונים אחרים.³ ברוב המקרים חזבאללה לא הגיב על הפגיעה בו, ומה שחשוב יותר – גם איראן לא הגיבה על פגיעות בחזבאללה. איראן והמיליציות גם לא הגיבו על פגיעתה של ארצות־הברית בכוח של המיליציות במזרח סוריה ביוני 2017.

מהתנהלותו של חזבאללה ניתן גם ללמוד שאפשר להרתיע אותו. אומנם, גם לאחר יציאת צה"ל מדרום לבנון ביוני 2000 המשיך חזבאללה להתגרות בישראל, בעיקר על ידי ניסיונות לחטוף חיילי צה"ל. ההתגרות העיקרית המכוונת של חזבאללה בישראל הייתה ביוני 2006, והיא שהובילה למלחמת לבנון השנייה. מנהיג חזבאללה חסן נסראללה הודה בגלוי שזו נבעה מטעות שלו בשיקול דעת. ואומנם, מאז אותה מלחמה נמנע חזבאללה בדרך כלל מהתגרות בישראל, מחשש שזו תגיב – כפי שהזהירה לא פעם – בפגיעה ביעדים לבנוניים, ולא רק בחזבאללה. משמעות הדבר היא שיתכן כי ניתן להרתיע גם את המיליציות שהוקמו מאוחר יותר, אשר המוטיבציה שלהן להתגרות בארצות־הברית ובישראל עשויה להיות נמוכה יותר מזו של חזבאללה.

מובן שאין להשוות בין עוצמתן הצבאית של המיליציות לבין זו של ארצות־הברית וישראל. למיליציות אין כוחות אוויר או חימוש מונחה מדויק, עוצמת השריון והארטילריה ואיכות המודיעין שלהן מוגבלת, והן אינן מאומנות בהפעלת מסגרות גדולות. יכולתה של איראן לסייע להן מוגבלת, מה גם שהן יפעלו במרחק גדול מבסיסי המוצא שלהן, גם אם איראן תצליח לבנות ולבסס את המסדרון שיחבר את איראן עם סוריה ולבנון. במצב זה, שיירות שיעברו במסדרון וילוו על ידי המיליציות עשויות להיות חשופות לתקיפות אוויר מצד יריבותיה של איראן. ספק גם עד כמה גבוהה המוטיבציה של אנשיהן ודבקותם במטרה. מניעיהם של רבים מאנשי המיליציות מפקיסטן ומאפגניסטן אינם לאומיים־דתיים, אלא נובעים

מההבטחה לקבל טובות הנאה של שכר ואישורי אזרחות ועבודה באיראן. בקרב חלק מההנהגה השיעית בעיראק שאינה קשורה במיליציות הפועלות בסוריה קיימת הסתייגות מהרחבת ההשפעה האיראנית בעיראק, והסתייגות זו עשויה להשפיע על נכונות המיליציות העיראקיות להילחם עבור איראן. כך נמסר שראש ממשלת עיראק, חידר אל-עבאדי, שהוא שיעי, אינו תומך בהכנסת המיליציות העיראקיות לסוריה, כדי שלא לסבך את עיראק במלחמת האזרחים שם.

למרות מגבלות כוחן הצבאי של המיליציות, אין להמעיט ביכולתן לבצע פיגועי טרור נגד כוחות קרקע של יריבותיהן. לכוחות ארצות-הברית ששהו בעיראק בשנים 2003–2011 היו כ־4,500 הרוגים – כמה מאות מהם כתוצאה מפיגועים שבוצעו על ידי ארגונים מסוג המיליציות השיעיות. גם אי-אפשר להתעלם מהעובדה שחזבאללה צמח מארגון טרור קטן לארגון המקרין איום אסטרטגי על ישראל. בראייה ארוכת טווח אי-אפשר לשלול את האפשרות שאם המיליציות השיעיות לא ייעצרו, הן יפתחו בסיוע איראני איום אסטרטגי על יריבותיהן.

השמעויות

מערך המיליציות השיעיות החמושות צפוי לגדול ולהתחזק בעתיד מבחינה כמותית ואיכותית, אם לא ייבלם. סביר להניח שאיראן תפעל להגדיל את מספר הלוחמים בשורותיהן ולשפר את איכות החימוש שבידיהן. בכל מקרה, המשך הלחימה בסוריה, הפעילות הצבאית המשותפת עם היחידות האיראניות, הניסיון המצטבר והפקת הלקחים ממנו ושיפור אמצעי הלחימה – כל אלה צפויים לשפר את איכות הביצועים של המיליציות. אם איראן תצליח לבסס ולהבטיח את המסדרון מאיראן לסוריה ולבנון, יתעצם כוחו של מערך המיליציות, הן כתוצאה מחיזוק כוחם של חזבאללה והמיליציות העיראקיות והן ביצירת מסגרת חזקה ויציבה של המיליציות.

התבססות מערך גדול ומתחזק של מיליציות שיעיות בהנהגת איראן במרחב שבין איראן לסוריה ולבנון – ובעיקר אם תצטרף לכך הצלחה איראנית לבסס את המסדרון בין איראן לבנון – מקרינה איומים וסיכונים כלפי כמה ממדינות האזור, וכן כלפי ארצות-הברית וישראל. ראשית, המהלך יבסס את אחיזתה והשפעתה של איראן כגורם המרכזי במרחב חשוב זה, ויאליץ מדינות וארגונים המצויים בו להתחשב באינטרסים של איראן, בהשפעתה ובפעילותה.

שנית, איראן עלולה לנצל את מעמדה המתחזק ואת הכלים החדשים שיעמדו לרשותה להתערבות במדינות האזור ולהשפעה על המערכות הפנימיות בהן כדי להטותן לטובתה. התערבות כזו גם עלולה לערער את היציבות הפנימית במדינות אלה. התפתחות המאחז השיעי במרחב עיראק-סוריה-לבנון עלולה ליצור איום גם על ירדן וטורקיה, אם כי מותר להניח שאיראן לא תמהר להתגרות בטורקיה,

לפחות, ותעדיף דווקא לשתף עמה פעולה, מה גם שבינתיים המיליציות השיעיות פועלות הרחק משטח טורקיה. סביר להניח שגם ערב הסעודית ומדינות המפרץ מודאגות מעצם השימוש במעין צבא שיעי רב־לאומי. הן יראו בו חלק מהמאבק בין המחנה השיעי למחנה הסוני, ויחששו מכך שהפעלת המיליציות בסוריה תהווה תקדים להפעלת מיליציות כאלה גם במדינות אחרות – לדוגמה בתימן. שלישיית, איראן עלולה להציב סיכונים חדשים בפני ישראל. כבר עתה יש סימנים לכך שהיא שוקלת להציב כוחות הקשורים בה במרחב רמת הגולן הסורית. הרעיון יהיה להרחיב את החזית מול ישראל מדרום לבנון לרמת הגולן, ובכך לאיים על ישראל מזווית נוספת. סביר יותר להניח שאיראן תעדיף שלא להציב כוחות איראניים ברמת הגולן, מחשש שהם יהוו מטרה נוחה לפגיעה מצד ישראל במקרה הצורך. היא עשויה אפוא לבחור בהצבת כוחות מחזבאללה או ממיליציות שיעיות אחרות (בעיקר עיראקיות) ברמת הגולן לתקופה ארוכה, ובכך למתוח חזית רחבה מול ישראל, שתשתרע מדרום לבנון לגולן. העברת אמצעי הלחימה לכוחות שיאיישו חזית זו תהיה קלה ומהירה יותר אם תיעשה דרך המסדרון, בתנאי שאיראן תמצא מענה לאפשרות שתיפתח בפני ישראל לתקוף שיירות נושאות נשק בדרכן מאיראן לסוריה וללבנון. מבחינת חזבאללה, הפעלת כוחות גם מרמת הגולן תאפשר לארגון יותר גמישות וגיוון של דרכי פעולה מול ישראל, ואולי צמצום הסיכון של תגובה ישראלית כלפי יעדים לבנוניים.

מה ניתן לעשות כדי לבלום את בניית המסדרון מאיראן לסוריה ולבנון, ואת החדירה של איראן ושלוחיה השיעים לרמת הגולן? המסדרון חשוב לאיראן להעברת אמצעי לחימה וכוחות, בעיקר לחזבאללה, כנתיב חלופי או כפול לנתיב האווירי מאיראן, במקרה שזה ישתבש. שיטה נוספת שבה עושה איראן שימוש כדי להעביר אמצעי לחימה לחזבאללה בדרך קצרה ומהירה יותר היא באמצעות בניית מפעלי נשק בסוריה ולבנון. משום כך חשוב שתושג הבנה בין ישראל לארצות־הברית לגבי הצעדים הנדרשים להרחקת איראן ושלוחיה מרמת הגולן, וחשוב שהצעדים יינקטו בשלב מוקדם ככל האפשר, כי אחרי שחזבאללה והמיליציות יכו שורשים בשטח, יהיה קשה יותר לעוקרם. בין השאר חשוב שבמסגרת הסדר עתידי לגבי סוריה, אם יושג, יורחקו הכוחות האיראניים והמיליציות ככל האפשר מרמת הגולן, אם בכל זאת יוצבו כוחות מחזבאללה או ממיליציות שיעיות אחרות ברמת הגולן, ישראל תצטרך להבהיר שהיא לא תגביל את תגובתה במקרה שיבוצעו פיגועים מרמת הגולן נגד יעדים ישראלים.

במסגרת שיבושה של בניית המסדרון, יהיה צורך למנוע העברת יחידות שיעיות צבאיות ושיירות נושאות נשק איכותי לכיוון רמת הגולן ולבנון, ולהרתיע את איראן משימוש במסדרון באורח חופשי וקבוע. ישראל כבר פוגעת מפעם לפעם בשנים האחרונות בשיירות המובילות אמצעי לחימה מסוריה לחזבאללה בלבנון.

הפגיעה במסדרון תהיה משמעותית יותר אם הממשל האמריקאי ייטול על עצמו חלק מתפקיד ההרתעה בסוגיה זו על ידי תקיפת שיירות בעומק סוריה ועיראק, במרחקים גדולים מישראל. העובדה שמזכיר ההגנה האמריקאי, ג'יימס מאטיס, הודיע ביוני 2017 שארצות-הברית מפעילה מאמץ למנוע מאיראן לחדור לשטחים שדאע"ש פינתה, ושמטוסים אמריקאיים תקפו שיירה ממונעת של המיליציות באזור משולש הגבולות סוריה-עיראק-ירדן – יכולה ללמד שבתנאים מסוימים ממשל טראמפ יהיה מוכן לפעול לבלימת הפעילות של המיליציות השיעיות במזרח סוריה ובמערב עיראק.

אלא שקשה לקבוע מה תהיה מדיניותו של ממשל טראמפ בסוגיה זו. דיווחים מווישינגטון עשויים ללמד כי קיימת מחלוקת בנושא בצמרת הממשל, וכי מזכיר ההגנה וראשי הצבא אינם מעוניינים להגיע לעימות ממשי עם איראן ושלוחיה בסוגיית מעורבותם בסוריה, שכן מבחינתם העדיפות ניתנת לחיסול דאע"ש ולא להפלת משטר אסד ובלוימת איראן.⁴ טראמפ עצמו הגדיר את איראן כאיום מהמעלה הראשונה, כאשר חלק חשוב מאיום זה נובע מפעילותה האזורית של איראן. הממשל עשוי להבין בעתיד שהמרוויחה העיקרית מהבסת דאע"ש ומהסדר בסוריה עלולה להיות איראן, וכי אין שחקן אזורי היכול לבלום לבדו את איראן, מה גם שהיא צירפה לכלי המשחק שלה את המיליציות השיעיות, שבעתיד עלולות להתחזק עוד יותר בכמות ובאיכות. אם אלה תהיינה מסקנותיו של הממשל, הוא עשוי להשקיע מאמצים מוגברים בבלימת איראן ושלוחיה.

נוסף לכך, הסיכוי לתקוע טריז בין חזבאללה לאיראן נמוך משום שהקשר ביניהם עמוק ונרחב, אבל יש מקום וסיכוי לנסות להפריד בין המיליציות השיעיות העיראקיות לאיראן. אומנם, עשרות אלפי לוחמים מהמיליציות השיעיות העיראקיות נשמעים לאיראן במהלך הלחימה בסוריה, אולם שיעים עיראקים לא מעטים מסתייגים מהעמקת ההשפעה האיראנית בעיראק ומהמעורבות העיראקית בסוריה. גם זיכרון מלחמת עיראק-איראן, שבה נפלו מאות אלפי חיילים משני הצדדים, אינו תורם לקרבה ביניהן. לפיכך, אין לשלול את האפשרות שמאמץ אמריקאי מוגבר להדק את הקשרים עם ממשלת עיראק, לחזק את כוחות הביטחון העיראקיים לעומת המיליציות ולהבליט את הניגודים בין איראן למיליציות השיעיות העיראקיות עשוי להרחיק את המיליציות מאיראן.⁵

ולבסוף, הן ארצות-הברית והן ישראל ומדינות אחרות באזור צריכות להביא בחשבון שכוחותיה של איראן ושלוחיה צפויים לצאת מחוזקים מהשתתפותם בלחימה בסוריה ומההסדר שיבוא אחריה. איראן צברה ניסיון לחימה שלא התנסתה בו מאז סיום מלחמתה נגד עיראק. חזבאללה והמיליציות האחרות צברו ניסיון בסוג מלחמה שבו לא התנסו מעולם. לאיראן ושלוחיה יש הזדמנות ללמוד מקרוב כיצד רוסיה מנהלת מאמץ מלחמתי מודרני. המיליציות השיעיות יתגבשו לכלל כוח

יעיל וגדול יותר, שיוכל לעמוד לרשותה של איראן גם בהזדמנויות אחרות. איראן תנסה לפתוח חזית נוספת מול ישראל מרמת הגולן, כנראה באמצעות חזבאללה, כאשר הפעלת המסדרון מאיראן תסייע לה בכך. על הפרק עומדת גם עסקת נשק גדולה בין רוסיה לאיראן, שתשדרג את אמצעי הלחימה המיושנים שבידי הכוחות האיראניים, וייתכן שדרכם יועברו מערכות נשק איכותיות יותר לחזבאללה.

הערות

- אני מודה לחברי ועמיתי מיכאל (מייק) אייזנשטאט, מ"מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב", על הערותיו החשובות והמועילות למאמר זה.
- 1 על המיליציות השיעיות העיראקיות ראו: Aymenn Jawad Al-Tamimi and Jonathan Spyer, "Iraq's Shi'a Militias and Iran", *The Tower*, December 2014, www.aymennjawad.org/15773/iraq-shia-militias-and-iran; Priyanka Boghani, "Iraq's Shia Militias: The Double-Edged Sword Against ISIS", *Frontline*, March 21, 2017, <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/iraqs-shia-militias-the-double-edged-sword-against-isis/>; Rowan Scarborough, "Iran positioning Shiite militias in Iraq as regional expeditionary force", *The Washington Times*, November 21, 2016, <http://www.washingtontimes.com/news/2016/nov/21/iran-positioning-shiite-militias-in-iraq-as-region/>; Jack Watling, "The Shia Militias of Iraq", *The Atlantic*, December 22, 2016, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/12/shia-militias-iraq-isis/510938/>
  - 2 על כוחן של המיליציות השונות ראו: Matthew McInnis, "Iranian Deterrence: Strategy and Use of Proxies", American Enterprise Institute, Testimony before the Senate Committee on Foreign Relations, December 6, 2016, <http://www.aei.org/publication/iranian-deterrence-strategy-and-use-of-proxies/>
  - 3 עמוס הראל, "ישראל תקפה קרוב למאה פעם שיירות נשק לחזבאללה ולארגונים נוספים בחמש שנים", **הארץ**, 18 באוגוסט 2017, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.4362752>
  - 4 Kate Brannen, Dan DE Luce and Paul McLeary, "Exclusive: White House Officials Push for Widening War in Syria Over Pentagon Objections", *Just Security*, June 16, 2017, <https://www.justsecurity.org/42230/trump-administration-weighs-confronting-irans-proxies-syria>
  - 5 Michael Knights, "How to Contain and Roll Back Iranian-Backed Militias", Congressional Testimony, *Policy Analysis*, The Washington Institute for Near East Policy, October 4, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/how-to-contain-and-roll-back-iranian-backed-militias>

הגשר היבשתי של איראן לים התיכון: נתיבים אפשריים, אתגרים ואילוצים

פרנק מילבורן

הקמתו מחדש של הגשר היבשתי המקשר בין איראן לבין משטרו של אסד והשלוח שלה חזבאללה מהווה איום קיומי פוטנציאלי על ישראל, ומקור הולך וגובר לדאגה מצד ארצות הברית ושחקנים אחרים באזור. אף כי עובדה זו ידועה היטב, לא ברור בדיוק כיצד יש בכוונתה של איראן להשיג יעד אסטרטגי זה, או כיצד צפויים הגורמים והאילוצים ארוכי הטווח לעכב את ההתקדמות ולזרוע מכשולים. אומנם יש לאיראן מספר נתיבים יבשתיים אפשריים, אך בכל אחד מהם כרוכים אתגרים וסיכונים ייחודיים ברמה המבצעית והאסטרטגית, שעשויים להציב אתגרים ליכולותיה של איראן בשנים הבאות, וייתכן שאף למתוח מעבר לקצה את הנכסים והאמצעים שלה.

מילות מפתח: איראן, עיראק, גשר יבשתי, כורדיסטן, סוריה, טורקיה, ישראל

יעדיה של איראן באזור

לטהראן מספר יעדים אסטרטגיים חופפים במסגרת שאיפתה להקים מחדש גשר יבשתי בטוח מאיראן לסוריה וללבנון – חיבור שנפגע בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה, והחל מ־2014 ניזוק עקב אובדן שטחים נרחבים בעיראק שעברו לידי המדינה האסלאמית. היעדים האיראניים כוללים כבישים ומסילות ברזל לאורך נתיבי אספקה ראשיים (MSR) מאובטחים בשליטת איראן, שלוחיה השיעיים וחזבאללה ומשטר אסד – בעלי בריתה הנמנים עם 'ציר ההתנגדות' (Axis of Resistance) – מאיראן לחופי הים התיכון בסוריה ובלבנון. מדובר באזור 'הסהר השיעי' הנשלט על ידי איראן, הכולל את איראן, עיראק, סוריה, תימן, המפרץ

פרנק מילבורן הוא יועץ אסטרטגי ומנתח סיכונים פוליטיים, אשר מילא תפקידי אבטחה בכירים בתחום הנפט והגז ברחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה.

הפרסי, ים סוף, מצרי באב אל־מנדב, צפון האוקיינוס ההודי והמדינות החברות במועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ (GCC).

איראן זקוקה לנתיבי אספקה ראשיים גם כהשלמה לגשר האווירי הפגיע שלה אל בעלי בריתה; כחלופה לנתיבים ימיים; כאמצעי לשליטה כלכלית ארוכת טווח באזור; כאמצעי לעקיפת הסנקציות באמצעות מדיניות שלישיות וכדרך לדחוק, בשיתוף עם מוסקבה, את רגליה של ארצות־הברית כשחקנית הבולטת באזור. הגשר היבשתי הוא גם המרכיב העיקרי בקו ההגנה וההרתעה האסטרטגית הקדמי של איראן מול ישראל, שכן טהראן שואפת לפתח את יכולותיה בתחום הנשק הבליסטי, טילי השיוט והגרעין. אפשר לומר כי אם הדבר לא ייבלם הוא יציב את האיום הקיומי ארוך הטווח החמור ביותר על ישראל ועל מדינות אחרות באזור, בהתחשב בנסיבות הקיימות:¹

- א. השליטה של איראן ורוסיה על משטר אסד הולכת וגוברת.
- ב. חזבאללה מרחיב את השפעתו על המערכת הפוליטית והביטחונית בלבנון.
- ג. איראן שואפת לפתוח חזית שנייה בדרום מזרח סוריה, במטרה למצב את עצמה מול ישראל ברמת הגולן ולהפעיל לחץ על ירדן משני כיוונים.
- ד. בידי חזבאללה מספר רב יותר של רקטות, טילים מדויקים וכטב"מים מאשר בזמן מלחמת לבנון השנייה ב־2006, ואלה מסוגלים לאיים על מרכזי האוכלוסייה ועל התשתיות בישראל, ייתכן גם באמצעות כלי נשק להשמדה המונית, וליצור הרתעה מפני התקפה על מתקנים אסטרטגיים איראניים.
- ה. ציר ההתנגדות הקים מתקני ייצור נשק מתקדמים בלבנון ובסוריה.
- ו. חזבאללה וסוריה מסוגלים לאיים על כלי שיט צבאיים ואזרחיים, על תשתיות בחוף ובים ועל מטוסים, באמצעות טילים נגד ספינות וטילי קרקע־אוויר מתקדמים.
- ז. קיימת השפעה איראנית בעזה.
- ח. הפעילות הצבאית של ישראל/ארצות־הברית/נאט"ו בסוריה ובקרבתה מסתבכת עקב יכולות מניעת הגישה הרוסיות, המועילות לציר ומאיימות על המצרים הימיים בבוספורוס ובתעלת סואץ.
- ט. הצבא הרוסי תומך בכוחות הציר בסוריה כדי להקים מחדש את נתיבי האספקה הראשיים.
- י. איראן עלולה לפרוס טילי קרקע־אוויר כגון S-300 או דגמים עתידיים כדי להגן על נתיבי האספקה הראשיים.
- יא. יכולות סייבר מתוחכמות משלימות את פעילויות הציר.
- יב. שליטה מוחלטת של איראן בעיראק תעניק לטהראן שליטה על מאגר הנפט הגדול ביותר בעולם ועל מאגר הגז השני בגודלו בעולם. זאת בנוסף למיליארדי הדולרים שאיראן קיבלה במסגרת הסכם הגרעין.

יחד עם זאת קיימים מספר גורמים הצפויים לסכל את ההתקדמות ולזרוע מכשולים בדרכה של איראן להשגת יעדיה, אשר עשויים להביא למתיחת יתר של יכולותיה ושל בעלי בריתה ושלוחיה. בין גורמים אלה: מאפיינים טופוגרפיים לאורך קווי האספקה הראשיים המוצעים, המרקם האנושי וסוגיות דתיות, היכולות והיעדים המתחרים של שחקנים עולמיים, אזורים ותת־מדינותיים, ובמיוחד היכולות הצבאיות והמשאבים הפיננסיים של הציר. מאמר זה יבחן את האפשרויות הסבירות ביותר מבחינת איראן להקמת נתיבי אספקה ראשיים ישירים, ואת הגורמים הקשורים לכל אחד מהנתיבים האפשריים.

גשר יבשתי לעומת נתיבים ימיים ואוויריים

אף על פי שייטכן כי טהראן מעוניינת בהקמת מתקני נמל בחופי הים התיכון, הרי בעתיד הנראה לעין לא תהיה בידי איראן היכולת הימית להבטיח הגנה על נתיבים ימיים ארוכים המובילים לסוריה, שיהיו פגיעים בשל עוצמתן הצבאית של ישראל וארצות־הברית. משלוחי נשק קודמים לחזבאללה יורטו. השימוש שעושה איראן בגשר אווירי לצורך ניווד כוחות ולוגיסטיקה פגיע מסיבות אחדות. מטוסים הפועלים כ"חיל האוויר של משמרות המהפכה" נתונים לאיום בשל הסנקציות נגד טרור שממשל טראמפ הטיל על משמרות המהפכה באוקטובר 2017. הדבר עשוי לעורר קשיים בהשגת חלקי חילוף וסיוע טכני עבור מטוסים וחלפים מתוצרת ארצות־הברית ומטוסים מתוצרת מדינות אחרות, חוסר רצון מצד חברות זרות לעשות עסקים עם חברות תעופה וגופים הקשורים למשמרות המהפכה ולהחזיר לכשירות שלדות מטוסים ישנות ומסוכנות לתחזוקה, וכן אובדן מעמד בינלאומי והשפעה מהדהדת על הכלכלה האיראנית – כל זאת לנוכח יכולת החלחול של הפעילות העסקית של משמרות המפכה. אף לפני הסנקציות החדשות היו הרכישות של איראן בתחום התעופה כרוכות בסיכון להפרת האיסור הכלול בהסכם הגרעין לגבי מכירת מטוסים למטרות צבאיות, שכן אלה עלולים לשמש לצורך סיוע לפעולות טרור, התחמקות מן הסנקציות, הפצת נשק גרעיני ופשעי מלחמה. אף על פי שאלה קדמו לחודש אוקטובר, עד כה התעלמו מהם עקב גורמים פוליטיים ומסחריים סבוכים ובשל האפשרות לביטולו של הסכם הגרעין.

עם זאת, הפגיעות העיקרית של הגשר האווירי נובעת מיכולתם של השחקנים החיצוניים כמו ארצות־הברית, מדינות המפרץ או ישראל ליירט מטוסים צבאיים ואזרחיים לכאורה של איראן וסוריה במהלך עימות. בניגוד לכך, אחד היתרונות המרכזיים של נתיבי אספקה יבשתיים ראשיים הוא היכולת להעביר כמויות רבות יותר של מטען במחיר נמוך יותר. יתרון נוסף הוא האפשרות שהשיירות יניפו את דגלי עיראק או סוריה, ובכך ייגרם קושי רב יותר מבחינה צבאית ופוליטית לזהות ולפגוע במטרות לגיטימיות. אולם יתרון נוסף טמון בביטול מניעת שימוש אפשרית

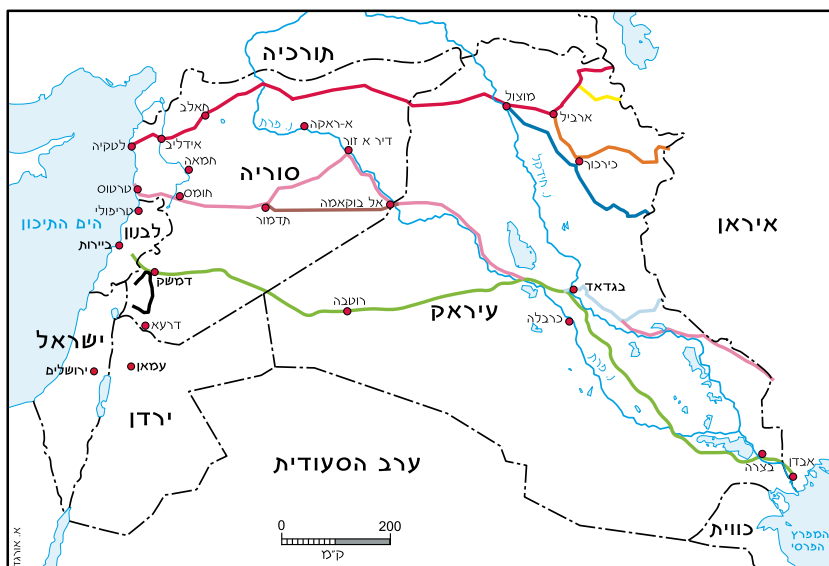
בשדות תעופה בסוריה ובלבנון. טהראן גם מניחה מסילת ברזל לים התיכון. בין אם מדובר במסילה שתעבור דרך כורדיסטן העיראקית (KRI) או מן המפרץ דרך מרכז עיראק, הפרויקט יהיה תלוי במגוון הגורמים המפורטים להלן, וכן בסוגיות הכרוכות במימון ובסנקציות. רשתות מסילות הברזל בעיראק ובסוריה רעועות בשל היותן חשופות לפעילות המורדים. קל יותר לתקן כבישים או לסלול מעקפים, אך למסילות ברזל יש יתרונות של קיבולת ומהירות.

הנתיב הצפוני מאיראן דרך כורדיסטן העיראקית לסוריה

יצירת נתיב בטוח בכורדיסטן העיראקית דרך מוסול ותל עפר לשטח בסוריה הנשלט בידי ה־YPG ('היחידות להגנת העם' הכורדיות בסוריה) וה־PKK (מפלגת הפועלים הכורדית) היא בעייתית (ראו מפה). ראשית, נתיבי האספקה הראשיים בצבע כתום, צהוב ואדום חוצים את הרי הזגרוס הסלעיים הנמצאים משני צידי הגבול בין איראן לעיראק, ומהווים צוואר בקבוק וסיכונים סביבתיים במהלך החורף והרמדאן. רכס הזגרוס הוא שטח חיוני עבור איראן ומשמש זירה לחידוש ההתקוממות מצד קבוצות כורדיות חמושות המתנגדות לטהראן.² נתיב האספקה הראשי האדום עובר דרך אזור קנדיל, המהווה מאחז של ה־PKK וה־PJAK (מפלגת החיים החופשיים של כורדיסטן – הארגון הכורדי המקביל הפועל באיראן). איראן מודאגת לא רק מן הצורך בהגנה מיידית על כוחותיה המקומיים. הרי הזגרוס מהווים מרכיב מפתח בשליטתה של טהראן על קבוצות אתניות ודתיות הנבדלות לחלוטין זו מזו, והיא מנסה כבר זמן רב להכניע את האזור שהוא בבחינת חור שחור, השואב לתוכו משאבים צבאיים הנדרשים במקומות אחרים. התמיכה החיצונית המועברת לכורדים באיראן עלולה לסבך את המצב באופן ניכר. מקור לאיום נוסף (באופן אירוני) בהרי הזגרוס הוא ארגון המדינה האסלאמית, שהצליח אולי לחדור לשורות הכורדים המקומיים באיראן הקשורים באופן מסורתי לאל־קאעדה, אשר עברו לצפון עיראק ממקומות מסתור באיראן.

גיוס ה־PKK

בנובמבר 2016 פנה מפקד 'כוח קודס' קאסם סולימאני ל־PKK, המחזיקה בשטח מרכזי סביב סינג'אר ובאזור הגבול הסורי. מטרתו של התכסיס הייתה כפי הנראה לגרום ל־PKK לרסן את פעולות ה־PJAK בתוך איראן, וליצור גישה בטוחה לתחומי משטר אסד דרך השטח הנשלט בידי ה־PKK וה־YPG בסוריה. בתמורה עשויים הכורדים בסוריה לזכות במוצא מערבה דרך כורדיסטן העיראקית.³ אולם תוכנית זו הייתה כרוכה בהסתבכות עם המפלגה הדמוקרטית של כורדיסטן (KDP) באירביל, שהתנגדה ללחץ איראני לשמש צינור לסוריה והגיעה למבוי סתום מתוח עם כוחות ה־PKK וה־YPG והיחידות היזידיות הקשורות אליהם

נְתִיבֵי אֶסְפֵקָה רֵאשִׁים שֶׁל אִירָאן

סביב סינג'אר, ואף עוררה חרדה באנקרה, בעלת בריתה של ה־KDP נגד ה־PKK. חששותיה של טורקיה התגברו בשל כניסתם הצפויה של 'כוחות הגיוס העממי' (PMF) השיעיים העיראקיים שנתמכים בידי איראן לעיר הטורקמנית תל עפר, בעוד אנקרה מאיימת להתערב במצב תוך הגברת המתח הקיים בין טורקיה לעיראק ולאיראן. המחלוקות הממושכות בין הממשלה הכורדית האזורית (KRG) לבין בגדאד, אשר הושהו במהלך הלחימה נגד המדינה האסלאמית, מגיעות עתה לחזית ומנוצלות על ידי טהראן.

חששותיה של טורקיה

מתוך הכרה בעובדה כי נתיב האספקה הראשי האדום עובר דרך אזורים בצפון עיראק שאותם רואה אנקרה כחלק מתחום השפעתה ההיסטורי, כללו פניותיה האחרונות של איראן לטורקיה חזרה על המכנה המשותף כגון התנגדות ל־PKK/YPG/PJAK ולעצמאותה להלכה של כורדיסטן העיראקית, אשר ממנה חוששות שתי המדינות מסיבות פנימיות הקשורות בכורדים. טהראן ניצלה בתבונה את משבר משאל העם כדי להציב את אנקרה מול יעדיה בעיראק, שהם: מניעת עצמאותה של כורדיסטן העיראקית; הפרדתה של אירביל עתירת האנגריה מאנקרה ומוושינגטון; הידוק השליטה על בגדאד וייצוב נתיבי אספקה ראשיים דרך צפון עיראק. בעוד אנקרה תמכה בדרך כלל בממשלה כורדית אזורית דה פקטו בהנהגת ה־KDP, טהראן הייתה מאז ומתמיד קרובה יותר לאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (PUK)

שמושבו בסולימאנייה, והשתמשה במשבר כדי להגביר מתחים פנים-כורדיים ולהבטיח נסיגה של הפשמרגה מאזורים חיוניים שברצונה לשלוט בהם.⁴ טהראן מתערבת בקביעות ומנהלת מבצעים צבאיים המשפיעים על כורדיסטן העיראקית, וכעת היא מבקשת לפצל עוד יותר את האזור האוטונומי, לשלוט במעברי הגבול של כורדיסטן העיראקית ולהשיג גישה לנמלי התעופה שלה. ממשלה כורדית אזורת מאוחדת להלכה המאיימת להשתמש בנתיבי האספקה הראשיים הצפוניים תהיה בעייתית לאיראן במידה רבה יותר, בצירוף קרבתם של כוחות צבא טורקיים ואמריקאיים, תמיכה מצד ישראל והמערב ופעילות רחבת היקף (SIGACT) מצד המורדים הסונים.⁵ נתיב האספקה הראשי הכתום עובר דרך שטח בטוח יחסית בשליטת האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן.

בעיות בצפון סוריה

הקטע של נתיב האספקה הראשי האדום הנמשך מסינג'אר אל מעבר לגבול מציב לאיראן בעיות רבות. הראשונה היא היעדים ארוכי הטווח של ה-PKK/PYD, הכוללים הצטרפות לקנטונים החצויים המיושבים בכורדים סורים שתחת שלטונם, שאיפות להקמת נמל כורדי לחופי הים התיכון והדחף לחבור לשטח שבשליטת ה-PKK/PJAK באזור קנדיל שבצפון-מזרח עיראק. גורם בעייתי נוסף הוא התמיכה האמריקאית ב'כוחות הסוריים הדמוקרטיים' (SDF) הנשלטים על ידי ה-YPG. תמיכה זו כוללת כוחות יבשה וסיוע אווירי, גם אם היא קיימת רק ככל שנמשכות הפעולות נגד המדינה האסלאמית. הסכסוך בין טורקיה ל-PKK/YPG בצפון סוריה ובעיראק, בשילוב עם התחרות בין איראן לטורקיה באזורים אלה והעצמתם של השלוחים המקומיים, מגבירים את הסיכונים לעימות צבאי במקומות שבהם קיימת התנגשות בין אזורי ההשפעה חרף המערך הנוכחי מול הכורדים בעיראק.

דיכוטומיה יסודית ביחסים בין טהראן לאנקרה היא שהראשונה מבקשת לשמר את משטר אסד, ואילו האחרונה תומכת בקבוצות מורדים ומאפשרת לג'האדיסטים סונים לעבור דרך שטח טורקיה בדרכם לעיראק ולסוריה, ומקשה בכך את קיום החיבור היבשתי בין איראן לבין בעלי בריתה בציר. אנקרה נבהלה ממה שנתפס בעיניה כהסכמה בשתיקה מצד איראן להקמתם של אזורים כורדיים אוטונומיים לאורך גבולה הדרומי של טורקיה, לשטף הפליטים הסורים ולאיומים על הסונים והטורקמנים. אנקרה צופה באיראן המנסה להקים מחדש אימפריה פרסית בעלת מאפיינים שיעיים במחוזות שנשלטו בעבר על ידי האימפריה העות'מאנית בעיראק ובסוריה. היא רואה בשימוש במיליציות שיעיות לצורך שימור שלטונו של המיעוט העלווי גורם הממריץ את ההתקוממות בקרב הסונים, הכוללת גם ביצוע פעולות טרור שפוגעות בטורקיה. לדידה של טורקיה נושאת איראן בנטל הצבאי והכספי

של התמיכה בבעלת ברית עיקרית, ופעילות זו זיכתה אותה בטינה מצד חלק ניכר מן העולם הסוני.

איזון ה-PKK

טהראן חייבת לאזן בזהירות את ה-PKK/YPG כבעלות ברית טקטיות בעיראק ובסוריה ומול מקור לאיום אסטרטגי ארוך טווח, בהתחשב בבעיה הכורדית המטרידה את איראן עצמה, וכן כקוץ ביחסים עם אנקרה. אף על פי שבטווח הקצר יש לאיראן ול-PKK אינטרס משותף של הבסת המדינה האסלאמית, האינטרסים ארוכי הטווח שלהם אינם חופפים. איראן שואפת לשמר את הסדר הקיים ואילו ה-PKK/YPG מעוניינת להפוך אותו על פניו. רווחים טריטוריאליים, תמיכה אמריקאית ורוסית וחולשתו היחסית של אסד העניקו ל-PKK/YPG ביטחון באפשרות לנטרול שיתוף הפעולה בין אנקרה לטהראן נגדן. עניין זה והניסיון להשיג יעדים טריטוריאליים נוספים כבר העלו ארגונים אלה על מסלול התנגשות עם טורקיה ועם איראן בסוריה ובצפון עיראק, ככל שהשטח שבשליטת המדינה האסלאמית הולך ומצטמצם. במונחים צבאיים איראן מתמודדת עם כוחות ה-YPG והכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF) הנתמכים על ידי ארצות הברית, בתוספת כוח האוויר הטורקי וכוחות היבשה הפועלים בסמיכות רבה לכוחות הציר. אתגרים נוספים הם המדינה האסלאמית וכן פעילות המורדים, במיוחד באדליב ובחומס.

קו העימות הערבי-כורדי והתחדשות המדינה האסלאמית

נתיב האספקה הראשי הכחול, המתפתל מעיר הגבול האיראנית קסר א-שיירין לעבר כירכוכ ומוסול בצפון-מזרח, עובר בתחילתו דרך שטח בטוח יחסית בשליטת ה-PUK, אך ממשיך לאחד מכן בעיקר לאורך "קו העימות" הערבי-כורדי, הכולל אזורים שיהיו חשובים בעתיד הנראה לעין לפעילות מתמשכת של המדינה האסלאמית ולמרידות סוניות.⁷ באופן אירוני שימש נתיב זה את איראן גם לצורך העברת מחבלים סונים לצפון עיראק, לפני ואחרי הכיבוש האמריקאי, ומאז הייתה בו פעילות קבועה בהיקף נרחב. בעת כתיבת שורות אלה צרים כוחות הביטחון העיראקיים (ISF) וכוחות הגיוס העממי (PMF) שבשליטת איראן על אזורים חיוניים לכל אורך קו העימות המשתרע מגבול איראן עד סינג'אר, כדי להבטיח לאיראנים שימוש בנתיב אספקה ראשי זה.

בדומה לנתיב האספקה הראשי הכחול עוברים גם הנתיבים המסומנים בצבע ורוד וטורקיז דרך מחוז דיאלא, אשר לפי ניתוח מחקרי שבוצע לאחרונה עשוי להיות אזור להתחדשות המדינה האסלאמית, לאחר שאיבדה שטחים באזורים אחרים בעיראק. צפון דיאלא עשוי להפוך למוקד של מאמצי המדינה האסלאמית לנצל את קו התפר הערבי-כורדי, השיעי-סוני והכורדי-איראני. הוא עשוי גם להפוך

למקלט בטוח מרכזי של המדינה האסלאמית לצד טארמיה, מדבר ג'לאם, הרי המרין, הגבול האיראני ודרכי הגישה לבגדאד ממזרח.⁸ הניתוח מצביע על כך שבדיאלוג מתרחשת כעת "ההתקוממות האינטנסיבית ביותר מאז שיא הפעילות של ארגון אל-קאעדה בעיראק במחוז בשנים 2007–2008." עובדה משמעותית היא שהן בדיאלוג והן בסלאח-אדין חפפה פריסתם של כוחות ה-PMF השיעיים החיצוניים ל"חזרתה העוצמתית והמיידית כמעט של ההתקוממות לרמות של 2013".⁹

התעוררות הלאומנות השיעית בעיראק

ייתכן שגורמי התכנון הצבאי באיראן בוטחים יותר בנתיבי האספקה הראשיים המסומנים בירוק ובוורוד, שכן אלה עוברים דרך האזורים בדרום ובדרום-מזרח עיראק שבהם קיים רוב שיעי, אשר השפעת פעילותם של הארגונים הג'האדיסטיים הסונים שם פחותה במידה ניכרת.¹⁰ הפוליטיקה הפנימית בקרב השיעיים בעיראק, וכפי שהדבר נתפס בטהראן ובקום – גם התעוררותה של הלאומנות השיעית בעיראק – טומנות בחובן בעיות המשפיעות על שאיפותיה האזוריות של איראן. חיזוריו של מוקתדא א-סאדר אחר ערב הסעודית וקיומו העצמאי ככוח שלישי הפועל בקרב הקהילה השיעית בעיראק מדאיגים מאוד את טהראן. א-סאדר קרא לפירוק מיליציות ה-PMF, שהן הכוח השלוח וקבלן הקולות החשוב ביותר בבגדאד, הנשלט ברובו בידי איראן. מיליציות אלו אומנו, צוידו ונפרסו ברחבי עיראק וסוריה על ידי איראן במטרה להילחם נגד המדינה האסלאמית, לרסק את האוכלוסייה הסונית, להקים מחדש את נתיבי האספקה הראשיים ולחזק את כוחות הציר.

איראן כבר קיצצה את כנפיו של א-סאדר בעבר, אך אין להמעייט בערכו של המנהיג השיעי כאיש דת פופוליסטי-לאומני המסוגל לגרום בעיות, על אף היחלשותה של תנועתו והתנתקותם של פלגים פרו-איראניים מסוימים. ב-2004 הוא עמד בראש התקוממות בבגדאד ובערים ברחבי הדרום השיעי, מנע מהאמריקאים שימוש בנתיב האספקה הראשי בין בגדאד לפלוג'ה, התעמת עם צבא עיראק וכוחות הקואליציה בבצרה במארס 2008, הסתער על האזור הבינלאומי בבגדאד ב-2016 והוציא אלפים מתומכיו לרחובות ב-2017. אם איש דת שיעי אחד מסוגל להתריס כנגד איראן, גם אחרים יוכלו לעשות זאת. באופן מעניין הדגיש לאחרונה שגריר עיראק בארצות-הברית את הצורך בפריסה מחודשת של כוחות הביטחון העיראקיים (ISF) עד בצרה, כפי הנראה כדי להיאבק בכוחות מקומיים ובתופעת אזוריות (רגיונליזם).¹¹

טהראן חייבת גם להביא בחשבון את האייתולה עלי סיסתאני ואת "הוויכוח הנוקב בין האסכולות של נג'ף [העיראקית] ושל קום [האיראנית]."¹² האסכולה הראשונה מייצגת את ההתנגדות השיעית למוסדות דת בכוח פוליטי; השנייה מייצגת את דוקטרינת ולאית א-פאקיה, הדוגלת במינוי דמות דתית לתפקיד

השלטוני הגבוה ביותר במדינה. אומנם הפילוג גבר בהדרגה עם הידרדרותה של עיראק לחוסר יציבות, אך הוא מקיף כעת סוגיות פוליטיות מדינתיות מפורטות. מכאן שהגישות של קום, נג'ף וא-סאדר מתחרות על הלב והתודעה של השיעים בעיראק, והן סיסטאני והן א-סאדר דורשים נאמנות מצד קבוצות חמושות בולטות הנאמנות להם. אנשי הדת במחנה סיסטאני קראו אף הם לפירוק ה-PMF, בטענה שהם מהווים ניסיון מצד איראן להגביר את כוחה ואת השפעתה בעיראק.

קווי השבר של ה-ISF וה-PMF

כוחות ה-PMF, כוחות ISF בשליטת משרד הפנים האיראני ויחידות צבא ניצבים בלבו של מאבק גדול יותר על השליטה במחנה השיעי המפולג בעיראק. יש לצפות שהמנצחים ישלטו בממשלה, יובילו את השיקום בעידן שלאחר המדינה האסלאמית ויקבעו את אופייה של הזהות העיראקית. האתגרים העיקריים שבהם מעורבים כוחות ה-ISF וה-PMF יקבעו את עתידה הפוליטי והביטחוני של עיראק.¹³ שני הגופים מורכבים משלוש סיעות הנבדלות זה מזו ואשר נאמנות בהתאמה לאייתולה עלי חמנאי, המנהיג העליון של איראן, לסיסטאני ולא-סאדר. שני הגופים ממלאים תפקיד מרכזי במאבק הכוחות ההולך ומתעצם בקרב השיעים, מתעמתים עם דמויות פרו-איראניות כמו ראש הממשלה לשעבר נורי אל-מליכי, המבקש להשתמש בהם ככלי לשוב לתפקידו, ופועלים נגד ראש הממשלה חידר אל-עבאדי, המנסה לשמור על השלטון ותומך בשליטה ב-PMF, ונגד א-סאדר וסיסטאני, הזהירים באשר להשפעה האיראנית.

טהראן רוצה שכוחות PMF יהיו בעלי ברית חזקים שיוכלו לרסן את המדינה העיראקית, אם בגדאד תשאף אי פעם למדיניות אנטי-איראנית. חלק ממנהיגי ה-PMF התומכים בחמנאי ניסו לקבל על עצמם תפקיד פוליטי במטרה למנף את הפופולריות לקולות במהלך הבחירות בעיראק ב-2018, או שהם עשויים למלא תפקיד בתרחיש של הפיכה בבגדאד. גורם חשוב שיסייע לקבוע ידו של מי תהיה על העליונה הוא התשובה לשאלה אם כוחות ה-PMF ישולבו בכוחות ISF הנאמנים לבגדאד וישמשו לחיזוק הסטטוס קוו הפוליטי, או לחלופין, יישארו ככוח מקביל נפרד שיוכל לשמש להרחבת השליטה של טהראן בעיראק. כוחות ה-PMF התומכים בחמנאי מגלים אהדה לרעיון הלחימה בסוריה כחלק מ'כוח קודס' לשם השגת יעדיה האסטרטגיים של איראן, בעוד סיעותיהם של א-סאדר וסיסטאני מתנגדות ללחימה של השיעים עיראקים מחוץ לגבולות המדינה. קו שבר נוסף הוא האופן שבו נתפסת המחאה העממית נגד חוסר יכולתה של הממשלה לספק שירותים בסיסיים, כאשר פלגי ה-PMF הפרו-איראניים קוראים להגיב ביד קשה, סיסטאני מפגין אהדה וא-סאדר מעורב באופן פעיל; קו שבר אחר הוא השליטה של המחנה הפרו-איראני במשאבים הפיננסיים של ה-PMF.

מבגדאד לגבול

נתיבי האספקה הראשיים שצבעם סגול וירוק נמתחים מבגדאד דרך מחוז אנבאר בעיראק למעברי הגבול בין עיראק לסוריה באל־קאים/אבו כמאל ובאל־ואליד/אל־תנף, בהתאמה; ההגנה על תנועת הכוחות דרכם צפויה להציב בעתיד הנראה לעין אתגרים משמעותיים לאיראן, לשלוחיה ולבעלי בריתה. המרחבים המדבריים הפתוחים במערב בגבול בין סוריה למחוזות אנבאר וניווה הם גדולים, חדירים וקשים לשליטה. חרף הצלחותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים במערכה באנבאר ב־2015, קיימות סיבות רבות לדאגה באשר לאפשרות התחדשותה של המדינה האסלאמית באנבאר.¹⁴ קרבתה של סוריה והקושי באבטחת הגבול פירושים כי תנועת מתקני חבלה מאולתרים וכלי נשק כבדים לתחומי עיראק עלולה להימשך כל עוד הסכסוך בסוריה נמשך. המדינה האסלאמית מארגנת התקוממות כפריות בשיטת 'פגע וברח' באנבאר, תוך שימוש במרחבים שאין בהם ממשל למטרת ביצוע מתקפות במקומות שבהם פרוסים בעיקר כוחות ה־PMF השייעיים שאינם מקומיים והיועצים האיראנים, לצורך שליטה על הדרכים המובילות לסוריה. פרשנים טוענים כי בשנים הבאות יידרשו "תאים קבועים של יועצים ומודיעין" לשם שימור הקצב של פעולות התקוממות הנגד ברצועות אנבאר, סלאח־א־דין ובגדאד.¹⁵

ההתנגשות בסוריה

מעבר לגבול הסורי קיימת קרבה רבה בין מערכי ציר ההתנגדות הנתמכים על ידי רוסיה לבין הכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF) הנתמכים על ידי ארצות־הברית, סביב אל־תנף, א־ראקה ודיר א־זור. על אף כיבוש דיר א־זור וחציית הפרת ניצבים איראן ובעלי בריתה בפני המשימה הקשה של כיבוש שטח חיוני והחזקה בערים ובשטחי מפתח לאורך עמק הפרת, מעברי הגבול עם עיראק והאזורים הפנימיים הנרחבים של סוריה. מתקפת הציר במחוז דיר א־זור תלויה במידה רבה בסיוע אווירי רוסי וביכולתה של רוסיה לשאת ולתת בעניין הגדרת אזורים של מניעת הסלמה (דה־אסקלציה), במטרה לשחרר כוחות התומכים במשטר אסד. האתגרים שמציבה העליונות האווירית האמריקאית וההתנגשות עמם באו לידי ביטוי בולט ביוני 2017, כאשר חיל האוויר האמריקאי הפיל מטוס קרב סורי ומל"ט איראני, ובספטמבר, כאשר מטוס רוסי תקף את כוחות ה־SDF מעבר לפרת, מול דיר א־זור. ארצות־הברית תקפה כוחות סוריים התומכים במשטר, לרבות מיליציות שיעיות עיראקיות, ליד אל־תנף בקרבת משולש הגבולות בין סוריה, עיראק וירדן. קיים סיכון מתמיד להתנגשויות חמושות ככל שכוחות הציר ממשיכים במבצעים המכוונים לגבול העיראקי.

הקווים האדומים של ישראל

במהלך אוגוסט 2017 ביצעו חזבאללה, כוחות משטר אסד וצבא לבנון פעולות מוצלחות באזוריה המערביים המרוחקים של סוריה, במטרה לטהר את אזור קלמון מכוחות המדינה האסלאמית ומארגונים הקשורים לאל־קאעדה. הצלחתם של כוחות הציר בפתחת נתיבי אספקה ראשיים לגולן בדרום מערב סוריה (נתיב האספקה הראשי השחור) הייתה פחותה, שכן ישראל עשתה שימוש בדרכים לוחמניות ובלתי לוחמניות ובהרתעה באמצעי לחימה מתוחכמים, על מנת לאכוף את הקווים האדומים שלה בכל הקשור לקרבתם של שלוחיה ובעלי בריתה של איראן. ישראל ממשיכה לגלות זהירות באשר לאזורי מניעת הסלמה, והעומק האסטרטגי שלה מצטמצם. משקיפים ימשיכו לעקוב מקרוב אחר המשך המעורבות האמריקאית בסוריה ובעיראק (ככל שתהיה), ולתהות אם איראן תהיה זו שתמלא לגמרי את החלל שתותיר אחריה המדינה האסלאמית. שאלה נוספת היא – האם התוצאה תהיה התלקחות בין ישראל לבין כוחות הציר (כאשר אין סבירות לעימות בין ארצות־הברית לאיראן או בין ערב הסעודית לאיראן), והאם רוסיה תרסן את פעילויות הציר המאיימות על ישראל, או תאפשר אותן. בתרחיש של עימות עשויה מוסקבה להגן על כוחות הציר בסוריה החיוניים לתמיכה בדמשק, ולפיכך בעמדתה של רוסיה.

סיכום והמלצות

ההמלצות באשר לריסון שאיפותיה של טהראן בסוריה ובעיראק נחקרו לאחרונה במקום אחר.¹⁶ מאמר זה מוסיף להן מספר דרכי פעולה ספציפיות להתמודדות עם ניוד הכוחות של איראן באמצעות נתיבי אספקה ראשיים:

א. באופן כללי זקוק ממשל טראמפ לאסטרטגיה אזורית מקיפה כלפי איראן תוך גיוס בעלות בריתה העיקריות של ארצות־הברית; במשותף הן עולות במידה רבה על מרכיבי הברית של איראן/הציר ורוסיה, במונחים של צבא ומשאבים כספיים. קיימת חשיבות מכרעת לאמינות של צבא ארצות־הברית ושל הנהגתה. טהראן פועלת כבר זמן רב לפי האסטרטגיה שלה, וניתן לטעון כי היא מהווה איום ארוך טווח גדול יותר על ארצות־הברית ובעלות בריתה מאשר האיום של תנועות הג'האד הסוניות, והיא גם מעוררת את התנאים המניעים אי־שקט: יש להיזהר ממצב שאל־קאעדה ינצל שקיעתה של המדינה האסלאמית. ארצות־הברית צריכה לקבוע קווים אדומים (כפי שעשתה במקרה של הנשק להשמדה המונית של סוריה בגיבוי של תקיפות באמצעות טילי שיוט), ולהשתמש בדריסת הרגל ובכוח האווירי שלה כדי לצמצם את ניוד הכוחות של איראן, לשלוט על הנעשה בעיראק ובסוריה ועל המדיניות כלפי המיעוט האיראני/

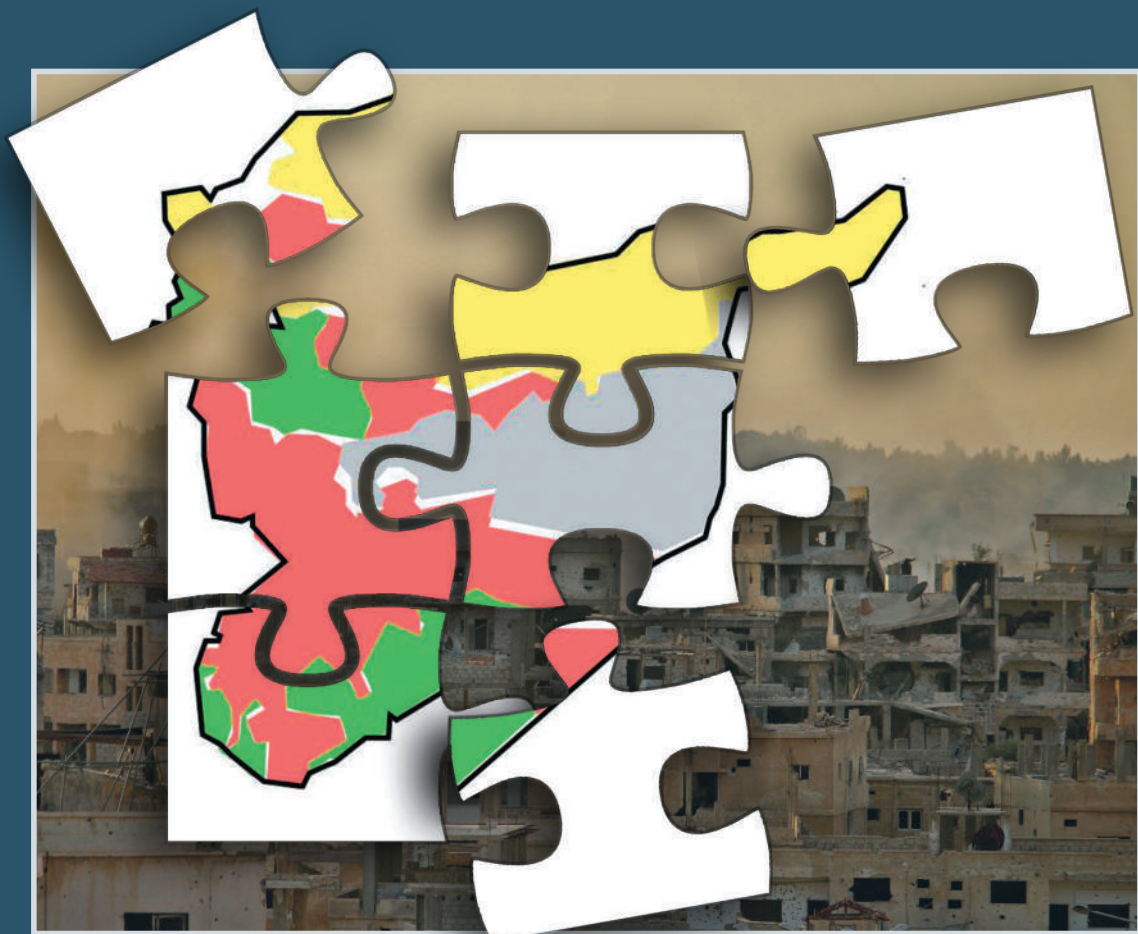
- שיעי/עלווי, המלבה את תחושת הניכור בקרב הסונים. ארצות־הברית צריכה להראות שהיא "השבט החזק ביותר"¹⁷.
- ב. על ארצות־הברית לבצע מתקפות על צוותים איראניים ועל טרוריסטים הקשורים אליהם שבכוונתם לתקוף אמריקאים ובעלי ברית שלהם.
- ג. על ישראל/ארצות־הברית/מדינות המפרץ לשקול הענקת תמיכה סמויה לאנשי הפשמרגה הכורדים באיראן ולכוחות נבחרים אחרים המתנגדים לטהראן, במטרה לגבות מחיר בגין התנהגות זדונית ולסבך את ניוד הכוחות. אם איראן מעדיפה לפעול באזור אפור מבלי להגיע לעימות קונוונציונלי, אזי טקטיקה זו עשויה לעבוד בשני הכיוונים. אם טהראן מוטרדת בשל סוגיות של ביטחון פנים ושרידות המשטר, יהיו לה פחות משאבים זמינים ונטייה פחותה לעסוק בפעילות שתערער את היציבות האזורית.
- ד. ניתן להחיל את אותו היגיון על סוריה, באמצעות תמיכה מחודשת בקבוצות מורדים שאינן אסלאמיסטיות והגברת הלחץ על אסד בסוגיית פשעי המלחמה והנשק להשמדה המונית, וכן ללחוץ על רוסיה, טהראן ודמשק בסוגיית משלוחי הנשק לחזבאללה.
- ה. על ישראל לשקול תמיכה ביחידות להגנת העם (YPG), אם ארצות־הברית תפסיק את הסיוע שלה. צעד זה יהווה תוספת כוח נגד הציר, יסכל את התוכניות האיראניות להקמת נתיב אספקה ראשי דרך צפון סוריה ועיראק ויהווה משקל נגד לסיוע הטורקי לחמאס.
- ו. ארצות־הברית צריכה לקבוע קו אדום מידי לגבי פעילות התקפית עיראקית נגד כורדיסטן העיראקית, ולגבות אותו בכוח צבאי. יש לאיים בהשמדת טנקים ונשק כבד שישמשו נגד הכורדים, ולצייד את הפשמרגה באמצעים להגן על עצמם. כורדיסטן עצמאית תהיה בעלת ברית יציבה לאורך זמן, תמנע מטהראן הקמת נתיב לים התיכון ותאלץ את איראן ואת עיראק להתמודד עם אזורים לא בטוחים.
- ז. יש לפתח תמיכה במחנה אל־עבאדי בבגדאד מול גורמים פרו־איראניים, ולמנף סיוע צבאי ואחר לצורך שילוב קבוצות PMF בכוחות הביטחון העיראקיים, תוך פירוק כל היחידות הקיימות התומכות בטהראן. נדרש לתת משקל נגד לשינויי שלטון בהשראה איראנית ולהדגיש את ההשפעות המזיקות על בגדאד עקב קיומם של גורמים בעלי כוונות טרור בקרב כוחות הביטחון העיראקיים. גורמים מערב הסעודית וממדינות המפרץ צריכים לפנות אל המנהיגים השיעים והסונים המתנגדים לאיראן.
- ח. אפשר לנצל את פעולות השיקום בעיראק ובסוריה כמשקל נגד להשפעה איראנית.

- ט. על ארצות־הברית ובעלות בריתה להמשיך להבליט את המסוכנות של איראן הפוגעת ביציבות, מפיצה נשק וחתרנית ותומכת בטרור בכל רחבי האזור ובעולם כולו.
- י. הסנקציות החדשות של ארצות־הברית בתחום הטרור נגד משמרות המהפכה ואנשים וגופים הקשורים אליהם צריכות לחול גם על כוונה לבצע מעשי טרור. יש להטיל סנקציות על ה'ארטש' – הצבא האיראני – עקב מעורבותו בסוריה ונוכחותו בכלכלת איראן. כל אחת מהסנקציות שיוטלו על איראן ועל הציר וכולן יחד יגרמו בעיות רבות יותר בניוד כוחות ובפעילות זדונית.
- יא. ארצות־הברית צריכה לשלול רישיונות יצוא של מטוסים אמריקאיים וחלפים המיועדים לאיראן.
- יב. הקהילה הבינלאומית צריכה לשקוד על פיקוח על המתקנים הצבאיים ועל האתרים הבלתי מוכרזים של איראן, וכן לחקור את אפשרות קיומה של תוכנית גרעין מקבילה. נדרש להפעיל לחץ מוגבר לצמצום פרויקטים של טילים בליסטיים וטילי שיוט. יש להדק את הסכם הגרעין ולהשאיר לאיראן את המשימה הקשה – להתמודד עם חידוש הסנקציות המשתקות.
- יג. ההנהגה הפוליטית והצבאית בלבנון פועלת לפי הקו של חזבאללה. יש להשעות את הסיוע הצבאי לצבא לבנון (כפי שעשתה ערב הסעודית). נדרש לאכוף בקפידה את הסנקציות הקיימות נגד חזבאללה, להמשיך לפגוע במקורות המימון העולמיים שלו, להדק את הטיפול בכוונות הטרור שלו בקרב בעלות ברית מסוימות של ארצות־הברית ולהגדירו כארגון פשע בינלאומי.
- יד. על ישראל/ארצות־הברית/נאט"ו/האיחוד האירופי/השחקנים האזוריים להגדיר את האימים הנובעים מהמדיניות של ציר התנגדות וממניעת הגישה מצד רוסיה (A2/AD), ולטפל בהם בהתאם.

הערות

- 1 Ehud Yaari, "Iran's Ambitions in the Levant", *Foreign Affairs*, May 1, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-05-01/irans-ambitions-levant>
- ראו גם: Udi Dekel and Carmit Valensi, "The Iranian Threat in Syria: As Bad as It Seems"? *INSS Insight* No. 967, August 23, 2017, <http://www.inss.org.il/publication/iranian-threat-syria-bad-seems/>
- 2 Franc Milburn, "Iranian Kurdish Militias: Terrorist-Insurgents, Ethno Freedom Fighters, or Knights on the Regional Chessboard?" *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, May 4, 2017, <https://ctc.usma.edu/posts/iranian-kurdish-militias-terrorist-insurgents-ethno-freedom-fighters-or-knights-on-the-regional-chessboard>
- 3 Fabrice Balanche, "Rojava Seeks to Break Out in Syria", *Policy Analysis*, The Washington Institute for Near East Policy, April 12, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/rojava-seeks-to-break-out-in-syria>

- Omer Kassim and Jennifer Cafarella, "Iraq and Iran compel Kurdish withdrawal from Kirkuk", Institute for the Study of War, October 19, 2017, http://iswresearch.blogspot.com.es/2017/10/iraq-and-iran-compel-kurdish-withdrawal.html?utm_source=Iraq+and+Iran+compel+Kurdish+withdrawal+from+Kirkuk&utm_campaign=Iraq+and+Iran+compel+Kurdish+withdrawal+from+Kirkuk&utm_medium=email 4
- Michael Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies", *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, August 16, 2017, <https://ctc.usma.edu/posts/predicting-the-shape-of-iraqs-next-sunni-insurgencies> 5
- Balanche, "Rojava Seeks to Break Out in Syria" 6
- Franc Milburn, "Iraqi Oil Sector Faces Years of Instability", *Middle East Economic Survey*, 57, no. 36, September 5, 2014, <http://archives.mees.com/issues/1546/articles/51884> 7
- Michael Knights and Alexander Mello, "Losing Mosul, Regenerating in Diyala: How the Islamic State Could Exploit Iraq's Sectarian Tinderbox", *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, October 25, 2016, <https://ctc.usma.edu/posts/losing-mosul-regenerating-in-diyala-how-the-islamic-state-could-exploit-iraqs-sectarian-tinderbox> 8
- Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies". 9
- מגוון מקורות מבוססים, דיווחים ממקור גלוי בפקוח ממושך. 10
- "Putting Humpty-Dumpty Together Again: Is Iraq Finally Winning the War against ISIS?" *Aspen Security Forum*, July 20, 2017, <http://aspensecurityforum.org/media/live-video/>. 11
- Ali Mamouri, "Shiite Political Differences Widen Gap between Najaf, Qom", *al-Monitor*, February 26, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/02/iraq-najaf-iran-qom-sistani-haidari-muqtada.html> 12
- Renad Mansour and Faleh A. Jabar, "The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future", Carnegie Middle East Center, April 28, 2017, <http://carnegie-mec.org/2017/04/28/popular-mobilization-forces-and-iraq-s-future-pub-68810> 13
- Sharon Behn, "Ramadi a Major Win for Iraq, But Anti-IS Fight far from Over", Voice of America, December 28, 2015, <https://www.voanews.com/a/ramadi-major-win-for-iraq-but-anti-islamic-state-fight-far-from-over/3122052.html> 14
- גם Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies", 15
- Michael Knights, "The Fight for the Northern Iraq-Syria Border", *The Cipher Brief*, June 27, 2017, <https://www.thecipherbrief.com/the-fight-for-the-northern-iraq-syria-border>
- Dekel and Valensi, "The Iranian Threat in Syria: As Bad as It Seems?" 16
- "Iran's Land Bridge: Countering a Growing Influence in the Middle East", The Hudson Institute, September 29, 2017, <https://www.hudson.org/events/1462-iran-s-land-bridge-countering-a-growing-influence-in-the-middle-east92017>. 17

סוריה: ממדינה למערכת היברידית - משמעויות לישראל

עורכים: כרמית ולנסי, אודי דקל וענת קורץ

סוריה: ממדינה למערכת היברידית - משמעויות לישראל

עורכים: כרמית ולנסי, אודי דקל וענת קורץ

המכון למחקרי ביטחון לאומי **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל. קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

סוריה: ממדינה למערכת היברידית - משמעויות לישראל

עורכים:

כרמית ולנסי, אודי דקל וענת קורץ

ספטמבר 2017

מזכר 168

---

iNSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

Syria: From a State to Hybrid System – Implications for Israel

Editors: Carmit Valensi, Udi Dekel, Anat Kurz

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

דוא"ל: info@inss.org.il
אתר המכון: <http://www.inss.org.il/he>

ISBN: 978-965-92620-5-2

כל הזכויות שמורות © ספטמבר 2017

הביא לדפוס: משה גרונדמן
עורך עברית: יואב תדמור

עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
עיצוב העטיפה: יעל כפיר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
תמונת הרקע: דרעא, נובמבר 2016. הצילום: Mohamad Abbazeed / AFP

דפוס: אלינור, פתח תקווה

תוכן עניינים

7	הקדמה
11	המעצבים האסטרטגיים של התרחישים האפשריים
15	התרחישים
21	סוריה ביום שאחרי – סדר פוליטי היברידי
21	מציאות של ריבוי תרחישים
22	מאפייני האחדות
29	המאפיינים הפדרטיביים
35	המובלעת הסונית
38	הישות הכורדית
40	המאפיינים הכאוטיים
43	המערכת ההיברידית בסוריה – משמעויות והמלצות לישראל
45	עקרונות למדיניות ישראל
49	עוצמה קשה מול עוצמה רכה
57	סיכום
63	הערות

הקדמה

בחלוף כשש שנים מאז תחילתה של מלחמת האזרחים בסוריה, שעדיין נמשכת, אומנם עלה בידי הנשיא בשאר אל-אסד לייצב במידת מה את שלטונו, אך סיום המלחמה אינו נראה באופק. המחאה השלווה נגד שלטונו של הנשיא האוטוקרטי, שהחלה ב-15 במרס 2011 במסגרת אירועי "האביב הערבי", הפכה עד מהרה למאבק רב משתתפים רצחני ולאסון הומניטרי חמור שהשפיע על כל המזרח התיכון, סחף לתוכו ערב רב של גורמים מקומיים והביא למעורבות של גורמים אזוריים ושל שתי מעצמות על-סוריה שהכרנו השתנתה לבלי הכר מאז תחילת המלחמה. מספרם הרב של הגורמים המעוניינים לשמור על המעטפת המדינתית של סוריה, הגם שהם בעלי אינטרסים מנוגדים, מגביר את הסבירות לשימור ה"קליפה" של המדינה, לכל הפחות ברמה הפורמלית ובשיח הבינלאומי. עם זאת, בפועל נראה כי שלטון מרכזי האוכף מרות גורפת על כלל שטחי המדינה הוא בגדר תרחיש שסבירותו הולכת וקטנה, ולעומת זאת עולה הסבירות להתפתחותו של שלטון מורכב שבו משתתפים גורמים רבים.

אין כל ספק שהמלחמה המתמשכת והעקובה מדם, שהביאה להתפרקות המערכת המדינית והצבאית בסוריה, תהיה הגורם האסטרטגי המרכזי שיעצב בה את ההסדר הפוליטי העתידי. אחד הסימנים הבולטים לכך הוא היווצרותם של אזורים ושל מובלעות בתוך סוריה שבהם שולטים גורמים שונים, בעלי אינטרסים מנוגדים, שצברו כוח והשפעה במהלך המלחמה. הסכסוך שלום או הסדרה ישקפו הקפאת מצב מסוימת של יחסי הכוחות הפנימיים ושל התמיכה שמעניקים גורמים חיצוניים, אך לא יבטיחו רגיעה. ההתלקחות המוקדמות צפויות להימשך עוד הרבה מאוד שנים.

מעורבותם של גורמים רבים – בינלאומיים, אזוריים ומקומיים – בקלחת הסורית יוצרת "אינפלציה של כוח", וזהו גורם נוסף לאי-יציבות, שכן הוא מחייב לנהל את תהליך ההסדרה בהסכמה או לפחות בתיאום בין משתתפים רבים. "ביום שאחרי" יתקשו הגורמים המקומיים בסוריה להתנתק מתלותם בפטרונים – האזוריים והבינלאומיים. לכן נראה שבסוריה תיווצר מערכת פוליטית מורכבת שבה משולבים שלטון מרכזי חלש ומוקדי כוח מקומיים חזקים לצד מעורבות משמעותית של גורמי חוץ – אזוריים ובינלאומיים.

קווים מנחים לניתוח ולשיטת העבודה

שאלות המחקר שניצבות בבסיס המזכר הזה הן האם סוריה יכולה לבנות את עצמה מחדש במתכונת של מדינת לאום? אם לא, איזה הסדר עתיד להתגבש בסוריה בשנים הקרובות, ומה תהיינה השלכותיו האפשריות על ישראל? מהתשובות לשאלות האלה – גם אם הן לא מלאות ותלויות במענים לשאלת נלוות – יש צורך לגבש עקרונות למדיניות ישראל כלפי סוריה וכלפי כל הזירה בגבולה הצפון-מזרחי.

שיטת המחקר הייתה Back casting analysis ("תרחוש לאחור"). השיטה הזאת מאפשרת לפתח תרחישים ולבחון את סבירותם ואת השלכותיהם וכן היא מתאימה לניתוח מצבים מורכבים הכוללים מספר רב של בעלי עניין המקשים על השגת יעד הומוגני ומוסכם. הניתוח מאפשר להתחקות אחר הגורמים הרבים, האינטרסים והערכים המניעים אותם, ובכלל זה התנאים הנדרשים למימוש התרחישים הנידונים. בשלב הראשון זוהו והוגדרו מעצבים אסטרטגיים (משתנים) משני סוגים: הגורמים המרכזיים המעורבים במלחמה בסוריה ובניסיון לעצב את פניה העתידיים (מקומיים, אזוריים ובינלאומיים), סדר היום שלהם והאינטרסים המרכזיים שמניעים אותם וכן מאפייני המצב הביטחוני-צבאי, הכלכלי וההומניטרי בסוריה. בשלב שלאחר מכן גובשו תרחישים שונים שיכולים לאפיין את סוריה העתידית.

תחילה הוצע מנעד של תרחישים אפשריים, מעין "טיפוסים אידיאליים" (Ideal types), שכמה מהם משקפים מציאות של סוריה מאוחדת, ואילו אחרים נגזרים ממתאר של סוריה מפורקת. כמה מהתרחישים הם מצב זמני, מעין תקופת מעבר, ואחרים הם מצב סיום יציב יותר. התרחיש הראשון הוא שסוריה נשארת בסופו של דבר מדינה אחת בשלטון עלווי; התרחיש השני הוא שסוריה נשארת מדינה אחת, אבל בשלטון סוני; התרחיש השלישי הוא שסוריה נשארת מאוחדת במבנה פדרטיבי; לפי התרחיש הרביעי סוריה מתפרקת ליחידות אוטונומיות; ואילו לפי התרחיש החמישי נמשכת הלחימה. אולם מעקב שוטף אחר ההתפתחויות בסוריה לצד ניתוח אסטרטגי ארוך טווח של מגמות ושל תפניות אפשריות הובילו למסקנה כי יש יותר מאשר תרחיש הומוגני אחד (דהיינו שייתכן מימוש של יותר מאשר תרחיש "טהור" אחד). סביר להניח שהסדר העתידי בסוריה יהיה משולב ויתאפיין במימוש של כמה תרחישים בו־זמנית. כך, למשל, עשויה הישות המכונה "סוריה" להיות פורמלית (בעיקר בשיח כלפי חוץ, עם גורמים בינלאומיים, אך גם בשיח הפנימי) נתונה לשלטון מרכזי עלווי, אולם זה ישלוט דה פקטו רק ברצועת החוף ו"בעמוד השדרה" של סוריה לאורך הציר מחלב לדמשק וייתכן גם במובלעות בדרום. יתר האזורים יהיו חבלים אוטונומיים יחסית המשתייכים למעין פדרציה שבמסגרתה הם יהיו כפופים במידה זו או אחרת לשלטון העלווי, אולם ייהנו מאוטונומיה לניהול ענייניהם הפוליטיים: כך, צפון-מזרח סוריה ינוהל במסגרת ישות כורדית; צפון סוריה וחלקים מהדרום ינוהלו במסגרת ישויות

סוניות מקומיות; עוטף לבנון ישתייך לישות שיעית התומכת במשטר המרכזי. נוסף על אלה יהיו בדרום סוריה ובמזרחה מובלעות של גורמי סלפייה-ג'האדייה שלא יהיו מוכנות להכפיף את עצמן – גם לא פורמלית בלבד – למשטר המרכזי. המובלעות האלה יתאפיינו ברמת משילות נמוכה, בכאוס ובהמשך הלחימה בעצימות כזו או אחרת. במחקר הזה מוצע לאמץ את המונח "סדר פוליטי היברידי" כדי לתאר באופן מדויק יותר את הסדר הפוליטי הנוכחי ובעיקר את זה העתידי בסוריה. המשמעות של "סדר פוליטי היברידי" היא משילות מעורבת שמיושמת על ידי יותר מגורם אחד או סוכן אחד ושיכולה לכלול גורמים מהרמה המקומית, הלאומית והבינלאומית. הגורמים האלה יכולים להיות מוסדות פוליטיים, דתיים, ארגונים לא ממשלתיים (NGO's) וכמובן ממשלות פורמליות.

בחיבור הזה מובא סיכום של מחקר ושל חשיבה קבוצתית שנעשו במכון למחקרי ביטחון לאומי במסגרת התוכנית "סוריה – התפתחויות, מגמות ומשמעויות" בהשתתפות אודי דקל (ראש התוכנית) ולצידו כרמית ולנסי (מנהלת התוכנית), גליה לינדשטראוס, ענת קורץ, אסף אוריון, ערן ישיב, אופיר וינטר, עומר עינב, צבי מגן, ורה מיכלין-שפיר, אלון ריגר, בנדטה ברטי, סטפן כהן, אביעד מנדלבאום, קים נוח, אופק רימר ורוני גזית. התוכנית הזאת, שיצאה לדרך בינואר 2016, כוללת עבודת מחקר, צוותי חשיבה ומאגר נתונים אלקטרוני, ובמסגרתה התקיימו סימולציות, סדנאות וימי עיון. התוכנית ממומנת באדיבות קרן לפידוס.

לבסוף, ראוי לציין כי מחקר זה מתמקד בניסיון להבנות תרחישים עתידיים בסוריה ואינו מיועד לתאר את תמונת המצב המאפיינת את הזירה בעת הנוכחית. לפיכך אין הוא כולל התייחסות כרונולוגית לשלל ההתפתחויות והאירועים, אשר ממילא משתנים באופן תכוף ודינמי, בעת סוערת זו.

המעצבים האסטרטגיים של התרחישים האפשריים

על אף הקושי לנבא כיצד תסתיים המלחמה בסוריה, הרי בפרספקטיבה של כשש שנים ניתן להציג מגמות מובילות, לאפיין את האינטרסים המרכזיים של הגורמים המעורבים ולזהות את המגמות המרכזיות בסביבה הסבוכה הזאת, אם כי תמיד צריך להביא בחשבון את האפשרות לתפניות.

ממפוי של הגורמים המרכזיים המעורבים בלחימה בסוריה ואשר יהיו מעורבים בעיצוב ההסדרה העתידית שם ומלימוד הדינמיקות הפנימיות ביניהם עולה כי קיימים חמישה מעצבים אסטרטגיים שיש להם השפעה ניכרת על כיווני ההתפתחות האפשריים בסוריה ועל גיבוש התרחישים:

הגורם המעצב הראשון הוא ההתפתחויות בזירת הלחימה בין משטר אסד למורדים. נכון לאוגוסט 2017 מצויים כוחות אסד בתנופה וצוברים עוד ועוד הישגים. אם תימשך המגמה הזאת, עשוי להתבסס בקרב הציבור הסורי נרטיב של ניצחון המשטר ושל תבוסת המורדים, וגם אם לא יהיה בכך כדי להביא לרגיעה וליציבות, הרי בפועל עשוי הדבר להביא לקץ הלוחמה גבוהת העצימות, ואת מקומה יתפוס דגם של לוחמה מתמשכת, נמוכת עצימות, שמוכרת מהמערכות המתמשכות באפגניסטן ובעיראק. לחלופין, אם יצליחו המורדים לשמור על מאחזיהם בצפון סוריה ולסלול לעצמם נתיב גישה לגבול עם טורקיה, יהיה בכך כדי להצביע על היעדר מוצא ועל המשך הלחימה של המורדים בעצימות גבוהה – כל עוד יתמיד המשטר בניסיונו להכניעם.

הגורם המעצב השני הוא היקפה ואיכותה של המעורבות הרוסית בסוריה. מהרגע שבו החלה המעורבות הצבאית של רוסיה בלחימה בסוריה לצידו של משטר אסד, בסתיו 2015, היא הפכה לגורם המשפיע המרכזי – צבאית ומדינית – על המתרחש. באמצעות פריסת טייסות קרב ומערכות הגנה אווירית מתקדמות שולטת רוסיה בשמי סוריה; באמצעות כוחות ימיים היא שולטת בגזרה הימית הסורית, ובכוונתה לשמור על נוכחות הצי הרוסי שם לאורך זמן; באמצעות הקואליציה הפרו-אסדית שכוננה עם איראן, שמספקת את רוב הכוחות הלוחמים על הקרקע, שולטת רוסיה באתרים מרכזיים בסוריה ומבטיחה את שרידותו של משטר אסד.

הגורם המעצב השלישי הוא מידת מעורבותה של איראן בעיצוב פני סוריה. גם

רמת אחדותה של הקואליציה הפרו־אסדית, המבוססת על שיתוף פעולה בין רוסיה לאיראן, היא גורם מעצב משמעותי. ככל שתינתן לאיראן יותר לגיטימציה להמשך מעורבותה בסוריה, כך תגבר המוטיבציה של יריבותיה של איראן – המדינות הסוניות במזרח התיכון וישראל – לפעול להפחתתה של המעורבות הזאת ואף לנטרולה. יתר על כן, מעורבות – לא כל שכן דומיננטיות – של איראן תניע גורמים סוניים־ג'האדיים להמשיך במאבק ובלחימה נגד משטר אסד ואף עלולה לחייב את ישראל להתערב בנעשה בסוריה.

הגורם המעצב הרביעי הוא עתיד המדינה האסלאמית (דאע"ש) והמערכה להבסתה

באמצעות הקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות־הברית. ארבעה גורמים מרכזיים יקבעו את מידת ההשפעה של הגורם המעצב הזה: משך הלחימה להבסתה ולפירוקה של המדינה האסלאמית; זהות הגורמים שימלאו את הוואקום שייווצר וישתלטו על השטחים שבהם החזיקה המדינה האסלאמית; זהות הגופים שיקלטו את הלוחמים ואת המתנדבים של המדינה האסלאמית לאחר שזו תחוסל (סביר להניח שאלה יהיו קבוצות סלפיה־ג'האדייה הפועלות בסוריה); עתידו של רעיון הח'ליפות האסלאמית.

הגורם המעצב החמישי הוא הנכונות והיכולת של ארגוני המורדים השונים לפעול

במשותף ואולי אף להתאחד. נכון לאוגוסט 2017 לא זו בלבד שהם לא מסוגלים ליצור קואליציה כדי לנסות לבלום את אויביהם השיעיים שמצויים בתנופה אסטרטגית, הם אף מכילים את כוחם בלחימה זה נגד זה. הפיצול והמאבקים הפנימיים בשורות האופוזיציה הסונית למשטר הם מכשלה קבועה הפוגעת במאמצים נגדו מבית ומחוץ, וסביר להניח שישפיעו על המציאות שתתהווה בעתיד בסוריה.

חמשת המעצבים האסטרטגיים שפורטו לעיל מושפעים מאוד מהדינמיקה האזורית שנובעת בראש ובראשונה מהמתח בין המחנה הסוני, בהובלת ערב הסעודית, לבין המחנה השיעי בהובלת איראן. שתי המעצמות האזוריות האלה שואפות להשיג השפעה גדולה ככל האפשר בסוריה. אולם כשם שאין אחדות בקרב הארגונים הסוניים הנלחמים בתוך סוריה, כך אין אחדות בין המעצמות הסוניות. למשל, אין תיאום רב בין ריאד לאנקרה בכל הנוגע לסוריה, שכן אין להן שם מטרות משותפות. בעוד שהיעד המרכזי של ערב הסעודית הוא לבלום את איראן ואת בעלות בריתה השיעיות, לנשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, דחוף הרבה יותר למנוע את כינונה של אוטונומיה כורדית בצפון־מזרח סוריה. המטרה הזאת כל כך חשובה לארדואן, עד כי למען השגתה הוא מוכן להסתכן בהרחבת הבקיעים בין טורקיה לארצות־הברית ולנאט"ו שרואות בכורדים בעלי ברית נגד דאע"ש.

כפי שצוין לעיל, אחד המעצבים האסטרטגיים של התרחישים האפשריים בסוריה הוא עתידה של המדינה האסלאמית. את עתידה של זו יקבע במידה רבה השינוי

שהתחולל במדיניות של ארצות־הברית עם כניסתו לבית הלבן של הנשיא דונלד טראמפ. הממשל האמריקאי החדש הכריז על שינוי בדפוס הלחימה נגד המדינה האסלאמית¹ וכן מיהר לממש את הדפוס החדש הזה: מעבר מטקטיקה של התשה – שבמסגרתה נדחקו כוחותיה של המדינה האסלאמית מעמדה אחת לאחרת בעיראק ובסוריה – לטקטיקה של השמדה. כוונת ארצות־הברית היא לא לאפשר ללוחמים הזרים, שהצטרפו לשורות המדינה האסלאמית, לשרוד את המאבק ולשוב לבתיהם או לאזורים המשוחררים. במקביל הפגינה ארצות־הברית נחישות לפעול גם נגד משטר אסד – בעקבות שימוש שעשה בנשק כימי – וגם נגד איראן ושלוחיה שניסו להשתלט על מעברים מרכזיים בגבול עיראק־סוריה. והנה, למרות הפעולות הנמרצות האלה נגד אסד ונגד האיראנים, הורה טראמפ ביולי 2017 להפסיק לשלוח נשק למורדים ובכך אותה למעשה שהוא מקבל את הדומיננטיות הרוסית־איראנית בסוריה. נוכח התנודתיות הזאת במדיניותו של ממשל טראמפ קשה מאוד להצביע על אסטרטגיה אמריקאית מוגדרת וברורה במרחב הסורי, לרבות בסוגיית התיאום המדיני והצבאי עם רוסיה.

התרחישים

בשל הקושי לחזות מצבים פוליטיים מורכבים, מרובי גורמים פעילים ורוויי מתחים, רגשות ואינטרסים מנוגדים ובשל הקושי הגדול עוד יותר לנבא כיצד תסתיים המלחמה בסוריה, סוכמו האפשרויות השונות לעתידה של המדינה שסועת הקרבות באמצעות כינוסן לכמה תרחישים עקרוניים, שסבירות התממשותם משתנה מתרחיש לתרחיש.

שלטון עלווי

רוסיה ואיראן חותרות לשמר את המשטר העלווי – עם הנשיא בשאר אל-אסד או בלעדיו. כך ישמרו שתיהן את השפעתן על הנעשה בסוריה. ניתן להעריך שתרחיש כזה אינו תואם את האינטרס האמריקאי לטווח הרחוק, אולם לשם השגת יציבות בטווח הקצר לא תנסה ארצות-הברית לטרפד את המשך השלטון העלווי – ובלבד שאסד לא יישאר בשלטון בתום "תקופת המעבר" שבמהלכה יעוצב בסוריה מבנה שלטוני מוסכם. לעומת זאת, בזירה הפנימית בסוריה צפויה התנגדות קשה להמשך שלטונו המדכא של אסד, בעיקר נוכח אחריותו לרצח של מאות אלפי אזרחים במהלך המלחמה. קשה להניח שארגוני המורדים יסכימו להתפרק מנשקם ושניתן יהיה לגבש הסכמים מעשיים כדי למנוע נקמות דם רחבי היקף וחסילי חשבונות. ערב הסעודית, ואולי אף טורקיה, לא ישלימו עם הותרת המשטר העלווי על כנו, שהמשמעות שלו היא דומיננטיות עלווי-שיעית בחסות איראן בסוריה.

שלטון סוני

נראה כי שלטון של הרוב הסוני בסוריה הוא חזון שרחוק מהמציאות שנוצרה במדינה במהלך מלחמת האזרחים. כדי שתרחיש כזה יתממש, על הפלגים השונים של קבוצות המורדים להניח בצד את המחלוקות ואת היריבויות ביניהם ולהתאגד למסה קריטית שיהיה בכוחה להפיל את המשטר העלווי. גם אם כך יקרה, צפוי מתח פנים-סוני בנוגע לאופיה העתידי של סוריה: חילונית-דמוקרטית או נתונה לשלטון אסלאמיסטי-פוליטי שבו יבלטו האחים המוסלמים או נתונה לשלטון אסלאמיסטי-סלפי המתנהל לפי הפירוש הקיצוני ביותר של חוקי השריעה.

רוסיה תוכל להשלים עם מצב כזה, בתנאי שהמשטר החדש יעניק לה שליטה לזמן בלתי מוגבל במאחזיה האסטרטגיים בים התיכון – נמל ימי (טרטוס) ושדה

תעופה (חמימים) וכן שמירה על השפעתה במדינה. לעומתה, איראן תתנגד לתרחיש כזה ותמשיך להפעיל את שלוחיה כדי שיערערו את המצב מבפנים ולא יאפשרו למשטר סוני להתבסס. ארצות־הברית תוכל לתמוך בממשלה סונית המונהגת על ידי האחים המוסלמים, כל עוד יובטח שהיא לא תדכא את המיעוטים ולא תטפח זיקה לאל־קאעדה ולדאע"ש. טורקיה תעדיף תרחיש כזה על פני המשך הכאוס או על פני הישארות המשטר העלווי בסוריה - כל עוד יהיה בכך כדי למנוע כינון אוטונומיה כורדית בצפון סוריה, על הגבול עם טורקיה.

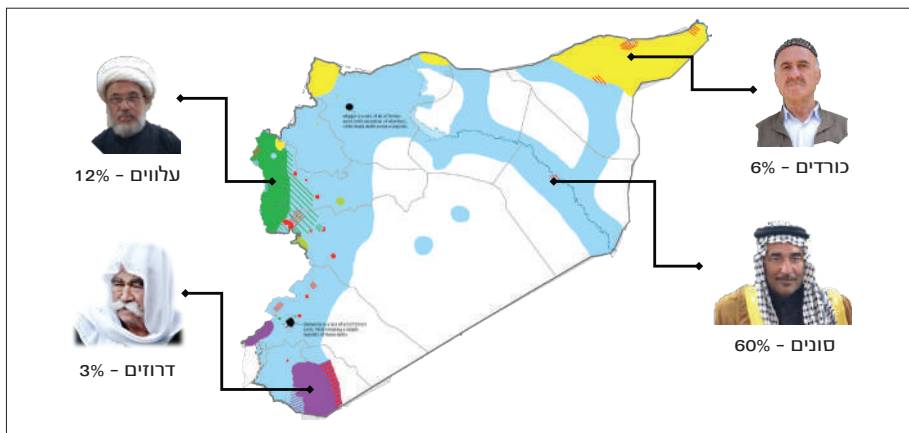
אשר לאוכלוסייה המקומית, נראה שזו תשלים עם גיבושה של זהות סונית למדינה, אך צפוי שהיא תדרוש מתכונת שלטונית שתתבסס על שיתוף רב יותר של האזרחים בתהליך הפוליטי ועל משילות שאינה מתבססת על דיכוי. שאלה מרכזית תהיה אז מידת האיזון שיווצר בין השאיפה לחילוניות לבין השאיפה לניהול המדינה ברוח האסלאם. הכורדים יסכימו, ככל הנראה, להשלים עם משטר סוני, בתנאי שיזכו לאוטונומיה. זו תוענק להם מחוסר ברירה ועקב הכרה בכוחם. אם יכונן משטר חילוני בעל גישה דמוקרטית ויכולת משילות, ניתן יהיה לגייס את הקהילה הבינלאומית לשיקום כלכלי ותשתיתי של סוריה ולבנייה מחדש של מוסדותיה. ללא סיוע כזה תמשיך סוריה להתבוסס בבעיותיה ללא פתרון של ממש.

מבנה פדרטיבי

הרעיון לכונן בסוריה פדרציה משקף את ההכרה בכך שקבוצות שונות שולטות באזורים שונים במדינה וכי לשום קבוצה אין יכולת צבאית להכריע את כל הקבוצות האחרות. הרעיון המסדר שניצב מאחורי מתווה פדרטיבי הוא שיש לשמור על המסגרת ששמה סוריה, אך במקביל יש לתת ביטוי למוקדי הכוח המקומיים. הפתרון הזה עשוי לעלות לסדר היום אם יקבל דחיפה משמעותית מהמעצמות - רוסיה וארצות־הברית. אלה עשויות להעלות אותו אם יגיעו למסקנה שאין דרך אחרת להביא להפסקת המלחמה. נכון לאמצע 2017 פועלת רוסיה לקידום המתווה הפדרטיבי כדי להבטיח את מאחזיה בחוף של סוריה. לשם כך חיוני לה לשמר חבל עלווי נאמן באזור החוף של סוריה. ניתן להעריך שארצות־הברית תהיה מוכנה לקדם אופציה כזאת כדי לא לסתום את הגולל על סוריה מאוחדת ואם תיווכח שזהו התרחיש בעל הסיכוי הגבוה ביותר למנוע את המשך האלימות. מתווה כזה גם יסייע לארצות־הברית לעמוד בהתחייבויותיה לכורדים ולהעניק להם אוטונומיה מורחבת בפרובינציה הכורדית בצפון סוריה.

סביר להניח שקודם כול יכוננו המרחבים התת־מדינתיים - פרובינציות או קנטונים - שבכל אחד מהם יהיה גורם כוח דומיננטי, ורק בהמשך ייקבע אופי הקשר בינם לבין השלטוני המרכזי. ההערכה הרווחת היא שהפדרציה - אם וכאשר תיכון - תהיה

תרשים 1: המפה העדתית (2010)

רופפת בשל העוינות העצומה ששוררת בין הקבוצות הדתיות והאתניות בסוריה לאחר שנות המלחמה הארוכות.

יחידות אוטונומיות

חוסר היכולת להסכים על הפסקת אש ועל מעבר לתהליך פוליטי של עיצוב המדינה עלול ליצור מצב ביניים – שאפשר כי יתמשך זמן רב – שבו תבוא לידי ביטוי פורמלי המציאות העכשווית בסוריה: היותה מחולקת בפועל לכמה ישויות דתיות ואתניות נבדלות. הגבולות של כל אחת מהישויות האלה ייקבעו על בסיס יחסי הכוחות הצבאיים ביניהן (יחסי הכוחות האלה יכולים להיות בסופו של דבר גם הגורם המרכזי שיעצב את מבנהו של ההסדר הפדרטיבי). לרוסיה צפוי להיות חלק מרכזי במימוש התרחיש של חלוקת סוריה ליחידות אוטונומיות בשל יחסיה עם המשטר העלווי. היא צפויה לפעול לשמירת השלטון העלווי לפחות בגזרת החוף וסביר להניח שתנסה להרחיב את שליטתו לאורך כל עמוד השדרה של סוריה – ציר חלב־דמשק. נוסף על כך סביר להניח שרוסיה תשאף במקרה כזה להגיע להבנות דו־צדדיות עם כל אחת מהיחידות האוטונומיות.

עם זאת יש להדגיש שניסיון לחלק את סוריה לפי מפתח עדתי יהיה מורכב עד בלתי אפשרי. לדוגמה, המשטר של משפחת אסד האיץ תהליכי עיור ופיזור של עלווים במרכזים העירוניים השונים ושילב עלווים לצד מוסלמים ברחבי המדינה, שהיה לה גוון חילוני. כך נוצרה הטרוגניות עדתית בערים ובמחוזות המרכזיים. כמו כן סביר להניח שערב הסעודית ואיראן, המעוניינות שסוריה תישאר מאוחדת כדי לשמר את השפעתן בה ואת הסדר האזורי הקיים, לא ישתפו פעולה עם יוזמה לפירוק סוריה, במיוחד אם לא יתקיימו התנאים החיוניים בעבורן. ערב הסעודית לא תוותר על מעמד מיוחד

לאוכלוסייה הסונית ועל הקטנה משמעותית של האזורים שבהם שולטים העלוויים ושנתונים להשפעת איראן, ואילו איראן לא תוותר על שימור משטר אסד, על הגנת השיעים והעלוויים ועל השגת רצף טריטוריאלי שבשליטתה מתחומה ועד לים התיכון דרך עיראק, סוריה ולבנון. ייתכן שגם בציבור הסורי יש עדיין גורמים ששואפים להסדר שבמסגרתו תישאר סוריה מאוחדת ורוצים להימנע מהפרדת אוכלוסיות שהיו חלק מישות מדינתית אחת במשך כ-100 שנים. לפיכך צפוי שיהיו כוחות בתוך סוריה שיתנגדו לחלוקת המדינה ולא ישלימו עימה – גם אם תוגדר "זמנית".

עם זאת, עייפות החומר, המבוי הסתום, מאזן כוחות שקול ולחימה ללא הכרעה – כל אלה עשויים להוביל לחלוקה בפועל שתשקף את המציאות בשטח ואת מטרות המינימום של הגורמים המקומיים. להשגת יציבות תידרש הכלה של מובלעות שבשליטת גורמי סלפייה ג'האדייה לצד מאמץ להוצאת הגורמים האסלאמיסטיים מהערים הגדולות. צפוי שהכורדים יפעלו להשגת רצף טריטוריאלי בצפון סוריה, לאורך הגבול עם טורקיה. חלוקת סוריה (בין אם בכוח ובין אם בפועל) תחייב את הקהילה הבינלאומית לגבש וליישם גישה דיפרנציאלית לשיקום סוריה ולבנייתה. כן צפוי קושי רב ביישומו של תהליך פיוס בשל החשש ממסעות נקם על רקע יריבויות אתניות, דתיות ועדתיות.

המשך הלחימה

ככל שחולף הזמן גוברת הסבירות שתימשך הלחימה בעצימות משתנה, ופוחת הסיכוי לכוון סוריה חדשה ומאוחדת. הסבירות הגבוהה להמשך הלחימה נובעת – בין היתר – מכך שלרבים מהגורמים החיצוניים יש אינטרס שהמלחמה הזאת תימשך. יש לזכור שבסוריה מתנהלות מערכות רבות, אולם המרכזית שבהן היא בין האסלאם הסוני בראשות ערב הסעודית לבין האסלאם השיעי בראשות איראן. מערכות דומות בין האסלאם הסוני לאסלאם השיעי מתנהלות גם בתימן ובעיראק. לערב הסעודית, לאיראן, לנסיכויות המפרץ ואולי גם לרוסיה ולאירופה נוח יותר שמלחמת העולמות הזאת מתרחשת מחוץ לתחומיהן. כמו כן ניתן להעלות על הדעת שלמעצמות האזוריות המעורבות במלחמה בסוריה (ערב הסעודית, איראן, טורקיה) נוח שהמדינה הזאת ממשיכה לדמם, שכן כך היא משמשת תמרור אזהרה תמידי לתושביהן אשר לצפוי להם אם ינסו להתמרד.

אם התרחיש של המשך הלחימה אכן יתממש, צפויות רוסיה ואיראן להמשיך במתן סיוע פעיל ונמרץ למשטר אסד, ואילו ערב הסעודית והמדינות הסוניות ימשיכו לתמוך בארגוני המורדים הסוניים, כולל בארגונים סלפיים ג'האדיים. ארצות הברית – כך סביר להניח – תמשיך להתמקד בחיסול המדינה האסלאמית, אך בה בעת תשאף להכיל את מאמצי האיראנים לנצל לטובתם את היחלשות הסונים. לשם כך יהיה עליה להגדיר לעצמה יעדים מדיניים ברורים ולהרחיב את מעורבותה הצבאית.

עד כה הוצגו תרחישים הומוגניים לכל סוריה: מלחמה בכל סוריה, פתרון פדרטיבי שכולל את כל המדינה וכדומה. אולם מתוך ההכרות עם המציאות בסוריה נראה שהסבירות להתממשותו של תרחיש הומוגני – מכל סוג שהוא – היא נמוכה ביותר. סביר הרבה יותר להניח שנראה התממשות של כמה תרחישים בעת ובעונה אחת: בכל אזור יתמש תרחיש מסוים ב"מינון" ייחודי.

סוריה ביום שאחרי – סדר פוליטי היברידי

מציאות של ריבוי תרחישים

כאמור, ההערכה שבסוריה יתממשו בסופו של דבר כמה תרחישים בעת ובעונה אחת נובעת מניתוח המציאות שם שמאפייניה ידועים: קונפליקט מורכב שבו מעורבים גורמים רבים – פנימיים וחיצוניים – שהבריתות ביניהם לא תמיד קבועות אלא משתנות מפעם לפעם. הגישה הזאת היא חדשנית: במחקרים אחרים קיימת נטייה להתייחס לסוריה שלאחר מלחמת האזרחים כאל ישות הומוגנית, ולפיכך מניחים תרחיש מובהק אחד לעתידה. כאמור, לדעתנו כל הסדר עתידי בסוריה יהיה הטרוגני, דהיינו יכלול בעת ובעונה אחת רכיבים מכל שלושת התרחישים העקרוניים שפורטו קודם לכן. בהמשך: כך, עשויה סוריה באופן פורמלי להיות נתונה לשלטון מרכזי עלווי, אולם זה ישלוט למעשה רק ברצועת החוף ובעמוד השדרה של סוריה: הציר המרכזי חלב-חומס-דמשק ואולי גם בכמה מובלעות בדרום. יתר האזורים יתפקדו כמעין פדרציות הכפופות במידה כזו או אחרת לשלטון המרכזי, אולם ייהנו מאוטונומיה לניהול ענייניהן הפוליטיים: צפון-מזרח סוריה צפוי להיות ישות כורדית; מרחב אידליב עד גבול סוריה-טורקיה יהיה אזור סוני; ולצידם יתקיימו מובלעות של גורמי ג'האד. אלה יתאפיינו במשילות נמוכה, בכאוס ובהמשך הלחימה בעצימות כזאת או אחרת.

אומנם בשיח הפורמלי המתקיים בפורומים שונים בנוגע להסדר העתידי בסוריה מדובר תמיד תמיד במדינה מאוחדת הנתונה לשלטון מרכזי אחד, אולם כשבוחנים את השיח הזה לעומקו ניתן להבחין כי לצד המחויבות הפורמלית לאחדות סוריה מועלות גם אופציות אחרות שלפיהן עשויות להתקיים במדינה בסופו של דבר תתישויות שישכנו זו לצד זו במעין מבנה פדרטיבי. לכן מוצע כאן לאמץ את המונח "סדר פוליטי היברידי" (Hybrid Political Order) כדי לתאר את המבנה ואת הפוליטיקה של סוריה בשנים הקרובות.²

המונח "היברידי" מאפשר להעלות על הדעת מגוון של תצורות לא-מדינתיות המשקפות הגיונות חברתיים שונים – תצורות שאינן פועלות במנותק זו מזו אלא מקיימות ביניהן קשרים. אלה יכולים להיות קשרים שנובעים מהסכמה, אך אלה יכולים להיות גם קשרים מסוגים אחרים.

כמה מהפתרונות האפשריים הם תוצאה של ההתפתחויות בשטח ושל יחסי הכוחות בין הגורמים הלוחמים. כך, למשל, עלו הצעות לקבוע אזורי ביטחון (Safe Zones),

אזורים למניעת חיכוך - בעיקר בין הגורמים החיצוניים המעורבים בסוריה (De-confliction Zones), אזורי הרגעה למניעת הסלמה (De-escalation Zones), אזורים אסורים לטיסה (No-Fly Zones) ואזורים ביטחוניים מיוחדים (Security Zones). ההבחנה בין מדינה לבין מוסדות א־פורמליים היא מטושטשת היות שאלה שואלים מאפיינים זה מזה. כך, המוסדות הא־פורמליים יאמצו שיח ופרקטיקות מדינתיים, ואילו המדינות יושפעו מסדר יום לא־מדינתי וא־פורמלי. יש שיטענו כי לעיתים עשויים מודלים היברידיים להביא לרמות גבוהות יותר של יציבות, של יעילות ושל לגיטימציה בשל המענה המתאים יותר שהם נותנים לקבוצות החברתיות השונות. השיח הפורמלי־הסדרי הפנימי והבינלאומי עוסק ברעיון של סוריה מאוחדת הכפופה לשלטון מרכזי. לדעתנו, סוריה אכן תכיל רכיבים פורמליים של מדינה, אולם תצליח להחיל אותם רק על חלק משטחי המדינה - בשטח שנקרא לעיתים "סוריה הקטנה" ושכולל את דמשק, את עמוד השדרה המרכזי בין דמשק לחלב, את עוטף לבנון ואת רצועת החוף ואולי גם מובלעות חשובות במזרח המדינה ובדרום. בעמוד השדרה חלב־דמשק ימשול שלטון עלווי, ומסביב יתקיימו תת־מדינות אוטונומיות בהתאם לפיזור הכוחות השונים בשטח וכן בהתאם לחלוקה העדתית במרחב. לשם כך יש צורך בהכרה בינלאומית בקיומה של סוריה ברמה הרשמית, אך גם בקיומן של תת־ישויות חדשות על בסיס עדתי ודתי בכפוף למאזן הכוחות הצבאי בשטח. לשם כך דרושים, בין היתר, הבשלה של התנאים לאוטונומיה כורדית, שאולי תקיים זיקה לאוטונומיה הכורדית בעיראק, וניסיון לבסס ישות סונית נפרדת מתפקדת שאינה נשלטת על ידי גורמי סלפייה־ג'האדייה כמו המדינה האסלאמית. להלן יפורטו התנאים (המעצבים האסטרטגיים) שיצטרכו להתממש כדי שהתרחיש המורכב הזה ייצא אל הפועל בסוריה בשנים הקרובות.

מאפייני האחדות

עמוד השדרה העלווי

כדי להעריך אם תרחיש האחדות ייצא בסופו של דבר אל הפועל יש להשיב על כמה שאלות מפתח: האם בכל הסדר עתידי המשך שלטונו של בשאר אל־אסד הוא תנאי הכרחי לעלווים ולנאמני המשטר האחרים? האם הישארותו בשלטון היא תנאי הכרחי לבעלי הברית שלו? נכון לפרסום המחקר הזה, לא נמצאה כל דמות מוסכמת אחרת לרשת אותו. לכן רעיונות שלפיהם יישאר אסד בשלטון - לפחות בתקופת מעבר שבמהלכה יעוצב בסוריה מבנה שלטוני מוסכם - הוזכרו במהלך הדיונים השונים על סיומה של מלחמת האזרחים בסוריה. עם זאת, במהלך מלחמת האזרחים הפגינה רוסיה נחישות פחותה מזו שהפגינה איראן בנוגע להמשך שלטונו של אסד. הרוסים היו מוכנים לדון באפשרות שאת אסד יחליף נציג אחר של העלווים - מה שגרם

למחלוקת בין המדינות.³ כיוון שסביר להניח כי התרחיש של סוריה בשליטה עלונית יהיה תוצאה שאותה יכפו איראן ורוסיה על שאר הגורמים – וזאת על בסיס כוחן וכן בהתבסס על כוחו היחסי של המשטר מול גורמי הכוח האחרים – הרי משמעות הדבר היא שאסד יישאר בשלטון (גם אם פורמלית יתקיים על כך משא ומתן). ככל שתקופת המעבר תהיה יציבה יותר כך צפויות להתרכז יותר ויותר עמדותיהם של חלק מהגורמים האזוריים והבינלאומיים, לרבות הממשל האמריקאי, בנוגע להישארותו של אסד על כס השלטון.

כדי שמשטר אסד יצליח לא רק להחזיר לעצמו שליטה על חלקים גדולים מהמדינה אלא גם להשיג הכרה בינלאומית בשליטתו יהיה על רוסיה להמשיך בהובלת הקו שלפיו ייצובו של משטר אסד הוא הדרך היחידה למנוע את המשך הכאוס ולהביס סופית את גורמי הסלפיה הג'האדייה – ובכללם המדינה האסלאמית (לפחות בהיבט הטריטוריאלי שלה). ניתן להעריך שאם מוסקבה תהיה שבעת רצון מהישגיה בזירת סוריה וכן מחיזוק מעמדה הבינלאומי בכלל ובמזרח התיכון בפרט בעקבות ההישגים האלה, יהיה בכך כדי לפתות אותה להמשיך במתן סיוע נרחב לאסד להשתלט על יתר חלקי המדינה. העובדה שארצות-הברית מכירה בדומיננטיות הרוסית בסוריה (כפי שהסתמן בעת שנכתבו השורות האלה) מגדילה את הסבירות שאסד אכן יצליח לבסס לאורך זמן את שלטונו באזורי השליטה שלו ואולי אף להרחיבם. ניתן להניח שהממשל האמריקאי לא יתקש על החלפת אסד ולא יתנגד לכינונה של ממשלת מעבר בראשותו. אם רוסיה וארצות-הברית יגיעו להסכמה על ממשלת מעבר, אפשר שיהיה זה שלב ביניים ממושך שידחה לשנים רבות מאמץ לעצב בסוריה מצב פוליטי אחר.

איראן תמשיך לתמוך כלכלית וצבאית באסד, תשאף למסד גשר קרקעי מטהראן דרך בגדאד לדמשק ולביירות וכן תדאג לשמר את מעמדו המיוחד של חזבאללה בסוריה, כולל נוכחות של כוחות ושל תשתיות צבאיות. ניכר כי המדיניות של רוסיה, שבמרכז הסכם לאזורי רגיעה בסוריה, מכילה את כוונותיה של איראן להתבסס בסוריה לאורך זמן. האסטרטגיה האיראנית היא ארוכת טווח, ובעוד שיש לשער כי מרבית הכוחות הרוסיים יפנו מסוריה לאחר ביסוסו מחדש של המשטר, הרי נוכחות של איראן ו/או של שלווחיה תישמר בסוריה כדי לשמר את השפעתה על המתרחש במדינה. טורקיה, הרואה באוטונומיה כורדית אפשרית בצפון סוריה איום משמעותי עליה, תסכים להמשך השלטון העלווי, ובלבד שישתלט מחדש על האזורים שבשליטת הכורדים ולא יהפוך אותם לקלף נגדה, או שיאפשר להקים שם אזור ביטחון שבו תובטח לטורקיה דומיננטיות ארוכת שנים. ערב הסעודית אומנם לא תפסיק לתמוך כספית במורדים במשטר אסד, אך תיוותר בין הבודדות שעוד תומכות בהם וגם קרוב לוודאי תפחית את התמיכה בגלל שאר ההתחייבויות הכלכליות שיש לה ובגלל ההכרה בתוחלת המתמעטת הגלומה בתמיכה הזאת.

מהבחינה הצבאית הרי אחרי ההישג המשמעותי של כיבוש חלב שואף המשטר להתקדם לקראת כיבושם של יתר מעוזי המורדים, ובמיוחד אלה שיש להם חשיבות כלכלית. טורקיה תמשיך לתמוך בצבא סוריה החופשי כדי להפוך אותו לגורם הכוח הסוני המרכזי ותתמוך באחיזתו במובלעות הסוניות בסוריה. יתר הארגונים הסוניים לא יצליחו כנראה להתאחד, והקטנת התמיכה הסעודית צפויה להביא לירידה בכוחם. הכורדים, שהיו גורם הכוח העיקרי שסייע לארצות-הברית להילחם במדינה האסלאמית, ימשיכו להישען על תמיכה אמריקאית - למורת רוחה של טורקיה. ככל שיגבר הלחץ הטורקי על הכורדים, כך תגבר נטייתם לשתף פעולה עם שלטון עלווי מרכזי, בתנאי שיהנו מאוטונומיה נרחבת בצפון-מזרח סוריה.

ההרס העצום שנגרם בסוריה במהלך שנות המלחמה כמו גם הפגיעה האנושה בכלכלתה יצריכו מאמצי שיקום נרחבים.⁴ קרן המטבע הבינלאומית מעריכה שיידרשו לפחות כ-20 שנות שיקום כדי להחזיר את סוריה לתל"ג שלה מלפני המלחמה - תל"ג שממילא לא היה מרשים.⁵ ראו תמונת מצב כלכלית של סוריה מאז פרוץ מלחמת האזרחים בטבלה 1 ובתרשים 1 שלהלן. משקעים עמוקים ייוותרו בין הרוב הסוני למשטר עקב המלחמה הממושכת ומרובת הקורבנות - מלחמה שבה לא בחלו המשטר ותומכיו בשום אמצעי כדי להביס את יריביהם. עם זאת ישנם גם גורמים שיקטינו את פוטנציאל ההתנגדות בקרב רוב האוכלוסייה הסונית: הפחד מהמשך הקזת הדם, התשישות מהמלחמה וכן העובדה שהסונים ישיגו קרוב לוודאי אוטונומיה מסוימת.

טבלה 1: שינויים בתוצר המקומי הגולמי 2011-2015 (בהשוואה ל-2010)

2015	2014	2013	2012	2011	2010	תקופה
-5	-15	-36	-25	-3	3	שינוי בתוצר (%)
0	-44	-79	-49	-10		שינוי בתוצר הנפט (%)
-5	-14	-32	-22	-2		שינוי בתוצר שאינו קשור לנפט (%)
5	6	7	12	19	24	הכנסות ממשלה (%) (מהתוצר)
1	1	1	3	5	8	הכנסות שקשורות לנפט (%) (מהתוצר)
3	3	4	5	9	10	הכנסות ממסים שאינן קשורות בנפט (%) (מהתוצר)
2	2	2	3	5	7	הכנסות לא ממסים שאינן קשורות בנפט (%) (מהתוצר)
17	23	23	27	29	27	הוצאות ממשלה (%) (מהתוצר)
15	21	21	23	21	18	צריכה ציבורית (%) (מהתוצר)
2	3	3	4	7	9	השקעה ציבורית (%) (מהתוצר)
-12	-17	-16	-16	-9	-3	גירעון תקציבי (%) (מהתוצר)

מקור: Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report, Quarterly based report: (2015), Syrian Center for Policy Research (SCPR), New York, UNDP, February 2016, p. 17, <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>

תרשים 2: התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) של סוריה 2010-2015

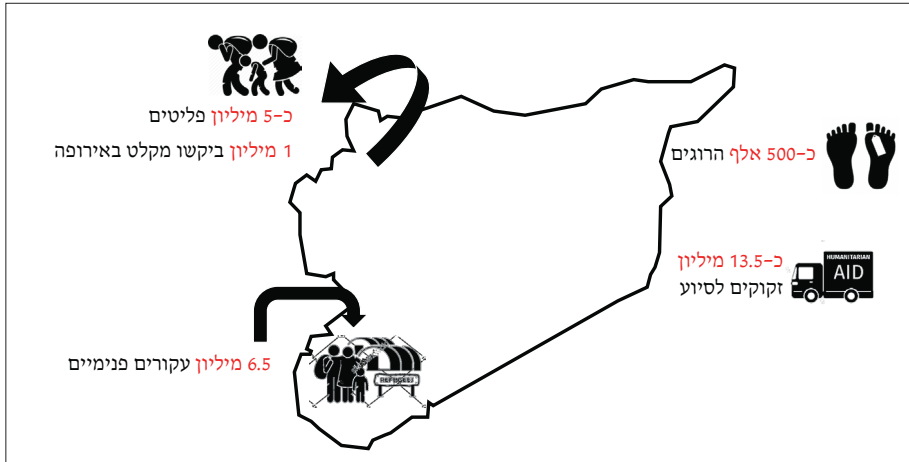
באחוזים ביחס לתוצר 2010

מקור: Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report, Quarterly based report (2015), Syrian Center for Policy Research (SCPR), New York, UNDP, February 2016, p. 17, <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>

אשר למשבר הפליטים: כחמישה מיליון סורים נמלטו מארצם במהלך מלחמת האזרחים,⁶ ולפחות בטווח הקצר הם לא צפויים – ברובם – לחזור למולדתם. היעדרותם של תושבים כה רבים מפחיתה, כמובן, מהיקפו של המשבר ההומניטרי בסוריה, אולם המשבר הזה לא נעלם אלא פשוט נדד לשכנותיה – ירדן, לבנון וטורקיה שקלטו יחדיו מיליוני פליטים סורים.

יתר על כן, אף שסוריה "ייצאה" חלק ניכר מהבעיות ההומניטריות שלה, עדיין אלה שנתרו בתחומה הן בהיקפים עצומים. עליה להתמודד עם כ-6.5 מיליון עקורים,⁷ שהם למעשה פליטים בתוך ארצם, עם מאות אלפי פצועים בדרגות חומרה שונות ועם הצורך לשקם את עריה ואת תשתיותיה ההרוסות. בהקשר הזה יש לציין שבמהלך מלחמת האזרחים נקט המשטר לא פעם אסטרטגיה של פגיעה מכוונת בתשתיות הציבוריות כדי להכניע את המורדים. כך, למשל, בחלב הופצצו שוב ושוב בתי החולים עד שכולם הפכו לעיי חורבות.

מכה נוספת שספגה סוריה היא הקיטון הדרמטי של אוכלוסייתה. ב-2011, השנה שבה פרצה מלחמת האזרחים, היו במדינה כ-23 מיליון תושבים. כיום – כך מעריכים – יש בה כ-17 מיליון תושבים: אל חמשת מיליון הפליטים יש להוסיף יותר מחצי מיליון

תרשים 3: המשבר ההומניטרי

הרוגים. לנתון הזה יהיו משמעויות ישירות על היקפו של כוח העבודה בסוריה. בעיה גדולה נוספת, שהשלכותיה צפויות להיות ארוכות טווח, היא גורלו ויכולת תפקודו של הדור האבוד – ילדי סוריה, שרבים מהם סובלים מתסמונת דחק פוסט-טראומטית. יתר על כן, המלחמה שיבשה את הגישה המסודרת שלהם למוסדות לימוד והכשרה מקצועית – ולכך יהיו כמובן השפעות שליליות על התפקוד הכלכלי של הישות העלווית בפרט ושל המדינה הסורית בכלל לפחות בטווח של דור אחד אם לא יותר. לטראומה רבת שנים זו – על השלכותיה ארוכות הטווח ליחיד ולקולקטיב – יהיה משקל רב בעיצוב עתידה של סוריה ובניסיון לגבש מחדש את חוסנו של העם. להתמודדות עם אתגרי הסיוע והרה"סוציאליזציה של צעירי סוריה וכן עם השינויים החברתיים הרחבים יותר הצפויים בעידן שלאחר המלחמה יש חשיבות קריטית לעתידה של סוריה וליציבותה – לא פחות מאשר למתן מענה מידי למשבר ההומניטרי, דהיינו לצרכים המיידים של האוכלוסייה כמו מזון, טיפול רפואי, מחסה וביטחון.

סבירות ותוחלת

מסוף 2015, אז החלה ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה, גברו משמעותית סיכויי התממשותו של תרחיש הישרדותו של המשטר העלווי במתכונת כזו או אחרת. סבירותו של התרחיש הזה גברה עוד יותר עקב מדיניות ההימנעות מהתערבות צבאית משמעותית בסוריה שהוביל הממשל האמריקאי בעת כהונתו של הנשיא ברק אובמה. טראומת ההתערבות הצבאית בעיראק ובאפגניסטן והעובדה שלוב הפכה למדינה כושלת בעקבות הסיוע הצבאי שהגיש המערב להפלת משטרו של מועמר קד'אפי היו בין הגורמים שתרמו לתגובה המרוסנת של ממשל אובמה בנוגע למתרחש בסוריה. מוקדם

מדי לקבוע מהי מדיניותו של טראמפ. בעבר הוא אמר כי אינו רואה בהפלת אסד תנאי להסדר,⁸ אולם יומיים לאחר שחיל האוויר של אסד תקף בנשק כימי מורדים ואוכלוסייה אזרחית בח'אן שיח'ון שבצפון סוריה (אפריל 2017) הוא שינה את עמדתו: הוא הורה על תקיפת גמול – שבוצעה נגד בסיס חיל האוויר הסורי א־שעיראת ליד חומס – והצהיר שיש להפיל את משטר אסד.⁹ נוסף על כך הודיע ממשל טראמפ כי יפעיל מדיניות אגרסיבית יותר כלפי המדינה האסלאמית וגורמי אל־קאעדה ובמקביל הצהיר שהוא רואה באיראן את "לב הבעיה במזרח התיכון" והבטיח למדינות הסוניות שלא ישלים עם הגמוניה איראנית באזור. עם זאת, היעדר מדיניות קוהרנטית ועקבית של האמריקאים מקשה על היכולת לקבוע האם הם צפויים להגביר את מעורבותם בסוריה או לחלופין להפחיתה. כפי שמסתמן מצעדיו האחרונים של הנשיא טראמפ (לרבות ההוראה להפסיק את הספקת הנשק למורדים בסוריה) נראה כי על אף האינטרסים הברורים שלה, ארצות־הברית אינה מעוניינת לסבך את עצמה יתר על המידה בזירה הזאת.

במשך כל שנותיה של מלחמת האזרחים הפגינה הקואליציה הפרו־אסדית בהובלת רוסיה ואיראן הרבה יותר נחישות ואחדות מאשר הכוחות התומכים במורדים. עד כה התגלו רק מעט מאוד חריקות בין רוסיה, איראן וחזבאללה, ואילו מנגד לא הצליחה ערב הסעודית לבנות עם טורקיה – או עם כל מדינה סונית אחרת – קואליציה יציבה נגד משטר אסד שיהיה בה כדי לקזז את התמיכה שהוא מקבל מבעלי בריתו. אם יצליחו רוסיה ואיראן להשלים את המהלך שאותו החלו באחרונה – לגבש הסדרי הפסקת אש ולכונן אזורי הרגעה בתיאום עם טורקיה – יפחתו עוד יותר סיכוייהם של מתנגדי אסד להפיל את שלטונם.

אומנם ניכרת השלמה מסוימת של הגורמים המעורבים במלחמה בסוריה עם הישארותו של אסד בשלטון, אבל השלמה אין משמעותה תמיכה, והישות העלווית תתקשה לגייס כספים לשיקום המדינה ותתקשה עוד יותר לזכות בהכרה ובלגיטימציה בזירה הבינלאומית. נוסף על כך, מעוזי ההתנגדות לאסד לא ייעלמו מסוריה, וצבא אסד יהיה חלש מכדי לעקור אותם כליל.¹⁰ ניתן להעריך שקבוצות של מורדים – במיוחד מהארגונים הסלפיים־ג'האדיים – ימשיכו להילחם במשטר הן בתוך סוריה והן מחוצה לה. יתרונם של הארגונים הסלפיים־ג'האדיים בסוריה הוא הקשרים שלהם עם ארגונים דומים שפועלים בעיראק, בצפון אפריקה ובסהל ויכולתם להעביר כוחות מזירה לזירה. גם אם פורמלית יוכרז על סיום המלחמה בסוריה, הרי סביר להניח שהארגונים הסלפיים־ג'האדיים יתמידו במאמצייהם לפגוע ככל האפשר במשטר. במקביל עלולים אותם הארגונים לנצל את הרגיעה החלקית כדי להפנות את מאמצייהם לביצוע פיגועים ברחבי העולם ובמיוחד במערב. גם הנציגים של ארגוני האופוזיציה הלגיטימיים (שזכו להכרת המערב) ימשיכו לפעול נגד שלטון אסד באמצעים העומדים לרשותם (מדובר

בעיקר באמצעים דיפלומטיים והסברתיים), וסביר להניח שינסו למנוע העברת סיוע בינלאומי לשיקום השטחים שבשליטתו.

קרוב לוודאי שבטווח הארוך תהיה זאת איראן שתממן את הישות העלווית, אך גם לרוסיה צפויות כנראה עוד הוצאות כבדות בסוריה: אפשר שרוסיה תצטרך להשאיר בסוריה כוחות קטנים יחסית למשך זמן רב כדי לשמור על היציבות היחסית, וכדי לרכך את החשש של ישראל ושל המדינות הסוניות מהנוכחות ומהדומיננטיות של איראן בסוריה. השלטון העלווי ימשיך להיות תלוי בעזרה חיצונית עוד שנים רבות, וחזבאללה, ככל הנראה, ימשיך לשלוט ברצועת הביטחון שהקים ב"עוטף לבנון" וימשיך לפעול ברחבי סוריה לפי הצורך. גם אם במוסדות הבינלאומיים יקראו לישות העלווית "סוריה", הרי ספק אם בשנים הקרובות, בעודה תחת חסות רוסית ו/או איראנית, ניתן יהיה להתייחס אליה כאל גורם עצמאי או ריבוני.

לסיכום: ההתערבות הנחושה והעוצמתית של רוסיה ושל איראן (בסיוע מיליציות שיעיות, ובראשן חזבאללה) לימין אסד לא רק הצילו את משטרו מקריסה ודאית, אלא גם הפיחו בו תקווה – שאותה הוא מבטא שוב ושוב בפומבי – שיוכל להשתלט שוב על כל סוריה. התקווה הזאת גם מתבססת על הפיצולים הרבים והעמוקים בקרב גורמי האופוזיציה. אף כי אין ספק שאסד הצליח לבסס את שליטתו על חלקים מרכזיים בסוריה, ואף שטובים סיכוייו להשתלט על שטחים נוספים, הרי הדרך להשתלטות המשטר על כל שטחי המדינה עדיין ארוכה מאוד ולא ודאית. כעת חשוב למשטר אסד להשיב לידי אשליטה במזרח סוריה שכן מצויים בו משאבים קריטיים שחיוניים לשיקום המדינה: בעיקר נפט וגז.¹¹ וישנה עוד סיבה שבגללה האזור הזה חיוני למשטר: הרצון להבטיח רציפות טריטוריאלית לציר השיעי מטרהאן ועד הים התיכון. התוכנית הזאת לא תוכל לקרום עור וגידים ללא המשך המחויבות המסיבית של רוסיה, של איראן ושל חזבאללה, וגם אם היא תוגשם בסופו של דבר, תישאר סוריה מדינה חלשה ופגיעה שלא תוכל לפעול באופן עצמאי בזירה הבינלאומית אלא תהיה תלויה לחלוטין בגורמים התומכים בה. בעוד שבשלבם הקרובים צפויה דומיננטיות רוסית, הרי בחלוף הזמן צפוי תפקידה של איראן להתרחב ולהפוך למרכזי יותר ויותר. נוכחות איראנית מסיבית תהיה, כמובן, מקור למתיחות אזורית אף יותר מאשר נוכחות רוסית.

אם יתגשם התרחיש – האוטופי לדעת רבים – שבמסגרתו יצליח המשטר העלווי להשתלט בהדרגה על כל שטחי המדינה, צפוי לסוריה שיקום מהיר יותר מאשר במקרה שבו היא תישאר מפוצלת. אולם גם שיקומה של סוריה מאוחדת צפוי להיות משימה מונומנטלית. מעריכים שעד סוף 2015 הגיעה עלות המשבר בסוריה לכ-255 מיליארד דולר, וכי נדרשים כ-200 מיליארד דולר כדי לשקם את התשתיות במדינה.¹² בתנאי רגיעה – שכרגע עדיין לא נראים באופק – יידרשו לסוריה כ-20 שנה כדי לחזור לתמ"ג (המאוד לא מרשים) של טרום המשבר.¹³ במילים אחרות: גם אם סוריה תחזור

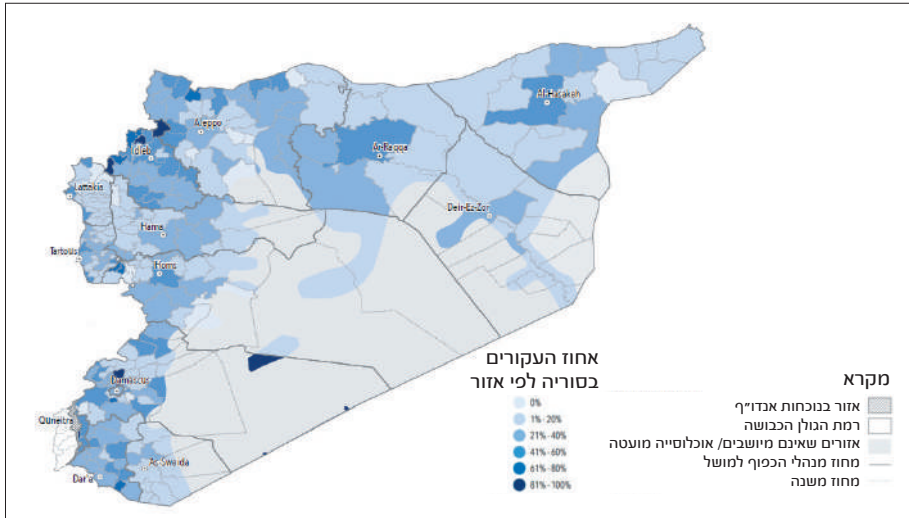
להיות מדינה מאוחדת ותצליח להתמקד בשיקומה הכלכלי – בעזרת תמיכה חיצונית מסיבית – צפוי לה עתיד כלכלי קודר.

ההערכה הופכת להיות אופטימית יותר כאשר עוסקים בישות עלוית נפרדת. אזורי העלוים היו היציבים ביותר במהלך שנות הלחימה, ולכן המצב הכלכלי של תושביהם הוא כיום הטוב ביותר בסוריה. שיעורי העוני במחוזות העלוים לטקיה וטרטוס נמוכים יותר מאשר במחוזות האחרים (כ-75% לעומת כ-85%), וגם נתוני הנוכחות של הילדים בבתי הספר גבוהים יותר במחוזות העלוים מאשר בכל מחוז אחר במדינה.¹⁴ לכן מבחינת הפגיעה בהון האנושי, אזור החוף הוא במצב גרוע פחות מאשר האזורים האחרים. יתרונות נוספים שיש לאזור החוף הם הגישה שיש לו לים התיכון והעובדה שהחקלאות בו כמעט שלא נפגעה במהלך המלחמה.¹⁵ עם זאת, חלקם של מחוזות טרטוס ולטקיה בתוצר הסורי לפני המלחמה היה פחות מ-10%,¹⁶ וכן אסור לשכוח שמדובר באזור נטול משאבי טבע ונטול תעשיות (למעט בית הזיקוק בבניאס, שמעריכים כי מזקק כ-125 אלף חביות ביום).¹⁷ לכן הליך השיקום של הישות העלוית באזור החוף – במנותק משאר חבלי סוריה – יהיה תלוי עד מאוד בסיוע חוץ ארוך טווח של איראן ושל רוסיה.

המאפיינים הפדרטיביים

יישום מתווה פדרטיבי לסוריה אמור להיות פשרה בין התפרקותה בפועל לקנטונים לבין הרצון לשמר את הישות המדינתית כפי שהייתה לפני 2011. יישום של הפתרון הזה מחייב השגת הסדר בתיווך המעצמות בנוגע להקמתם של שלושה קנטונים – עלווי, סוני וכורדי – ובנוגע לטיב הקשר ביניהם במסגרת הפדרציה שתקום. אם אכן ייעשה ניסיון להגיע להסדר כזה, ואם הוא יעלה יפה, התוצאה תהיה שבאופן פורמלי תשוב סוריה להיות שוב מדינת לאום מאוחדת.

מהבחינה הכלכלית, פדרציה היא אחד התרחישים החיוביים ביותר שניתן להעלות על הדעת. הסיבה: סביר להניח שהגשמתו תדרבן את הקהילה הבינלאומית – ובמיוחד את המערב – לפעול לשיקומה של המדינה הפדרטיבית. למערב – ובמיוחד למערב אירופה – יש אינטרס עצום לשקם את סוריה. כפי שכבר צוין, בתוך סוריה יש כ-6.5 מיליון עקורים, ובמערב מאוד לא רוצים לראות אותם מצטרפים אל חמשת המיליונים שכבר נמלטו מהמדינה. שיקום סוריה יאפשר להחזיר את העקורים לבתיהם ואולי גם ידרבן לפחות חלק מחמשת מיליון הפליטים לחזור למולדתם. רוב הפליטים הגיעו לשכונתיה של סוריה (בעיקר לטורקיה, לירדן וללבנון), והמדינות האלה בוודאי יתמכו בהתלהבות בהסדר פדרטיבי שיכלול תוכנית להשבת הפליטים. התהליך שיוביל לפדרציה עשוי להתנהל בכמה ערוצים:

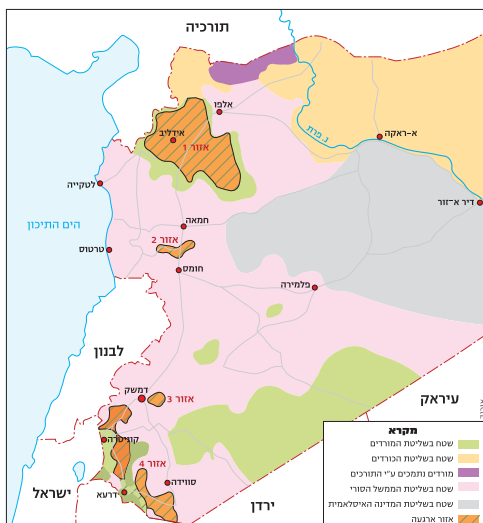
תרשים 4: מפת העקורים הפנימיים, מתוך דו"ח האו"ם לשנת 2017

המקור: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2017_Syria_hno_161205.pdf

ייתכן שארצות-הברית ורוסיה יקדמו תהליך שיוביל לפדרציה על יסוד הכרתן שאין יכולת צבאית להכריע את המערכה. שיתוף פעולה כזה ייתן דחיפה של ממש להסדר שמחד גיסא ישאיר את סוריה מאוחדת במסגרת שלטון מרכזי, ומאידך גיסא ייתן מענה לשאיפות הפוליטיות של הצדדים הלוחמים. סביר להניח שלפחות ארצות-הברית תתמוך במהלך כזה באמצעות הבטחת תמריצים כלכליים.

צעד ראשון בכיוון הפדרטיבי נעשה כבר עם כינונם של אזורי הרגעה בהתאם למצב הכוחות בשטח. הייתה זו יוזמה של רוסיה שלה נענו טורקיה ואיראן ושזכתה לתמיכת ארצות-הברית.¹⁸

אפשר שגם המעצמות האזוריות יגיעו למסקנה שאין תוחלת בהמשך הלחימה והן יסכימו להתפשר על פתרון שאינו המיטבי מבחינתן, אך יאפשר להן לשמור על חלק מהאינטרסים שלהן. כך למשל, ייתכן שאיראן תשתכנע שעדיפה לה פדרציה רופפת, שבמסגרתה תהיה לה השפעה על "עמוד השדרה" העלווי ועל הגשר היבשתי מטהראן דרך בגדאד לדמשק ולבירות; טורקיה תשתכנע שפדרציה רופפת בסוריה עדיפה מבחינתה על חבל כורדי שיזכה לאוטונומיה מלאה וששאף להתאחד עם האוטונומיה הכורדית בעיראק; וערב הסעודית תסתפק בכך שלא כל סוריה תהפוך לגרורה איראנית. רוסיה כבר פועלת בכמה מישורים להשגת פדרציה: היא פועלת כדי לסייע לאסד לבסס את שלטונו לאורך רצועת החוף, אך כופה עליו להידבר עם המורדים בפרוורים בינלאומיים; ובמקביל היא הסכימה שמזרח סוריה יהיה אזור השפעה אמריקאי. מאופן התנהלותה של רוסיה נראה שהיא חותרת להגיע למצב שבו אסד (או מנהיג

תרשים 5: מפת אזורי ההרעה בסוריה

המקור: משרד ההגה הרוסי, אל-ג'זירה

עלווי אחר שיהיה נאמן לרוסיה ובעל יכולות משילות) יעמוד בראש הפדרציה שתקום. אשר לארצות־הברית – היא מתמקדת בשחרור מזרח סוריה מידי המדינה האסלאמית ומנסה להגיע להסכמה עם כוחות מקומיים שאינם נמנים עם נאמני אסד כדי שימלאו את החלל שתותיר המדינה האסלאמית. בכך מסייעת גם ארצות־הברית לקדם את המבנה הפדרטיבי.

כאשר בוחנים את עמדותיהם של הגורמים המקומיים מתברר שהתמונה מורכבת יותר. תנאי מוקדם לקידומו של מתווה פדרטיבי הוא השגת הסכם אי־לוחמה בין אסד לבין המורדים "הלגיטימיים" (בעיני המערב), דהיינו אלה שאינם נמנים עם דאע"ש ועם אל־קאעדה. אולם השגת הסכם כזה היא משוכה גבוהה. "אחדות סוריה" בגבולותיה הישנים היא אחד מדגליה של האופוזיציה הסורית, ועמדתה בנוגע לרעיון הפדרציה נגזרת מעקרון היסוד הזה. האופוזיציה אומנם מכירה בצורך לגבש סדר פוליטי חדש שייתן ביטוי לכל מגוון האוכלוסיות וגורמי הכוח בסוריה, יגן על האינטרסים ועל הזכויות שלהם וייצור בעבורם מסגרת שלטונית יציבה, אך לדעתה יש להשיג את המטרה הזאת לא באמצעות פדרציה שכן משמעותה של זו היא פיצול של סוריה לישויות כיתתיות (אתניות, עדתיות, דתיות או מפלגתיות) ריבוניות למחצה, הכפופות באופן רופף מדי לממשל המרכזי.

אשר לכורדים, אלה צפויים לתמוך בנוסחה הפדרטיבית אם זו תשמר את האוטונומיה שלהם ובמיוחד אם היא תאפשר להם לבסס רצף טריטוריאלי לאורך הגבול עם טורקיה, דהיינו ליצור חיבור בין קובאני שבצפון־מזרח סוריה, על גבול טורקיה, לבין

עפרין שבצפון-מערב סוריה, גם כן על גבול טורקיה. טורקיה מתנגדת לאוטונומיה כורדית ומתנגדת שבעתיים לרצף טריטוריאלי כורדי לאורך כל גבולה עם סוריה. עד כה מנעה טורקיה בכוח הזרוע חיבור בין שתי המובלעות הכורדיות בצפון סוריה, וכדי למנוע התפתחות כזאת גם בעתיד היא העבירה לשליטת אסד שטחים שעליהם השתלטה בין אותן המובלעות.

סבירות ותוחלת

"על הנייר" סיכוייה של פדרציה סורית הם גבוהים למדי. סוריה של היום כבר מורכבת למעשה מיחידות אוטונומיות שכמה מהן אף מתפקדות באופן סביר. באזורים מסוימים הצליחה האופוזיציה לבסס שלטון מקומי שמצליח לספק שירותים בסיסיים לאוכלוסייה המקומית. משום כך קיבועו בהסדר של המצב הזה לא יצריך שינויים מרחיקי לכת, אם כי יחייב הסכמה על אופיו של השלטון המרכזי ועל היקף האוטונומיה של הממשלים העצמיים המקומיים.

מבחינת המעצמות יש להסדר הפדרטיבי יתרונות ברורים. כאמור, בפועל פועלת רוסיה להשיג תרחיש סיום במתווה הזה התואם את האינטרס שלה, שכן כך תוכל להמשיך להחזיק בנכסיה הצבאיים בסוריה המצויים בשטחים שבשליטת השלטון העלווי הנאמן והאוהד. יתר על כן, הסדר פדרטיבי יאפשר לרוסיה להשיג בעתיד השפעה גם באזורים נוספים של הפדרציה, למשל בחבל הכורדי שצפוי לקום בצפון. גם בעיני ארצות-הברית יש להסדר הפדרטיבי יתרונות משמעותיים: הוא יפחית את השפעתה של איראן בסוריה, ימנע מדאע"ש ומאל-קאעדה להשיג לעצמם בסיסים טריטוריאליים גדולים, יפחית את האלימות האתנית והדתית במדינה ויתרום להתייצבותה.

ברמה האזורית נראה כי הסיכויים להתממשותו של רעיון הפדרציה יעלו ככל שיקטנו סיכויי התממשותן של האופציות האחרות. כדי לקדם את רעיון הפדרציה נדרש שיח פורמלי על אחדות שייצר מצג של מדינת לאום בעלת שלטון מרכזי. המעצמות האזוריות – למעט טורקיה החוששת שפתרון פדרטיבי יסכן בסופו של דבר את שלמותה הטריטוריאליית – כנראה יעדיפו את האופציה הזאת אם תפחית, ואולי תבטל, את השפעתה של איראן בסוריה ואם השלטון המרכזי בסוריה יהיה מוחלש.

האופוזיציה הסורית טוענת שפתרון פדרטיבי יפגע בלכידותו של העם הסורי ויחייב את אזרחי סוריה להגדיר מחדש את זהותם ואת זיקתם למדינה בהיעדרו של בסיס לאומי משותף, בעוד שלפדרציות השונות יהיו זהויות עדתיות ודתיות מובהקות. עם זאת, המצב הזה עשוי להיות עדיף מבחינת האופוזיציה על פני שליטה מוחלטת של המיעוט העלווי – בין אם בראשות אסד ובין אם בראשות מנהיג אחר.

בכל מקרה, בפני הפתרון של חלוקת סוריה על בסיס כיתתי ניצבים לא מעט מכשולים. העיקרי שבהם הוא הקושי להתוות את הגבולות בין חלקי הפדרציה השונים

שכן האוכלוסיות השונות ברחבי סוריה מעורבות זו בזו ולא תמיד מרוכזות בטריטוריות ספציפיות. וישנו קושי מהותי נוסף: רוב הגורמים המקומיים בסוריה מתנגדים לרעיון הפדרציה. הכורדים הם הגורם המקומי העיקרי שתומך ברעיון הפדרציה (מה שהופך את הרעיון הזה לעוד פחות אטרקטיבי בעיני הגורמים האחרים), והם כבר החלו לבנות את כל התשתיות הנחוצות להם כדי להפוך לישות מתפקדת במסגרת הפדרציה – אם וכאשר תקום. מתנגדי הפדרציה מעלים כמה סיבות להתנגדותם ובהן: הקמת פדרציה תחשוף את סוריה לאורך זמן להשפעות חיצוניות של כוחות בעלי עניין שישתדלו למנוע את הפיכתה לישות מדינית ריבונית חזקה; התקדמות להסדר פדרטיבי תקשה על איחוד השורות בארגוני האופוזיציה השונים (שהרי כל אחד מהם ישאף לעצמאות מרבית במסגרת הפדרציה) – מה שיחליש את המאמצים לדחוק לשוליים את המדינה האסלאמית ואת ג'בהת פתח א־שאם.

פתרון אפשרי אחר הוא שמירה על אחדות סוריה והקמת ממשלה שבה יהיה ייצוג לכל הזרמים המרכזיים במדינה. אם יתגבש פתרון כזה – שיחייב את האויבים המרים של אתמול להתחיל לשתף פעולה – יהיה על הקהילה הבינלאומית לסייע ככל יכולתה לקידום הפיוס ולמניעת אלימות בין־עדתית ומסעות נקם. במסגרת הזאת יהיה עליה, בין היתר, להימנע מהטעות החמורה שעשו האמריקאים ב־2003, לאחר כיבוש עיראק: העדפת קהילה אחת על פני האחרות. בגלל מרכזיותו של השלטון העלווי יהיה צורך במנגנון פיקוח של המעצמות שימנע את קיפוחן של העדות האחרות. הפתרון של ממשלה על בסיס עדתי (המוכר היטב מלבנון) אומנם צפוי להיתקל במכשולים רבים, אך אם הוא יושג בסופו של דבר, הוא יקל על שיקום המדינה. השיקום של מדינה פדרטיבית בעלת קשר רופף בין חלקיה השונים צפוי להיות מורכב יותר וממושך יותר ולכן גם יקר הרבה יותר.

אולם לא ניתן להסתפק רק במנגנון פיקוח בינלאומי. כדי שהמתווה הפדרטיבי יצליח (ואין זה משנה אם מדובר במתווה של מדינה פדרטיבית או של ממשלה פדרטיבית) יש צורך בערובות בינלאומיות להקמת צבא מרכזי, להגבלת החימוש של המיליציות השונות וליצירת רוטציה לפי מפתח עדתי בכוחות הביטחון הפדרליים. אם שלוש המטרות האלה יושגו, יגדל הסיכוי לשקם את סוריה ולפתח את כלכלתה. כאמור, זוהי משימה כבירה גם בעבור המעצמות, ולכן יש לרתום אליה לא רק מדינות אלא גם ארגונים לא־ממשלתיים.

אולם מהניסיון שנצבר עד כה ניתן להניח במידה רבה של ודאות שהמעצמות האזוריות ימשיכו לבחוש בענייניה הפנימיים של סוריה וישתדלו – ישירות או בעקיפין – לחבל בהסדרים השבריריים שיגובשו כדי לכונן את הפדרציה. המצב בסוריה ידמה אז למצב ששורר כיום בעיראק: מדינה שבה משבר רודף משבר ושהמשטר המרכזי שלה אינו מצליח לכפות מרות מלאה ולרסן את האיבה שממשיכה לשרור בין הגורמים השונים.

בדומה למה שקורה בעיראק, למעצמות האזוריות יהיה תפקיד פעיל גם במתרחש בסוריה: איראן תמשיך בוודאי לסייע לעלוים, וסביר להניח שטורקיה תשתדל לפרוס את השפעתה על האזור הכורדי. מטבע הדברים, המעורבות החיצונית תעצים את החולשה המדינית של סוריה. במילים אחרות: נגד המאמצים לגבש פתרון פדרטיבי לסוריה מתייצבים הן גורמי פנים והן גורמי חוץ רבי עוצמה.

גורמים באופוזיציה הסורית, ובעיקר נציגים שלה היושבים בגולה, טוענים כי המענה לשסעים הפנימיים טמון בכינונה של דמוקרטיה פלורליסטית ולא בפדרציה. לשיטתם, אם רוצים להגביר את הלכידות בין מרכיבי החברה הסורית יש להקים משטר ייצוגי ולגבש חוקה שתבטיח חיים משותפים לכל אזרחי סוריה ללא אפליה מסיבות של דת, של מוצא עדתי או של רקע אתני. בד בבד הם תומכים בהרחבת הסמכויות האוטונומיות של המחוזות השונים על חשבון הממשל המרכזי, אך הם מתנגדים שהמחוזות האלה ישורטטו מחדש על בסיס כיתתי. את המחוזות צריכים לנהל – לטענת גורמי האופוזיציה – מנהלים מקומיים רבי סמכויות שיהיו מחויבים להשגת שתי מטרות: הראשונה, עיצוב סדר חדש שיבטא את צורכיהן של כל קבוצות האינטרסים בלי לפגוע בשלמות המדינה; השנייה, החלשת השלטון המרכזי בדמשק אל מול המחוזות באופן שימנע את שחזור העריצות המאפיינת את משטר אסד.

החזון הזה של סוריה מאוחדת שבה כל הגורמים משתפים פעולה אלה עם אלה נראה מנותק לחלוטין מהמציאות הנוכחית של שנאה יוקדת על רקע הדם הרב שנשפך – בשני הצדדים – במהלך מלחמת האזרחים. אך גם אם נניח שבאמצעות לחץ חיצוני ניתן יהיה להושיב יחד את רוב הגורמים הניצים (למעט הארגונים הסלפיים-ג'האדיים שאמורים להיות ממוגרים לפי התרחיש הזה), תמיד יימצאו ארגוני מורדים שינסו לערער את השלטון החדש.

במאמצים לכונן פדרציה בסוריה באים לידי ביטוי הפערים הקיימים בין האינטרסים הבינלאומיים והאזוריים של גורמים חיצוניים לבין המאוויים של הגורמים המקומיים. האיזון הקיים במבנה הפדרטיבי בין השמירה על הגבולות המוכרים של המדינה לבין חלוקתה לקנטונים עונה על הצורך של המעצמות לייצב את המערכת הסורית ולשמור על שלמותה הטריטוריאלית ובה בעת לנסות לענות על הרצונות ועל הצרכים של כל חלקי האוכלוסייה. אולם חרף העובדה שהתהליכים – כפי שהם מצטיירים בחלוף כשש שנים מאז תחילת המלחמה – מובילים למבנה פדרטיבי, הרי מרבית הכוחות הפועלים בסוריה מתנגדים לשבירת האחדות הסורית ואינם מעוניינים, לפחות על פי הצהרותיהם הרשמיות, לוותר על השליטה בכלל הטריטוריה והאוכלוסייה הסוריות. אם בכל זאת יגברו האינטרסים המעצמתיים-הבינלאומיים, והמשקל הרב שיוטל למען כינון פדרציה יכריע את הכף, האתגר המשמעותי יהיה ליצור מנגנון מתפקד שיסדיר

את היחסים בין הגורמים בסוריה ולא יביא לגלישה מהירה חזרה למצב מלחמה. ייתכן שדווקא גמישותו של המתווה הפדרטיבי היא המפתח לשמירת היציבות לטווח הארוך.

המובלעת הסונית

כדי שהכוחות הסוניים יזכו במעין אוטונומיה, צריכות ארצות-הברית ורוסיה להגיע למסקנה כי אסור שהמלחמה בסוריה תסתיים בניצחון חד-משמעי למשטר העלווי, ולפיכך יסתפקו בהסכמה פורמלית של הסונים לקיומו של השלטון הזה – בתמורה לאוטונומיה. מתווה כזה יתאפשר, אם במסגרת מגיעה עם המורדים ועם הכוחות התומכים בהם יובהר לרוסיה שהיא תוכל להבטיח את האינטרסים שלה בסוריה ואף תקבל ערובות לכך – גם בהיעדר מדינה מאוחדת הנשלטת על ידי העלוויים ועל אף קיומן של ישויות אוטונומיות במדינה.

ההתקרבות של טורקיה לברית האיראנית-רוסית לא תביא לסיום המצופה של מלחמת האזרחים אלא להפך – היא צפויה לגרום להידרדרות נוספת שתוביל להתרחקות בין הגורמים השונים, תגביר את חששות הטורקים מהדומיננטיות הרוסית והאיראנית ותעצים את העניין של טורקיה בהגברת השפעתה הפוליטית והכלכלית באזור. משום כך תהיה טורקיה מוכנה להשקיע משאבים ביצירת בעל ברית סוני בסוריה שיהיה משקל-נגד למשטר אסד ובעיקר לאוטונומיה הכורדית בצפון סוריה. ערב הסעודית תמשיך לראות במשטר העלווי אויב ויעד חשוב במאבק שלה נגד איראן ולכן תהיה מוכנה להעניק סיוע כלכלי נרחב לשיקום האזור הסוני.

אשר למובלעת הסונית שכבר קיימת כיום בפועל בסוריה, סביר להניח שהפלגים הסוניים (הן גורמי האופוזיציה השונים והן הארגונים הסלפיים-ג'האדיים) יצליחו להגיע לאחדות ברמה גבוהה יחסית. כבר יש לכך סימנים בשטח: היאת תחריר א-שאם הוא ארגון המורכב בבסיסו מג'בהת פתח א-שאם אך מיתג את עצמו מחדש כשהכריז על התנתקותו מאל-קאעדה. כיום הוא מאגד כ-50 קבוצות וארגונים שונים. מי שצפויים להוביל את המערכה הצבאית הם הגורמים הסלפיים בעלי האוריינטציה המקומית יותר כמו אחראר א-שאם – שהוא למעשה ארגון גג המאגד קבוצות וארגונים קטנים, ובהם שלוחת ג'יש אל-אסלאם באידליב. מתוך הבנה שהמשטר העלווי כאן כדי להישאר ינסו המורדים הסונים להתבסס בחלק מהמעוזים שעליהם השתלטו ולנהל ישות סונית סמי-אוטונומית.

אשר לזקים ולטראומה שגרמה המלחמה, אלה ייוותרו בעינם עוד שנים רבות. "הדור האבוד" צפוי לעמוד נוכח קשיים רבים, שתהיה להם השפעה מכרעת על תפקודה הכלכלי של המדינה. במסגרת הסדר פוליטי פדרטיבי קיים סיכוי לחזרת חלק מהפליטים לאזור שיהיה מעין אוטונומיה סונית. המדינות השכנות, שאליהן הגיעו מיליוני פליטים, ובראשן לבנון, צפויות להטיל מגבלות חמורות על הפליטים

וכך לעודד אותם לשוב לסוריה. עם זאת, המשך קיומו של שלטון עלווי מרכזי עלול להרתיע רבים מהפליטים מלשוב באופן וולונטרי למולדתם.

אשר לאופוזיציה הסורית "הלגיטימית" (בעיני המערב) – זו שואפת לפחות לשמור על כוחה הצבאי מול משטר אסד ובעלי בריתו, ואם אפשר – להגביר את הכוח הזה בסיועם של גורמים חיצוניים. לפעולותיה הצבאיות של האופוזיציה הזאת בעידן ההסדרים יהיו שתי מטרות: הראשונה, להגן על נכסיה הטריטוריאליים או אף להרחיבם – אם יהיו הזדמנויות לכך בשטח – לשמור על מאזני הכוח ולהרתיע את אויביה; השנייה, לחזק את ממדי המשילות האזרחיים (הכלכליים, החינוכיים, הרפואיים וכדומה) שיקנו לה לגיטימיות בקרב אוכלוסיות מקומיות הכפופות למרותה וכן בקרב העקורים והפליטים החוסים בשטחיה. חיזוק הממדים האזרחיים חיוני לאופוזיציה כדי שתוכל לבסס לעצמה מעמד של חלופה למשטר ולכוחות הג'האדיסטיים גם יחד וכדי לטפח בקרב קהילות תומכיה תחושות של זהות, של נאמנות ושל שייכות. אולם הסיכוי לממש את היעדים האלה נראה קלוש ביותר נוכח התנאים האזוריים והבינלאומיים ששוררים כעת, בשנה השביעית למלחמה. קרוב לוודאי נהיר לאופוזיציה ה"לגיטימית" חוסר התוחלת שבהמשך הלחימה (בנסיבות הנוכחיות). אף שאפסו סיכוייה של האופוזיציה להשיג אפילו את מה שבעיניה הוא המינימום, נראה שהיא הגיעה למסקנה שהמשך הלחימה לא ישרת אותה. הפילוג בשורותיה, חולשותיה הצבאיות, הכרסום שחל במעמדה מבית ומחוץ והרתיעה של המעצמות האזוריות והבינלאומיות מלהתייצב במלוא כובד משקלן מאחוריה – כל אלה מציבים אותה בעמדה מאוד לא נוחה להמשך הלחימה. כדי שתוכל להשיג את יעדיה זקוקה האופוזיציה לסיועם של גורמים אזוריים ובינלאומיים בתחומי המימון, הציוד והידע. כמו כן זקוקה האופוזיציה ששטחיה יוגדרו "אזורים בטוחים" – נושא שנדון במסגרת תהליך ההסדרה הפוליטי שניסתה רוסיה לגבש בוועידת אסטנה בקזחסטן (יוני 2017). אם השטחים שעליהם שולטת האופוזיציה יוגדרו "אזורים בטוחים", יהיה בכך כדי להגן עליהם מהתקפות בכלל ומהתקפות אוויר בפרט. תחת מטרית הגנה כזאת שתכלול, אם תקום, את צפון סוריה ואת דרומה תוכל האופוזיציה להתעצם במישור הצבאי והאזרחי – מה שיאפשר לה להתקדם לקראת שגרת חיים מעט יותר נורמלית. כמו כן היא תוכל לנצל את התעצמותה כדי לנסות לדרוש בעתיד הסדר נוח יותר. לעומת זאת המשך הלחימה יביא, קרוב לוודאי, להיחלשות נוספת של כוחות האופוזיציה לעומת המשטר – מה שיחייב אותה להגמיש את תנאיה להסדר מדיני, ובסופו של דבר היא תיאלץ לקבל הסדר שכולל שלטון מרכזי עלווי ואוטונומיה חלקית מאוד לישות הסוניית.¹⁹

סבירות ותוחלת

אומנם לאורך שנות הסכסוך זכו כוחות המורדים לתמיכה מטורקיה ומערב הסעודית, אך ההתקרבות בין טורקיה לבין רוסיה ואיראן, שהחלה במחצית השנייה של 2016, הפחיתה ממחויבותה של אנקרה למורדים. ערב הסעודית תומכת במורדים מאז החלה הלחימה, מעניקה להם סיוע כספי ושולחת להם נשק ותחמושת. אך למרות הצהרותיה שתרחיב את הסיוע למורדים, היא נרתעה עד כה מלעשות זאת. אחת הסיבות לחולשת המורדים היא העובדה שטורקיה וערב הסעודית, שתי המעצמות הסוניות הגדולות, לא הצליחו להגיע לשיתוף פעולה בסוגיית סוריה. אך למרות חולשתם של המורדים הסונים הרי עצם קיומו של רוב סוני במדינה הוא תשתית טובה לבניית בסיס לגיטימציה לישות סונית מתפקדת. יתר על כן, גורמים שיהססו מאוד לסייע לשיקום סוריה שנמצאת בשליטת העלווים, יהיו נכונים הרבה יותר לסייע לישות סונית. תרחיש כזה גם יעודד את הפזורה הסורית – שהיא ברובה סונית ואשר כבר התבססה או עתידה להתבסס במדינות אחרות – להעביר כספים לקרובים בסוריה ולסייע בשיקומה ובצמיחתה של המדינה בכלל ושל המובלעת הסונית בפרט.

סוגיה שעלולה להחליש את הישות הסונית היא הוויכוח הפנימי שצפוי להתפתח בנוגע לאופיה, ובמיוחד בנוגע לשאלה אם יהיה בה שלטון דמוקרטי פלורליסטי, או שיהיה בה שלטון בעל צביון דתי. ככל שהישות הסונית תתרחק מהצביון הפלורליסטי, קרוב לוודאי שיפחת הסיוע המערבי למדינה כולה. עם זאת, צפוי שהן טורקיה והן ערב הסעודית ימשיכו להעניק לה סיוע משמעותי. בעוכרי המורדים היו הפיצולים הרבים בשורותיהם וכן היעדר הקווים האדומים של משטר אסד ושל בעלי בריתו. אלה הפעילו נגד המורדים אסטרטגיה של מלחמה טוטלית שכללה מצור, הרעבה, הרס של תשתיות אזרחיות ופגיעה מכוונת באזרחים – בין היתר באמצעות שימוש מסיבי בנשק כימי. האסטרטגיה הזאת, שאי-אפשר שלא להגדירה רצף של פשעי לחימה, הביאה לא אחת לשבירתם הפיזית והמורלית של המורדים.²⁰

אף שהסונים, שהם רוב האוכלוסייה במדינה, זכו לאורך המלחמה לתמיכה מגורמים בינלאומיים רבים, ובהם ארצות-הברית, טורקיה וערב הסעודית, הרי התמיכה הזאת לא השתוותה לזו שנתנו לאסד הגורמים התומכים במשטר: רוסיה ואיראן. שתיהן פעלו כך אף שבתחומיהן יש אוכלוסיות סוניות בשיעורים משמעותיים. אחרי שהפגינו נחישות כה גדולה לתמוך בקליינט שלהן ואחרי שהשקיעו משאבים כה רבים בשימור משטרו, קשה להעלות על הדעת מצב שבו הן משנות כיוון ומפחיתות את תמיכתן באסד. בעיני רוסיה מדובר בהשקעה משתלמת שכן היא חיזקה את מעמדה הבינלאומי בעקבות הנחישות שהיא הפגינה להגן על בעל ברית. בעיני איראן מדובר בהשקעה שחיונית להגשמת החלום האסטרטגי שלה: רצף שיעי מטהראן לים התיכון. העובדה שאיראן נסוגה מדפוסי הפעולה המסורתיים שלה, קרי חתרנות ותמיכה בהיחבא, ופנתה

להתערבות גלויה ממחישה את החשיבות הרבה שהיא מייחסת לשימור שלטון אסד. גם המעורבות של חזבאללה במלחמה בסוריה - שמסבה לו אבדות כבדות - הצריכה שינוי בדפוסי הפעולה המסורתיים שלו: פתיחת חזית נוספת לצד המשך המאבק בישראל. יש להניח שהארגון לא ירצה לסגת מרצועת הביטחון שהקים במערב סוריה מכיוון שזו מקילה עליו להגן על נכסיו שבתוך לבנון.

כבר בתקופת הממשל של אובמה הפגינה ארצות-הברית נכונות מוגבלת בלבד להתערב במלחמת האזרחים בסוריה. נראה שהמגמה הזאת נמשכת גם בממשל טראמפ - על אף התקיפה הנקודתית שיזם נגד בסיס אווירי של אסד בעקבות השימוש שעשה בנשק כימי נגד אזרחים. נכון לכתיבת השורות האלה מרכז הממשל את מאמציו בסוריה נגד המדינה האסלאמית²¹ ואף מתגבר את הכוחות האמריקאיים הנמצאים בעיקר בסוריה כדי להשלים את המשימה הזאת.

מהדברים האלה עולה שהתרחיש הסביר ביותר בנוגע לרוב הסוני בסוריה הוא שיעלה בידו להשיג לכל היותר מובלעת במסגרת סמייפדרטיבית שתהיה כפופה למשטר עלווי מרכזי. אולם כדי להשיג גם את ההישג הצנוע הזה יצטרכו כוחות המורדים להגביר באופן משמעותי את שיתוף הפעולה ביניהם. עד כה הם מאוד התקשו בכך.

הישות הכורדית

מימוש התרחיש של אוטונומיה כורדית מותנה בראש ובראשונה בהבסתם של לוחמי המדינה האסלאמית בצפון סוריה וחיבור כל השטחים הכורדיים ברצף טריטוריאלי אחד. אך בכך אין די. כדי להגשים את חלומם זקוקים הכורדים להמשך התמיכה של האמריקאים ושל הרוסים. לתמיכה הדומעצמתית הזאת יש היתכנות גבוהה למדי: הממשל האמריקאי רואה בכורדים בעלי ברית אסטרטגיים במלחמתו נגד המדינה האסלאמית ותירגם את גישתו זו להחלטה אופרטיבית ממאי 2017 להגביר את הספקת הנשק אליהם, כולל נשק כבד, לקראת המערכה לשחרור בירת המדינה האסלאמית, אֶרֶקָה. בעיני הרוסים, התמיכה בכורדים היא - בין היתר - אמצעי להפעלת לחץ על טורקיה. לכן היא שומרת על יחסים טובים עימם - דבר זה לא הפריע לה לאשר כניסה קרקעית של הטורקים לסוריה בקיץ 2016 - כניסה שהייתה מכוונת בראש ובראשונה נגד הכורדים.

המהלך היעיל ביותר שיבטיח את האוטונומיה הכורדית ואת שגשוגה בטווח הארוך הוא שינוי עמדתה של אנקרה כלפי עצמאות הכורדים בצפון סוריה. אם הכורדים יצליחו לשכנע את הממשל הטורקי שהוא רק ירוויח מהקמתו של אזור חיץ כורדי בצפון סוריה, יהיה בכך כדי להסיר את המכשול הגדול ביותר שניצב כיום בפני כינונה של אוטונומיה כורדית. סביר להניח שאם טורקיה תחדש את הדיאלוג עם מנהיג מפלגת הפועלים הכורדית (PKK) הכלוא, עבדוללה אוג'לאן, תהיה לכך השפעה חיובית על

היחסים עם השלוחה הסורית של ה-PKK, המפלגה הדמוקרטית המאוחדת (PYD). אם לא יחול שינוי כזה ביחס לכורדים בטורקיה עצמה, ספק אם יהיה שינוי ביחס לכורדים שבסוריה.

לא זו בלבד שהכורדים הם קבוצת מיעוט קטנה בסוריה (כשני מיליון איש מתוך כ-17 המיליון שנתרו במדינה), הם צפויים להיות מיעוט (כ-40% בלבד) גם בשטחים שבהם הם רוצים לכוון את האוטונומיה שלהם.²² אף על פי כן במרס 2016 הכריזו הכורדים על הקמת הפדרציה של מערב כורדיסטן-צפון סוריה – שטח שבו מתגוררים כ-4 מיליון תושבים. מהבחינה הכלכלית, ישות כורדית נפרדת תוכל, כנראה, להתבסס על חקלאות ועל משאבי הנפט שבצפון סוריה. אם הישות הכורדית הזאת תצליח להשיג מוצא לים (הסיכוי לכך הוא קלוש), תגבר המוטיווציה של הממשל האזורי הכורדי בצפון עיראק לשתף עימה פעולה – בין היתר כדי לשנע דרכה חלק מהנפט שהוא מפיץ בצפון עיראק.

מכשול נוסף שניצב בדרכם של הכורדים הסורים לאוטונומיה ואולי אף לעצמאות הוא חילוקי הדעות ששוררים בקרבם. אין הכוונה למחלוקות שנוגעות רק לסוגיות הייחודיות לכורדים בסוריה, אלא למחלוקות ברמה הפאן-כורדית, למשל בין ה-PKK (מפלגת הפועלים של כורדיסטן שפועלת בטורקיה) לבין המפלגה הדמוקרטית הכורדית (KDP) של מסעוד ברזאני שעומד בראש הממשל האזורי הכורדי בצפון עיראק. הגורם הפוליטי הדומיננטי באזור הכורדי בסוריה הוא המפלגה הדמוקרטית המאוחדת (PYD), אולם רבים מהכורדים הסורים מזדהים דווקא עם ה-KDP. בכל מקרה, אם הכורדים בסוריה יצליחו להשיג מידה כזו או אחרת של עצמאות יהיה זה בעיקר הישגה של ה-PYD, וספק אם המחלוקות בין הזרמים הכורדיים השונים יערערו באופן ממשי את יציבותה של הישות החדשה.

אשר להיבט הכלכלי, לישות הכורדית בצפון סוריה יש כמה נכסים חשובים, אך יכולתה לנצלם מותנית ביחסיה עם שכנותיה. לפני המלחמה הופק משדות הנפט בצפון סוריה (אל-מאליכיה וא-שדאדי) כשליש מתפוקת הנפט הסורית שעמדה על כ-380 אלף חביות ביום. כיום מדובר במספרים נמוכים בהרבה עקב תחזוקה גרועה וסגירה של צינורות. אף על פי כן, הפוטנציאל להפקת הנפט קיים, והוא יכול לאפשר למשטר הכורדי להשיג בעתיד עצמאות אנרגטית. הקושי העיקרי בניצול משאבי הנפט שבתחומי הישות הכורדית הוא פוליטי: העברה ישירה של נפט לטורקיה נראית בלתי אפשרית בשל היחסים המתוחים עם הממשל הטורקי. אם הצינור המקורי לבניאס ייפתח מחדש, יוכלו הכורדים למכור נפט לממשל הסורי, אבל צפוי שהממשל יסרב לשלם מחיר מלא בעבור משאבי טבע שבעיניו הם שלו. אפשרות נוספת היא שימוש בצינור הנפט המחבר בין האזור הכורדי בעיראק לבין טורקיה. אולם מימוש האפשרות הזאת מותנה בהסכמות בין הישות הכורדית בסוריה לבין הישות הכורדית בעיראק

– הסכמות שבמצב היחסים הנוכחי ביניהן יהיה קשה להשיג. בכל מקרה, שימוש בצינורות העיראקיים יהיה כרוך בתשלום עמלה מסוימת לכורדים בעיראק.²³ האזור הכורדי סבל עוד לפני המלחמה מחוסר משמעותי במים, וכתוצאה מכך נפגעה שם החקלאות שהייתה הרכיב העיקרי בהכנסה המקומית. צריכת־יתר של מים בצד הטורקי של הגבול הביאה לירידה בזמינות המים בצפון סוריה. בשל המחסור במים (יחד עם בעיות נוספות כמו עליות חדות במחירי הדלק למשאבות) נרשמה ירידה משמעותית בהיקף השטחים המעובדים בצפון המדינה. כשתסתיים המלחמה, צפוי המחסור במים להיות בעייתה המרכזית של הישות הכורדית בצפון סוריה. כדי להתגבר על הבעיה הזאת תצטרך הישות הכורדית להגיע להסכמי מים עם עיראק או עם טורקיה.²⁴

לכל הבעיות של הישות הכורדית האוטונומית בצפון סוריה יש מכנה משותף אחד: היותה מבודדת. הפתרון לבידוד הזה – נוסף על ביסוס קשרים עם הישות הכורדית בעיראק או עם טורקיה – הוא פתיחת מסדרון לים התיכון. את המסדרון הזה יכולה הישות הכורדית בצפון סוריה להשיג בכוח הזרוע או בהסכמים. סיכויי ההצלחה של שתי דרכי הפעולה האלה – נכון להיום – קלושים ביותר. במרחב שבין שטחי הישות הכורדית לבין הים התיכון מתגוררת אוכלוסייה לא כורדית, ואם אין די בכך, הרי טורקיה צפויה להתנגד בחריפות לאפשרות שיוקם מסדרון כזה.²⁵

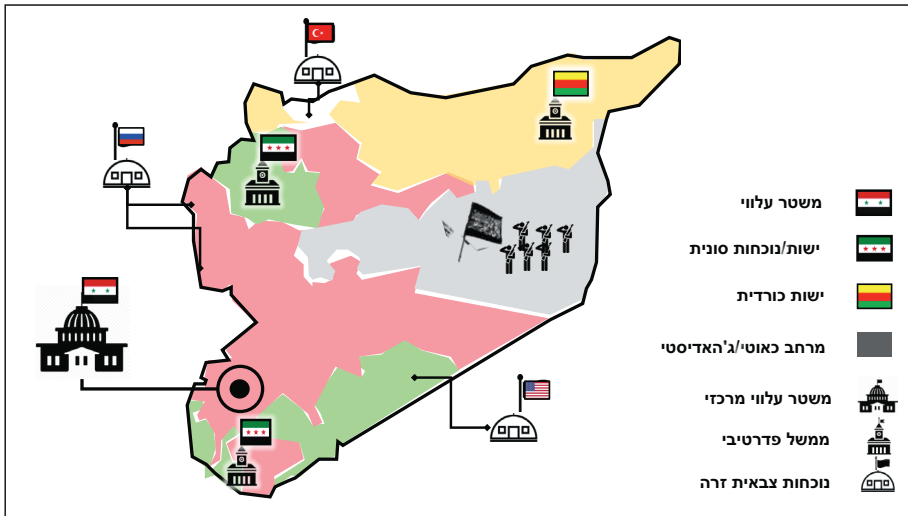
המאפיינים הכאוטיים

היעדר הכרעה צבאית במלחמת האזרחים בסוריה משמר את הפיצול בין הגורמים השונים המעורבים בלחימה ואת סדרי העדיפויות והאינטרסים המנוגדים שלהם – מה שצפוי להקל על המשך ההתבססות של גורמים רדיקליים בשטח המדינה. ההתמקדות של כל הגורמים בזירה בהבסת המדינה האסלאמית לא תמנע את התחזקותם של כוחות אסלאמיסטיים רדיקליים אחרים, בעלי זיקה לג'האד העולמי, וגם של הגורמים המקומיים ה"מתונים" יותר, כמו ג'יש אל־אסלאם ואחרא־א־שאם.

התרחיש של התבססות ישות סלפית־ג'האדית בסוריה אינו בחירה אסטרטגית מועדפת וארוכת טווח של צד זה או אחר, אלא יהיה פועל יוצא של אי־הכרעה ושל אי־הסדרה ושל המשך קיומן של הנסיבות ששררו לאורך שנות המלחמה עד כה. אולם חרף מגרעותיו הברורות של התרחיש הזה, הוא עשוי להיות בעל הסבירות הגבוהה ביותר כל עוד התנועות האסלאמיסטיות למיניהן מתמידות בסירובן להתפשר על הדרישה לשלטון אסלאמי על בסיס חוקי השריעה וכל עוד כל הגורמים מאמינים שביכולתם להרחיב את נכסיהם, רואים במלחמה "מאבק סכום אפס" שבו המפסיד צפוי להשמדה ומוכנים לשאת בעלויות הכבדות – בחומר ובנפש – הכרוכות בהמשך הלחימה.

כוחות אידיאולוגיים אסלאמיים רדיקליים הפועלים בסוריה, ובראשם המדינה האסלאמית, אינם יכולים – מעצם טבעם – להיות שותפים אמיתיים להסדרה. הם צפויים לדבוק בהמשך המאבק הצבאי גם אם יציב אותם בפני מבוי סתום. לכל היותר הם יעבירו את כובד המשקל של הלחימה לחזיתות שבהן סיכויי ההצלחה נראים להם ריאליים יותר.

ואכן מסתמן שהכוחות הסלפיים-ג'האדיסטיים הם הגורם הלהוט ביותר להמשיך בלחימה. לתפיסתם, הכרעה צבאית או הסדרה מדינית עלולות להוביל לכינונו מחדש של צבא סורי מאוחד שיהיה גורם הכוח הדומיננטי, ואילו המשך הלחימה יקל עליהם לפעול וימנע מיריביהם להתאחד נגדם.

תרשים 6: סוריה "ביום שאחרי": סדר פוליטי היברידי

המערכת ההיברידית בסוריה - משמעויות והמלצות לישראל

מראשיתה של מלחמת האזרחים בסוריה גיבשה ישראל מדיניות של אי-התערבות והסתפקה בצפייה מנגד במתרחש. במקביל היא פעלה באופן ממוקד נגד איומים מוחשיים שנוצרו כתוצאה מהלחימה, כמו זליגת ירי לשטחה והעברת נשק מתקדם לידי חזבאללה בלבנון ובסוריה. המדיניות הזאת – שכוללת גם מתן סיוע הומניטרי לאוכלוסייה הסורית שמעבר לגבול – נובעת מרצונה של ישראל להישאר מחוץ למעגלי הלחימה וההתפוכות האזוריות ומההבנה שהשחיקה ההדדית של אויביה הרדיקליים משרתת היטב את האינטרס שלה וכי כל התערבות שלה בנעשה עלולה רק לפגוע באינטרס הזה. ויש סיבות נוספות שבגללן נמנעת ישראל מלהתערב בלחימה בסוריה: ההבנה שבעלי הברית הפוטנציאליים שלה הם קטנים מאוד וחלשים מאוד וכי אין לה מנופי השפעה של ממש על המתרחש בסוריה. ההערכה המקובלת היא שבשנים הראשונות של מלחמת האזרחים בסוריה הניבה המדיניות הזאת יתרונות רבים לישראל – בראש ובראשונה היא מנעה ממנה הסתבכות צבאית.

עד סתיו 2015, המועד שבו החלה ההתערבות הצבאית הפעילה של רוסיה במלחמה, החזיקה ישראל בקלף מרתיע: יכולת ההיזק שלה, ובעיקר יכולתה לפגוע אנושות במשטרו של בשאר אל-אסד ואף להביא לנפילתו. זהו איום משמעותי אף על פי שקשה מאוד לממשו. והנה, הקלף הזה נשלל מישראל במידה רבה עם פריסת הכוחות הרוסיים בסוריה וכינון הקואליציה הפרו-אסדית בראשות רוסיה ואיראן ובהשתתפות שלוחיה השונים של איראן, ובראשם חזבאללה. לכן נדרשת ישראל לגבש מחדש את מדיניותה כלפי סוריה. מאחר שבימים אלה מתגבש אט-אט פתרון למלחמת האזרחים בסוריה שלפיו המדינה תהפוך להיות פדרציה בעלת שלטון מרכזי מוחלש, נראה שלא ניתן עוד להימנע מטבילה בביצה הסורית, שכן המשמעות של הימנעות ממעורבות תהיה היעדר השפעה על המגמות המסתמנות ועל ההסדרים שיחולו בדרום סוריה בכלל ובגזרת רמת הגולן בפרט. לפיכך על ישראל לשקול לשנות את מדיניותה מול סוריה מישיבה על הגדר לגישה יותר פרו-אקטיבית.

האינטרסים המדיניים-ביטחוניים של ישראל

1. הבטחת שקט ביטחוני ויציבות בזירה הצפונית; סימון כתובת אחראית בסוריה שמולה ניתן יהיה לגבש כללי משחק; הרחקת גורמים שליליים מערערי יציבות מרמת הגולן ותקיעת טריז בין השלטון המרכזי בדמשק לבין חזבאללה בלבנון.
2. מניעת התבססותה המדינית והצבאית של איראן ושל שלוחיה בסוריה וצמצום השפעתה של איראן על עיצובה של סוריה מהבחינה הגיאוגרפית, השלטונית והצבאית. מטרתה העיקרית של איראן היא ליצור רצף טריטוריאלי הנתון למרותה מטהראן במזרח ועד הים התיכון במערב - דרך עיראק, סוריה ולבנון. עם זאת, לא יהיה די בהתעקשות מדינית כדי להביא לדחיקת רגליהן של איראן ושל שלוחיה - חזבאללה ומיליציות שיעיות - מסוריה, ובמיוחד מאזור הדרום. ישראל תידרש להפגין נחישות בהפעלת הכוח ונכונות "לשבור את הכלים" כדי למנוע פריסה של כוחות איראניים ושל שלוחיהם בדרום סוריה.
3. תיאום אסטרטגי עם ארצות-הברית בנוגע לעתידה של סוריה, רתימתה למעורבות גוברת בתהליכי ההסדרה שם והרחבת האינטרסים שלה שם מעבר לפירוק המדינה האסלאמית. תיאום ישראלי-אמריקאי ישמש משקל-נגד לדומיננטיות הרוסית, בעיקר בנושאים שבהם האינטרסים של רוסיה ושל ישראל מתנגשים, כמו תפקידה של איראן בסוריה וחלקו של חזבאללה בהגנה על האינטרסים הרוסיים.
4. שימורם וקידומם של ההבנות האסטרטגיות ושל התיאום המבצעי עם רוסיה למניעת עימותים. את היעד הזה ניתן להשיג באמצעות הידוק השיח המדיני וחיזוק ערוצי התיאום המבצעי לקידום האינטרסים החיוניים של ישראל, ובהם חופש הפעולה המבצעי, ובמיוחד זה האווירי, התחשבות בישראל בהחלטות בנוגע לעיצוב סוריה, בעיקר בדרום סוריה ובגבולותיה עם לבנון ועם ירדן. מטרה נוספת ששואפת ישראל להשיג באמצעות הגעה להבנות עם רוסיה היא ריסון הפעילות של איראן ושל שלוחיה בסוריה. ערוצי התיאום גם יכולים להיות פלטפורמה לגיבוש כללי המשחק עם איראן ועם חזבאללה, והם אף עשויים לסייע במניעת הסלמה בעיתות מתיחות.
5. שמירה על חופש פעולה מבצעי בסוריה ובלבנון; שימור חופש התגובה הצבאית לנטרול איומים ולסיכול טרור; שמירה על חופש הפעולה בשמי סוריה ובלבנון לאיסוף מודיעין, להתכוננות למערכה הבאה נגד חזבאללה ולסיכול העברות של אמצעי לחימה לארגון. על ישראל להיערך למצב שבו יגברו האיומים על חופש הפעולה האווירי שלה, בעיקר עקב הנוכחות הרוסית והספקתן של מערכות הגנה אוויריות מתקדמות לצבא סוריה ולחזבאללה.
6. יצירתו של מרחב השפעה ישראלי בדרום סוריה - רצוי בתיאום עם ירדן - כדי להבטיח סביבה יציבה ורגועה ולמנוע התבססות שם של גורמים קיצוניים - ארגוני

סלפייה-ג'האדייה מחד גיסא וזרועות ושליחים איראנים מאידך גיסא. במקביל יש לקדם את האינטרס המשותף של ירדן ושל ישראל לחזק קהילות מקומיות שימנעו פעילות של גורמי טרור ושל ג'האד מתחומיהן. כמו כן יש להדק את קשר עם קבוצות המורדים הנמנות עם הצבא הסורי החופשי כדי שסייעו במניעת התבססותן של אוכלוסיות ושל מיליציות שיעיות במרחב.

7. סיוע לארצות-הברית ולקואליציה הבינלאומית בלחימה בדאע"ש ובמיטוט המדינה האסלאמית – בעיקר באמצעות הספקת מודיעין וידע מבצעי.

עקרונות למדיניות ישראל

ההערכה המקובלת כיום היא שקיים סיכוי קלוש בלבד להתייצבות הזירה הסורית ולהשגת הסדר שיהיה מוסכם, או לפחות מקובל, על כל הגורמים המעורבים במלחמה. כמו כן ברור לכל הגורמים המעורבים בסוריה שפתרונות מלאכותיים, שיישומם התאפשר לפני כ-100 שנה, כמו הסכם סייקס-פיקו, כבר אינם ישימים. סוריה משמשת זירת עימות לגורמים רבים, פנימיים וחיצוניים, המונחים על ידי הגיונות שונים ושאינם מסכימים על כללי המשחק. במציאות כזאת אין טעם לחפש אחר פתרונות קסם או אחר הסדרים כוללים לטווח הארוך, אלא יש ללמוד כיצד "לחיות עם המחלה" באמצעות בחינה רצופה של אירועים, של תהליכים, של מגמות, של סיכונים ושל הזדמנויות. על בסיס ממצאי הבחינה הזאת יש לגבש אסטרטגיה של הסתגלות ושל גמישות שתשלב מענה לאתגרי הטווח הקצר עם מבט לעתיד הרחוק יותר.

בהיעדר פתרונות שלמים ומושלמים יש להתמקד בניהול סיכונים גמיש, בחתירה להישגים אפשריים ומוגבלים במחירים קטנים ככל הניתן. משמעות הדבר: יש לנהל את הבעיה, אך לא לצפות לפתרונה. כמו כן אסור לנוח על זרי הדפנה במקרה של הצלחה מקומית, אלא יש להתכוון לאתגר הבא. נוסף על כך יש להימנע מלנסות ליישם פתרונות שאפתניים עצמאיים שעלולים לסבך את ישראל בזירה הסורית ואף בעימות עם רוסיה. הגורמים השונים אומנם פועלים במידה רבה על סמך תפיסות מסורתיות של עוצמה, אך הדינמיות של האירועים הולמת את רוח התקופה – מה שמחייב רמות ערנות ומוכנות גבוהות במיוחד, גמישות בהפעלת המאמצים הרלוונטיים והקפדה על אורך רוח שכן התוצאות לא תמיד יהיו ברורות או מיידיות.

הנחת היסוד בגיבוש המדיניות הישראלית היא שסוריה לא תחזור להיות מה שהייתה וגם לא תהפוך בעתיד הנראה לעין לדמוקרטיה יציבה ופרגמטית. תרחיש הייחוס הוא של סוריה מפוצלת למובלעות אתניות-דתיות – עלוויסטן, כורדיסטן, סוניסטן, שיעיסטן ודרוזיסטן – לצד דומיננטיות של איראן ובעיקר של שלוחיה. גם דאע"ש ושלוחות אל-קאעדה בסוריה צפויים להשתלב בפאזל הזה כל עוד לא מוגרו.

כדי שישראל תוכל להשפיע על עיצובה של סוריה שלאחר מלחמת האזרחים עליה להסתייע בצדדים שלישיים: רוסיה, ארצות-הברית, ממלכת ירדן ומדינות המפרץ. באמצעות צדדים שלישיים ניתן להשפיע על מגמות ולהניע את הגורמים המעורבים לכיוונים שהם חיוביים לישראל. בד בבד על ישראל לחפש הזדמנויות ליצירת מערכות יחסים אסטרטגיות עם גורמים אזוריים נוספים, ובהם מדינות סוניות – בעיקר טורקיה וערב הסעודית – ולפיתוח קשרים עם גורמי אופוזיציה ועם אליטות לשעבר בסוריה, שלהם תהיה השפעה על עיצובה, על ייצובה ועל צביונה של המדינה.

מגבלות וחסמים

ישראל נדרשת להתחשב במגבלות ובחסמים הקיימים בזירה הסורית המורכבת ולגבש על פיהם את מדיניותה. מעברו האחר של הגבול התגבשה מציאות חדשה – בראש ובראשונה היעדר כתובת אחראית אחת היושבת בארמון בדמשק. את מקומה של זו החליפה מערכת מרובת גורמים ומרובת הגיונות. המציאות החדשה הזאת מחייבת את ישראל להתאים את עצמה לכללי משחק שונים מאלה שהיו תקפים בעבר: מנגנוני התקשורת וההרתעה הישנים, שהיו יעילים מול משטר אסד, אינם אפקטיביים מול הגורמים החדשים, ובהם גורמי סלפייה-ג'האדייה שאינם אחראים לאוכלוסייה ואינם פועלים על פי הסטנדרטים המקובלים במערכת הבינלאומית.

ההתמודדות עם שלל הגורמים החדשים כרוכה בקושי לעמוד על מאפייניהם הייחודיים עקב תמונת המודיעין החלקית בנוגע לאינטרסים, לכוונות ולתפיסות העולם שלהם.²⁶ המגבלה הזאת אינה ייחודית לישראל. גם מדינות אחרות מתקשות לגבש מדיניות אקטיבית וקונסטרוקטיבית כלפי ערב רב של גורמים חסרי היגיון מערכתי-מדינתי בשל וממוסד, הנוטים להתחבר, להתפצל ולהתארגן מחדש חדשות לבקרים. המערכת מתאפיינת בניגודי אינטרסים ובשסעים אידיאולוגיים ופוליטיים עמוקים בין הארגונים ובין המדינות הפטרוניות העומדות מאחוריהם. זוהי הסיבה מדוע קלושים הסיכויים להתוות וליישם מדיניות כוללת שסביבה יוכלו הגורמים השונים בסוריה להתלכד. ואם לא די בכך, נטייתן של האוכלוסייה הסורית ושל הקבוצות הלוחמות להחליף נאמנויות על פי המצב בשטח ועל פי צורכיהן הצבאיים והכלכליים המידיים מפחיתה את הסיכוי שהתייצבותן של ישראל או של הקהילה הבינלאומית מאחורי גורם כזה או אחר אכן תייצר מחויבות מהימנה וארוכת טווח.

ישראל לא השכילה למצוא את הדרך להצטרפותה הרשמית למסגרת הקואליציונית שיעדה הוא הבסת המדינה האסלאמית ועיצובה של סוריה העתידית. כידוע, הקהילה הבינלאומית, ובתוכה מדינות האזור, חלוקות בשאלה כיצד יש לטפל במשבר בסוריה. בעוד ישראל ומדינות ערב הסוניות בהובלת ערב הסעודית נוטות לראות בהשתלטות הציר השיעי הרדיקלי – בהובלת איראן – על סוריה את האיום העיקרי, הרי מדינות

המערב, ובראשן ארצות־הברית, נוטות להציב את הבסת המדינה האסלאמית בראש דאגותיהן.²⁷ בראש סדר העדיפויות של טורקיה, לעומת זאת, ניצבת מניעת כינונה של אוטונומיה מורחבת למיעוט הכורדי, ונשיא טורקיה הבהיר אינסוף פעמים שארצו לא תאפשר הקמה של מדינה כורדית בצפון סוריה.²⁸

על הקשיים המעיבים על יכולתה של כל הקהילה הבינלאומית להתנהל מול הגורמים הלא־מדינתיים בסוריה מתווספים במקרה של ישראל גם חסמים אידאולוגיים ותרבותיים הנוגעים לתדמיתה המסורתית בדעת הקהל הסורית והערבית – היותה מדינת אויב מאיימת וכובשת שאסור, ואף לא ראוי, להיות עימה בקשר. כמו כן, בניגוד להתחזקות התפיסה הרווחת בישראל, שרמת הגולן היא חלק בלתי נפרד מישראל, בעיני רוב הקבוצות הסוריות, כמו גם הקהילה הבינלאומית, רמת הגולן שבשליטת ישראל אמורה להיכלל בהסדרה העתידית של גבולות סוריה.

ישראל נמנעה מלהכריז בבירור באיזה צד היא תומכת במאבק על עתיד סוריה, והפירוש שניתן למדיניות העמומה הזאת הוא שישראל מעדיפה את המשך שלטונו של אסד המוחלש, "השטן המוכר", על פני שלטונם של גורמים אחרים, שעלול להתברר כי הם יותר רדיקליים ויותר מאתגרים מבחינתה. העמימות בנוגע להעדפותיה של ישראל יחד עם החלטתה לא להתערב בפועל בלחימה, לא לממן, לא לחמש ולא לאמן קבוצות מורדים, היו מעין חסם לקידום שיתוף פעולה בינה לבין גורמי אופוזיציה סוריים שאינם נמנים עם האסלאם הקיצוני, כמו הצבא הסורי החופשי (FSA). גורמי אופוזיציה סוריים העריכו שישראל מעדיפה את משטר אסד, אשר שמר על שקט ועל יציבות ברמת הגולן במשך עשרות שנים. ההערכה הזאת של המורדים לא השתנתה גם כשרבו הדיווחים על תקיפות אוויריות של ישראל נגד יעדים של צבא סוריה – בעיקר בתגובה לזליגת ירי לתחום הישראלי של רמת הגולן – ונגד משלוחי נשק לחזבאללה. גם חילופי המהלומות בין ישראל לחזבאללה ולאיראן בגולן ובהר דב בינואר 2015 וגם סיועה של ישראל לאוכלוסייה סורית ברמת הגולן, באזורים שבשליטת המורדים, לא שינו את הערכת האופוזיציה הסורית בנוגע לעמדת ישראל.

במהלך מלחמת האזרחים העלתה האופוזיציה בסוריה יוזמות לקשירת קשרים עם ישראל – לרוב בשל ייאושה מהמערכת הבינלאומית והאזורית ובשל מצוקה קיצונית. היוזמות האלה לא התפתחו למהלך ממוסד וממוקד של ישראל לסייע לארגוני המורדים – כנראה בשל הניסיון המר שהיה לה במעורבותה במלחמת האזרחים בלבנון לטובת העדה המרונית. וישנם חסמים נוספים שמונעים קשר הדוק יותר בין ישראל לארגוני המורדים: ישראל מגדירה אזרחים סורים "אזרחי מדינת אויב", והם מנועים מלהיכנס לתחומה, ללא קשר להשתייכותם הפוליטית והארגונית. ישראל לא פתחה את שעריה בפני פליטים סורים, ולמעשה היא מאפשרת כניסת סורים לתחומה רק מטעמים הומניטריים – לטיפול רפואי – ובסיומו הם חוזרים לסוריה.

מנגד, החינוך והחוקים הסוריים הרשמיים, האוסרים גם הם כל מגע עם "הישות הציונית", הפכו נורמות מושרשות, שהשפעתן התפיסתית לא פגה גם במציאות שבה המשטר אינו מסוגל לאוכפן וכשהמשטר עצמו אינו מקובל על חלקים גדולים מתושבי סוריה. בנסיבות האלה רבות מהיוזמות לדיאלוג סורי-ישראלי שהעלו פעילים בולטים באופוזיציה הסורית מתקשות לצאת לפועל – אף לא בערוצים משניים לא רשמיים. מצב הדברים המשפטי-תרבותי הזה מקשה מאוד על ייזום אינטראקציות בונות אמון בין הצד הישראלי לבין גורמים "חיוביים" בסוריה על בסיס העיקרון שאוכלוסייה המעוניינת לחיות בשלום ובביטחון לצד ישראל תזכה לסיוע אזרחי וכלכלי, בתנאי שלא תאפשר פעולות טרור מתחומה.

נוסף על המגבלות ועל החסמים האלה ישנו חסם גדול נוסף: חששה של האופוזיציה בסוריה שזקו התדמיתי של שיתוף פעולה עם ישראל יהיה גדול מתועלתו, שהרי משטר אסד ימהר לטעון שזוהי ההוכחה לבוגדנותם של המורדים – מה שיפגע בלגיטימציה שלהם בדעת הקהל. גם ישראל עלולה לספוג נזק תדמיתי: גורמים ערביים בכלל וגורמים סוריים בפרט עלולים לראות בסיוע הישראלי למורדים מזימה להארכת המלחמה ולהגדלת נזקה – מה שיחריף את האיבה המסורתית כלפיה. אם וכאשר תגובש "מפת דרכים" שמטרתה להפוך שוב את סוריה לישות מדינית מתפקדת ויציבה, עדיף לישראל שהיא תכלול את הסעיפים הבאים:

1. הבסת המדינה האסלאמית ופירוקה, כך שלא תהיה אופציה שלטונית שתמשוך גורמים מתוסכלים לשורותיה.
2. סילוק אסד מכס הנשיאות – גם במחיר השארת השלטון בידי העדה העלווית.
3. הרחקת איראן ושלוחיה מסוריה, ובעיקר מדרום סוריה, והפחתת השפעתם על עיצובה.
4. הגברת התיאום בין ארצות-הברית לרוסיה.
5. יצירת מצב שבו מפסיקה סוריה להיות שדה הקרב בין הסונה לשיעה. כדי להשיג זאת יש בראש ובראשונה להפחית את השפעתן השלילית של טורקיה, של ערב הסעודית ובמיוחד של איראן – על סוריה.
6. גיבוש הסכמה בין כל הגורמים הרלוונטיים – הפנימיים והחיצוניים – בנוגע לדרך שבה יש לטהר את סוריה מכל הארגונים הגוררים אותה לאלימות ולשסעים מסוכנים, בעיקר גורמי הסלפייה-ג'האדייה.
7. שיקומן ובנייתן של הכלכלה ושל התשתיות שנהרסו – בעיקר באמצעות החזרתו של מעמד הביניים הסורי שברח מהמדינה ושחינוי לבנייתה מחדש.
8. כדי לקדם את יעדיה של ישראל ולהרחיב את השפעתה על עיצובה של סוריה העתידית עומדים לרשותה שלושה רכיבי עוצמה: כינון שיתופי פעולה עם גורמים פנימיים וחיצוניים הפועלים בסוריה; הפעלת עוצמה קשה, המבוססת בעיקר על

כוחה הצבאי של ישראל ויכולתה להסב נזק כבד ליריביה; הפעלת עוצמה רכה, דהיינו שימוש מושכל בכלי השפעה כלכליים, אזרחיים, הומניטריים, משפטיים וכדומה.

עוצמה קשה מול עוצמה רכה

יכולתה של ישראל להפעיל עוצמה קשה משמשת אותה כדי להרתיע את כוחות אסד ואת גורמי הסלפייה-ג'האדייה. אשר לעוצמה הרכה – זו משמשת אותה בעיקר כדי לחזק גורמים "חיוביים", לשנות את מאזני הכוחות בסוריה וליצור מובלעות של יציבות בסמוך לגבול ברמת הגולן. עם זאת כוחה והשפעתה של העוצמה הרכה מוגבלים למדי.

עוצמה קשה

בארגז הכלים של ישראל מצויות כמה דרכי פעולה צבאיות לצורך הרתעת שחקנים לא-מדינתיים אלימים, ובראשם הכוחות הסלפיים-ג'האדיסטיים, וכן משטר אסד, איראן וחזבאללה. אלה הם הכלים שאותם מפעילה ישראל לעיתים:

1. פגיעה צבאית ישירה ביעדים צבאיים כמו מפקדים, מחנות צבא, יחידות לוחמות, מאגרי נשק, תשתיות ייצור ושינוע של אמצעי לחימה. פגיעות כאלה גורעות מיכולתם של הכוחות שנפגעו להסב נזק לישראל ולהילחם ביריבים אחרים בתוך סוריה.
2. פגיעה במאגרי נשק מתקדם של צבא סוריה בעת שגוברת הסבירות כי הנשק הזה יגיע לידי הגורמים הרדיקליים בשני המחנות – הסוני-סלפי והשיעי.
3. הטיית מאזני הכוחות הצבאיים בזירת הלחימה הפנים-סורית לרעת הגורמים העוינים את ישראל. ניתן לעשות זאת באמצעות הספקת נשק, ציוד, מידע ומשאבים שונים ליריביהם של אויבי ישראל.
4. הכרזה על אזור אסור לטיסה ברמת הגולן ובדרום סוריה ואיום ליירט כל כלי טיס של המשטר שיחדור לתוכו.
5. מניעת פריסתם של כוחות הציר השיעי – בהובלת איראן וחזבאללה – ברמת הגולן בהתאם לקווים האדומים שניסחה ישראל. יירוט והשמדה של תשתיות הטרור שהציר השיעי בונה נגד ישראל.
6. שיתוף פעולה עם ירדן ביצירת אזור ביטחוני מיוחד בדרום סוריה וברמת הגולן. על האזור הזה יגנו כוחות מקומיים, ויונהגו בו העקרונות הבאים: עקורים ופליטים שנמלטו ממנו יוכלו לחזור אליו, אך מגורמי הסלפייה-ג'האדייה ומהכוחות של הציר הפרו-איראני תימנע הכניסה אליו. כדי לאכוף את האיסורים ולהרתיע גורמים שליליים מפני הפרתם תפגין ישראל נכונות להפעיל את עוצמתה האווירית והיבשתית (של כוחות מיוחדים) – אך תימנע מנוכחות של קבע מעבר לגבול. ניתן לתאם עם ירדן חלוקת גזרות אחריות וחלוקה של המשימות ולהשתלב בחדר הפיקוד המבצעי הירדני-אמריקאי לדרום סוריה.

7. וישנם כלים נוספים שבהם יכולה ישראל להיעזר: פגיעה צבאית ישירה בתשתיות וביעדים כלכליים של הגורמים העוינים – פגיעה שתגרע מיכולתם לגייס את המשאבים הנדרשים לביסוס שליטתם באזורים הנתונים להשפעתם ותחזק בקרב האוכלוסייה המקומית את התחושה שהם איבדו את הלגיטימיות שלהם להיות חלופה שלטונית; פגיעה בערוצי סיוע ותמיכה שמדינות הפטרון מספקות לגורמים רדיקליים הפועלים בסוריה ובלבנון ואשר עלולים להפנות את יכולותיהם נגד ישראל; שיתוף פעולה בלוחמת סייבר ובלוחמת מידע נגד הציר הרדיקלי ונגד בעלי בריתו. חרף ההרתעה האיתנה שהמנופים הצבאיים הנזכרים לעיל אמורים ליצור מול גורמים אלימים, הרי האפקטיביות שלהם בחיזוק גורמים אחרים, יותר "חיוביים", או בקידום סדרי היום שלהם בשטח, צפויה להישאר שולית, כל עוד לא תלווה במעטפת בינלאומית רחבה ותומכת.

עוצמה רכה

לצד עוצמה צבאית קשה עומדת לרשות ישראל האפשרות לפעול לעיצוב התהליכים בסוריה ולקידום האינטרסים שלה מול הגורמים החדשים במדינה באמצעות עוצמה רכה – כלים מדיניים, דיפלומטיים, תקשורתיים, כלכליים, משפטיים והומניטריים.²⁹

1. **שיתופי פעולה לריסון גורמים קיצוניים.** הגם שברשות ישראל אין מנופי השפעה דיפלומטיים ישירים על מרבית הגורמים הלא־מדינתיים האלימים והעוינים הפועלים בסוריה, הרי הרתעתם וקביעת קווים אדומים להתנהלותם עשויות להיעשות באמצעות גורם שלישי, כמו מדינות פטרוניות וגורמים "חיוביים" במרחב. לדוגמה, הצבא הסורי החופשי וגורמים מקומיים בדרום סוריה עשויים לשמש גורם מתווך, מסדיר וחוצץ בין ישראל לבין הכוחות הג'האדיסטיים. כמו כן יכולה ישראל לקיים דיאלוג עם טורקיה, עם ערב הסעודית ועם קטאר כדי לעודד אותן לדרבן גורמים סוניים קיצוניים שלא לפעול נגד ישראל.

2. **ארגז הכלים הכלכלי.** הכלכלה היא אחד ממנופי ההשפעה החשובים ביותר. התפוררות הכלכלה של סוריה במהלך המלחמה גרמה למצוקה חומרית קשה ולתנאי מחיה קשים. כשני שלישים מהאוכלוסייה המקורית של סוריה נזקקים לסיוע הומניטרי,³⁰ וכפי שכבר הודגש, משטר אסד עושה שימוש נרחב במצור, בהחרבה שיטתית של תשתיות ובהרעבה כדי לכפות את תנאיו להסדרי כניעה המכוונים בפיו "הסדרי פיוס". נוכח המציאות הזאת הפכו שיקולים כלכליים לקריטריון העליון בקביעת נאמנויות ושיוך ארגוני, בחבירה לגורמים ובהיפרדות מהם וכן במעבר מארגון לארגון. המצב הכלכלי הירוד פגע גם ביכולתו של משטר אסד לשמר את בסיסי הציבור הנאמנים לו באמצעות הפניית תקציבים למטרות כמו מתן פיצויים למשפחות ההרוגים, יבוא דלק ותחזוקה של תשתיות החשמל והמים.³¹ לקהילה

הבינלאומית, ובתוכה גם לישראל, יש אינטרס לחזק כלכלית קבוצות מורדים פרגמטיות כדי שהן – ולא קבוצות קיצוניות כמו המדינה האסלאמית – יוכלו לתת לאוכלוסייה את השירותים החיוניים.

3. **כינון אזורים בטוחים.** יש להרחיב את היוזמה לכינון אזורים בטוחים (Safe Zones)

כך שלצד סידורי הביטחון שיונהגו בהם (הגנה של כוחות מקומיים על האוכלוסייה בגיבוי מרתיע של מדינות שכנות ושל מעצמות) יספקו מענה לצורכי הכלכלה של האוכלוסייה. לאזורים האלה תינתן מטרייה בינלאומית של הגנה ושל תמיכה, ובהם ניתן יהיה לשקם את התשתיות הכלכליות, האזרחיות והחברתיות ולבסס שלטון מקומי מתון. האזורים האלה יוכלו להשיג שלושה הישגים משמעותיים: להיות אבן שואבת לאוכלוסייה של עקורים ושל פליטים, למנוע את המשך הזליגה של אוכלוסיות לעבר קבוצות של אסלאם קיצוני בגלל שיקולים חומריים ולשמש מודל קונסטרוקטיבי שיתרחב בעתיד לאזורים נוספים בסוריה.

4. **יצירת גבול כלכלי ברמת הגולן** שיכלול נתיבי סחר בין ישראל לדרום סוריה.³²

הנתיבים האלה יאפשרו יבוא ויצוא של סחורות, כולל תוצרת חקלאית, ושל שירותים וכן הם יאפשרו יבוא של כוח עבודה. בדרך הזאת ישתפר המצב הכלכלי וההומניטרי בדרום סוריה ויגדל מרחב האינטרסים המשותף לישראל ולגורמים סוריים מקומיים ברמת הגולן בפרט ובדרום סוריה בכלל. נוסף על כך תוכל ישראל להפיק תועלת מכלכלת גבול בטווח הארוך – אם אכן יבשילו לכך התנאים – דרך שיתופי פעולה עם הצד הסורי בתחומי התשתיות, הכלכלה, המסחר, החקלאות והטכנולוגיה.

5. **ייזום מאמץ בינלאומי להטלת סנקציות על המשטר הסורי ועל פטרוניו הכלכליים**

ובכך להפוך את נקודת התורפה הכלכלית שלו למנוף נוסף לכפיית הסדר פוליטי מוסכם. קוויו הכלליים של הסדר כזה יהיו סיומו של מרחץ הדמים וגיבוש רפורמות פוליטיות, ובהן חיזוק קהילות מקומיות מתפקדות ואף כינון משטר פדרטיבי. הסרת הסנקציות מעל איראן בעקבות החתימה על הסכם הגרעין הקלה עליה להקצות משאבים מוגדלים למשטר אסד ולחזבאללה כדי לחזק את בעלות בריתה ולבסס מחדש את השפעתה האזורית. לכן על מדינות המערב בפרט ועל הקהילה הבינלאומית בכלל לנסח פתרונות חדשים לבלימת פעולותיה הכלכליות השליליות של טהראן גם בתחומים שאינם נוגעים במישרין לתחום הגרעיני.

6. **סיוע הומניטרי.** אף שהמנופים הרכים נחשבים בדרך כלל לבעלי השפעה מוגבלת,

הרי התברר שהסיוע ההומניטרי שמושיטה ישראל לסוריה הוא בעל אפקטיביות רבה, שכן הוא מקנה לה תמורה משמעותית (בהשוואה לסיכונים המבוקרים), וביכולתה לקדמו גם בלי לחרוג מגבולות ריבונותה ובלי להזדהות במפורש עם אחד מהצדדים הלוחמים. פעולות הסיוע ההומניטרי מיועדות לתת מענה למגוון רחב של

אתגרים ובהם סכנת חיים שנשקפת לאזרחים באזורי הקרבות, תנאי מחיה קשים (למשל, היעדר מחסות בחורפים הקשים), קריסתן של מערכות הבריאות והחינוך. כדי להעביר את הסיוע ההומניטרי יש להתגבר על קשיים רבים: הקושי לשתף פעולה עם שכנותיה של סוריה, המחסור הקיים בהיקף הסיוע הזמין והקושי לחלק את הסיוע באופן הוגן ונטול פניות בלי שיחזק גורמים שליליים ובלי שמיליציות צבאיות ינצלו אותו באופן ציני ומושחת לעשיית רווחים כלכליים.³³

ישראל החלה להעניק סיוע הומניטרי לסוריה ב-2012. בהתחלה הייתה זו יוזמה מקומית של קצין צה"ל שאסף פצוע סורי מהגבול, אך עד מהרה הורחבה היוזמה הפרטית הזאת והתמסדה: הוקם בית חולים שדה ברמת הגולן לטיפול בנפגעים סורים, ופצועים וחולים במצב קשה (לוחמים ואזרחים, כולל ילדים) פונו לבתי חולים בישראל. כמו כן החלה ישראל להעביר סיוע הומניטרי – מזון לתינוקות, דלק, תרופות, בגדים ושמיכות בהיקף של עשרות אלפי טונות – לכפרים בגולן הסורי באמצעות ארגונים לא-ממשלתיים ישראלים ויהודיים. אלה פועלים ברובם באורח מוצנע בירדן, בטורקיה ואף בסוריה עצמה בעזרת סוכנויות סיוע ממשלתיות ובינלאומיות.

7. **שדרוג אונדו"ף.** כוח המשקיפים של האו"ם ברמת הגולן, שהוקם ב-1974 כדי לפקח על הסכמי הפרדת הכוחות בין ישראל לסוריה בתום מלחמת יום הכיפורים, ממשיך לפעול על פי המנדט המקורי, אולם פריסתו הגיאוגרפית הצטמצמה דרמטית לאחר שנסוג מרוב עמדותיו בעקבות השתלטות המורדים עליהן. על ישראל לחתור לעדכון המשימה של אונדו"ף באופן ההולם את המציאות החדשה בשטח ואת הצרכים הביטחוניים שלה במרחב של רמת הגולן הסורית. במסגרת הזאת על ישראל לדרוש איוש מחדש של עמדות האו"ם בסוריה – עמדות שיבטיחו את שלום חיילי האו"ם, אך גם יאפשרו להם למלא מגוון של משימות: לתת סיוע אזרחי לקהילות מקומיות ברמת הגולן, לתאם את פעילותם של ארגוני סיוע בינלאומיים בשטח, לשמור על קשר עם גורמי הכוח הפעילים בשטח, לפקח על הפעילות הצבאית באזור הביטחון ברמת הגולן ועל כניסתם של גורמים מטעם משטר אסד ותומכיו.
8. **העצמת גורמים "חיוביים".** מנופי ההשפעה הדיפלומטיים שיכולה ישראל להפעיל על גורמים סוריים מתונים אינם מפותחים במיוחד. אף שהצהרה של ישראל אשר לזהות הגורמים החיוביים בעיניה פירושה בחירה פורמלית באחד הצדדים, היא לא תיחשב לסטייה מן הקונסנזוס הבינלאומי, כל זמן שהיא תסתמך על נימוקים של הגנה על זכויות אדם ועל קידומן של חירות ושל דמוקרטיזציה. לפיכך, גם אם הצהרה כזאת לא תחולל מהפך מיידי בעמדותיה של דעת הקהל בסוריה כלפי ישראל, התועלת הטמונה בה צפויה להיות גדולה מהפגיעה הצפויה במדיניות

העמימות של ישראל – בוודאי אם הצהרה כזאת תישאר במישור המוסרי-סמלי ולא תקבל ביטויים צבאיים-אופרטיביים גלויים בשטח.

כינון שיתופי פעולה

כאמור, מענה ישראלי מתאים לתרחיש הפדרטיבי שנותח לעיל הוא חיזוק והרחבה של מרחב ההשפעה הישראלי בדרום סוריה בכלל וברמת הגולן בפרט. לשם כך מומלץ לתכנן אסטרטגיה משותפת עם ירדן, בגיבוי אמריקאי, לכינון אזור השפעה משותף בדרום סוריה. במסגרת הזאת יש לחתור לתיאום עם שחקנים "חיוביים" (או פחות שליליים) כמו צבא סוריה החופשי, קהילות מקומיות, ארגונים שאינם נמנים עם קבוצות הסלפיה-ג'האדייה וקבוצות מיעוטים, כמו הדרוזים. שותפויות עם הגורמים האלה – גם אם יהיו מוגבלות בזמן – יתבססו על מתן סיוע כספי, צבאי והומניטרי (בעיקר הספקת צרכים חיוניים לאוכלוסייה).

כדי לסמן את הגורמים המקומיים שאפשר יהיה לטפח אצלם נטייה לשיתוף פעולה עם ישראל יש להביא בחשבון ארבעה משתנים עיקריים:

1. השפעתם של הגורמים האלה על שמירת הביטחון השוטף בגבול ישראל-סוריה: יכולתם למנוע התבססות ופעולה נגד ישראל של גורמי טרור ג'האדיים מהשטחים שבשליטתם.
2. יכולתם לייצג קואליציות רחבות ושורשיות (אזוריות, עדתיות, אתניות או פוליטיות) הצפויות למלא תפקיד בעיצובה הפוליטי העתידי של סוריה (או לפחות של חלקים ממנה) בתום המלחמה.
3. זיקתם לאוכלוסייה המקומית, מחויבותם לצרכיה, מידת התמיכה של האוכלוסייה בהם, מידת הלגיטימציה שממנה הם נהנים בקרב דעת הקהל במרחב השליטה שלהם – כל אלה מחזקים את השפעתם על סביבתם הקרובה והרחוקה.
4. יכולתם להשפיע על גורמים אחרים הרחוקים מאוד מישראל מהבחינה האידיאולוגית, ובכלל זה על הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים.

כשישראל בוחנת עם איזה גורם לשתף פעולה עליה להביא בחשבון הן את עצם נכונותו של אותו הגורם לכונן קשרים עם ישראל והן את התועלת הפוטנציאלית הגלומה בקשרים האלה. אלה הם המשתנים שעשויים להבטיח גישה חיובית כלפי ישראל בקרב הגורמים שפועלים בסוריה:

1. גישה המציבה את האינטרסים הקבוצתיים הייחודיים לפני שיקולים כלל-ערביים וכלל-אסלאמיים בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני. אומנם הנכונות שקיימת כיום בקרב גורמים בסוריה לשיתופי פעולה עם ישראל מושפעת מקרבתם הגיאוגרפית לגבולה, אך היא אינה אוטומטית וקבועה, ויכולים לחול בה שינויים בגלל סיבות

- שונות כמו שינויים בצרכים, תגובותיה של ישראל ליוזמותיהם של אותם הגורמים וקיומן של חלופות.
2. יחסי קרבה עם מדינות ערביות ומערביות השותפות לאינטרס האסטרטגי של ישראל לבלום את התרחבות ההשפעה האיראנית-שיעית באזור.
  3. הבנת היתרונות הגלומים בנגישות לסיוע הומניטרי, אזרחי ואחר בגבול עם ישראל על רקע אסטרטגיית המצור, ההרעבה וההכנעה שנוקט משטר אסד.
  4. היותה של ישראל גורם מרתיע. העובדה שישראל מצליחה להרתיע את מרבית הגורמים הניצים בסוריה תורמת למוטיווציה של לפחות חלק מהם לא להתנגש איתה ואף להיעזר בה. גם גורמים רדיקליים, חדורי עוינות אידיאולוגית-דתית כלפי ישראל - כמו שלוחת אל-קאעדה הפועלת בדרום סוריה וברמת הגולן (ג'בהת פתח א-שאם) ושלוחת המדינה האסלאמית (ג'יש ח'אלד בן אל-וליד) הפועלת במשולש הגבולות ישראל-סוריה-ירדן - נמנעים בדרך כלל מפעולות המאתגרות את ישראל, והם נכונים לכונן כללי משחק עם ישראל בהתבסס על מנגנון תיאום עקיף או על הבנות.
  5. ראיית עולם פרו-מערבית שלפיה כינון יחסים עם ישראל הוא תנאי חשוב לרתימת הקהילה הבינלאומית בראשות ארצות-הברית למאבק להפלת משטר אסד ולבנייה מחדש של סוריה במתכונת של מדינה דמוקרטית, מתקדמת ובטוחה.
- הגורמים שיכולים לתרום לביטחון השוטף באזור הגבול ולייצג קבוצות רחבות ושורשיות - גורמים אשר זוכים לגיטימציה רחבה ואשר סביר להניח שימלאו תפקיד ביום שאחרי המלחמה הם, בעיני ישראל, המועמדים האטרקטיביים ביותר לשיתופי פעולה עימה. מדובר, למשל, בקהילות מקומיות בדרום סוריה, ביחידות מקומיות המזוהות עם צבא סוריה החופשי ובמיעוטים כורדיים ודרוזיים שמייצגים אינטרסים גיאוגרפיים, אתניים ועדתיים ואינם צפויים להיעלם מהמפה. כמו כן יש לבחון גורמים בעלי השפעה מועטה על המציאות הנוכחית, אך שעשויים למלא תפקידי מפתח בהמשך. המציאות שהתהוותה בסוריה מאז 2011 זימנה לישראל - ועודנה מזמנת - הזדמנויות ייחודיות לכינון קשרים ושיתופי פעולה עם גורמים בעלי נטייה חיובית יותר כלפיה. הקואליציה הלאומית, הצבא הסורי החופשי, ראשי קהילות מקומיות, קבוצות מיעוט מסוימות וגורמים עצמאיים בעלי השפעה - כל אלה מזוהים עם המחנה הערבי הסוני הפרגמטי. אלה חולקים עם ישראל אויבים משותפים, ובראשם איראן, חיבאללה ומשטר אסד מצד אחד, והמדינה האסלאמית, אל-קאעדה וגורמי סלפיה-ג'האדייה אחרים מהצד האחר. קשרים עם הגורמים הפרגמטיים האלה עשויים לשמש לישראל פלטפורמה לשיתופי פעולה אד-הוק להשגת יעדים טקטיים מיידיים וממוקדים כמו יצירת השפעה מייצבת ברמת הגולן לשם שמירה על השקט ועל הביטחון ושיתוף פעולה מודיעיני ואזרחי. מעבר לכך, קשרים שייכוונו בעת הנוכחית עשויים להכשיר

את הקרקע למערכת יחסים בעתיד בין ישראל לישויות שיקומו בסוריה ביום שאחרי מלחמת האזרחים.

חשוב שהדרוזים הן בהר הדרוזים והן במרחב החרמון הסורי יהיו חלק ממערך הגורמים שפועלים בשיתוף עם ישראל ועם ירדן (אף ששיתוף כזה נוגד את עקרון הנאמנות לשלטון שמנחה את הדרוזים זה דורות). ישראל וירדן יכולות להגדיר מרחב מוגן שאליו יוכלו להימלט פליטים ולהעניק להם סיוע הומניטרי. בדרך הזאת תוכל ישראל להמחיש את מחויבותה גם כלפי המשטר ההאשמי בירדן וגם כלפי העדה הדרוזית בישראל. ככל שיתבססו האזורים המוגנים ויאפשרו לאוכלוסייה המקומית להתקיים בביטחון, כך ניתן יהיה להרחיב את חזרת הפליטים והעקורים לאותם המקומות – מה שצפוי להקל על ירדן שקלטה קרוב ל-1.5 מיליון פליטים סורים ושנטל הטיפול בהם הוא עצום.

מלחמת האזרחים בסוריה וכן עימותים נוספים במזרח התיכון מתאפיינים בכך שהגורמים השונים המעורבים בהם פועלים לרוב על פי שיקולים טקטיים מקומיים שלא תמיד עולים בקנה אחד עם האידיאולוגיות שלהם. לכן שיתופי פעולה טקטיים קצרי מועד במישור הצבאי-ביטחוני עם הגורמים האלה זמינים לישראל יותר מאשר שיתופי פעולה אסטרטגיים איתם. התנאים לביסוסם של שיתופי פעולה טקטיים הם לרוב קיומם של אויבים משותפים, של אינטרסים מצביים חופפים ושל הצורך לגשר בין צרכים למשאבים. כדי להוציא את שיתופי הפעולה האלה מהכוח אל הפועל יש לרוב לשמור על חשאיות הקשרים וכן צריכה להיות לשני הצדדים היכולת להתלכד נגד אויב משותף (למשל, המיליציות השיעיות וחזבאללה). קשרים טקטיים מעין אלה דורשים מישראל ומהגורמים הסוריים תשומות מועטות יחסית בנקודת זמן מוגדרת. הם אינם מחייבים להתייחס באופן ישיר לסייגים אידיאולוגיים, רגשיים וערכיים, וניתן לקדםם בדרך כלל באופן בילטרלי, ללא מעורבות אינטנסיבית של צד שלישי. שיתופי פעולה אד-הוק, שתכליתם לתת מענה ספציפי וישיר לצרכים ביטחוניים, אזרחיים או הומניטריים מזדמנים, מתקיימים בין ישראל לבין גורמים פרגמטיים הפועלים במרחב של דרום סוריה, החל מצבא סוריה החופשי, עבור דרך קהילות וכוחות מקומיים בגולן הסורי וכלה בכוחות ג'האדיסטיים הרואים בישראל אויב, אך לא כזה שיש לתת עדיפות עליונה למלחמה בו.

המשבר בסוריה יצר לישראל הזדמנויות לשיתופי פעולה לא רק עם גורמים לא־מדינתיים, אלא גם עם מדינות הפטרון שניצבות מאחורי אותם הגורמים הלא־מדינתיים. לישראל ולמדינות ערב הסוניות – בעיקר ירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ – יש מרחב אינטרסים חופף הנובע מחששן המשותף מפני דומיננטיות איראנית בסוריה ומיצירת ציר יבשתי שיעי־איראני שמתחיל בטהראן, עובר דרך בגדאד ודמשק ומסתיים בביירות. לכן יכולה ישראל לראות באינטרסים המשותפים שלה עם מדינות ערב

הסוניות בהקשר של סוריה מנוף לכינון יחסים מוצקים יותר, לאורך זמן, שיכללו גם השתלבות שלהן בחתירה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

סיכום

הסדר או המשך הלחימה – האם מבשילים התנאים לסיום המלחמה?

לצד הגורמים המעודדים את המשך הלחימה ישנה סדרה של התפתחויות שהתרחשו בשלהי 2016 ובתחילת 2017 ושעשויות לסמן נקודת מפנה לקראת הכרעה או הסדרה של המשבר:

1. כיבוש חלב על ידי משטר אסד נטל קלף משמעותי מידי כוחות המורדים והיה מכה מוראלית משמעותית לאלה מהם שקיוו כי ארצות־הברית, מדינות המפרץ וטורקיה יהיו נכונות להיחלץ לעזרתם כדי לאזן את תמיכתן של רוסיה ושל איראן במשטר אסד.

2. שתי המעצמות מפגינות עניין אמיתי להגיע למצב שבו הן משוחררות מהמשך המעורבות בלחימה בסוריה שגוזלת מהן לא מעט משאבים. עם זאת נראה שבטווח הקצר הן לא ישימו קץ למעורבות הזאת כל עוד לא השיגו את המשימות שהציבו לעצמן: שימורו וביסוסו של משטר אסד (היעד של הרוסים) ומיגור המדינה האסלאמית (היעד של האמריקאים).

3. בשלבים הראשונים לאחר בחירת דונלד טראמפ לנשיאות ארצות־הברית רווחה ההערכה שצפויה התקרבות בין האמריקאים לרוסים – התקרבות שעשויה להוביל להסכמות בין המעצמות בנוגע למתכונת ההסדר בסוריה. אולם סדרה של אירועים שנרשמו בתחילת 2017 (ובהם השימוש שעשה אסד בנשק כימי והתגובה האמריקאית החריפה על כך וכן הגילויים על קשריו של טראמפ עם פוטין) מקשים על כל ניסיון להעריך עד כמה ישתפו ארצות־הברית ורוסיה פעולה בזירת סוריה. עם זאת הן מצליחות כבר היום להקפיד על תיאום ביטחוני ומדיני שחיוני לכל ניסיון להביא לסיום הלחימה בסוריה. אחד הצעדים המשותפים הבולטים בהקשר הזה הוא כינונה של הפסקת האש בדרום סוריה. זו החלה ביולי 2017, בעקבות הסכם אמריקאי־רוסי־ירדני, ונכון לכתובת השורות האלה היא מחזיקה מעמד.

4. ערב הסעודית, שהייתה המשענת הפיננסית העיקרית לכוחות המורדים נדחקה מהבמה הסורית נוכח התיאום הטורקי־רוסי־איראני בנוגע להפסקות האש ולכינון אזורי הרגעה ואזורי השפעה. היא תתקשה להתמיד בתמיכה האופרטיבית במורדים ולהשיג לגיטימציה אזורית ובינלאומית להמשך הלחימה. גם המלחמה של ריאד

- נגד המורדים החות'ים בתימן – לפי שעה ללא תוצאות – יחד עם הירידה במחירי הנפט אינן מקילות על חופש הפעולה של ערב הסעודית.
5. יכולתה של האופוזיציה הסורית "הלגיטימית" להמשיך בלחימה תלויה כמעט לחלוטין בכוחות חיצוניים. היחלשותן של משענותיה הבינלאומיות והאזוריות מחייבת אותה לבחון מחדש את אסטרטגיית המאבק במשטר או, לחלופין, את תנאיה להסדר. אחת הסיבות המרכזיות לירידה בתמיכה החיצונית בגורמי האופוזיציה היא היותה מפולגת ומסוכסכת. בגלל הפער המתרחב בין המטרות הפורמליות של האופוזיציה הסורית לבין יכולתה לפעול למימושן בשטח אין לה ברירה אלא לחשוב על מתווה חדש – בין אם בכוונתה להמשיך בלחימה ובין אם בכוונתה לשים לה קץ. התפתחות חשובה בהקשר זה, מיולי 2017, היא החלטתו של טראמפ להפסיק את תכנית ה־CIA לאימון וחימוש מורדים סונים נגד משטרו של אסד.
6. הכורדים הפכו לכוח מרכזי שחבר לקואליציה החותרת להביס ולפרק את המדינה האסלאמית. לפיכך הם נהנים ממטריית הגנה אמריקאית כל עוד נמשכת הלחימה במדינה האסלאמית. עם זאת, הכורדים נתונים מאז המחצית השנייה של 2016 ללחץ של צבא טורקיה שמנסה לדחוק אותם אל עברו המזרחי של נהר הפרת, לאזורים המאוכלסים בסונים. לפיכך צפויים הכורדים לתמוך בהסדר שיאפשר להם לקבע את הישגיהם הטריטוריאליים. יתר על כן, תלותם בתמיכה של כוחות חיצוניים ובהסכמות עם משטר אסד ועם בעלות בריתו עשויה לדרבן אותם ליישר קו עם כל הסדר שייתן מענה, ולו חלקי, לשאיפותיהם האוטונומיות.
7. יוזמת רוסיה ממאי 2017 לגבש "מזכר הבנות ליצירת אזורי הרגעה de-escalation zones בסוריה", שעליו היא חתמה יחד עם איראן ועם טורקיה, נועדה להביא להפסקת אש בת קיימא בסוריה, ובעיקר להניח את היסודות לפתרון כולל למשבר עם תום הלחימה. עקרונות המזכר כוללים שמירה על אחדות סוריה וכן הכשרת הקרקע למבנה מדינתי פדרטיבי – על פי הפרשנות של הרוסים.
- ההתפתחויות האלה בשטח ובשיקוליהם של כל הגורמים המעורבים בלחימה בסוריה – גורמים מקומיים, אזוריים ובינלאומיים – עשויות ללמד על מעבר הדרגתי ממצב פוליטי היברידי לסדר פוליטי פדרטיבי בסוריה. אם לאחר הבסתה של המדינה האסלאמית במזרח סוריה לא ניתן יהיה להגיע להסדר שבמסגרתו נשארת סוריה מאוחדת, עשויה רוסיה – באופן עצמאי או בהסכמת ארצות־הברית – להניח על השולחן הצעה לכינונו של סדר חדש בסוריה הכולל אוטונומיה לאוכלוסייה הסונית והכורדית ותשלום מס שפתיים בלבד לרעיון המדינה המאוחדת הנשלטת על ידי משטר מרכזי עלווי. להערכת מוסקבה, גם פתרון כזה ישמור על האינטרסים שלה בסוריה בפרט ובאזור בכלל. יש להניח שבמקום להמשיך להתבוסס בביצה הסורית תעדיף

רוסיה – ואולי גם איראן – להתמקד בבנייתו מחדש של מערך ההגנה למשטר העלווי ולשימור הקווים כפי שהתגבשו במהלך המלחמה עד אז.

ארצות־הברית מעוניינת בסיום המלחמה ובקץ לחוסר היציבות האזורי הנגזר ממנה. לכן היא תתמוך בתרחיש שיוביל ליציבות ולסוף האלימות, גם אם מדובר יהיה בהפרדה פוליטית חלקית בין הגורמים הנלחמים בתוך סוריה. הפרדה בין הקבוצות השונות תיצור מציאות חדשה של ישויות הומוגניות באופן יחסי שבהן הקבוצה השלטת נהנית מריבונות מסוימת – בהסכמת הממשל המרכזי או בניגוד לדעתו. מצב כזה עשוי להפחית את הסיכון למלחמות אזרחים בתוך הישויות החדשות שיווצרו. עם זאת, גם הפתרון הזה אינו מבטל כליל את הסכנה שבעתיד יפרוץ עימות בין הישויות שיקומו לבין עצמן או בינן לבין הממשל המרכזי.

המעצמות האזוריות מתנגדות לפירוקה של סוריה, ויהיה צורך במאמצים כבדים כדי לשכנע אותן להסכים לפתרון פדרטיבי. הסיבה: חששן מקביעת תקדים שעלול לפגוע בהן בעתיד. עם זאת, מצג של סוריה מאוחדת בגבולותיה – לפחות ברמה הפורמלית – אמור לרכך את התנגדותן לפתרון הפדרטיבי.

אשר לטורקיה, ככל שתספוג מכות קשות יותר בגלל התערבותה הקרקעית בסוריה, כך תגדל הסבירות שהיא תעדיף בסופו של דבר שליטה כורדית בצפון סוריה על פני המשך הלחימה – בתנאי שהחבל הכורדי יוגדר אזור השפעה שלה.

נראה שאיראן מעריכה כי תוכל להבטיח את האינטרסים העיקריים שלה בסוריה גם במסגרת שלטון מרכזי החולש על ישות מצומצמת יותר, ובתנאי שיישמרו לה השפעתה על השלטון המרכזי וכן גישה ישירה ללבנון. לכן היא צפויה לנסות לטרפד כל הסדר שייצור מחויבות של אסד (או של כל שליט עלווי אחר) לרוסיה על חשבונה. לעומתה, ערב הסעודית (וייתכן גם שטורקיה) תראה בישות הסונית פוטנציאל להגברת השפעתה בסוריה, בהכרח על חשבון איראן.

אשר למבנה הפנימי של סוריה, גם אם ייוותר שלטון מרכזי פורמלי, הרי מיסוד מציאות של אוטונומיות ברמות שונות יחייב שרטוט גבולות בין הגורמים הלגיטימיים (בעיניהם של המערב ושל המעצמות האזוריות), והכרה (גם אם רק דה־פקטו) בשטחים שבהם שולטים גורמים סלפיים־ג'האדיים. למעשה, התרחיש היותר סביר הוא של סוריה פדרטיבית־היברידית. המסקנה הזאת נובעת בעיקר מההערכה כי לצד הפוטנציאל לכינון הסדר פורמלי במתכונת פדרטיבית יתקיימו בסוריה מובלעות של גורמים ג'האדיסטיים שאינן כפופות לשלטון המרכזי ומונעות מהרצון להמשיך בלחימה ולערער את היציבות. כך, לצד השלטון המרכזי יתקיימו פדרציה כורדית ופדרציה סונית – שמידת כפיפותן לשלטון המרכזי תשתנה מדי פעם – וכן יתקיימו בה מרחבים בעלי מאפייני שליטה שונים כמו אזורי השפעה של המדינות הגובלות בסוריה, מובלעות בעלות דרגות שונות

של אוטונומיה וגם מרחבים כאוטיים ללא שליטה מסודרת. בנסיבות כאלה כמוֹבן אי־אפשר לדבר על מערכת אחודה.

עמדתה הרשמית של האופוזיציה הסורית הזוכה לתמיכת המערב היא שאסור להשלים עם פירוקה של סוריה לישויות ריבוניות נפרדות – בין אם על בסיס קווים כיתתיים ובין אם על פי קווים עדתיים. האופוזיציה הסורית עדיין דבקה בנוסחה של אחדות סוריה ושל שימור מוסדותיה. זהו בעיניה הפתרון המעשי ביותר למשבר המבטיח את הסיכוי הטוב ביותר ליציבות. עם זאת אין לשלול את האפשרות שהתנגדותה של האופוזיציה לפתרונות של פדרציה או של חלוקה תיסדק בסופו של דבר ותשתנה. שינוי כזה צפוי במיוחד אם יתברר סופית שהאחדות היחידה האפשרית בסוריה היא בראשות שלטון עלווי. לכן ניתן להעריך שהאופוזיציה תעדיף בסופו של דבר הסדרים פדרטיביים לתקופת ביניים, עד שתסתמן האפשרות להשיג איחוד עתידי שלא בשליטת העלוויים. בכל מקרה, האפשרות להשיג פתרון פדרטיבי תלויה ביכולתם של ארגוני המורדים מכל קצות הקשת לקיים ביניהם שיח כלשהו – אפילו באמצעות גורם שלישי – ולהגיע להסכמות בנוגע לחלוקה הטריטוריאלית. הסבירות להצלחתו של מהלך כזה תלויה ביכולת הצבאית להביא את הארגונים האלה למצב שבו לא תהיה להם ברירה אלא לקבל את ההצעה.

בה בעת יש להביא בחשבון שהקהילה הבינלאומית תתקשה להושיט סיוע כלכלי והומניטרי לסוריה שתהיה נתונה לסדר פוליטי היברידי – בין אם בכוח ובין אם בפועל. פיצול מעין זה של סוריה עלול לחייב מתן סיוע נפרד ושווה לכל אחת מהאוטונומיות שיקומו. אי לכך תידרש חלוקת משאבים שקולה ומאוזנת ככל הניתן, שאם לא כן עלול כל הסדר לקרוס. המעצמות יתמכו בהסדר פדרטיבי גם כלכלית, וכמוֹבן באורח דיפרנציאלי, כל עוד הוא לא יתנגש עם האינטרסים שלהן. איראן תוכל להיות צינור חיים לישות העלווית, טורקיה – לישות הסונית בצפון־מערב סוריה, ואם תגיע למסקנה שאוטונומיה כורדית היא הרע במיעוטו, היא תוכל להיות גם צינור שלה. לחלופין, החבל הכורדי בעיראק עשוי למלא תפקיד בקשר זה. לכן גם אם לא יהיה שינוי במדיניות של אנקרה, האוטונומיה הכורדית תוכל להתקיים בצמצום ממשאבי הנפט והחקלאות שבה ולהיעזר במידה מסוימת בישות הכורדית האוטונומית בצפון עיראק. אשר לישות הסונית, שם התמונה מורכבת יותר: טורקיה וערב הסעודית יוכלו לפרוס עליה חסות, אך ייתכן שהריחוק הגיאוגרפי יקשה על מימושה. סוגיות מרכזיות נוספות נוגעות למידת האוטונומיה ששיגו הישויות השונות וכן טיב היחסים שיווצרו בינן לבין הממשל.

על אף הנאמר לעיל, התמקדות באינטרסים ובגיאופוליטיקה של המדינה עלולה לגרום להחמצת עובדה פשוטה אך מהותית: תקופת המעבר בסוריה וסיכוייה של המדינה להשתקם בתום המלחמה תלויים במידה רבה בשאיפות, במשאלות ובנטייה

הפוליטית של העם הסורי. מובן שלגורמים הבינלאומיים תהיה השפעה רבה על עיצוב ההתפתחויות בסוריה – בין אם בקביעת התנאים להסדר מדיני או בדחיפה להמשך הלחימה – אולם בשטח יהיה זה העם הסורי שימשיך לשאת בנטל הקרבות, או, לחלופין, זה שיחל בעבודה לייצב את התשתיות הקהילתיות ואת היחסים בין הקהילות. מהבחינה הזאת, המחיר הפיזי והפסיכולוגי שגובה העימות מאזרחי סוריה, לצד המשך התפרקותו של המרקם החברתי במדינה, עתידים להשפיע עמוקות על הסיכויים של סוריה להשתקם ולהשיג יציבות ומפחיתים את הסיכוי – הקלוש בלאו הכי – להשיג שיפור כלכלי והומניטרי.

בהקשר הזה חשוב במיוחד לתת את הדעת להווה ולעתיד של הצעירים בסוריה, אלה המכונים "הדור האבוד".

הכתובת על הקיר

ניסיון לאחד שוב את סוריה – כך שתחזור להיות שוב מאוחדת כפי שהייתה לפני שפרצה מלחמת האזרחים – נראה בעל סיכוי נמוך. גם מי שחושב שיש לרעיון הזה סיכוי כלשהו יודה שמדובר בהליך ממושך ומורכב. התרחיש הפדרטיבי-היברידי שהוצג כאן אומנם אינו רצוי לחלק מהגורמים, שכן הוא מצריך שינוי של הפרדיגמה בנוגע לאחדות סוריה, אך לדעת רבים סיכויי ההצלחה שלו הם הטובים ביותר. אולם לפני שמפליגים בשבח הפתרון הזה יש להבהיר: קיומו של ממשל מרכזי רופף לצד ישויות נפרדות במרחב הסורי לא יפתור את המחלוקות הקיימות ולא ישכך את האיבה בין הגורמים בזירה. יתרה מכך, סכנת ההתלקחות לא תיעלם שכן הישויות השונות ירצו – קרוב לוודאי – להעמיק את האוטונומיה שלהן ואולי אף להרחיב את תחומי השליטה שלהם. עם זאת, לאחר שנים ארוכות של מלחמה ושל שחיקה כללית לא מן הנמנע שכל הגורמים – או לפחות רובם – יגיעו למסקנה שהמבנה הפדרטיבי הוא פתרון הביניים המועדף להפגת האלימות וליצירת הזדמנות להתאוששות. אם זה יצליח, הרי כמו במקרים רבים אחרים בעבר עשוי הזמני להפוך לקבוע.

אשר לישראל, ביכולתה להשפיע על עיצובה מחדש של סוריה הן באמצעות עוצמה קשה (פעילות צבאית) והן באמצעות עוצמה רכה (כלים מדיניים, דיפלומטיים, תקשורתיים, כלכליים, משפטיים והומניטריים). ההוכחה לכך שעל ישראל להפגין מעורבות רבה יותר בעיצובה של סוריה העתידית התקבלה במאי 2017, בעקבות ההסכם שגיבשה רוסיה לכינוס של אזרחי הרגעה. ההסכם עוסק – בין היתר – באזורים שבהם יש לישראל ולירדן אינטרסים רבים, ולמרות זאת אין בו התחשבות באותם האינטרסים. רק בעקבות לחץ משולב ירדני-אמריקאי-ישראלי הכניסו הרוסים שינויים בהסכם כך שהוא מביא בחשבון גם את האינטרסים של ישראל ושל ירדן. הפרשה הזאת היא איתות נוסף לישראל שעליה לנקוט מדיניות יותר פרו-אקטיבית ונחושה כדי להגן

האינטרסים החיוניים לה בסוריה. מאחר שבעתיד עשויים להיחתם הסכמי הרגעה נוספים, על ישראל לחדד את קווי האדומים – בראש ובראשונה מניעת התבססותם של כוחות שיעיים (צבא איראן, חזבאללה, מיליציות שיעיות) בדרום-מערב סוריה בכלל ובקרבת רמת הגולן בפרט ומניעת השימוש במרחב הסורי להעברת אמצעי לחימה לידי חזבאללה. על ישראל לדרוש כי כשם שטורקיה היא צד להסדרים הנוגעים לצפון סוריה, כך עליה – ועל ירדן – להיות צד להסדרים המתגבשים בדרום סוריה.

לישראל מומלץ לתכנן אסטרטגיה משותפת עם ירדן בגיבוי אמריקאי כדי לכוון אזור השפעה משותף בדרום סוריה ולחתור לתיאום עם גורמים "חיוביים" כמו צבא סוריה החופשי, קהילות מקומיות, קבוצות אסלאמיות פרגמטיות וקבוצות מיעוטים כמו הדרוזים. לישראל ולירדן יש יכולות אוויריות ויכולות-מנגד מתקדמות, שבאמצעותן יוכלו לכוון אזור אסור לטיסה בשטחים מוגדרים וכן להעניק מעטפת הגנה מנגד לגורמים שישתפו עימן פעולה – ללא הפעלת כוחות יבשתיים, למעט לפשיטות ולמבצעים מיוחדים. פעילות כזאת תחזק את הברית האסטרטגית בין ירדן לישראל, תבלום את התרחבות ההשפעה של איראן, של חזבאללה ושל גורמי ג'האד סלפיים ותמנע את היווצרותו של ואקום שאליו עלולים לחדור גורמים שליליים כמו המדינה האסלאמית.

מניתוח המציאות בסוריה עולה כי הפתרון הפדרטיבי-היברידי הוא בעל ההיתכנות הגבוהה ביותר. הסיבה המרכזית לכך: על אף הפוטנציאל לקימו של שלטון מרכזי, סוריה לא תשוב להיות יחידה הומוגנית בעלת שלטון מרכזי לגיטימי ואפקטיבי האוכף את מרותו על כל שטחי המדינה. בפועל צפויים לנהל את סוריה מוקדי כוח שונים – מובלעות סוניות וכורדיות לצד מרחבים כאוטיים יותר בעלי משילות נמוכה – הנעים בין יחסי תחרות לבין שיתוף פעולה עם השלטון המרכזי. היות שהאינטרסים הביטחוניים של ישראל מושפעים באופן ישיר מהמתרחש בזירה הזאת, היא נדרשת למצוא ערוצי השפעה אפשריים ומגוונים הנותנים מענה למערכת המורכבת הזאת שאין בה כתובת אחראית אחת ושמוכנה עדיין "סוריה".

הערות

1. גרדיאן, "שר ההגנה של ארה"ב: מדיניות הלחימה בדאעש עברה מהתשה להשמדה", הארץ, 28 במאי 2017, www.goo.gl/EZpF2p
2. Volker Boege, M. Anne Brown & Kevin P. Clements, "Hybrid Political Orders, Not Fragile States," *Peace Review*, 21 No. 1, 2009, pp. 13-21, www.goo.gl/2JujEb
3. Aron Lund, "Stand Together or Fall Apart: The Russian-Iranian Alliance in Syria," *Diwan*, May 31, 2016, www.goo.gl/u7T8xE
4. אלון ריגר וערן ישיב, "כלכלת סוריה: המצב הנוכחי ותרחישים לעתיד", **עדכן אסטרטגי** כרך 20, גיליון 1, אפריל 2017, עמ' 63-74, www.goo.gl/TqP2iy
5. Jeanne Gobat and Kristina Kostial, *Syria's Conflict Economy*, IMF working paper, June 2016, p. 19, www.goo.gl/2JKplj
6. "Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, Stephan O'Brien Statement to the Security Council on Syria", United Nations, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, February 22, 2017, www.goo.gl/bi3hpi
7. United Nations office for the coordination of humanitarian affairs, www.goo.gl/bNVojg
8. Daniel L. Byman, "Evaluating Trump's Options in Syria", Brookings, March 1, 2017, www.goo.gl/2MibRx
9. Barbara Starr and Jeremy Diamond, "Trump launches military strike against Syria," CNN: Politics, April 7, 2017, www.goo.gl/QV1yrY
10. Tobias Schneider, "The Decay of the Syrian Regime is Much Worse than You Think," *War on the Rocks*, August 31 2016, www.goo.gl/v4wOX0
11. Fabrice Balanche, "Assad Needs 'Useless Syria' Too," *Policy Watch 2742, The Washington Institute for Near East Policy*, January 4, 2017, www.goo.gl/hiBdt0
12. Gobat and Kostial, "Syria's Conflict Economy," IMF working paper, www.goo.gl/2JKplj
13. שם.
14. "Syria Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report," Syrian Center for Policy Research (SCPR), February 2016, www.goo.gl/ni4zgF
15. שם.
16. החישובים מתבססים על נתוני תמ"ג 2010 מהלמ"ס הסורי (www.goo.gl/77R9RV) ועל נתוני צמיחה במהלך המלחמה, שנלקחו ממכון SCPR במאמר לעיל, עמ' 17.
17. Butter D., *Syria's Economy - Picking up the Pieces*, London, Chatham House, June 2015, p. 19.
18. לקריאת הנוסח המלא של מזכר ההבנות כפי שמופיע באתר משרד החוץ הרוסי: www.goo.gl/zBjFmv
19. Khaled Yacoub Oweis and Heiko Wimmen, "Syria's Uneasy Bedfellows," German Institute for International and Security Affairs, December 2016, www.goo.gl/wwdBbm
20. Jared Malsin, "Assad's Regime is Still Using Chemical Weapons in Syria," *Time*, September 14, 2016, www.goo.gl/CmNvye

- Philip Rucker and Missy Ryan, "Trump orders Pentagon to draft ISIS strategy, restructuring of security council," The Washington Post, 28 January 2017, www.goo.gl/kpn1iK .21
- Amberin Zaman, "Dutch Journalist Spends Five Months in Rojava, says YPG and PKK are separate but closely linked," Diken, October 13, 2016, www.goo.gl/n5kU7R .22
- Fabrice Balanche, "Rojava's Sustainability and the PKK's Regional Strategy," Policy Watch 2680, The Washington Institute for Near East Policy, August 24, 2016, www.goo.gl/ZRLWn4 .23
- .שם .24
- .שם .25
- אודי דקל ועומר עינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות: הזירה הצפונית כמקרה בוחן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 1, אפריל 2015, עמ' 39-40, www.goo.gl/xL5NUH .26
- .שם עמ' 44 .27
- "Erdoğan says Turkey not to allow Kurdish state in northern Syria," Today's Zaman, June 27, 2015, www.goo.gl/ifXQ9Y .28
- האזוריות", עמ' 41 .29
- דקל ועינב, שם .29
- "Crisis in Syria," USAID, March 31, 2015, www.goo.gl/O9uCjS .30
- Sharif Nashashibi, "Sustaining Iran's Regional Ambitions at All Costs," *Al-Jazeera*, December 14, 2014, www.goo.gl/Eb2egP; Yezid Sayigh, "The Assad Regime's Political 'Achilles' Heel," *Al-Hayat*, December 11, 2014, www.goo.gl/iBRY3u .31
- אודי דקל ועומר עינב, "סוריה: בין התרחישים השליליים - הבחירה שבפני ישראל", **מבט על**, גיליון 714, 28 ביוני 2015, www.goo.gl/EvbuCX .32
- Avaneesh Pandey, "UN 'Deeply Concerned' Over Reports of ISIS Stealing, Relabeling Syrian Food Aid," International Business Times, February 3, 2015, www.goo.gl/BkTzaA .33

INSS Memoranda, June 2016–Present

- No. 168, September 2017, Carmit Valensi, Udi Dekel, Anat Kurz, eds., *Syria: from a State to Hybrid System – Implications for Israel* [Hebrew].
- No. 167, July 2017, Udi Dekel, Gabi Siboni, and Omer Einav, eds., *The Quiet Decade: In the Aftermath of the Second Lebanon War, 2006-2016*.
- No. 166, July 2017, Yehuda Greenfield-Gilat, *The Palestinian Refugees: The Israeli Interest* [Hebrew].
- No. 165, June 2017, Dan Weinstock and Meir Elran, *Securing the Electrical System in Israel: Proposing a Grand Strategy*.
- No. 164, February 2017, Einav Yogev and Gallia Lindenstrauss, eds., *The Delegitimization Phenomenon: Challenges and Responses* [Hebrew].
- No. 163, February 2017, Nizan Feldman, *In the Shadow of Delegitimization: Israel's Sensitivity to Economic Sanctions*.
- No. 162, November 2016, Yoel Guzansky, *Between Resilience and Revolution: The Stability of the Gulf Monarchies* [Hebrew].
- No. 161, November 2016, Udi Dekel, Gabi Siboni, and Omer Einav, eds., *The Quiet Decade: In the Aftermath of the Second Lebanon War, 2006–2016* [Hebrew].
- No. 160, November 2016, Pnina Sharvit Baruch, *The Report of the Human Rights Council Commission of Inquiry of the 2014 Operation in the Gaza Strip – A Critical Analysis* [Hebrew].
- No. 159, September 2016, Meir Elran and Gabi Sheffer, eds., *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*.
- No. 158, September 2016, Doron Matza, *Patterns of Resistance among Israel's Arab-Palestinian Minority: A Historical Review and a Look to the Future* [Hebrew].
- No. 157, August 2016, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *Arms Control and Strategic Stability in the Middle East and Europe* [Hebrew].
- No. 156, August 2016, Udi Dekel, Nir Boms, and Ofir Winter, *Syria's New Map and New Actors: Challenges and Opportunities for Israel*.
- No. 155, June 2016, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *Arms Control and Strategic Stability in the Middle East and Europe*.
- No. 154, June 2016, Nizan Feldman, *In the Shadow of Delegitimization: Israel's Sensitivity to Economic Sanctions* [Hebrew].

כמהלך מלחמת האזרחים בסוריה התערער מן היסוד תפקודה של המערכת המדינתית בה והתערורו שאלות מהותיות אשר לאופן עיצובו של סדר מדינתי עתידי בשטחה ולמשמעויותיהן של המגמות המתהוות בזירה זו לביטחון הלאומי של מדינת ישראל. מזכר זה מציע תשובות לשאלות אלה.

ניתן להניח כי בסוריה יישמרו הקליפה המדינתית והשלטון המרכזי, זאת על שום ריבוי הגורמים המעוניינים בכך ובכללם רוסיה וארצות הברית, מדינות במזרח התיכון ומרבית האוכלוסייה המקומית. עם זאת, צפוי כי המערכת הפנימית הסורית תיוותר בעלת מאפיינים "היברידיים", משום שלאחר שנות המלחמה והתגבשות כוחות שונים ומתחרים במדינה שסועה זו, השלטון המרכזי יתקשה להשיג לגיטימיות רחבה ולמסד משילות אפקטיבית בכל שטחה. לפיכך, צפוי כי בסוריה יתבססו ויפעלו גורמי כוח שונים, חלקם במובלעות עדתיות-אתניות - עלויות, סוניות וכורדיות - ואחרים במרחבים כאוטיים, שבהם תהיה נוכחות גיהאדיסטית פעילה. מוערך כי היחסים בין המובלעות יתאפיינו בתחרות, לעיתים בעוינות ובמקרים אחרים בשיתוף פעולה, בינן לבין עצמן ובינן לבין השלטון הפורמלי. עם הזמן, אפשר שיתרחש בשטח סוריה מעבר ממצב היברידי דרך סדר פדרטיבי לשלטון מרכזי מתחזק, בתנאי שיאפשר השתתפות פוליטית של האוכלוסייה.

על ישראל לפתח מענים אל מול מכלול האתגרים הניצבים בפניה בזירה הסורית, ובפרט לנוכח ההתבססות המואצת של מליציות שיעיות ודומיננטיות איראנית בשטחה. עליה לשמר ולקדם הבנות ותיאום מבצעי עם רוסיה; לשמר את התיאום האסטרטגי עם ארצות הברית בנוגע לעתיד סוריה ולרתום אותה למעורבות גוברת בתהליכי ההסדרה שם, מעבר לפירוק המדינה האסלאמית; לגבש אסטרטגיה משותפת עם ירדן, בגיבוי אמריקאי, כדי לכוון אזור השפעה משותף בדרום סוריה; להרחיב את הסיוע והקשר עם קהילות סוריות ברמת הגולן, כך שיהוו חייץ בינה לבין גורמים עוינים ובסיס לאיים של יציבות בזירה מורכבת זו. בד בבד, מעת לעת תידרש ישראל גם להפעיל כוח צבאי כדי למנוע העברת אמצעי לחימה לידי חזבאללה והתבססות צבאית של איראן ושלוחיה במרחב הסורי-לבנוני.

העורכים:

ד"ר כרמית ולנסי, עמיתת מחקר ומרכזת תוכנית מחקר "סוריה - התפתחויות, מגמות ומשמעויות" במכון למחקרי ביטחון לאומי.

תא"ל (מיל.) אודי דקל, מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי.

ד"ר ענת קורץ, עמיתת מחקר בכירה, מנהלת המחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

מבט על, גיליון 970, 31 באוגוסט 2017

רוסיה בסוריה - בין איראן לישראל

צבי מגן, אודי דקל, סימה שיין

הפיכתה של רוסיה לגורם המשפיע ביותר בסוריה מאז שלהי 2015 הציבה אותה, בין היתר, כטריז בין השאיפות של איראן באזור לבין האינטרסים של ישראל מנגד. פגישתם של הנשיא פוטין וראש הממשלה נתניהו סבבה את שאלת הנוכחות וההשפעה האיראנית בסוריה, כשרוסיה מנסה לתמרן ולאזן בין הרצונות המנוגדים. בשל נסיגתה של ארצות הברית לתפקיד משני, רוסיה הפכה לכתובת הראשית עבור ישראל במאמציה לסכל את האיום האיראני בזירה הצפונית, ולשם כך על האחרונה להפעיל מנופי לחץ על מוסקבה - כמי שבכוחה להשפיע על איראן.

קיימים דיווחים סותרים, רובם מגמתיים, אשר להתנהלות הפגישה שנערכה ב-23 באוגוסט בין ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו לנשיא רוסיה ולדימיר פוטין בעיר סוצ'י. במרכז הפגישה נדונו המעורבות האיראנית הגוברת בסוריה והתפקיד שרוסיה מעניקה לאיראן בעיצוב הסדר המדינתי העתידי שם. עוד טרם הפגישה העבירה ישראל מסרים חריפים שביטאו את הערכתה כי המשך הנוכחות האיראנית בסוריה מגלמת איום מוחשי כלפיה. במקביל נעשה מאמץ ישראלי לשכנע את ארצות הברית להימנע מהפקרת הזירה הסורית באופן מוחלט לידי רוסיה, ובאופן עקיף לאיראן (סופם של רוב השטחים שארצות הברית משחררת משליטת 'המדינה האסלאמית' להיתפס על ידי איראן ושלוחיה).

השאלה העיקרית היא האם הפגישה בין נתניהו לפוטין הניבה הסכמות והחלטות מעשיות, שיסייעו לבלום ולצמצם את המעורבות האיראנית בסוריה. רוסיה מצדה מנסה למצוא את דרך המלך בין התרומה החיונית של איראן לקואליציה הפרו-אסדית שבהובלתה, לבין התחשבות באינטרסים הישראליים המאויימים עקב התרחבות הנוכחות והשפעה האיראנית בסוריה. מוסקבה מעריכה כי המגמות הנוכחיות המנוגדות - ההתנהלות האיראנית בסוריה והחשש הישראלי הנובע מכך - יובילו במוקדם או במאוחר לפעולה צבאית ישראלית, שבכוחה יהיה לשנות את התמונה ולערער את יסודותיו הרעועים של משטר אסד, שעליו מתבסס ההסדר המדינתי שרוסיה חותרת לכוון בסוריה.

בחשבון הכולל של רוסיה, המתחשב בהשלכותיו האפשריות של הסדר בסוריה על מעמדה הבינלאומי, היא מבקשת לקדמו מעמדת היתרון הצבאי והמדיני שצברה שם - במידה רבה על חשבון מעמדה של ארצות הברית בזירה. ההסדר הנוכחי בסוריה, הכולל הפסקת האש וכינון אזורי הרגעה, הוכתב על ידי רוסיה, כשארצות הברית מילאה בגיבושו תפקיד משני בלבד (המקרה

היחיד של תיאום מוצלח בין ממשל הנשיא טראמפ לרוסיה). תרומתה של ארצות הברית הסתכמה בעיקר בניסיון לשמור במסגרת ההסכם גם על האינטרסים של שתי בעלות בריתה - ישראל וירדן - באמצעות תחילת יישום ההסדר להפסקת אש ולכינון אזור ההרגעה בדרום סוריה.

ירדן, שמטרתה המיידית היא ייצוב והרגעה בדרום סוריה, ראתה בעין יפה את ההסדר, בין היתר כצעד מקדים להחזרת פליטים סורים משטחה לביתם. לעומת זאת, ישראל, שאינה מסתפקת בהבטחות רוסיות כלליות למניעת התקרבות כוחות איראניים לטווח קצר מ-30 ק"מ לגבול ברמת הגולן, לא קיבלה את מבוקשה. חרף הגיבוי האמריקאי, ההסדר אינו עומד בדרישותיה בכל הקשור לסילוק הכוחות האיראניים ושלוחיה של טהראן מסוריה.

ישראל מאתגרת את האינטרסים של שתי המעצמות: את רוסיה - ביחס לתלותה בלחימה הקרקעית של איראן ושלוחיה לצדו של הנשיא אסד; את ארצות הברית - בהדגשת ההכרח להעמיק את מעורבותה בסוריה, למרות שהעניקה בפועל לרוסיה את הטיפול ב"תיק הסוריי", בשם אחריותה לדאוג לאינטרס הישראלי והאזורי, גם במחיר העלאת הפוטנציאל לעימות עם רוסיה.

מבחינת האינטרסים של רוסיה בסוריה, המעורבות האיראנית בזירה זו היא לגיטימית לחלוטין, כשם שההתערבות הרוסית עצמה היא לגיטימית. ההצדקה להן היא קריאתו של המשטר הלגיטימי בסוריה, בראשות הנשיא אסד, לסיוע משותפותו האסטרטגיות, איראן ורוסיה, למיגור מתנגדיו והשאתו בשלטון. זאת, בניגוד לארצות הברית, שמעורבותה לא התבקשה. בהמשך לכך ובראייה רוסית, לאיראן יש גם תפקיד בעיצוב סוריה 'ביום שאחרי' מלחמת האזרחים. נכונותה של איראן לעשות את העבודה "המלוכלכת" על הקרקע ולספק משענת משמעותית לשיקום מעמדו של משטר אסד עושים אותה נכס עבור רוסיה. יתר על כן, איראן נקבעה על ידי רוסיה, לצד טורקיה, כגורם שיבטיח את ההסדרה בסוריה במסגרת שיחות אסטנה, שמובילה מוסקבה.

מנגד, יש להביא בחשבון כי ככל שהמצב בסוריה יתייצב, ועל אחת כמה וכמה אם יתגבש מבנה מדינתי פדרטיבי כפי שרוסיה מציעה, איראן עשויה להפוך לשחקן מתחרה לרוסיה על הדומיננטיות וההשפעה במדינה. איראן צפויה לחתור נגד התמסדות מבנה פדרטיבי, שכן היא מעדיפה שלטון מרכזי עלאווי, חזק ויציב, שיהיה נתון להשפעתה.

בבואה לגבש את המדיניות והמענה לאיום האיראני בסוריה, ישראל מתבססת על שתי הנחות יסוד. החשובה שבהן היא מרכזיותה של רוסיה לעיצוב סוריה. השנייה היא שרוסיה, בעת הנוכחית, היא ידידותית לישראל. רוסיה, מצדה, רואה אף היא בישראל מדינה ידידה, וחשוב מכך - שחקן אזורי משמעותי, בעל מעמד מדיני וכלכלי שיש להתחשב בו. להערכת מוסקבה, לישראל יכולת לסכן את הישגיה בסוריה בשל יכולות צבאיות מוכחות, וזאת בנוסף לפוטנציאל השתלבותה ככוח משפיע במחנה האזורי המכוון נגד ההשפעה האיראנית הגוברת במרחב. עד כה תורגמו הנחות אלה לשיתוף פעולה. ישראל ורוסיה כאחת רואות זו בזו שותפות לתיאום צבאי מוצלח, במיוחד משום שניהולו היה כרוך בהתחשבות באינטרסים של שתיהן.

קשה להניח שעמדותיה של ישראל, כפי שהוצגו בפני נשיא רוסיה המודע היטב לתמונת המצב, נפלו על אזנים ערלות. במערכת סבוכה זו הקשורה בזירה הסורית אין כיום גורם, בכלל זאת איראן, המעוניין בהסלמה שעשויה להוביל למלחמה מול ישראל, שדינה לפגוע קשות בפרויקט

האיראני (ובעקיפין גם הרוסי) בסוריה. איראן עצמה מתחשבת בשותפותה עם רוסיה, ומטעמיה שלה, בשלב זה לפחות, אינה מחפשת עימות ישיר עם ישראל. לכן צפוי שהיא תיקח בחשבון את האיומים הישראליים. משמעותם של דברים אלה היא צמצום פעילותה הצבאית הגלויה, בעיקר בדרום סוריה - גם אם תיווצר סתירה עם הרטוריקה העקבית של ההנהגה האיראנית ושל מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה. בה בעת, טהרן חוזרת ומדגישה כי אין בכוונתה להקים בסיסים בסוריה וכי פעילותה מתבצעת שם מתוך בסיסי הצבא הסורי - במשתמע, כחלק מהבקשה הסורית לסיוע.

סיכום והמלצות

על ישראל לגבש את מדיניותה ומהלכיה בהתחשב בשלושה אילוצים מרכזיים. ראשית, אל לה לאפשר התבססות איראנית בסוריה לאורך זמן, שתהפוך את סוריה למדינת חסות איראנית ותרחיב את שטח החיכוך בינה לבין איראן ושלוחיה. שנית, היחסים עם רוסיה הם נכס אסטרטגי עבור ישראל ומשום כך עליה לתמרן בין איום אמין והפגנת נכונות לפגוע באינטרסים רוסיים חיוניים בסוריה, לבין הרצון להתמיד בתיאום אסטרטגי פורה מול מוסקבה. שלישית, ארצות הברית, שהיא בעלת הברית המרכזית של ישראל, לא תעשה עבודה את העבודה. בנוסף, ממשל טראמפ רואה בזירה הסורית מקום לקידום שיתוף פעולה עם מוסקבה, שאותו הוא מעוניין להרחיב גם לזירות נוספות (בראשן צפון קוריאה). לפיכך, אין רצון אמריקאי להתבוסס בביצה הסורית לפי הדגם הכושל של אפגניסטאן ועיראק. בכל אופן, וושינגטון תעניק גיבוי מדיני לכל דרך פעולה ישראלית, גם צבאית ובהיקף רחב – אך לא יותר מכך.

לאור כל זאת, המאבק של ישראל בהשפעתה המתרחבת של איראן בסוריה יוכרע על ידי יכולתן של איראן וישראל להפעיל מנופי השפעה אפקטיביים על רוסיה. רוסיה מצדה תנסה לתמרן בין הדרישות הישראליות לבין הצורך בשיתוף פעולה עם איראן, בין היתר על ידי מתן הבטחות סותרות לצדדים. לפיכך, מומלץ לישראל להתייחס בזירות להבטחותיה של רוסיה בהקשר זה ולשפר את מוכנותה להפעיל כוח בתבונה ובחתימה נמוכה, אל מול יעדי התבססות איראנית בסוריה ולפי מספר עקרונות:

- א. הסכמה עם רוסיה בדבר נוכחות איראנית מבוקרת מצפון לדמשק, במרחק של לפחות 40 ק"מ מרמת הגולן, שתהיה מוגבלת בזמן עד הוצאת כל הכוחות הזרים מסוריה. זאת, תוך הדגשת הצורך בפיקוח רוסי בשטח, לצד חופש פעולה ישראלי במרחב הסורי-לבנוני לשם שמירה על האינטרסים הביטחוניים החיוניים שלה.
- ב. מעורבות ישראלית בדיונים ובהחלטות הנוגעות לעיצובה של סוריה והמשטר בה.
- ג. מעורבות ישראלית בנעשה בסוריה, בעיקר בדרומה, למשל בסיוע לכוחות 'הצבא הסורי החופשי' (FSA) שננטש באחרונה על ידי ה-CIA, ישירות או דרך ירדן, ואולי אף באמצעות שכנוע ארצות הברית לחזור ולתמוך בכוח זה. זאת, על מנת שיהווה גורם כוח שיחסום התבססות של הכוחות האיראניים והקואליציה הפרו-אסדית בדרום המדינה.
- ד. שימוש מושכל בהפעלת כוח ההיזק הישראלי במרחב הסורי והלבנוני כאמצעי לבסס הרתעה ועל מנת לשכנע את רוסיה לאכוף את הקווים האדומים שהציבה ישראל ביחס לאיראן. בתגובה למהלכים איראניים מתגרים, על צעדיה המבצעיים של ישראל לכלול מהלכים מפתיעים, שיפרצו את הרף המוכר על ידי יריביה ויעבירו מסר של נחישות למנוע דומיננטיות איראנית והתבססות כוחות ותשתיות איראניות בסוריה לאורך זמן.

ה. פעולה מושכלת להגברת מוקדי החיכוך בין רוסיה לאיראן, בהקשר לתחרות על דומינטיות בסוריה והשפעה על עיצובו של המבנה השלטוני במדינה.

מבט על, גיליון 967, 23 באוגוסט 2017

האיום האיראני בסוריה – הכצעקתה?

אודי דקל וכרמית ולנסי

שאלת עתידה של סוריה, ובפרט סוגיית ההשפעה והנוכחות האיראנית בה, תעמודנה במרכז פגישתו של ראש הממשלה נתניהו עם הנשיא פוטין. על השולחן מנעד תרחישים אפשריים שאליהם ישראל מתכוננת, אל מול מכלול שיקולים אסטרטגיים שישפיעו על מדיניותה של איראן. האיום האיראני מסוריה אינו מהווה אתגר ביטחוני בלתי נסבל לישראל בעת הנוכחית וכנראה גם בעתיד, בפרט אם ישראל תנצל בצורה נבונה את שורת הכלים העומדים לרשותה לצמצום הדומיננטיות ולריסון האיום האיראני בזירה הסורית.

עם פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה התייצבה איראן לצדו של הנשיא בשאר אל-אסד. ככל שחלף הזמן והאיומים ליציבותו של משטר אסד גברו, הועמקה המעורבות האיראנית במלחמה. לשדה המערכה הוזרמו מיליציות שיעיות המורכבות מזרים (עיראקים, אפגנים ועוד) וכן חזבאללה - כולם בהכוונה מטהראן - לצד יחידות של משמרות המהפכה והצבא האיראניים. שלוחיה של איראן היו לעיקר הכוח הלוחם היבשתי בקואליציה הפרו-אסדית, שהתגבשה בהובלת רוסיה בסתיו 2015.

כיום, מספר הלוחמים במיליציות השיעיות נאמד בכ- 20 אלף. מספר הלוחמים האיראנים בסוריה מוערך בפחות מאלף, אך ההשפעה האיראנית, המדינית והצבאית, רחבה ומקיפה. האינטרסים של איראן בסוריה מתמקדים בשימור וייצוב משטר אסד, שהוא בעל ברית אסטרטגי של טהראן, ובביצור נתיב הגישה והאספקה לחזבאללה בלבנון. איראן שואפת לקבע את המרחב הסורי כלב "הסהר השיעי", הנתון להשפעתה ומתפרש מטהראן, דרך בגדד ודמשק עד ביירות וחוף הים התיכון. בד בבד, איראן חותרת למנף את הישגיה והשפעתה בסוריה להקרנת עוצמה מול ישראל ולהרחבת 'שטח הפנים' לחיכוך עם ישראל ולהגברת האיום כלפיה.

ישראל צופה בדאגה בהתבססות האיראנית בסוריה. על בסיס מעורבותה הצבאית של איראן לצד רוסיה, היא תפסה מקום מרכזי בניסיונות לקדם תהליכי ההסדרה בסוריה והתקבלה בזירה הבינלאומית כגורם לגיטימי בין הכוחות המשפיעים על עתידה של סוריה. ישראל מעריכה כי הסדרים להפסקת האש ולכינון אזורי הרגעה, בעיקר בדרום סוריה, יעניקו לאיראן ולשלוחיה אחיזה בשטח, סמוך לגבולה ברמת הגולן.

בירושלים לא מסתפקים בהבטחתה של רוסיה להרחיק את הכוחות השיעים שתחת הפיקוד האיראני מרמת הגולן, וישראל הודיעה כי לא תסבול כל נוכחות צבאית של איראן ושלוחיה בסוריה. ראש הממשלה בנימין נתניהו יוצא לפגישה דחופה עם הנשיא פוטין בסוצ'י (23 באוגוסט) כדי להביע את התנגדותה של ישראל להשלכותיו של הסכם הפסקת האש. כצעד מקדים שוגרה

משלחת של בכירים במערכת הביטחון הישראלית לפגישות בארצות הברית עם ראשי המועצה לביטחון לאומי, על מנת לשכנעם לתמוך בעמדה הישראלית, השוללת כל נוכחות איראנית בסוריה. המסר הישראלי הוא כי אם יתאמתו החששות בדבר נוכחות איראנית על גבול ישראל, היא עשויה לשנות את מדיניות 'הישיבה על הגדר', שאותה נקטה מאז 2011, ולהתערב באופן פעיל בנעשה בדרום סוריה.

החתימה האיראנית להשפעה אזורית גוברת מטרידה את ישראל בכמה היבטים, והעיקרי שבהם הוא האיום האיראני בזירה הצפונית. במעגל הראשון בדרום סוריה עשויה איראן לפרוס את שלוחיה, בראש ובראשונה חזבאללה ולצדו מיליציות שיעיות, בחסות שיתוף הפעולה עם הצבא הסורי הנאמן לנשיא אסד, במרחק המאפשר גישה מהירה למרחב הגבול ברמת הגולן. כך תיווצר חזית נוספת של עימות פוטנציאלי בין חיזבאללה לישראל, במקביל לחזית הלבנונית - התפתחות שישראל רוצה להימנע ממנה. במעגל השני, ישראל פועלת באופן מתמשך כדי לעצור את התעצמות חזבאללה בסוריה ובלבנון, לאחר שהארגון צויד על ידי איראן באלפי טילים ורקטות וכן בכלי טיס בלתי-מאוישים, היכולים לפגוע בעורף האסטרטגי והאזרחי של מדינת ישראל. הנוכחות האיראנית בסוריה מאפשרת גישה ישירה ונוחה בסיוע לחזבאללה, וכך להעצים את האיום הישיר כלפי ישראל. בנוסף, עולה החשש שעם התייצבות המצב בסוריה, יוגבל חופש הפעולה הישראלי נגד משלוחי נשק לחזבאללה דרך התווך הסורי.

המעגל השלישי והרחב ביותר הוא ביסוס הדומיננטיות האיראנית בסוריה כולה, העשויה להתמשך דרך מספר רמות התערבות: (1) הפיכת סוריה למרכז לוגיסטי איראני, המתוחזק באמצעות מסדרון גישה ואספקה ביבשה ובאוויר דרך עיראק וכולל תשתיות לייצור נשק, תמיכה לוגיסטית וחימוש שלוחי איראן באזור; (2) הקמת "חזבאללה סוריה", בדומה למודל חזבאללה בלבנון והמיליציות השיעיות העממיות בעיראק. זאת, באמצעות שילוב של יחידות עלויות מקומיות עם מיליציות מתנדבים שיעיות זרות (עיראקיים ואפגניים). משימותיו של כוח זה תכלולנה הגנה על המשטר ועל נכסים איראניים בסוריה, לצד יצירת איום כלפי ישראל. אפשרות הנידונה באחרונה היא הקמת יחידת מתנדבים לשחרור רמת הגולן, שתבצע פעילות גרילה צבאית בגבולות, ובכללן ערעור יציבותה של ירדן ופתיחת חזית סורית בתרחיש של מלחמה בין ישראל לחזבאללה בלבנון; (3) הפיכתה של סוריה למעין מדינת חסות איראנית. בתהליך איטי והדרגתי איראן קונה לעצמה השפעה מקיפה על המרחב הסורי ותהדק את חיבורו ל"סהר שיעי", באמצעות נכסים ומנופים פוליטיים, כלכליים, צבאיים וחברתיים-דמוגרפיים. מצב זה ירחיב את מרחב החיכוך מול ישראל, ויאפשר הפעלת קשת איומים, שתשלב יכולות מתרחישים 1 ו-2.

בניסיון להעריך את סיכויי התמששותם של התרחישים המתוארים, יש להתחשב בשורת שיקולים ואילוצים, שתשפיע על היקף ואופן מעורבותה של איראן בסוריה. ראשית, קיימת חשיבות גדולה ליחסים עם רוסיה ולתחרות עמה על השליטה במרחב הסורי. איראן תשתדל לא להתעמת עם רוסיה, כי הנזק הפוטנציאלי עבורה מעימות כזה רחב יותר מהנזק הישיר שיהיה כרוך בצמצום השפעתה בסוריה; שנית, איראן חוששת מפני עימות ישיר עם ארצות הברית; שלישית, יש לקחת בחשבון את הרצון האיראני להימנע מעימות עם ישראל בעיתוי הנוכחי, שאינו משרת אינטרסים אחרים שלה - כמו הגנה על תשתיות הגרעין; רביעית, ההתנגדות הצפויה מצד מדינות האזור (טורקיה, ערב הסעודית, ירדן ואף עיראק, שהשפעת איראן בה נתונה לערעור) לדומיננטיות איראנית בסוריה והסיכון במאבק מולן; חמישית, עוצמת ההתנגדות הפנימית בסוריה, מצד

האוכלוסייה הסונית וארגוני המורדים, לנוכחות איראנית ולהשפעתה הגוברת בשטח המדינה; לבסוף, בראייה איראנית פנימית - ב"תיק סוריה" גלומה נפיצות רבה. המשאבים שניתן להשקיעם בפרויקט שיקום סוריה מוגבלים. יתר על כן, באיראן נשמעת ביקורת על המעורבות בסוריה והיא צפויה להתגבר אם תהיינה אבדות נוספות בנפש ותוטלנה סנקציות בינלאומיות בגינה. לפיכך, קשה להניח כי לאיראן יש תכנית מגובשת להשתלט על סוריה ולהפכה ל"מדינת חסות" במלוא מובן המילה ונראה כי במישורים המעשי והמידי כאחד, לאיראן אינטרס לא להבליט את נוכחות כוחותיה ויכולותיה הצבאיות בסוריה, אלא להטמיען בצבא הסורי ובתשתיות הביטחוניות הקיימות במדינה.

התרחישים והאילוצים השונים מגלמים גם הזדמנויות עבור ישראל, הניתנות לניצול באמצעות גיבוש מענה משולב של רכיבי עוצמה רכה וקשה, פעילות עצמאית ושיתופי פעולה עם שחקנים מעצמתיים, אזוריים ופנים-סוריים:

א. ברמה הצבאית, גוברת היכולת המעשית לפגוע בנכסים איראניים בסוריה. בהקשר רחב יותר, יכולת זו תאפשר לישראל להמשיך ולהקרין הרתעה וכוח היזק במרחב הסורי והלבנוני. זאת, כאמצעי להפעלת לחץ על איראן ומשטר אסד לעכב את פעולותיהם בדרום סוריה, ולעודד את רוסיה להיעתר לדרישות ישראל להגביל את הנוכחות וההשפעה האיראנית באזור זה. במסגרת זו, על ישראל לשקול את פריצת רף הציפיות ממנה של השחקנים במרחב, למשל בתגובה לא מידתית מצדה ל"זליגות ירי" לשטחה, כגון תקיפת נכסים איראניים בעומק סוריה.

ב. התמקדות בדרום סוריה, במאמץ ליצור השפעה במרחב זה, כאזור חיץ בינה לבין הכוחות הפרו-אסדים והשלוחים האיראניים. זאת, באמצעות חיזוק הקשר עם גורמי כוח מקומיים והענקת סיוע להתארגנותם, לצד הגברת הסיוע ההומניטארי והאזרחי במרחב (תשתיות, רפואה, חקלאות ועוד) כצעדים מניעתיים לחדירה האיראנית.

ג. מול רוסיה, יש להציב ארבע דרישות עיקריות: השתלבות ישראלית (לפחות מאחורי הקלעים) בדיונים על אודות עתידה של סוריה; פיקוח ובקרה של רוסיה למניעת נוכחות איראן ושלוחיה בדרום סוריה לפחות במרחק 40 ק"מ מהגבול; מניעת שימוש איראן בנכסים אסטרטגיים רוסיים (למשל נמלי ים ושדה תעופה); ומניעה של זליגת נשק רוסי לחזבאללה ולמיליציות השיעיות.

ד. אשר לארצות הברית, למרות שממשל טראמפ מציב בעדיפות עליונה את הכרעת המדינה האסלאמית, הוא מעוניין להגיע להסדרה בסוריה בשיתוף פעולה עם רוסיה ותוך התחשבות באינטרסים של ישראל. לפיכך, נדרש לגבש אסטרטגיה משותפת עם הממשל בווינגטון בנושא הסורי והאיראני, תוך הדגשה שרעיונות סלפיים-ג'יהאדיים לא יתפוגגו אחרי הבסת המדינה האסלאמית וכי ההתנדבות לשורות הסלפיה-ג'יהאדיה צפויה להימשך לנוכח דומיננטיות איראנית במרחב העיראקי-סורי-לבנוני. חיוני לשכנע את הממשל בצורך ליצור חיץ בסהר השיעי, ובכלל זאת להמשיך ולתמוך בממשלת עבאדי בעיראק, באופן שיפחית את השפעת איראן ויציב אתגרים בגישתה לסוריה. במקביל, יש לרתום את ארצות הברית להשתתפות במנגנון הפיקוח על הסכמי הפסקת האש בסוריה ואכיפתם, בשיקום המרחב האזרחי בדרום סוריה וביצירת כוחות מקומיים המתנגדים להשפעה האיראנית. את כל המהלכים הללו אפשר לקדם בשיתוף פעולה עם ירדן.

ה. ברמה הבינלאומית, יהיה קל יותר להשחיר את תדמיתה של איראן כגורם חתרני ומערער, דרך המחשת הנזקים שהיא גורמת ליציבות סוריה וחתירתה להרחבת החיכוך מול ישראל והמדינות

השכנות לסוריה. פעולה נגד החתרנות האיראנית מהווה פלטפורמה לכינון שיתוף פעולה בין ישראל לשחקנים נוספים באזור, החולקים עמה אינטרסים זהים ובמרכזם התנגדות להשפעה איראנית בלבנט.

ו. מול שחקנים פנים-סוריים, חשובה ההשקעה הישראלית בחיזוק התמיכה ובהידוק הקשרים עם גורמי כוח סונים, דרוזים וכורדים, במטרה לאתגר את הנוכחות האיראנית על כל היבטיה - הפוליטיים, הכלכליים והצבאיים. בד בבד, בשיתוף פעולה עם ארצות הברית, יש לחזק את הקשרים עם הכורדים בצפון סוריה ולגייסם למאבק בהשפעה איראנית בצפון מזרח סוריה, גם כדי להגביל את יצירת המסדרון השיעי מעיראק.

לבסוף, על ישראל להציג עמדה ברורה בשאלת עתידה של סוריה. עמדה כזו צריכה לכלול תמיכה במהלך הרוסי לפתרון המבוסס על מבנה פדרטיבי בהתאם ליחסי הכוחות הפנימיים בסוריה. כך ניתן יהיה לבלום את חתירתה של איראן לדומיננטיות בסוריה ולמנוע את התבססותו בדמשק על שלטון מרכזי המוכוון מטהראן. על העמדה הישראלית לכלול גם דרישה ליציאת הכוחות הזרים מסוריה, תוך התמקדות בחזבאללה ובמיליציות השיעיות, בשל היותם גורם לאי-יציבות ולמאבקים מתמשכים בתוך סוריה. בנוסף, על ישראל להביע התנגדות להמשך שלטון אסד, בעיקר משיקולים הומאניים ומוסריים. כך או אחרת, בעת הנוכחית האיום האיראני בסוריה אינו מהווה אתגר ביטחוני בלתי נסבל לישראל, בפרט לנוכח שורת האמצעים שברשותה, שעל בסיסם תוכל לפעול לצמצום ההשפעה האיראנית בזירה הסורית והאיומים הגלומים בה.

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה: תפיסה חדשה

אפרים קם

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה היא התפתחות חסרת תקדים בהתנהלותה האזורית של איראן. היא מגלמת כמה חידושים. זה הפעם הראשונה שאיראן מתערבת בכוח צבאי ניכר במדינה אחרת – מה גם במדינה שאינה גובלת בה. ההתערבות בסוריה מהווה שינוי במשימותיהם של "משמרות המהפכה", שכוחות היבשה שלהם – במקביל לכוחות היבשה של הצבא האיראני הסדיר – מעורבים בלחימה במדינה אחרת. עד כה היו "משמרות המהפכה" מופקדים על משימות בתחום הפנימי, והצבא הסדיר היה מופקד על הגנת גבולות איראן. רוב הכוח שאיראן שיגרה לסוריה לא היה מורכב מיחידות איראניות, אלא ממיליציות שיעיות ממדינות מחוץ לאיראן. זה הפעם הראשונה שאיראן קיימה שיתוף פעולה צבאי עם רוסיה. ומעל הכול, איראן חותרת לנצל את הכוחות שהעבירה לסוריה ואת החלל שארגון דאע"ש מותיר אחריו בסוריה ובעיראק, בעקבות המכות שספג, כדי לנסות לבנות מסדרון שליטה והשפעה, שיאפשר לה להעביר כוחות ונשק מאיראן לסוריה וללבנון. לכך יש משמעות מדאיגה לגבי ישראל, ארצות הברית, טורקיה, ירדן, ערב הסעודית ומדינות נוספות.

מילות מפתח: איראן, סוריה, כוח התערבות, 'משמרות המהפכה', מיליציות שיעיות, חזבאללה

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה, בעיקר מאז 2014, היא התפתחות חסרת תקדים באזור המשקפת רכיבים חדשים בהתנהלותה של איראן. יש לה משמעויות חשובות: היא משפיעה על עתיד המשטר בסוריה ועל עתיד המדינה בכלל; היא משליכה על יכולותיה הצבאיות של איראן ועל השפעתה בסוריה ובמדינות אחרות

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

באזור, וגם על יכולותיהם הצבאיות של חזבאללה וארגונים שיעיים חמושים הקשורים באיראן; יש לה גם השלכות על שיתוף הפעולה הצבאי בין איראן לרוסיה, ועל עתיד המאבק בארגוני הטרור הפועלים בסוריה. אבל בשלב הנוכחי, מעל הכול, היא חשובה משום שהיא מגלמת תפיסה אסטרטגית חדשה של איראן, המבקשת לבנות מרחב שליטה והשפעה שיחבר את איראן עם סוריה ולבנון. לפיכך היא מחייבת תשומת לב מצד מדינות נוספות הפועלות באזור וביניהן ארצות-הברית, טורקיה, ערב הסעודית וישראל. מאמר זה מבקש לבחון כמה מהמשמעויות האסטרטגיות והצבאיות של הפעילות האיראנית בסוריה, ואת השלכותיהן על התנהלותה האזורית.

בניית ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה

המעורבות הצבאית האיראנית במלחמת האזרחים בסוריה החלה בשלהי 2011 – תחילת 2012, כמה חודשים לאחר פרוץ ההתקוממות נגד משטר אסד. בשלביה הראשונים התנהלה המעורבות האיראנית בפרופיל נמוך יחסית. איראן העבירה למשטר אסד סיוע כספי ניכר, משלוחי נשק וציוד לשיבוש ערוצי תקשורת. במועד כלשהו בראשית שנת 2012 החלה איראן להעביר לסוריה כמה מאות מאנשי כוח 'אל-קודס' הכפוף ל'משמרות המהפכה' ומ'משמרות המהפכה' עצמם, וכן לוחמים מחזבאללה, שסייעו לצבא הסורי בייעוץ, בתכנון בהדרכה ובאימונים. באותו שלב, כוחות אלה לא שולבו בתפקידי לחימה בהיקף ממשי, אבל סייעו למשטר אסד בבניית מיליציה חמושה שנקראה 'צבא העם', שרוב אנשיה היו שיעים ומיעוטם עלווים. כך, בין 2012 ליוני 2014 מילאו אנשי כוח 'אל-קודס' בפיקודו של קאסם סולימאני תפקיד מרכזי בסיוע ובייעוץ למשטר אסד, ובכלל זה הפעלת חזבאללה ומיליציות שיעיות מעיראק.¹

המפנה חל באמצע 2014, בעקבות הופעת ארגון המדינה האסלאמית – דאע"ש בסוריה ובעיראק, והחמרת מצבו של משטר אסד. עד אז היו אנשי 'משמרות המהפכה' שהוצבו בסוריה במקביל לאנשי 'אל-קודס' מעטים יחסית, ושימשו בעיקר בתפקידי ייעוץ. ואולם היחלשותו של הצבא הסורי, צורכי הלחימה בדאע"ש וחזרתם של אלפי שיעים עיראקים מסוריה כדי להילחם בכוחות דאע"ש בעיראק הניעו את איראן לחפש דרכים נוספות לסייע למשטר אסד. המענה היה שיגורם לסוריה של אלפי לוחמים מארגונים שונים למשימות לחימה, בהובלתה של איראן. עם זאת, עד היום איראן מכחישה שכוחותיה נלחמים בסוריה, וטוענת שהם נשלחו אך ורק למשימות ייעוץ והדרכה, לבקשת ממשלת סוריה. הכחשה זו נובעת כנראה מעניינה של איראן שלא להיות מזוהה עם רצח האזרחים בסוריה, ומחששו של המשטר האיראני מביקורת בארצו על ההתערבות והאבידות של הכוחות האיראניים בסוריה.

לבניין הכוח הצבאי האיראני בסוריה היו כמה היבטים חשובים. איראן הייתה המדינה היחידה ששלחה כוחות קרקע להילחם בסוריה. בשעה שרוסיה התמקדה בתקיפות אוויריות בסוריה וארצות הברית ניהלה תקיפות אוויריות בצפון-מזרח סוריה ובעיראק – שתיהן נזהרו משליחת כוחות קרקע בהיקף משמעותי לסוריה למטרות לחימה, מחשש להסתבך בלחימה קרקעית.

הגרעין המוביל את הכוחות שאיראן שיגרה לסוריה הוא כוח 'אל-קודס', המפעיל שתי מסגרות של כוחות לוחמים. קבוצה אחת היא כוחות איראניים, שהחשוב בהם הוא יחידות מכוחות הקרקע של 'משמרות המהפכה', אשר פעלו בין השאר בקרבות בחלב. לצידם מופעלת בתפקידי לחימה קבוצה קטנה יותר של יחידות מכוחות הקרקע של הצבא הסדיר האיראני ('ארטש') שהחלו להגיע לסוריה בשנת 2016. באפריל 2016 אישר סגן הרמטכ"ל האיראני כי נשלחו לסוריה לוחמי קומנדו וצלפים מחטיבת הכוחות המיוחדים של הצבא הסדיר. לוחמי הצבא הסדיר נכנסו לסוריה, כנראה לתקופות קצרות, והם השתלבו ב'משמרות המהפכה' ולא פעלו כיחידות נפרדות. על אלה נוספו יחידות מארגון הבסיג', שהוא מיליציה מילואים גדולה הכוללת מאות אלפי מתנדבים שעברו אימונים צבאיים ברמה נמוכה יותר. אלה שימשו עד כה כוח עזר לשמירה על ביטחון המשטר ולצורכי שיטור ופיזור הפגנות, וכן ארגון מסייע לקליטת מתנדבים המיועדים ל'משמרות המהפכה'. העובדה שבמהלך 2016 נהרגו בסוריה כתשעים מאנשי הבסיג' מלמדת שגם הם הופעלו בלחימה עצמה.²

לצד הכוחות האיראניים מופעלים על ידי איראן בסוריה גם כוחות שיעיים לא-איראניים. החשובים שבהם הם אלפי לוחמים של חזבאללה, שנשלחו על ידי איראן להילחם בסוריה. לחזבאללה יש ניסיון לחימה בכוחות צה"ל בדרום לבנון, אלא שאופי הלחימה שניהל באזור המוכר לו בדרום לבנון שונה מזה שנדרש ממנו בסוריה, כולל לחימה בשטח עירוני בנוי כמו הלחימה בחלב. אין ספק שהלחימה בסוריה שיפרה את יכולותיו של הארגון. מצד אחר, התקבלו דיווחים על מתחים שהתגלו בין חזבאללה לאנשי 'אל-קודס' ו'משמרות המהפכה', כנראה בעיקר בשל ההרוגים הרבים שנפלו בשורות חזבאללה, והתחושה בקרב אנשיו שהאיראנים מנצלים אותם כדי להילחם במלחמה לא להם, ולהשתתף בהרס סוריה ובהרג אזרחיה.³

הכוחות הלא-איראניים האחרים המשתתפים בלחימה הם המיליציות השיעיות שהוקמו על ידי איראן. אלה כללו מיליציות עיראקיות שחלקן הוקמו באיראן בעשור הקודם ונשלחו לעיראק, וחלקן הוקמו בעיראק בסיוע איראני לאחר נפילת סדאם חוסיין. לאלה נוספו שתי מיליציות – האפגנית והפקיסטנית – שהוקמו באיראן ונשלחו לסוריה למשימות לחימה. מאז 2014 גייסה איראן מתנדבים מתוך קהילות האפגנים והפקיסטנים באיראן, שהיו מוכנים להילחם בסוריה

תמורת קבלת משכורת או אישורי אזרחות ועבודה באיראן. רוב מפקדי החטיבה האפגנית ('פאטמיון') וזו הפקיסטנית ('זינאביון') וקציניהן הם קצינים איראנים משורות 'משמרות המהפכה', והן אומנו על ידי 'משמרות המהפכה' או כוח 'אל-קודס'. כל אחת משתי החטיבות כוללת אלפי לוחמים.⁴ כל הכוחות האיראניים והלא-איראניים המופעלים בסוריה על ידי כוח 'אל-קודס' כפופים לשלוש מפקדות אזוריות: האחת אחראית על הגזרה מחלב צפונה, השנייה אחראית על גזרת חלב-דמשק והשלישית – על הגזרה שמדמשק דרומה.⁵

מספר הלוחמים שאיראן שלחה לסוריה השתנה לאורך הזמן. בשלהי 2015 הגיע מספר הלוחמים האיראנים בסוריה לשיא, כשאלה נשלחו כדי לסייע לצבא הסורי ולחזבאללה במערכה הקרקעית הגדולה בצפון-מערב סוריה. להערכת אמ"ן, באותו פרק זמן נמצאו בסוריה 2,500 לוחמים איראנים – חלקם מ'משמרות המהפכה' וחלקם מהצבא הסדיר. מאוחר יותר צומצם מספרם ל-1,500 איש – ייתכן עקב האבידות הרבות שנגרמו לכוחות האיראניים – ובאביב 2017 ירד מספרם לאלף חיילים. על אלה נוספים אלפי לוחמים מחזבאללה וכעשרת אלפים לוחמים מהמיליציות השיעיות, ובסך הכול מגיע מספרם לכעשרים אלף חיילים.⁶ עם זאת, בתחילת מאי 2017 הודיע מפקד כוחות היבשה של 'משמרות המהפכה' כי איראן תשלח 'יועצים צבאיים' (דהיינו, לוחמים) נוספים לסוריה, כל עוד יהיה בכך צורך.⁷ הוא לא פירט אם אלה יהיו איראנים או אנשי חזבאללה והמיליציות השיעיות. לכוחות האיראניים, לחזבאללה ולמיליציות השיעיות האחרות נגרמו אבידות רבות, שמספרן עלה מאז תחילת המתקפה הקרקעית של הצבא הסורי באוקטובר 2015. יושב-ראש 'קרן השהיד' האיראנית אמר בנובמבר 2016 שמספר ההרוגים בקרב הכוחות האיראניים בסוריה עולה על אלף, כשההערכה היא שמספר זה כולל את האבידות בקרב הכוחות האיראניים ובקרב אנשי המיליציה האפגנית והפקיסטנית, שהם תושבי איראן. כעבור שלושה חודשים אמר אותו יושב-ראש שמספר האבידות בקרב 'משמרות המהפכה' ומיליציות האפגנים והפקיסטנים הגיע ל-2,100.⁸ בין ההרוגים האיראנים נמנו עשרות רבות של קצינים, ביניהם בכירים בדרגות אלוף-משנה ותת-אלוף. ההרוגים האיראנים השתייכו ליחידות שונות של 'משמרות המהפכה', לכוחות הקרקע של הצבא הסדיר ולבסיג'. סביר להניח, שהמספר הרב יחסית של אבידות בקרב האיראנים והמיליציות השיעיות נבע מעצם הלחימה הקשה בסביבה עירונית, מאי-הכרת השטח ומבעיות של תיאום בין היחידות השונות.

ככל הנראה, המשטר האיראני מגלה רגישות למספר האבידות הרב. אישים הקשורים במחנה הרפורמיסטי באיראן כדוגמת ראש עיריית טהראן לשעבר, ע'לאם-חוסייין כרבאסצ'י, הסתייגו ממעורבותה של איראן בלחימה בסוריה, והמנהיג העליון חאמנהאי מתח ביקורת על עמדתם.⁹ גם העובדה שהלוחמים האיראנים

מהווים כ־10 אחוזים בלבד מכלל הלוחמים שאיראן שיגרה לסוריה למשימות לחימה עשויה ללמד שהמשטר האיראני מעדיף כי רוב האבידות ייפלו בקרב המיליציות השיעיות וחזבאללה. על רגישות זו יכולה ללמד גם הוצאת כמחצית הכוחות האיראניים מסוריה במהלך 2016, כשהמשך הלחימה הושאר בעיקר בידי חזבאללה והמיליציות השיעיות. יחד עם זאת, המשטר נוהג לפרסם את שמות ההרוגים ומבהיר כי מעורבותו בסוריה היא גם הגנה על איראן.

שיתוף הפעולה עם רוסיה

שיתוף הפעולה הצבאי עם רוסיה היה בעל חשיבות רבה לאיראן, מבחינה צבאית ומדינית. ביולי 2015 ביקר קאסם סולימאני במוסקבה, ובביקורו הוסכם בין הצדדים כי גם לרוסיה תהיה מעורבות צבאית בסוריה, בתיאום עם איראן ותוך חלוקת המשימות ביניהן. איראן קיבלה על עצמה להמשיך לנהל את הלוחמה הקרקעית, אולי משום שהיה לה ניסיון בתחום זה מתקופת מלחמתה נגד עיראק ומהניסיון של חזבאללה. רוסיה התמקדה בלוחמה אווירית, כנראה משום שהעדיפה לא להסתבך בלוחמה קרקעית, ומשום שחיל האוויר האיראני מיושן בצידו וחסר ניסיון מספיק. בעקבות סיכום זה הוקם חדר מבצעים משותף שכלל את נציגי איראן, רוסיה, הצבא הסורי וחזבאללה. שם תואמו הפעולות הצבאיות בין ארבעת השותפים, ובכללן ההתקפה באזור חלב.

אין ספק שהתקיפות האוויריות של חיל האוויר הרוסי שינו את המצב בשטח, הקלו את מלאכתם של הכוחות הסוריים ואת לוחמת הקרקע של האיראנים ובעלי בריתם, ובין השאר סייעו להכריע את הכף במערכה על חלב, מה גם שהרוסים לא נרתעו מתקיפה אווירית באזורים צפופי אוכלוסייה. איראן לא הפעילה תקיפות

אוויריות, אם כי הפעילה כלי טיס בלתי מאוישים תוקפים, וברור שהתקיפות הרוסיות הגדילו את מרחב הפעולה של כוחות הקרקע האיראניים. הסיוע האווירי הרוסי, עם כל חשיבותו, לא מנע אבידות ניכרות בצד האיראני, וברור שעקב התמקדותם של האיראנים בלוחמת קרקע, מאזן האבידות נטה בבירור לרעתם: לאיראנים ולבעלי בריתם היו מעל אלפיים הרוגים, בעוד מספר הנפגעים בין הרוסים היה מן הסתם נמוך מאוד.

אבל לשיתוף הפעולה עם רוסיה היו גם היבטים מדיניים. מצד אחד, שיתוף הפעולה עם מעצמת־על

חיזק את עוצמתה, את דימויה ואת כושר ההרתעה של איראן, הן כלפי יריביו של משטר אסד והן כלפי ארצות־הברית ובעלות בריתה באזור, מה גם שבסופו של דבר הפעולה המשותפת חילצה את משטר אסד מהמצוקה שבה נמצא, גם

איראן גילתה במהרה כי לרוסים יש יעדים ושיקולים שונים מאלה שלה לגבי עתידה של סוריה ומשטרה, וכי הם תפסו במהירות את מקומה כגורם המוביל והקובע

אם עתידו ויציבותו עדיין אינם מובטחים. מהצד האחר, איראן גילתה במהרה כי לרוסים יש יעדים ושיקולים שונים מאלה שלה לגבי עתידה של סוריה ומשטרה, וכי הם תפסו במהירות את מקומה כגורם המוביל והקובע לגבי ההתפתחויות בסוריה. אף על פי כן, למרות החשדנות הקיימת מזה דורות בין איראן לרוסיה, התועלת ההדדית הנובעת משיתוף הפעולה הצבאי והמדיני ביניהן לגבי המצב בסוריה עולה על החסרונות שבו.

תפיסת ההתערבות הצבאית האיראנית

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה, כפי שהתפתחה מאז 2014, מהווה חידוש ושינוי משמעותיים בתפיסה ובהתנהלות האיראנית כלפי מדינות אחרות. איראן תחת המשטר האסלאמי מעולם לא שיגרה כוחות בסדר גודל כזה למדינות אחרות, ודאי למדינה שאין לאיראן גבול משותף עימה. העברת תגבורות ואספקה מצריכה מעבר דרך עיראק, ביבשה או באוויר, שעלול להוות בעיה בעתיד. יתר על כן, השימוש בכוחות הקרקע של 'משמרות המהפכה', ובמידה פחותה של הצבא הסדיר, מהווה אף הוא שינוי חשוב. עד כה נועדו 'משמרות המהפכה' להגנה על המשטר האיראני, לדיכוי תסיסה פנימית ולהגנה על איראן מפני התקפה אמריקאית או ישראלית, אם תתרחש. מאז סיום מלחמת עיראק-איראן לא הופעלו 'משמרות המהפכה' ללחימה מחוץ לאיראן. גם כוחות הקרקע של הצבא האיראני הסדיר לא הוצבו כנראה באזורי לחימה מאז סיום מלחמת עיראק-איראן, והצבת כוחות מיוחדים של הצבא הסדיר ללחימה בסוריה מציינת שינוי בייעודו ובמעמדו. בעבר השתמשה איראן רק בכוח 'אל-קודס' כדי לסייע לשותפיה בעיראק, בסוריה ובלבנון.¹⁰ ושינוי חשוב נוסף: גיוס המיליציות השיעיות הלא-איראניות ללחימה בסוריה. גיוס חזבאללה לשם כך אינו מפתיע, שכן הארגון היה עושה דברה של איראן מאז הקמתו. החידוש הוא בגיוס המיליציות מעיראק, מאפגניסטן ומפקיסטן. מיליציות אלו חדשות יחסית, ובהן הוצבו קצינים מ'משמרות המהפכה' שהעלו את רמתן. מותר להניח שגיוסן ללחימה אינו נובע ממצוקת כוח אדם. מדינה בת כ-75 מיליון איש כאיראן יכולה לגייס למיליציות כאלה כוח אדם איראני ככל שתמצא. אלא שאיראן מעוניינת לטשטש את היותה עמוד התווך של ההתערבות בסוריה, ובעיקר להדגיש שמאחורי ההתערבות עומד כלל המחנה השיעי באזור, ולא רק איראן. היעד הבסיסי של ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה היה לסייע למשטר אסד להיחלץ מהמצוקה שאליה נקלע מאז 2012, לבסס את יציבותו ולשרוד. בעיני הצמרת האיראנית, לקשריה עם משטר אסד אין תחליף, ונפילתו תהווה ניצחון חשוב ליריביה – לארצות-הברית, לישראל, לערב הסעודית ולטורקיה. תוך שנתיים התברר לאיראן שמצבו המחמיר של המשטר מחייב לא רק מתן סיוע צבאי וכספי, אלא התערבות כוחות צבאיים במאבק הפנימי בסוריה במשימות לחימה. יתר על

כן, האיראנים הבינו שהקושי לבנות הסדר יציב בסוריה ולהבטיח את שרידותו של משטר אסד לטווח ארוך עלול לחייב את השארת הכוחות האיראניים בסוריה במשך תקופה ארוכה.

תוך כדי תהליך ההתערבות הבינו האיראנים, כנראה, שנוכחותם ופעילותם בשטח סוריה יכולה לסייע להשגת יעדים נוספים. ראשית, המעורבות בלחימה יכולה להעלות תרומה חשובה לשיפור יכולותיהם של הכוחות האיראניים. זרועות הצבא האיראני רכשו ניסיון רב בשמונה שנות המלחמה נגד עיראק. אולם מאז סיום המלחמה בקיץ 1988 לא היו הכוחות האיראניים מעורבים בפעילות צבאית, וניסיון המלחמה שלהם הלך ונשחק. יתר על כן, מאז שנות התשעים שמה איראן דגש על תוכניות הגרעין והטילים, תוך הזנחה מסוימת של הכוחות הקונבנציונליים. הסיבה לכך הייתה מחסור במשאבים כספיים לפיתוח היכולות הקונבנציונליות במקביל ליכולות הגרעין והטילים, אך נוסף עליה גם צמצום הצורך ביכולות אלו, בעקבות חיסול כוחה הצבאי של עיראק מאז כיבושה על ידי ארצות הברית ב-2003. הזנחה זו התבטאה, בין השאר, בהפסקת החתימה על עסקאות נשק משמעותיות חדשות עם רוסיה מאז אמצע שנות התשעים, להוציא עסקת מערכת ההגנה האווירית S-300. ההתערבות בסוריה מאפשרת לאיראן לבחון את תורת הלחימה שלה, לאמן בלחימה חלק מכוחותיה שעד כה לא התנסו בכך כלל, להפעיל מסגרות שונות ולתאם ביניהן. כך, בלחימה בחלב תיאם חדר המבצעים המשותף את הלחימה

בין כוחות היבשה של 'משמרות המהפכה' והצבא הסדיר, הבסיג', חזבאללה והמיליציות השיעיות, וביניהם לבין חיל האוויר הרוסי והצבא הסורי. עבור איראן היה זה ניסיון חשוב בהפעלת כוחות במרחקים. תהליך שיפורן של היכולות הקונבנציונליות האיראניות יעלה שלב נוסף לאחר חתימת עסקת הנשק הגדולה בין איראן לרוסיה העומדת עתה על הפרק, ואשר תשדרג בעיקר את חיל האוויר האיראני.

שנית, ההתערבות בסוריה יכולה לתרום להחמרת האיום האיראני על ישראל – בעיקר באמצעות חזבאללה, על ידי חיזוק נוסף של יכולותיו הצבאיות והארכת החזית שלו מול ישראל מדרום לבנון לעבר רמת הגולן. מאחר

שישראל נוהגת לתקוף בסוריה שיירות המעבירות נשק וציוד רגישים לחזבאללה, בנתה איראן באזור חלב מפעל לייצור רקטות עבור חזבאללה, האמור לצמצם את תלותו של הארגון באספקת חימוש מבחוץ.¹¹

שלישית, היעד החשוב מכל אלה – איראן חותרת לנצל את נוכחות הכוחות הקשורים בה בסוריה ואת החלל שנוצר בשטח עם צמצום כוחו של דאע"ש

ההתערבות בסוריה יכולה לתרום להחמרת האיום האיראני על ישראל – בעיקר באמצעות חזבאללה, על ידי חיזוק נוסף של יכולותיו הצבאיות והארכת החזית שלו מול ישראל מדרום לבנון לעבר רמת הגולן

בסוריה ובעיראק כדי ליצור מרחב גדול שבו תשלוט ותפעיל את השפעתה, ואשר יקנה לה גישה למרכז סוריה, ללבנון ולים התיכון. מרחב זה, שבו שלט דאע"ש עד להתכווצות המשמעותית של השטחים שבידיו, מחבר את מזרח סוריה עם מערב עיראק. בשטחים אלה מתכוונת איראן ליצור שני מסדרונות מעבר מקבילים ממזרח למערב, מאיראן לים התיכון, שבהם תשלוט ודרכם תוכל להעביר כוחות, אמצעי לחימה וציוד לכיוון סוריה ולבנון ככל שיידרש. המסדרון הדרומי, כנראה העיקרי, אמור לחבר בין אזור בגדאד לאזור דמשק דרך אזור העיר הסורית אל-תנף, בקרבת משולש הגבולות עיראק-סוריה-ירדן. באזור אל-תנף נבנה בינתיים בסיס כוחות מיוחדים אמריקאי-בריטי, לצורך אימון וסיוע לכוחות מקומיים הקשורים בארצות-הברית. המסדרון השני, הצפוני, אמור לחבר בין אזורי מוסול שבעיראק ואירק שבסוריה.

אחת המטרות העיקריות של יצירת מרחב שליטה זה והמסדרונות שיעברו דרכו היא לאפשר גישה לאיראן ולשלוחיה לרמת הגולן, ובכך להרחיב באמצעות חזבאללה את החזית מול ישראל מדרום לבנון לרמת הגולן, עד לירמוק. לשם יצירת מרחב זה עלולה איראן להקים מיליציות שיעיות נוספות, ויש ידיעות שבכוונתה לכוון מערך מיליציות שיכלול עשרות אלפי לוחמים, אולי אף מאה אלף איש. איראן גם עשויה לבוא במגע עם ממשלת עיראק ועם מנהיגים כורדים בעיראק ובסוריה, כדי שאלה יקבלו בהסכמה את התוכנית האיראנית.¹² יצירת מרחב זה אמורה לסייע לאיראן גם לייצב את משטר אסד, למנוע מכוחות מקומיים הקשורים בארצות-הברית להתבסס במזרח סוריה ולהרחיב את השפעתה בעיראק. יצירת מרחב השליטה והגישה מאיראן לכיוון הים התיכון יכולה להתחבר לרעיון שאיראן תבקש לקבל בסיס ימי בחופי סוריה. הרעיון הועלה בפומבי על ידי רמטכ"ל הצבא האיראני בדצמבר 2016, שאמר כי איראן עשויה לבנות בסיסים ימיים בסוריה ובתימן. הדברים הוצגו על ידי הרמטכ"ל כאפשרות ולא כתוכנית קונקרטית, וסגן מפקד 'משמרות המהפכה' הכחיש במארכ 2017 שבכוונת איראן להקים נמל בלאד'קה שבסוריה, וכי איראן אינה מעוניינת בבסיס בלאד'קה.¹³ בעיקרון, סביר להניח שאיראן אכן מעוניינת בשירותי נמל בחוף הסורי. אלה יקנו לה זרוע ימית קבועה בים התיכון וקיום נוכחות צבאית בקרבת ישראל, תוך יצירת איום והרתעה כלפיה במצב של עימות ביניהן. נוכחות כזו תאפשר לאיראן להעביר אמצעי לחימה וציוד אחר לחזבאללה, מבלי להיות תלויה במעבר יבשתי או אווירי דרך סוריה, עיראק או טורקיה, וכן לשמש לצורכי מודיעין. מצד שני, איראן אינה מזדרזת לפעול בכיוון זה כל עוד נמשכת הלחימה בסוריה, אך בעיקר כל עוד אין לה מענה לבעיה העיקרית הקשורה בצעד זה: הקמת בסיס כה מרוחק ומנותק מתחומי איראן, שיכולת ההגנה עליו בעייתית, תחשוף את כוחותיה במקום לפגיעה מצד יריביה במצב של עימות.¹⁴

בניית מרחב ההשפעה האיראני במערב עיראק ומזרח סוריה והמסדרון לכיוון הים התיכון היא בעייתית עבור איראן. תוואי המסדרון עובר אומנם בשטח שבו יש לאיראן בעלי ברית: אגפו העיראקי נשלט חלקית על ידי מיליציות שיעיות עיראקיות וממשלת עיראק, הנתונות להשפעה איראנית, ואגפו הסורי נשלט חלקית על ידי כוחות הקשורים במשטר אסד, ובכללם חזבאללה. אולם הבעיות הקשורות ביצירת המסדרון מאפילות כנראה על הסיכויים הטמונים בו. חלק ניכר מהמסדרון יעבור דרך כורדיסטן הסורית, והכורדים הסורים קשורים בארצות-הברית ומתנגדים לחדירת המיליציות השיעיות לשטחם.

משמעותית הרבה יותר היא עמדתו של הממשל האמריקאי. ממשל טראמפ כבר סימן את איראן כאיום מרכזי במזרח התיכון, כשאחד מביטוייו העיקריים הוא פעילותה האזורית. שר ההגנה האמריקאי, ג'יימס מאטיס, הודיע שארצות-הברית מפעילה מאמץ למנוע מאויב אחר – במשתמע איראן – לחזור לשטחים שפוננו על ידי דאע"ש, והזהיר את המיליציות השיעיות לבל יתקרבו לגבול בגזרת אל-תנף. ואכן, מאז מאי 2017 נעשתה אל-תנף לאחד המוקדים לעימותים מזוינים בין חיל האוויר האמריקאי לבין המיליציות השיעיות וצבא סוריה. עימותים אלה נוגעים לשליטה באזורי מפתח בדרום-מזרח סוריה, העשויים לשמש את המסדרון מעיראק לסוריה. ארצות-הברית מצידה משקיעה מאמץ ליצירת רצף טריטוריאלי בשליטת הכוחות הקשורים בה, שייצור חיץ שיעבור מצפון לדרום, מטורקיה דרך מזרח סוריה ועד גבול ירדן. במסגרת זו תקפו כוחות אמריקאים באזור אל-תנף שיירה ממונעת של המיליציות והפילו כלי טיס בלתי מאויש איראני או שניים, וכן הפילו מטוס סורי שתקף כוח כורדי ליד א-רקה.¹⁵

משמעויות

מבחינתה של איראן, הפעלת הכוחות האיראניים והמיליציות השיעיות במשימות לחימה בסוריה היא מקרה מבחן חשוב. הכוחות האיראניים ששוגרו לסוריה לא היו גדולים באופן יחסי, והמיליציות השיעיות שנלוו אליהם לא היו מנוסות מספיק בלחימה, להוציא את חזבאללה. אבל המפתח לעתידם הוא באיזו מידה רואה המשטר האיראני את הניסוי כמוצלח, וההצלחה לחלץ את משטר אסד מהתמוטטות ולשפר את מצבו נתפסת כנראה בעיני המשטר האיראני כתוצאה חיובית. ואומנם, הכוחות האיראניים והשיעיים שילמו מחיר לא מבוטל באבידות, אך בנוסף לשינוי במצב המשטר הסורי הם צברו ניסיון חשוב בהפעלת כוחות ובלחימה, ויצרו סיכוי – שצריך עדיין להיבחן – ליצירת מרחב שליטה והשפעה במרחב שבין איראן לים התיכון. אם אכן כך רואה המשטר האיראני את תוצאות המבחן, הוא עלול להמשיך לבנות כוח התערבות ממוסד וגדול יותר, בעקבות הלקחים שיילמדו והצרכים שיווצרו בעתיד.¹⁶

ההתערבות האיראנית בסוריה נעשתה בנסיבות מיוחדות במינהן. שרידותו של משטר אסד חשובה לאיראנים יותר מזו של כל משטר אחר, ולכן היה חשוב לה להתערב בלחימה ולשלם מחיר באבידות. הכוחות האיראניים והשיעיים שוגרו לסוריה גם כדי להילחם בדאע"ש, שגם ארצות־הברית ומדינות אחרות מבקשות לפגוע בו. תרמו לכך גם ההזדמנות שנוצרה לשתף פעולה בלחימה עם רוסיה ולנסות להגביר את האיום על ישראל. שיקולים כאלה לא ייווצרו בהכרח במשברים שיתפתחו במדינות אחרות, ולכן אין להסיק מהמקרה הסורי שאיראן תמהר להתערב צבאית גם במדינות אחרות, אלא במקרים מיוחדים, אם בכלל. אבל עצם בניית כוח התערבות גדול ומאמץ איראני לבנות מרחב שליטה והשפעה בין איראן לים התיכון – אם אלה יתממשו – צריכים להדאיג ולהציב אתגר למדינות שונות ובהן ארצות־הברית, ישראל, טורקיה, ערב הסעודית ומצרים, מה גם שאיראן כבר בנתה כושר הרתעה באמצעות מערך הטילים הגדול שלה. ועדיין קיימת אפשרות, בנסיבות שייווצרו סיכונים לאינטרסים איראניים חשובים, שאיראן תפעיל כוח כזה במדינות כגון עיראק, לבנון או תימן.

ההצלחה האיראנית אינה מובטחת. בסוריה יכולות לחול התפתחויות שישנו את התמונה לרעת האיראנים. הכוונה האיראנית לבנות מרחב השפעה ושליטה במזרח סוריה מערב עיראק כבר נתקלת בצעדי נגד צבאיים מצד ארצות־הברית. גם ממשלות עיראק וטורקיה, גורמים שיעיים עיראקיים או הנהגת הכורדים בעיראק עשויים לסרב לשתף פעולה עם איראן, ולהקשות עליה במאמציה לעצב את מערב עיראק כחלק ממרחב ההשפעה שלה.

התרחיש החשוב מכל אלה הוא האפשרות של עימות צבאי בין ארצות־הברית לאיראן. ארצות־הברית כבר פגעה ביחידות איראניות או במיליציות השיעיות במזרח סוריה ובצפונה, והזהירה את איראן לבל תחדור לאזורים שנשלטו על

ידי דאע"ש. מנגד נמסר ששר ההגנה האמריקאי ובכירים בצבא האמריקאי מסתייגים מהרחבת העימות, אלא אם כן איראן תפגע בכוחות האמריקאיים. איראן מצידה טרם הגיבה על התקיפות והאזהרות האמריקאיות, ייתכן כי משום שלהערכתה הרחבת העימות תהיה לרעתה. בזירה פועלת גם רוסיה, שכנראה תומכת בצעדים האיראניים, ואף הודיעה שתפיל כל מטוס שיטוס ממערב לפרת, אך לא ברור עד כמה תרחיק לכת וספק אם תפעל נגד מטוסים

שרידותו של משטר אסד חשובה לאיראנים יותר מזו של כל משטר אחר, ולכן היה חשוב לה להתערב בלחימה ולשלם מחיר באבידות

אמריקאיים, כשבכך תסתכן בהידרדרות. במצב מורכב זה, האפשרות הסבירה יותר היא שארצות־הברית תמשיך לפגוע בכוחות איראניים או שיעיים, במצבים שלדעתה אלה יסכנו את כוחותיה.

לבסוף, ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה והשלכותיה מציבות מאזן מורכב של סיכונים וסיכויים בפני ישראל. מצד אחד, הימצאות כוחות איראניים ושיעיים בסביבה קרובה לישראל ובניית כוח התערבות על ידי האיראנים יוצרות סיכונים הידרדרות בין איראן לישראל. חשוב לא פחות, חזבאללה עלול להציב סיכונים מוגדלים בפני ישראל. אומנם בשלב הנוכחי אין לחזבאללה כנראה עניין בעימות עם ישראל, משום שעיקר מאמציו מופנים לזירה הסורית והוא ספג בה אבידות ניכרות. אולם, הוא רכש ניסיון לחימה רב ויכולת להפעיל מסגרות גדולות מבעבר כתוצאה מהמעורבות בסוריה. הסיכון מצד חזבאללה יגבר אם יעלה בידו לבנות, בעזרת איראן, חזית רחבה יותר נגד ישראל, שתשתרע מדרום לבנון לתוך רמת הגולן. מהצד האחר, הימצאות כוחות איראניים בקרבת ישראל יכולה לחשוף אותם לפגיעה מצד ישראל במצב של עימות. גם גישתו הנוקשה של ממשל טראמפ כלפי איראן יכולה לסייע לישראל, בעיקר כשהוא רואה בפעילותה האזורית של איראן את אחת הסכנות החמורות הנובעות ממנה. אם איראן אכן תפתח תפיסה ויכולות חדשות של התערבות צבאית, יגבר גם האינטרס המשותף והעניין בהידברות בין ישראל לבין מדינות אחרות באזור, המודאגות מהגישה האיראנית.

הערות

- 1 Paul Bucala, "Iran's New Way of War in Syria", The Institute for the Study of War, Washington, D.C., February 2017, <https://www.criticalthreats.org/analysis/irans-new-way-of-war-in-syria>
- 2 שם.
- 3 Hanin Ghaddar, "Hezbollah Losing Its Luster Under Soleimani", *Policywatch* 2766, The Washington Institute for Near East Policy, February 22, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-losing-its-luster-under-soleimani>
- 4 Farzin Nadimi, "Iran's Afghan and Pakistani Proxies: In Syria and Beyond?", *Policy Analysis* 2677, The Washington Institute for Near East Policy, August 22, 2016, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-and-pakistani-proxies-in-syria-and-beyond>
- 5 **מבט לאיראן**, 7 במאי – 21 במאי 2017, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין.
- 6 בן כספית, "מול פני הכאוס הסורי: בכירי אמ"ן חושפים מה מתרחש מעבר לגבול", **מעריב**, 28 באפריל 2017, http://www.maariv.co.il/journalists/Article-582721?utm_source=mivzak&utm_medium=cpc&utm_campaign=start
- 7 Iran says will send more military advisors to Syria: IRGC Commander", PressTV, May 2, 2017, <http://www.presstv.ir/Detail/2017/05/02/520333/Iran-Syria-IRGC-Ground-Force-Mohammad-Pakpour-advisors>
- 8 **מבט לאיראן**, 26 בפברואר – 12 במארס 2017, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין.

- 9 **מבט לאיראן**, 23 באפריל – 7 במאי 2017.
- 10 Paul Bucala and Frederick Kagan, “Iran’s Evolving Way of War: How the IRGC Fights in Syria”, The Institute for the Study of War, Washington, D.C. March 24, 2016, <https://www.criticalthreats.org/analysis/irans-evolving-way-of-war-how-the-irgc-fights-in-syria>
- 11 **מבט לאיראן**, 1 ביולי – 17 ביולי 2016.
- 12 Ehud Yaari, “Iran’s Ambitions in the Levant”, *Foreign Affairs*, May 1, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-05-01/irans-ambitions-levant>
- Jonathan Spyer, “Why Eastern Syria Is Essential to Containing Iran”, *The Jerusalem Post*, May 26, 2017, <http://www.meforum.org/6717/eclipsing-caliphate-the-fight-for-eastern-syria>
- 13 **מבט לאיראן**, 12–26 במארס 2017.
- 14 אפרים קם, “כוונת איראן לבנות בסיסים ימיים בסוריה ובתימן”, **מבט על**, גיליון 879, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 בדצמבר 2016, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/04/879-Kam.pdf>
- 15 אודי דקל, “שתי וערב: המרוץ לעיצוב סוריה ביום שאחרי המדינה האסלאמית”, **מבט על**, גיליון 943, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 ביוני 2017, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/06/943-3.pdf>
- 16 Paul Bucala and Frederick Kagan.

היום שאחרי המדינה האסלאמית

מרתה פורלן, כרמית ולנסי

אובדן השטחים של המדינה האסלאמית (דאע"ש) במהלך השנה האחרונה, נפילתו של מעוז הח'ליפות במוסול ושלבי נפילתה האחרונים של בירתה בפועל אירקה מצביעים על תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית. ואולם, הוואקום האידיאולוגי, התסכול והניכור המאפיינים קהילות במזרח התיכון מאז 'האביב הערבי' והיעדר חלופה פוליטית ומשילות מקומית אפקטיבית שיחליפו את המדינה האסלאמית, ובעיקר שורשיו הנטועים היטב של הרעיון הסלפיג'האדיסטי במרחב המזרח תיכוני, מעלים את האפשרות שהארגון יצליח לשרוד חרף תבוסתו הצבאית. בהקשר זה הכרחי להעריך מהי הסבירות הגבוהה ביותר להתפתחותה של ישות זו. במסגרת הערכה זו תוקדש תשומת לב להתפתחותה של המדינה האסלאמית בעבר, במטרה להסיק מכך על עתידה. לאחר מכן יוצג דיון על הצעדים שיש לנקוט על מנת להתמודד עם המסגרת "החדשה" של המדינה האסלאמית.

מילות מפתח: המדינה האסלאמית, אל-קאעדה, טרור ג'האדיסטי, המלחמה נגד המדינה האסלאמית

התפתחותו של דאע"ש: 2003–2014

נפתח בסקירה קצרה של התפתחות הארגון, שתאפשר לשפוך אור על יכולת ההסתגלות והארגון מחדש שלו כמדד אפשרי שעשוי להצביע על התמורות שיחולו בו בעתיד. לאחר מכן ננתח את התגובה הצפויה בסבירות הגבוהה ביותר מצד הארגון לתבוסתו הצבאית בסוריה ובעיראק.

מרתה פורלן היא תלמידה לתואר שני באוניברסיטת טרנטו, איטליה ומתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
כרמית ולנסי היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

שורשיה של המדינה האסלאמית טמונים בהקשר העיראקי ב־2003 ובארגון המורדים 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' (TwJ), אשר פתח בהנהגתו של אבו מוסעב א־זרקאווי במסע חסר רחמים של מתקפות טרור נגד הכוחות שהשתתפו במבצע 'חופש לעיראק' (OIF).¹ עם זאת הגובלה יכולתו המבצעית של הארגון עקב מחסור במשאבים כספיים והסתמכות מוגזמת על לוחמים זרים, אשר הקשו על הארגון להשתלב בתנועת המרי העיראקית.²

הצורך להתמודד עם חולשות אלה ולחזק את תדמיתו של ארגון 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' בקרב המיליציות בעיראק הוא שהוביל ב־2004 את א־זרקאווי להישיב אמונים (بَيْعَة – بیعة) לבן־לאדן, שהיה מעוניין מצידו בהרחבת השפעתו של ארגון אל־קאעדה בזירה העיראקית לאחר הנסיגה שחלה בכוחו באפגניסטן. לאחר המיזוג עם אל־קאעדה הוחלף שמו של 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' ל'ארץ שני הנהרות' או 'אל־קאעדה בעיראק' (AQI), והוא נעשה שחקן חשוב בזירה הצבאית בעיראק. השפעתו גברה במיוחד לאחר הבחירות לפרלמנט בדצמבר 2005, כאשר א־זרקאווי איחד את קבוצות המורדים הקרובות אליו תחת ארגון גג בשם 'מועצת השורא של המוג'האדין' (MSC) במטרה לצרף את הארגונים הג'האדיסטיים האחרים,³ והגביר את המתקפות האלימות של 'אל־קאעדה בעיראק' על מטרות שיעיות על מנת ליצור מתחים תוך־קהילתיים שיחזקו את תמיכתם של הסונים בתנועת המרד.⁴ על רקע זה נהרג א־זרקאווי ב־2006 בחיסול ממוקד שבוצע על ידי כוח אמריקאי משולב, ומותו הפך למכשלה גדולה עבור 'אל־קאעדה בעיראק'. למעשה, מתחילת דרכו לכידותו הפנימית של הארגון, התיאום הפנימי בשורותיו והזהות המאחדת את חבריו תלויים היו בקיומו של מערך מרכזי שנבנה סביב דמותו של א־זרקאווי. עם מותו התמוטטה ריכוזיות זו, אשר אפשרה לארגון למצב את עצמו כאחד השחקנים המובילים בתנועת החתרנות העיראקית, ו'אל־קאעדה בעיראק' עבר תהליך משמעותי של רה־ארגון ושינוי החשיבה האסטרטגית שלו.⁵ הארגון נבנה מחדש תחת הנהגתם המשותפת של אבו איוב אל־מסרי ואבו עומר אל־בגדאדי. כוחותיו עברו "עיראקזיציה" והתאים שלו עברו תהליך של "בירוקרטיזציה ודילול", אשר הכפיף אותם למנגנון בירוקרטי בלתי יעיל וגרם לפריסתם בצורה מוגזמת ברחבי עיראק.⁶ כתוצאה מכך חל ב'אל־קאעדה בעיראק' פיצול פנימי משמעותי ונוצר חוסר תיאום בסיסי, שהגביל את יכולתו המבצעית והפך לחולשתו העיקרית של הארגון. בכל הקשור לאופן פעולתו, הפעולות הצבאיות והטרוריסטיות שאפיינו את הארגון מאז ימיו המוקדמים נשארו ליבת האסטרטגיה שלו, אולם הן הופנו לעבר יעד חדש, שכן הארגון שאף להקים מדינה אסלאמית בעיראק ומיתג עצמו מחדש ב־2006 כ'ארגון המדינה האסלאמית בעיראק' (דאע"ש). ברם, המערכה הצבאית האלימה שאימץ הארגון נתקלה בהתנגדות באזורים שונים בעיראק כמו מחוז אנבאר. במחוז זה התנגדו השבטים הסונים לניסיונו של ארגון המדינה האסלאמית

בעיראק לכפות את שלטונו, והקימו ב־2008 מועצות צבאיות (סחווה) אשר לחמו נגד הארגון, פגעו ביכולותיו המבצעיות וערערו את אמינותו.⁷ על כן, כאשר אל־מסרי ואל־בגדאדי נהרגו ב־2010, התפיסה הכללית הייתה שארגון המדינה האסלאמית בעיראק צפוי להתפרק. עם זאת, באותה שנה הפך אבו בכר אל־בגדאדי למנהיגו החדש של הארגון וקידם ר־הארגון מקיף על בסיס הצלחות ושגיאות העבר: הוא חיזק את הקשרים הפנימיים בתוך הארגון במטרה לחזק את לכידותו, הנהיג מחדש מודל של הנהגה ריכוזית סביב דמותו וא־פשר השגת רמות גבוהות של יכולת ותיאום מבצעיים, וכן פישט את המנגנון הביורוקרטי הבלתי יעיל שהיה בשלב הקודם.⁸ ברמה האסטרטגית הוא מיתן את הגישה האכזרית שאימץ א־זרקאווי נגד אויביו – ובייחוד נגד השיעים בעיראק – ואשר גרמה בסופו של דבר לאובדן התמיכה מצד רבים מבני העם העיראקי,⁹ יצרה פילוג בשורות תנועת ההתנגדות הסונית בעיראק¹⁰ ועוררה ביקורת מצד המורה הרוחני של א־זרקאווי – אל־מקדיסי – ורוב חברי הנהגת אל־קאעדה, לרבות בן־לאדן וא־זוואהירי.¹¹

בנוסף למאמצי הארגון ושינוי החשיבה האסטרטגית התאים אל־בגדאדי את מטרתו של הארגון – הקמת מדינה אסלאמית, לשינויים מערערי היציבות שהתרחשו בכל רחבי הלבנט כתוצאה ישירה של אירועי 'האביב הערבי' שהחלו בדצמבר 2010, ובייחוד קריסתו של חלק ממדינות הלאום המסורתיות, אובדן הלגיטימציה של מרבית הממשלות באזור והחרפת הקרע בין הסונים לשיעים. על רקע התפתחויות אלה הרחיב אל־בגדאדי את האסטרטגיה של המדינה האסלאמית בעיראק מעבר לממד הצבאי־טורוריסטי בלבד, במטרה להגביר את האפקטיביות של פעולת הארגון. לאחר שבחר אל־בגדאדי במרכז האזור המאוכלס בסונים המקיף את מערב עיראק ומזרח סוריה כמיקום המועדף עבור המדינה האסלאמית העתידית שלו, הוא מיקד את פעילויות הארגון בשתי המדינות, הודות לרמת התיאום הגבוהה שהתאפשרה עקב חידוש המנהיגות הריכוזית. בשני ההקשרים הוכיחה המדינה האסלאמית בעיראק את יכולותיה ברמה הצבאית והחברתית כאחת: מצד אחד, הארגון נלחם בהצלחה נגד האויבים שבהם נתקל בשטח; מצד שני, הוא ניסה לאמץ מבנה הדומה יותר למדינה וסיפק לאוכלוסייה מוצרים (כגון מזון) ושירותים (כגון חינוך) שאותם לא יכלו הממשלות לספק.¹² המדינה האסלאמית הצליחה להציג את עצמה כחלופה הלגיטימית היחידה ולצבור פופולריות בקרב הסונים. זאת תוך ניצול חוסר יכולתן של הממשלות בבגדאד ובדמשק לתת מענה לצרכים הבסיסיים ולדרישות הפוליטיות של התושבים; ניצול חולשתו ובסופו של דבר קריסתו של מבנה המדינה בעיראק ובסוריה אחרי 'האביב הערבי', שחשפו את חוסר הלגיטימיות של הממשלות המרכזיות, וכן את הניכור שחשו הקהילות הסוניות המקומיות. באופן זה הצליחה המדינה האסלאמית בעיראק להרחיב את השטחים שבשליטתה

למספר אזורים בעיראק ובסוריה. לאחר התנערותו מאל-קאעדה¹³ הכריז הארגון בן-29 ביוני 2014 על הקמת הח'ליפות האסלאמית של עיראק וא-שאם (המדינה האסלאמית), ובכך הגשים את שאיפתו של האב המייסד א-זרקאווי.

מן הצלחות המוקדמות לתבוסות האחרונות: 2014–2017

לאחר סקירת צמיחתו של ארגון המדינה האסלאמית מחורבות אל-קאעדה והמדינה האסלאמית בעיראק ראוי לדון בקצרה בהיסטוריה של הח'ליפות, החל מן הכיבושים וההתעצמות של התקופה הראשונית ועד התבוסות והחולשות של החודשים האחרונים.

עם ההכרזה על הקמתה של הח'ליפות האסלאמית השלים הארגון בהנהגת אל-בגדאדי את השינוי שחל בו, מארגון טרור המעורב בפעילות צבאית אלימה לארגון דמוי מדינה הפועל להעניק לתושבים משילות, לרבות הבטחת אספקת מוצרים ושירותים, וכן ביטחון וסדר באמצעות השימוש במנגנוני שיטור ואכיפת חוק. במסגרת השלמת תהליך השינוי אימץ הארגון מבנה ממשלתי יעיל דמוי פירמידה. הוא הקים מוסדות מדינתיים אד הוק והרחיב את טווח הפעילויות הבלתי אלימות שלו. בראש מבנה הפירמידה ניצבים אל-בגדאדי ושני סגניו, הכפופים לו ישירות. הם מהווים את הזרוע המבצעת הידועה בשם 'אל-עימארה' ואחראים על העברת פקודותיו של אל-בגדאדי למושלי המחוזות. מתחת לאל-עימארה מורכב מבנה הפירמידה משמונה מועצות:¹⁴ מועצת השורה (האחראית על ענייני הדת); המועצה המשפטית (האחראית על פתרון סכסוכים משפחתיים, הפרות חוק והטלת עונשים); המועצה הביטחונית (האחראית על ביטחון הפנים ואכיפת הסדר הציבורי); המועצה המודיעינית (המספקת ומעבירה מידע למנהיגות בנוגע למתחרים וליריבים); המועצה הצבאית (העוסקת בלוחמה ובהכנת שטחיה של המדינה האסלאמית); המועצה הכלכלית (האחראית על משאביה הכספיים של התנועה, לרבות מכירת נפט ונשק); מועצת הסיוע ללוחמים (האחראית על גיוס מתנדבים זרים, הברחתם לאזורים שונים, הקצאת דיור ומתן מענה לצורכיהם השונים); מועצת התקשורת (האחראית על הפצת המסרים וההצהרות הרשמיות של המדינה האסלאמית, ניהול חשבונותיו של הארגון ברשתות החברתיות ומעקב אחר אתרים אחרים בשיתוף עם המועצה המשפטית).¹⁵

בתחתית הפירמידה נמצא כוח גדול של לוחמים זרים ומקומיים המאורגנים בשלוש רמות. מבנה זה מאפשר למנהיגות לשלוט באופן הדוק יותר על החברים, להטיל משימות צבאיות וממשלתיות ביעילות רבה יותר ולפרוס לוחמים באופן אפקטיבי יותר באזורי הקרבות.

באמצעות מבנה לכיד דמוי מדינה זה, המבדיל בין המדינה האסלאמית לבין ארגוני טרור מסורתיים, הצליח הארגון בהנהגתו של אל-בגדאדי לתת ביטוי מודגש

לשלטונו בתחומים רבים של החיים הציבוריים ולהרחיב את פעילותו החברתית.¹⁶ הוא סלל כבישים והקים גשרים; סייע לעניים בשיקום; סיפק חשמל; הקים קווי תקשורת; יצר שווקים לסחר במוצרים; הקים משרדים לגבייה ולחלוקת 'אזכאת' (צדקה); יסד בתי ספר; שמר על הסדר והביטחון הציבורי באמצעות פריסת כוחות משטרה והבטיח את השמירה על החוק והסדר באמצעות הקמתם של בתי דין הפועלים על פי השריעה.

בנוסף, פרט למתן שירותים לאוכלוסייה המשיך ארגון המדינה האסלאמית להסתמך על אמצעים צבאיים למלחמה באויביו ולנקוט טקטיקות אלימות כגון הוצאות פומביות להורג ועינויים, כדי לזרוע טרור בקרב האוכלוסייה ולמנוע התקוממויות עממיות נגד שלטונו. כפילות טקטית זו אפשרה לארגון המדינה האסלאמית לחזק את שליטתו בשטחי אזור ג'זירה, המאוכלס ברובו בסונים, ולאכוף בו את שלטונו;¹⁷ להשתלט על משאבי הטבע של השטחים שכבש ולנצל אותם למטרות מימון עצמי¹⁸ ולזכות בתמיכה, או לפחות בהסכמה אילמת מצד האוכלוסייה המקומית המפוחדת והמנותקת.¹⁹

ואולם, הצלחתו המוקדמת של ארגון המדינה האסלאמית החלה להתערער לאחר שהתפשטות הארגון הגיעה לשיאה באמצע 2015. מאז ספגה המדינה האסלאמית מספר תבוסות שהביאו לצמצום ניכר של השטחים והאוכלוסייה שבשליטתה: כפי שדיווחו IHS Conflict Monitor²⁰ ותאגיד RAND,²¹ השטח שבשליטת המדינה האסלאמית הצטמצם ב־60 אחוזים בין שנת 2015 ל־2017, ומספר האנשים החיים תחת שלטונה פחת מ־9.6 מיליון בסתיו 2014 ל־2.6 מיליון בחורף 2016–2017. פרט לאובדן השטחים נרשמה גם ירידה דומה בהכנסות הארגון

בשנים האחרונות, אשר צנחו מ־1.9 מיליארד דולר ב־2014 ל־870 מיליון דולר ב־2016.²² כפי שהדגיש מחקר שערך לאחרונה המרכז הבינלאומי לחקר הרדיקליזציה והאלימות הפוליטית (ICSR), הרי אובדן השליטה על שטחים גרם למדינה האסלאמית לאבד למעשה את מקורות ההכנסה העיקריים שלה, ומעל לכול את מאגרי הנפט שעל ההכנסה מהם הסתמך הארגון במידה ניכרת, והיא שתרמה להפיכתו ל"ארגון הטרור העשיר ביותר בעולם".²³

שילוב זה בין אובדן שטחים להפסדים כספיים ערער את יכולות המשילות של המדינה האסלאמית, מכיוון שהארגון מצא עצמו ללא השליטה הטריטוריאלית הנדרשת

השילוב בין אובדן שטחים להפסדים כספיים ערער את יכולות המשילות של המדינה האסלאמית. כתוצאה מכך צמצמה המדינה האסלאמית את היקף המשילות שלה והיא מתמקדת בפעולות צבאיות

לצורך אכיפת שלטון אמין ומבנה בר־קיימא דמוי מדינה, וללא המשאבים הכספיים הנחוצים לקיומו של מנגנון משילות יעיל. כתוצאה מכך צמצמה המדינה האסלאמית את היקף המשילות שלה והיא מתמקדת במקום זאת בפעולות צבאיות שמטרתן

להבטיח את שרידותו של הארגון ובנייה מחדש של נוכחותו בשטחים שאיבד.²⁴ בהקשר זה ראוי לציין כיצד הובילו אובדן השטחים וההפסדים הכספיים את המדינה האסלאמית לנטוש את המערכות הצבאיות הקונוונציונליות שתכנן אל-בגדאדי מאז ימי מנהיגותו המוקדמים, ולשוב ללוחמת הגרילה שבה דגל א-זרקאווי מאז השלב הראשון של אל-קאעדה בעיראק.²⁵ ללוחמת גרילה יש למעשה יתרונות מהותיים בהשוואה לפעולות צבאיות קונוונציונליות: ארגון יכול להוציאה לפועל גם כאשר משאביו הכספיים מוגבלים; היא ניתנת לביצוע באופן אפקטיבי באמצעות תאים קטנים ואינה דורשת מן הארגון שליטה על שטחים. ניתן היה לראות שינוי זה באופן הפעולה של המדינה האסלאמית במהלך הקרב על מוסול, שבו הסתמך הארגון בעיקר על טקטיקה של לוחמה א-סימטרית בשטח עירוני, אשר כללה הפעלת פצצות מרגמה, מלכודות מוסוות, מטעני צד ומכוניות תופת שהופעלו על ידי מתאבדים.²⁶

לבסוף, כחלק מאובדן השטחים בזמן האחרון ביצע ארגון המדינה האסלאמית התאמה של החשיבה האסטרטגית שלו. במסגרת זו הוא שם דגש רב יותר על החשיבות שבפגיעה באויב המערבי "הרחוק", ובצורך של לוחמיו להתפרס מעבר לאזור ג'זירה ולהצטרף לג'האדיסטים בכל רחבי העולם המערבי.²⁷ במילים אחרות, נראה כי המדינה האסלאמית הרחיבה את האסטרטגיה המקומית שלה מן העבר ואימצה שיח אסטרטגי בינלאומי יותר, הדומה לזה שאומץ באופן מסורתי על ידי אל-קאעדה. חשיבה מחודשת סיפקה את ההקשר למתקפות טרור היחידים שפעלו בהשראתה של המדינה האסלאמית בערים גדולות באירופה דוגמת פריז, בריסל ולונדון, ולהצטרפותם של נאמני הארגון לשדות הקרב הג'האדיסטיים במקומות כמו לוב, אפגניסטן ודרום-מזרח אסיה.

אף על פי כן ממשיך ארגון המדינה האסלאמית לפעול באזור הלבנט, ועד כה הוא לא נטש באופן מוחלט את המאפיינים הטריטוריאליים המקומיים שלו. לפי הפנטגון, כ-20 אלף לוחמים של המדינה האסלאמית עדיין שולטים במספר אזורים בסוריה ובעיראק (נכון לאוגוסט 2017). בין 5,000 ל-10,000 לוחמים נמצאים כעת בעמק הפרת המרכזי, מדיר א-זור ועד לאזור הגבול בין עיראק לסוריה.²⁸ התפתחויות והתאמות אלה שהתרחשו בעת האחרונה סביב המדינה האסלאמית מעלות שאלות חשובות לגבי השלב הבא בחיי הארגון, והן מחייבות הערכה לגבי אופן התפתחותה הסביר ביותר של המדינה האסלאמית.

מה צופן העתיד למדינה האסלאמית לאחר תבוסתה הצבאית?

לאור יכולות ההתאוששות המהירה וההסתגלות של הארגון שתוארו לעיל, כפי שהארגון הפגין במהלך 15 שנות קיומו, טוען מאמר זה כי לאחר שיובס מבחינה צבאית הוא לא ייעלם אלא ישנה את תצורתו ויתאים עצמו לנסיבות המשתנות:

התרחישים הסבירים ביותר מבחינת התפתחותו הפנימית של הארגון בכל הקשור לארגונו מחדש ולשינוי החשיבה האסטרטגית שלו הם כדלקמן:

"מיני אמיריות" – התפתחות של הארגון למספר ישויות קטנות ברחבי המזרח התיכון ומעבר לו (לדוגמה, בצפון אפריקה או בדרום אסיה) במסגרת רשת רופפת יותר הדומה במידה רבה למה שנקרא אחרי שנת 2001 "הערפילית של אל-קאעדה" (Al Qaeda Nebula). במקום לשרוד כארגון יחיד ומאוחד עלולה המדינה האסלאמית להתפצל לארגוני משנה רבים, הקשורים זה לזה באופן אידיאולוגי אך עצמאים מיסודם בכל הקשור למימון, להגדרת היעדים, לתכנון האסטרטגי ולניהול המבצעים בפועל; ההנחה המרכזית של התרחיש היא שהזרם הסלפיי'ג'האדי מושרש ונטוע מדי בעולם האסלאמי, ולכן פריחתו אינה תלויה בהכרח בארגון מרכזי בעל מבנה איתן. "מיזוג ג'האדיסטי" – הצטרפות מחדש – באופן הדוק פחות או יותר – לאל-קאעדה של אזוואהירי כדי לשקם את מעמד הארגון ולטפל בגורמים המכשילים אותו מבחינת יציבות פיננסית, אמינות אידיאולוגית ויכולת גיוס. ברגע שהמדינה האסלאמית תנחל תבוסה צבאית, ייתכן שיהיה לה נוח לשאוף שוב ל"נישואי הנוחות" עם אל-קאעדה – שהתקיימו לראשונה ב-2004 – לצורך הרחבת שורותיה, רכישת יכולות מבצעיות נוספות וחיזוק מעמדה בעולם הג'האדיסטי. תרחיש זה מבוסס על ההנחה כי חרף המכות שספג אל-קאעדה הוא נותר חזק, בעל יכולת התאוששות ומונחה על ידי אסטרטגיה שקולה של שכנוע אוכלוסיות וניצול סכסוכים מקומיים למטרותיו. צעד זה לא רק יפיח חיים חדשים במדינה האסלאמית, אלא גם ימצב מחדש את אל-קאעדה כשליט הבלתי מעורער של תנועת הג'האד, וסביר להניח כי יעודד את הארגון ללמוד מניסיונה של המדינה האסלאמית ולאמץ משימות ומאפיינים הדומים יותר לאלה של מדינה. עם זאת, חשוב להדגיש כי הסבירות למימושו של תרחיש זה בטווח הקצר נמוכה יותר, מכיוון שהמדינה האסלאמית ואל-קאעדה יתקשו להתגבר על העוינות ההדדית ברמה השוררת ביניהם. נאמני אל-קאעדה מתארים את פעילי המדינה האסלאמית כ'קיצונים', 'ח'וארג' (פורשים) ו'תכפירי' (כופרים); המדינה האסלאמית מכנה את נאמני אל-קאעדה 'היהודים של הג'האד' ונאמנים למנהיג ה"צופי" של ארגון הטליבאן הכופר. לכן נראה כי פילוג זה יהיה בלתי ניתן לגישור, לפחות לא בטווח הזמן הקצר.

"IS.com" – ביולי 2017 פרסמה לשכת המידע של המדינה האסלאמית במחוז אירק שבסוריה סרט וידאו באורך 30 דקות, המתמקד בהצגתם של זרים ממדינות שונות שהגיעו במטרה להצטרף לשורות הארגון: "זהו מסר לפרעה החדש של ימינו, דונלד טראמפ, ייתכן שאתה נושא את עיניך לאירק ולמוסול, אך עינינו נשואות לקונסטנטינופול ולרומא. בעזרת אללה, אנו נטבח אתכם בבתים." ²⁹ תסריט זה כולל אחזקת גרעין קטן ומחתרתי באזור ג'זירה (כלומר, האזור השבטי הסוני

בשטחי מערב עיראק ומזרח סוריה), שבו צמחה והתרחבה המדינה האסלאמית לראשונה, והעברת המיקוד האסטרטגי להענקת השראה להתקפות במדינות זרות (לדוגמה, מדינות אירופה, ארצות־הברית וכדומה) באמצעות תעמולה אידיאולוגית אד הוק, המופצת בעיקר באינטרנט. קיצו של "חלום הח'ליפות" יוביל אם כן את הארגון לשינוי המטרות והאסטרטגיה המקוריים שלו, ולמעבר מניסיונות לפגוע ב"אויב הקרוב" באמצעות מבצעים צבאיים וכיבושים טריטוריאליים לניסיון לפגוע ב"אויב הרחוק", באמצעות הקצנה מקוונת וגיוס תומכים המתגוררים במדינות אחרות. הארגון מפעיל זרוע מבצעית איתנה למדי שנבנתה למעשה במהלך שלוש או ארבע השנים האחרונות, אף טרם ההכרזה על הח'ליפות או על המדינה האסלאמית. רשת זו קיימת כמובן באירופה ובמקומות אחרים – גם בדרום אסיה ובצפון אפריקה. בספטמבר האחרון קרא מנהיג המדינה האסלאמית אבו בכר אל-בגדאדי לתומכיו שלא יגיעו ללבנט בעיראק כדי להילחם, אלא כדי להשתלב בשלוחות הארגון ולחזק אותן, כדי שהן יוכלו להמשיך במאבק.

"הקאמבק" – עלייתה המחודשת של המדינה האסלאמית באזורים שמהם סולקה. תחייה זו היא אפשרות העשויה להתממש בשלוש נסיבות ספציפיות: ראשית, אם הקואליציה הבינלאומית הנלחמת נגד המדינה האסלאמית תחזור על אותן טעויות מן העבר, כפי שעשתה כאשר הסיגה את כוחותיה מוקדם מדי מאפגניסטן, מכיוון שהניחה בטעות כי האיום מצד אל-קאעדה מוגר בהצלחה ולתמיד, וכי המשימה הושלמה. ואולם, הנחה זו נבעה מהערכת חסר מהותית של יכולתו של אל-קאעדה לשרוד ולהמציא את עצמו מחדש, וארגונו של בן-לאדן אכן הוכיח כי הוא מסוגל להעביר את בסיסו לאזור הגבול בין אפגניסטן לפקיסטן ולהתפתח שם ל"ערפילית" מורכבת יותר וקשה יותר לגילוי. שנית, תחייתה של המדינה האסלאמית עשויה להתרחש אם השחקנים השונים המעורבים בשלב זה בלחימה נגד הארגון יימנעו ממתן מענה הולם לבעיית הדרך שיש לנקוט ביום שאחרי המדינה האסלאמית, ולא ינסחו תוכנית פוליטית-חברתית מגובשת ובת-קיימא לשיקום של האזורים ששוחררו. שלישית, קביעותם של הגורמים היא שאפשרה את עלייתה של המדינה האסלאמית מלכתחילה. במילים אחרות, אם לא יינתן מענה לגורמים הבסיסיים שיצרו קרקע פורייה עבור הארגון לגיוס תמיכה בקרב אוכלוסייה סונית, המרגישה עצמה נדחקת לשוליים ומנוכרת ממדינת הלאום העיראקית, סביר להניח כי שרידיה של המדינה האסלאמית יתחברו מחדש. באופן דומה, אם לא תינתן חלופה אידיאולוגית-דתית אמינה ומושכת לאידיאולוגיה הסלפית-ג'האדיסטית המעניקה השראה להשקפת העולם של מדינה האסלאמית, קיימת סבירות להופעתה (או להופעתה מחדש) בזירה של המדינה האסלאמית או של ישות חדשה הדומה לה.

סיכום והמלצות

מאמר זו טוען כי תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית אינה רומזת בפשטות על היעלמותו של הארגון מן המפה. למעשה, משתמע ממנה קץ קיומו של הארגון בצורתו הנוכחית ועלייתה של ישות אחרת, אך מאיימת לא פחות. לאור התרחישים האפשריים שהוצעו בכל הנוגע להתפתחותה העתידית של המדינה האסלאמית, יהיה צורך לנקוט את הצעדים הבאים על מנת להתמודד באופן אפקטיבי עם האיום החדש מצד הארגון, ברמה המקומית והבינלאומית: ברמה המקומית – ראשית, הפחתת הסיכוי לתחייתה של המדינה האסלאמית (או ישויות דומות), באמצעות טיפול בסיבות שסללו את הדרך להופעתו של הארגון ובגורמים שאפשרו את התגבשותו. בהקשר זה חיוני שממשלת עיראק תיתן מענה לתחושות המרמור, הניכור והעוינות שחשו הקהילות הסוניות בתקופת כהונתו של נורי אל-מליכי, ואשר הובילו רבים מהם לראות במדינה האסלאמית חלופה רצויה למדיניות הפלגנות הכיתתית של בגדאד. לשם כך יידרשו: פשרה פוליטית אשר תבטיח את חלוקת הכוח בין הקבוצות האתנו־דתיות במדינה; רפורמות שיבטיחו כי מוסדות המדינה יעניקו ייצוג לאומי במקום ייצוג כיתתי; עידוד והדגשת יישומו האפקטיבי של חוק הביזור מ־2013,³⁰ המעניק מידה רבה יותר של אוטונומיה ואחריות לכל אחת מן הממשלות המקומיות, כדרך היחידה לפתור מתחים פנים־קהילתיים אלה, המעודדים התקוממויות ופעולות כושלות של המדינה.

שנית, שיקום האזורים – הן העירוניים והן הכפריים – אשר שוחררו מידי המדינה האסלאמית באמצעות שיתוף פעולה אד הוק בין ממשלת עיראק, שותפיה בקואליציה בראשות ארצות־הברית, האומות המאוחדות וסוכנויות הסיוע, במטרה לתת מענה אפקטיבי לצרכים הכלכליים, הביטחוניים והחברתיים של הקהילות המקומיות, ולהציע להן חלופות אמינות למוסדות ולשירותים שסופקו על ידי ארגון המדינה האסלאמית בשיא פרויקט בניית המדינה שלו.

שלישית, המשך ושיפור נוסף של האימון, הציוד, הסיוע והייעוץ הניתנים לכוחות הביטחון העיראקיים (ISF), כפי שפותחו במסגרת כוח המשימה המשותף למבצע 'נחישות טבועה' (CJTF-OIR), במטרה להגביר את האפקטיביות של כוחות הביטחון העיראקיים במאבק בטרור ובהתקוממויות, ולחזק את הלגיטימיות, האמינות והאמון שלהם בעיני הקהילות המקומיות.

ברמה הבינלאומית – התמודדות עם האיום הביטחוני הנשקף למדינות המערב מצד המדינה האסלאמית, יחידים הפועלים בהשראתה ו"לוחמים זרים" השבים למולדתם, באמצעות טיפול בשלבי טרום הגיוס ואחרי הגיוס; מאבק נגד התעמולה

תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית אינה רומזת על היעלמותו של הארגון מן המפה. משתמע ממנה קץ קיומו של הארגון בצורתו הנוכחית ועלייתה של ישות אחרת, אך מאיימת לא פחות

המקוונת של המדינה האסלאמית והכשלתה; הגברת שיתוף הפעולה המודיעיני ושיתוף בסיסי הנתונים לצורך איתור אנשים שעברו רדיקליזציה; טיפול בבעיית הלוחמים הזרים השבים הביתה באמצעות אימוץ תגובות העשויות לנוע בין צעדים קשים כגון שלילת אזרחות, החרמת דרכונים והוצאת צווי מעצר, לבין צעדים רכים כגון פיתוח תוכניות של דה־רדיקליזציה, ייעוץ פסיכולוגי ושילוב מחדש בחברה. לסיכום, ניסיון העבר מוכיח כי סביר יותר להניח שצעדים אלה יהיו אפקטיביים כאשר השחקנים המקומיים והבינלאומיים יצליחו לתאם את מאמציהם ולחלוק באחריות. לכן, במסגרת ההכנות ליום שאחרי המדינה האסלאמית יהיה צורך להשקיע בראש ובראשונה מאמצים לגיבוש תיאום חיוני זה.

הערות

- 1 Angel Rabasa et al., *Beyond Al Qaeda. The Global Jihadist Movement*, Santa Monica, CA: RAND, 2006, p. 139.
- 2 Brian Fishman, "After Zarqawi: The Dilemmas and Future of Al Qaeda in Iraq", *The Washington Quarterly* 29, no. 4, Autumn 2006.
- 3 Nibras Kazimi, "The Caliphate attempted", *Current Trends in Islamist Ideology* 7, July 21, 2008.
- 4 Brian Fishman.
- 5 Andrea Plebani, *New (and Old) Patterns of Jihadism: al-Qa'ida, the Islamic State and Beyond*, Milano: ISPI, 2014, p. 8.
- 6 Brian Fishman, *Dysfunction and Decline: Lesson Learned from Inside Al Qa'ida in Iraq*, West Point, NY: Combating Terrorism Center, March 16, 2009.
- 7 David Kilcullen, "Field Notes on Iraq's Tribal Revolt Against Al-Qa'ida", *CTC Sentinel* 1, no. 11, October 2008.
- 8 Andrea Plebani, p. 10.
- 9 שם, עמ' 7
- 10 Emily Hunt, "Zarqawi's 'Total War' on Iraqi Shiites Exposes a Divide Among Sunni Jihadists", *Policy Watch*, 1049, *Washington Institute* [online], November 15, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/zarqawis-total-war-on-iraqi-shiites-exposes-a-divide-among-sunni-jihadists>
- 11 Bill Roggio, "A Letter from Zawahiri and a Constitutional Compromise", *Long War Journal*, October 12, 2005, https://www.longwarjournal.org/archives/2005/10/dear_zarqawi_a.php
- 12 Andrea Plebani, p. 23.
- 13 Aaron Zelin, "The War between IS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement", *The Washington Institute for Near East Policy Research Notes*, No. 20, June 2014.
- 14 TRAC, "Islamic State (IS), Islamic State of Iraq and ash Sham (ISIS), Islamic State of Iraq (ISIS or ISIL, IS), Terrorism Research and Analysis Consortium, <https://www.trackingterrorism.org/group/islamic-state-islamic-state-iraq-and-ash-sham-isis-islamic-state-iraq-isis-or-isil>

- Christophe Reuter, "The Terror Strategist: Secret Files Reveal the Structure of Islamic State," *Der Spiegel*, April 18, 2015, <http://www.spiegel.de/international/world/islamic-state-files-show-structure-of-islamist-terror-group-a-1029274.html> 15
- Laith Alkhouri, Alex Kassirer, "Governing the Caliphate: The Islamic State Picture", *CTC Sentinel* 8, No.8, August 21, 2015. 16
- James Denselow, "Mosul, the Jazira Region and the Syrian-Iraqi Borderlands", in *An Iraq of its Regions. Cornerstones of a Federal Democracy?* eds. Reidar Visser and Garteh Stansfield, London: Hurst Publishers LTD, 2007, pp. 99-122. 17
- Stephan Heissner, Peter R. Neumann, John Holland-McCowan and Rajan Basra, *Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes*, London: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2017, pp. 5-8. 18
- Stephen Wicken, *Iraq's Sunnis in Crisis*, Middle East Security Report II, Washington: Institute for the Study of War, May 2013. 19
- "Islamic State Territory Down 60 Percent and Revenue Down 80 Percent on Caliphate's Third Anniversary, HIS Markit Says", *IHS Markit*, June 29, 2017, <http://news.ihsmarkit.com/press-release/aerospace-defense-security/islamic-state-territory-down-60-percent-and-revenue-down-80> 20
- Seth G. Jones et al., *Rolling Back the Islamic State*, Santa Monica, CA: RAND, 2017, p. 20. 21
- Stephan Heissner, Peter R. Neumann, John Holland-McCowan and Rajan Basra, pp. 7-8. 22
- שם, עמ' 7 23
- Andrea Plebani, p. 132. 24
- Seth G. Jones et al., pp. 14, 32 25
- Josie Ensor, "Isil 'launches suicide attacks' on Kurdish forces in Mosul as bloody battle to retake terror group's Iraq stronghold begins" *The Telegraph*, October 17, 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/17/bloody-battle-to-retake-mosul-begins-as-iraqi-forces-move-to-wip2/>; Tim Hume, "Battle for Mosul: How ISIS is fighting to keep its Iraqi stronghold" CNN, October 25, 2016, <http://edition.cnn.com/2016/10/24/middleeast/iraq-mosul-isis-tactics/index.html> 26
- Andrea Plebani, p. 130. 27
- S. Snow, "Syria's Euphrates valley is becoming a minefield where the risks of a wider war grow daily", *Military Times*, June 19, 2017. 28
- ISIS Video Shows Its Fighters Of Various Nationalities In Raqqa, Syria; Somali" 29
- Fighter Threatens Trump Says ISIS 'Will Slaughter You [Americans] In Your Own Houses', MEMRI, July 31, 2017, https://www.memri.org/jttm/isis-video-shows-its-fighters-various-nationalities-raqqa-syria-somali-fighter-threatens-trump#_ednref2
- באוגוסט 2013 אישר הפרלמנט העיראקי תיקונים לחוק 21 (המוכר גם בשם "חוק הסמכויות המחוזיות"), אשר חיזק את סמכותם של המועצות והמושלים המחוזיים. לפי החוק החדש יבחרו הממשלות המקומיות את השופטים והאחראים על גופי הביטחון 30

בתחומיהן; למחוזות יינתנו גם שליטה רבה יותר על משאביהם הכספיים ואוטונומיה רבה יותר בכל הקשור לניהולם; באזורים שיימצאו בשליטה משותפת של הממשלות המקומיות והממשלה המרכזית תינתן עדיפות להחלטותיה של הממשלה המקומית במקרה של מחלוקת; למושלי מחוזות המנהליים תינתן אחריות על כל פקידי הממשל בתחומי שיפוטם; תוך שנתיים תועבר השליטה על הדיוור, התעסוקה, החינוך, הבריאות וכספים לידי הרשויות המקומיות.

המלחמה בסוריה – מה הלאה?

אייל זיסר

בחלוף שש שנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם, הדרך לסיומה של המלחמה בסוריה עודנה ארוכה. נפילתה של העיר חלב – השנייה בגודלה במדינה – בדצמבר 2016 לידי בשאר אל־אסד הייתה הישג משמעותי במערכה שהוא מנהל נגד יריביו, בתמיכתן של מוסקבה וטהראן. ואולם, גחלי המרי והמחאה עודן רוחשות במדינה. המלחמה עשויה להימשך אפוא עוד זמן־מה, ואין לשלול על הסף את התרחיש הבלתי סביר – קריסתו של המשטר וניצחון המורדים בעקבות העמקת מעורבותה הצבאית של וושינגטון בסוריה, או לחלופין, הסתלקותו של בשאר שלא בדרך הטבע. אבל בשנה האחרונה האירה אלת המזל את פניה לבשאר אל־אסד – האיש שכה רבים מיהרו להספידו – ואף קיימת אפשרות שיצא כשידו על העליונה מן המלחמה המתנהלת בארצו.

מילות מפתח: סוריה, רוסיה, איראן, מלחמת האזרחים הסורית, בשאר אל־אסד

מבוא

בחלוף שש שנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם, הדרך לסיומה של המלחמה בסוריה עודנה ארוכה. נפילתה של העיר חלב – השנייה בגודלה במדינה – בדצמבר 2016 לידי בשאר אל־אסד הייתה הישג משמעותי במערכה שהוא מנהל נגד יריביו, בתמיכתן של מוסקבה וטהראן.¹ ואולם, הניצחון במלחמה אינו בהישג ידו. גחלי המרי והמחאה עודן רוחשות במדינה ועלולות לשוב ולהתלקח עד כדי איום על קיומו של המשטר בדמשק, קל וחומר – אם תחליט ארצות־הברית להעמיק את מעורבותה במשבר בסוריה. מכאן יובן המאמץ של מוסקבה לקדם תהליך של הסדרה מדינית ששותפות לו איראן, טורקיה ובעתיד אולי גם וושינגטון, ובמסגרת זו לכונן בסוריה אזורים מוגנים (אזורי דה אסקלציה), ואולי אף לחלקה לאזורי

פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור, הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל אביב.

השפעה בין השחקנים האזוריים והבינלאומיים השונים. מהלך כזה, כך מקווים הרוסים, יאפשר להם לצאת מן ההרפתקה הסורית כשחצי תאוותם בידם – שימור שלטונו של בשאר או של מחליף לו המקובל על מוסקבה, הגם שרק בחלק של המדינה הסורית.

הישגיו הצבאיים של המשטר הסורי בחודשיה האחרונים של שנת 2016, ומנגד, מעורבותה המעמיקה של ארצות־הברית במשבר, ובוודאי אם זו תימשך ותעמיק, מחזקים את הרושם כי בטווח הנראה לעין – בחודשים ואף בשנים הקרובות – תימשך המלחמה בסוריה בעצימות נמוכה, בעיקר באזורי החיכוך בין השטחים שבשליטת המשטר לאלו שבשליטת המורדים במערב המדינה (**המשך הלחימה**). לכל היותר, ניתן יהיה להשיג בה הסדרה רופפת על בסיס צילום מצב של המפה הנוכחית של מדינה זו – המשוסעת ומחולקת כיום בין כוחות יריבים (**חלוקה דה פקטו של המדינה**). אי־אפשר עם זאת לשלול את האפשרות כי בטווח הארוך דווקא המשטר הסורי, בהנהגת בשאר או אף בהנהגת מחליף שיימצא לו, הוא שיצא מן המלחמה כשידו על העליונה וישוב להשליט עצמו על סוריה (**הכרעה וניצחון**).

המלחמה בסוריה – מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד

מאז החלה מלחמת האזרחים בסוריה במארס 2011 היא ידעה עליות ומורדות, ואף תפניות דרמטיות. לפרקים נראה היה כי תבוסתו של בשאר היא עניין מוגמר ונפילתו היא שאלה של ימים, ולכל היותר שבועות ספורים. פעמים אחרות נראה היה כי רק כפסע בינו לבין השגת הכרעה וניצחון במלחמה המשתוללת בארצו.

במבט לאחור ניתן לקבוע כי עד שהגיעו הרוסים והאיראנים בספטמבר 2015 ללחום על אדמת סוריה, הייתה המגמה במלחמה במדינה חד־כיוונית – בכיוונו של המורדים ונגד בשאר.² צבאו הותש ונחלש וחסרו לו עתודות כוח אדם מספקות כדי להיאבק במורדים, לא כל שכן להכריע אותם.

המעורבות הרוסית־איראנית בקרבות הובילה לשינוי במגמה זו. "המודל הצ'צני" שיישמו הרוסים בסוריה – ריכוך אווירי וארטילרי נגד אזורים נרחבים במטרה לפגוע בלכידות וברוח הלחימה של המורדים, ואף להרתיע ואולי גם להניס את האוכלוסייה האזרחית התומכת בהם – אפשרה למשטר ולבעלי בריתו ליטול את היוזמה ולהשתלט על שורה של מאחזים ועמדות מפתח בצפונה של סוריה, במרכזה ובדרומה.³

לשם כך נזקקו הרוסים לכמה עשרות מטוסים ומסוקי קרב ולכמה עשרות אלפי חיילים איראנים, לוחמי חזבאללה ומתנדבים שיעים, שגויסו בידי איראן מכל רחבי המזרח התיכון וליוו את המאמץ האווירי הרוסי בלחימה על הקרקע. בניגוד למורדים ניהלו הסורים ובעיקר הרוסים את הלחימה מתוך ראייה אסטרטגית כוללת, ותוך יכולת לשנע כוחות ולהפעיל כוח אווירי. כך עלה בידם להכריע קרב

אחר קרב ולהביא – “בהכרעה בנקודות” – להישג שעניינו בלימת תנופת המרד ואף כרסום בהישגיו.⁴ מנגד, חוסר המעש של ממשל הנשיא ברק אובמה שלל מן המורדים את החשוב מכול – התקווה לניצחון בסיוע מעצמות המערב.⁵ אלא שגם לרוסים התברר כי “השמיכה קצרה”, וכי אין די בכוחות שכינסו בסוריה כדי להביא להכרעה מהירה במלחמה.⁶

בכל ניסיון לנתח את מהלך המלחמה בסוריה ולצפות את שעתיד להתרחש במדינה יש להביא בחשבון שתי עובדות יסוד, העומדות בסתירה לכאורה זו לזו: **מצד אחד, עמידותה של המערכת הסורית** – המשטר הסורי בהנהגתו של בשאר אל-אסד – האיש, השושלת ובני העדה העלווית העומדים מאחוריה, וכן יסודות נוספים בחברה הסורית העומדים בבסיס המשטר (בני עדות המיעוטים ואף האליטות ומעמדות הביניים מקרב בני העדה הסוניית) אך גם המדינה הסורית ומוסדותיה, ובראשם הצבא ומנגנוני הממשל והביטחון – כל אלו גילו עוצמה מפתיעה ויכולת שרידות ראויה לציון. הם לא קרסו אל תוך עצמם, כפי שקרה בלוב או בתימן, אלא הוסיפו לתפקד, הגם שבאופן מוגבל ותוך הסתייעות הולכת וגוברת באיראן וברוסיה. מה שחשוב יותר – הם הוסיפו להוות גרעין להתאוששות אפשרית ואף לתקומה מחודשת של המדינה הסורית, לכשתסתיים בה המלחמה. בעקבותיו הישגיו הצבאיים לאורך שנת 2016 שולט כיום המשטר הסורי על כרבע משטחה של המדינה. מדובר ב“סוריה החיונית” (Vital Syria) או “סוריה המועילה” (סוריה אל-מופידה) הכוללת את חלקיה החשובים – רצועה הנמתחת

מדרעא בדרום בואכה דמשק הבירה, עבור לערים חמה וחומס במרכז סוריה עד העיר חלב בצפון ולבסוף אזור החוף – מעוזה של העדה העלווית. ברצועה זו מתגוררת למעלה ממחצית אוכלוסייתה המקורית של המדינה (כ־13 מיליון מתוך כ־25 מיליון נפש), ומתפקדים בה מוסדותיה של המדינה הסורית. זו מוסיפה לשלם את משכורותיהם של עובדיה ומקיימת מסגרת מתפקדת – גם אם בקושי – של מערכות חינוך ובריאות, וחשוב מכול, של אספקת מזון ומצרכים חיוניים. לצד הישגיו הצבאיים הצליח המשטר הסורי להגיע להישג עד כדי ניצחון דמוגרפי בעל ערך. מדובר ב“טיהור אתני” או “ניקוי” מכוון ושיטתי של סוריה מכשליש מאוכלוסייתה, הרוב המכריע ערבים סונים מאזורי

לצד הישגיו הצבאיים
הצליח המשטר הסורי
להגיע להישג עד כדי
ניצחון דמוגרפי בעל
ערך. “טיהור אתני”
מכוון ושיטתי של סוריה
מכשליש מאוכלוסייתה,
ערבים סונים מאזורי
הכפר והפריפריה

הכפר והפריפריה, שאצלם התלקחה אש המרד ומקרבם יצאו המורדים.⁷ בסוריה כולה נותרו כיום כ־19 מיליון תושבים ואולי אף פחות, ובני העדה הסוניית מהווים כמחצית מהם, לעומת קרוב ל־70 אחוזים טרם פרוץ הקרבות. בכך הם מותירים

לעלווים ולבני המיעוטים האחרים דוגמת הדרוזים, הכורדים והנוצרים, ככל שאלו האחרונים נותרו בסוריה, את מעמד הבכורה הדמוגרפית. ראוי לציין כי במקביל להתבססותו של בשאר במערב סוריה, דאע"ש הלך ונדחק לשוליים ואיבד רבים ממאחזיו בצפון עיראק ובמזרח סוריה. אפשר שיצליח להמשיך להתקיים כארגון גרילה פעיל בלב המדבר הסורי והעיראקי שממנו פרץ (דוגמת שלוחתו בחצי האי סיני), אך נראה כי ניסיונו לכונן ישות מדינתית מתפקדת נכשל. השאלה שנוטרה היא, האם ממלכתו בסוריה סביב הערים אל-רקה ודיר אל-זור ובמדבר הסורי תיפול בידי כוחות של המורדים הערבים הסונים, הנהנים מתמיכה טורקית, או בידי כוחותיו של המשטר הסורי או אף בידי מיליציות שיעיות הפועלות בחסות איראנית. טהראן הרי שואפת לכונן מסדרון יבשתי מטהראן דרך בבגדאד ובמזרח סוריה, בואכה דמשק וביירות. יוזכר כי במהלך חודש יוני 2017 תקפו האמריקאים שוב ושוב כוחות חלוץ של המיליציות השיעיות ואף של צבא סוריה, שניסו להשתלט על חלקים של המדבר הסורי עד הגבול עם עיראק, שמעברו השני מצויות מיליציות שיעיות פרו-איראניות. אבל אולי בכלל הכורדים (מפלגת האיחוד הכורדי הדמוקרטי), הנהנים מסיוע אמריקאי אך שומרים על ערוץ תקשורת פתוח עם מוסקבה ועם דמשק, הם שיזכו בירושת דאע"ש.⁸ אגב, הכורדים הצליחו לכונן מסגרת אוטונומית בצפון סוריה, אך נוכח הנסיבות האזוריות והבינלאומית – נחישות טורקית ואף איראנית למנוע את כינונה של מדינה כורדית בעיראק או בסוריה – נשאלת השאלה אם יוכלו להוסיף ולקיימה במנותק מן המדינה הסורית, אם זו תשוב ותעמוד על רגליה.⁹

מנגד, עוצמת המחאה והמרי, שהתבררו כעמוקי שורשים ורחבי היקף – מחנה המורדים נשען על תמיכה נרחבת של חלקים משמעותיים מקרב בני העדה הסונית במדינה. תמיכה זו יונקת מתחושות של שנאה ונקם הנעוצים באיבה חבויה אך עמוקת שורשים להגמוניה העלווית במדינה, מרצון בנקמה בשל ניסיונו של המשטר לדכא את המרד בכוח הזרוע, ולבסוף גם מתהליך של רדיקליזציה דתית שעבר על חלקים ניכרים של העדה הסונית בסוריה בצל האירועים במדינה, ואולי אף החל קודם שפרצו.

המורדים עודם פעילים כמעט בכל רחבי סוריה ומוסיפים לזנב בכוחותיו של המשטר הסורי ולהנחית עליהם מהלומות כואבות.¹⁰ הם ממשיכים לקיים נוכחות באזורים הסובבים את הבירה דמשק, במרחבי דרום סוריה ובמרכז המדינה, סביב הערים חמה וחומס ואף מצפון לעיר חלב, שעליה השתלט המשטר בדצמבר 2016. מחוז אדליב בצפונה של סוריה מצוי עדיין בשליטתם, וכך גם חלקים ניכרים של מזרח המדינה (אזור הג'זירה). הם מוסיפים ליהנות מחסות טורקית, אם כי זו מוגבלת לצפון סוריה, ובעתיד אולי ייהנו אף מחסות ירדנית בדרומה של המדינה.¹¹ התפנית במדיניות האמריקאית של ממשל טראמפ מעניקה להם, לראשונה מזה

שנים, תקווה לשרוד מן המלחמה, ואולי אף ליהנות מסיוע אמריקאי צבאי ממשי במאבקם במשטר. נקודת התורפה שלהם נותרה, עם זאת, חוסר הצלחתם לאחד שורות ולהצמיח הנהגה מדינית וצבאית מקובלת ואפקטיבית, וכך גם תלותם בסיוע מבחוץ ההולכת ומעמיקה.

מבט אל חזיתות הלחימה השונות מעלה כי בצידו של המשטר לוחמים קרוב ל־300 אלף איש: כ־125 אלף חיילי הצבא הסדיר או מה שנותר ממנו, ולצידם עוד כ־100 אלף לוחמים במיליציות מקומיות שגויסו מקרב אותם יסודות בחברה הסורית התומכים במשטר, עלוים ואף דרוזים. אליהם יש להוסיף קרוב ל־50 אלף לוחמים זרים: אנשי חזבאללה, לוחמי כוח קודס של 'משמרות המהפכה' האיראניים, וכן מתנדבים שיעים שגויסו בידי איראן מעיראק השכנה, מאפגניסטן ומפקיסטן. מדובר במספר מרשים של לוחמים "על הנייר", אבל רק מקצתם משתייכים למערך הלוחם (להבדיל מזה הלוגיסטי והמנהלתי), ואף אלו פרוסים כחילות מצב בכל רחבי המדינה, חסרי יכולת ניידות, ובעיקר ללא עתודה מספקת של כוח אדם להגן על המרחב שבשליטתם, קל וחומר – להכריע את יריביהם.

בצד המורדים לוחמים קרוב ל־150 אלף איש בעשרות ואולי מאות קבוצות נפרדות. **קבוצות סלפיות רדיקליות** – כ־90 אלף מן המורדים משתייכים לקבוצות לוחמות גדולות דוגמת חזית פתח אל־שא'ם (לשעבר חזית הסיוע/ג'בהת אל־נוצרה); אחראר אל־שא'ם; צבא האסלאם (ג'יש אל־אסלאם). מחצית מהם וכיום אולי אף למעלה מכך מרוכזים במחוז אדליב והיתר מפוזרים בין מרחבי דמשק, בדרום סוריה ובמרכזה, סביב הערים חומס וחמה. כמה אלפי מורדים משתייכים לכמה עשרות של קבוצות רדיקליות קטנות יותר. **קבוצות מקומיות** – יתר המורדים משתייכים לכמה מאות קבוצות, חלקן כאלה שהתארגנו על בסיס מקומי ואינן אלא מיליציות

שבטיות, או מיליציות המגינות על הכפר או העיירה שמהם באו אנשיהן. חלק מהן שבות באחרונה ומתמסרות למשטר הסורי, או לחלופין נוטשות את מרחבי המחיה שלהן ועוברות למחוז אדליב שבשליטת המורדים. מחוז זה עשוי להפוך לארון קבורה למהפכה או לנקודת זינוק להתלקחות מחודשת שלה באמצעות מרד, בדומה למחוז קנדהאר באפגניסטן. לאלה יש להוסיף את **הכורדים** – בסוריה כ־30 אלף לוחמים כורדים (כוחות סוריה הדמוקרטית), שאינם מהווים חלק אינטגרלי ממחנה המורדים ואינם לוחמים כלל בצבא המשטר. ולבסוף **דאע"ש** – בשורתיו

בתום שש שנים של מלחמה עקובה מדם, אין לאף אחד מן הצדדים הלוחמים בסוריה את היכולת להכריע לבדו את יריבו, ולהביא לסיומה של המלחמה בניצחוננו

כמה עשרות אלפי לוחמים הפועלים בעיקר במזרח סוריה ובצפון עיראק.¹² מכל זה עולות שתי מסקנות מתבקשות: **האחת** – בתום שש שנים של מלחמה עקובה מדם, אין לאף אחד מן הצדדים הלוחמים בסוריה את היכולת להכריע לבדו

את יריבו, ולהביא לסיומה של המלחמה בניצחוננו. שני הצדדים מותשים וחסרי כוחות ובקושי נותרו ניצבים על רגליהם. בין שני המחנות מצויה מרבית האוכלוסייה הסורית, זו שנותרה במדינה. אוכלוסייה זו מגלה אדישות וכל שמעסיק אותה הוא מאבק הישרדות יום-יומי להבטחת קיום בסיסי לפרט, למשפחה ולקהילה. **השנייה** – המלחמה בסוריה כבר אינה מלחמתם של הסורים לבדם. מעורבותם של כוחות זרים בלחימה מזינה אותה, מביאה להתמשכותה ועשויה אף לקבוע את תוצאתה. מכאן יובן מדוע מעורבותם של הרוסים ושל האיראנים התבררה כבעלת משקל, ומדוע מעורבות אפשרית עתידית של וושינגטון עשויה לאזן מעורבות זו. מציאות זו מעלה תהיות, אך גם תשובות אפשריות לגבי האופן שבו עשויה המלחמה בסוריה להסתיים, וממילא, באשר לעתיד הצפוי למדינה זו:

האפשרות הראשונה – תרחיש של הכרעה וניצחון – המשטר הסורי ישרוד את המלחמה ויצא ממנה כשידו על העליונה, ולכל הפחות, כשהוא מקיים שליטה יציבה ואיתנה על הגרעין הקשה של המדינה הסורית – אותה רצועה המשתרעת מדמשק צפונה אל העיר חלב, וממנה לחוף הסורי. מחנה המורדים יידחק לשוליים, יאבד את התמיכה החיצונית בו וילך ויתפורר, עד שיחדל להוות כוח בעל משמעות, ומשקל מדיני ובעיקר צבאי. הישג כזה יאפשר לבשאר ולמשטר בבוא היום להשתלט מחדש על שטחה של המדינה. למהלך כזה יידרשו שנים אחדות, כי הרי נדרש למשטר זמן כדי לאגור כוח, ובעיקר לגייס עתודות של כוח אדם לוחם החסרות לו כיום. יש להניח כי רבים מן הפליטים שנמלטו מסוריה לא ישובו אליה, ומכאן שהאוכלוסייה הנוותרת בה עתידה להיות קומפקטית ונוחה יותר לשליטה בעבור בשאר אל-אסד – הן בהרכבה העדתי והן במאפייני החברתיים-כלכליים. תרחיש זה מבוסס כמובן על ההנחה שרוסיה ואיראן יוסיפו להטיל את כל כובד משקלן למען בשאר, ואילו וושינגטון תתמיד בהצהרות תקיפות בגנותו אך תהסס לתרגמן למעשים, ומהלכיה יוסיפו להיות נקודתיים וממוקדים מבחינה גיאוגרפית באזורי מזרח המדינה (אזור הג'זירה והמדבר הסורי) – בשמו של המאבק בדאע"ש.

האפשרות השנייה – המשך הלחימה – בלא הכרעה תימשך הלחימה בסוריה ותוסיף להרוס כל חלקה טובה שעוד נותרה במדינה. זאת, אף כי בשאר יוסיף לקיים שליטה בחסותן של רוסיה ואיראן בחלקים מהגרעין הקשה של סוריה, שבו מרוכזת ממילא מרבית האוכלוסייה. אלא ששליטה זו תוסיף להיות רופפת ושבירית ומאוימת על ידי מהלומות מזדמנות אך בלתי פוסקות של קבוצות המורדים. אלו ימשיכו לפעול בשולי המרחבים שבשליטת בשאר, ולקיים נוכחות באזורי הכפר והפריפריה המצויים הרחק מהישג ידו של המשטר. המרי והמחאה יוסיפו אפוא לרחוש כגחלת לוחשת המאיימת לשוב ולהתפרץ, ולהעלות בלהבות את סוריה כולה. ההסדרה שהרוסים מנסים לקדם עלולה ליצור תרחיש כזה, שכן אותם אזורים מוגנים שבהם מתרכזים המורדים עלולים להפוך למוקדי התנגדות למשטר.

האפשרות השלישית – חלוקה דה פקטו של המדינה – כחלק מתהליך הסדרה בתמיכה ובסיוע של כלל השחקנים האזוריים ואף הבינלאומיים תחולק סוריה לאזורי השפעה, שבהם יקיימו שחקנים אלו נוכחות, השפעה ואף שליטה: במזרח (אזור הג'זירה והמדבר הסורי) – אזור כורדי/ערבי־סוני בחסות אמריקאית; בצפון – אזור ערבי־סוני בחסות טורקית; במערב המדינה – אזור בשליטת המשטר בחסות רוסית ותוך נוכחות איראנית; בדרום – אזור ערבי־סוני בחסות ירדנית / אמריקאית. חלוקה כזאת עשויה להוביל להפיכתה של סוריה לפדרציה רופפת של אזורים אוטונומיים. אלו יוכלו להמשיך להתקיים כל עוד תימשך בהם נוכחות זרה, וכל עוד ימשיכו ליהנות מתמיכה חיצונית. לעומת זאת, חלוקה של סוריה לישויות מדינתיות בעלות אופי עדתי קשה למימוש. במרבית אזורי המדינה מתגוררת אוכלוסייה מעורבת, ובוודאי במרכזים העירוניים החשובים: דמשק, חומס, חמה וחלב. בנוסף, אזורי מחיה של כמה מן העדות בסוריה, דוגמת הר הדרוזים או החוף העלווי, אינם בעלי יכולת קיום עצמאית וודאי לא מבחינה כלכלית.

האפשרות הרביעית – קריסת המשטר והמדינה – קריסתה של המערכת המדינתית הסורית והשתלטות של קבוצות מורדים שונות על שטחיה של המדינה. תרחיש כזה, הנראה כיום כבלתי ריאלי, עשוי להתממש בכל זאת אם ארצות־הברית תעמיק את מעורבותה בסוריה, ונוכח העובדה שהמשטר הסורי מוסיף להקזי את דמו, מצוי במצב של תשישות וחסרות לו עתודות כוח אדם מספקות להכרעת יריביו. קריסתה של המדינה הסורית תוביל למאבקי כוח בין קבוצות המורדים השונות, ובטווח המידי תהיה ידן של אותן קבוצות בעלות גוון אסלאמי רדיקלי על העליונה. אפשר לקוות, אם כי לא להניח בוודאות, שבסופו של דבר יעלה בידי היסוד הסוני העירוני – מעמד הביניים והאליטה בערים הגדולות, שמילא בעבר תפקיד מכריע בתולדות סוריה – לכוון מחדש בעתיד הרחוק ישות סורית מדינתית, תוך הכלה של קבוצות המורדים השונות אל קרבו.

בשולי הדברים, למותר לציין כי יישוב המשבר בסוריה בדרכי שלום – להבדיל מהסדר פשרה שאותו עשויים הרוסים לנסות לרקוח, ושעניינו כניעה מוחלטת כמעט של המורדים – אינו נראה כאפשרות ריאלי. יש להניח שהמורדים יסרבו להרכין את ראשם ולהשתלב במערכת המדינתית תחת מרותו של בשאר, וזה מצידו לא יסכים לכל מהלך שיהיה בו כדי לסכן את המשך שלטונו ושלטונה של השושלת שבראשה הוא עומד. הרי לא לשם תבוסה בבחירות דמוקרטיות גרר בשאר את סוריה לשש שנים עקובות מדם של לחימה ושפיכות דמים, ולא לשם כך טיהר את המדינה מכשליש מבני עמו.

סיכום

בסיומן של שש שנות לחימה עקובות מדם, מעט מאוד נותר מסוריה שעליה נלחמים מלחמת חורמה בשאר ויריביו.¹³ כיבושה של העיר חלב בדצמבר 2016 היה לכאורה נקודת מפנה בקרב על "סוריה החיונית", שאמור היה לבשר את ניצחונו של בשאר בקרב ההישרדות שהוא מנהל. אך מתברר שוב כי למלחמה דינמיקה משלה, כי הרי על כף המאזניים מוטלים לא רק גורלו האישי של בשאר ושל משטרו ועתידה של סוריה, אלא גם גורלו של המאבק על הגמוניה אזורית שמנהלת איראן מול המחנה הסוני בהובלת טורקיה וערב הסעודית, וכמובן, גורלם של שני מהלכים מקבילים ולכאורה סותרים שהתניעו פוטין וטראמפ – להשיב את רוסיה ואת ארצות הברית לגדולתן בזירה האזורית ובזירה העולמית.

המלחמה עשויה להימשך עוד זמן־מה, ואין לשלול על הסף את התרחיש הבלתי סביר – קריסתו של המשטר וניצחון המורדים. העמקת מעורבותה הצבאית של וושינגטון בסוריה, או לחלופין הסתלקותו של בשאר שלא בדרך הטבע, עשויים

לשנות את תמונת המציאות בסוריה מן היסוד. אבל במהלך שנת 2016 ובמיוחד בחודשים האחרונים של השנה האירה אלת המזל את פניה לבשאר אל־אסד – האיש שכה רבים

מיהרו להספידו עם פרוץ המהפכה הסורית.

ההתפתחויות בסוריה מלמדות אפוא כי בטווח הנראה לעין תימשך המלחמה בסוריה בלא הכרעה, ומדינה זו תמשיך להוות מוקד של חוסר יציבות לאזור כולו (**תרחיש של המשך הלחימה**). אפשר שבמאמץ להכיל את המשבר תקודם הסדרה המחלקת את סוריה בין היריבים הלוחמים ותומכיהם מחוץ למדינה (**חלוקה דה פקטו של המדינה**).

אולם לא ניתן לשלול את האפשרות שבטווח הארוך דווקא בשאר הוא שישרוד מן המלחמה ויצא ממנה כשידו על

העליונה, יקיים שליטה איתנה בגרעינה של המדינה, וכל שיישאר אז יהיה להמתין ולראות אם גרעין זה ישמש מקור לצמיחתה המחודשת של ישות סורית, הדומה לזו שקרסה עם פרוץ המלחמה בסוריה באביב 2011 (**תרחיש של הכרעה וניצחון**).

על כף המאזניים מוטלים לא רק גורלו האישי של בשאר ושל משטרו ועתידה של סוריה, אלא גם גורלו של המאבק על הגמוניה אזורית שמנהלת איראן מול המחנה הסוני בהובלת טורקיה וערב הסעודית

הערות

- 1 על משמעות נפילתה של חלב ראו Taylor Luck, "Fall of Aleppo could tip Syria from Civil War to Insurgency," *Christian Science Monitor*, December 14, 2016, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2016/1214/Fall-of-Aleppo-could-tip-Syria-from-civil-war-to-insurgency>
- 2 ראו אייל זיסר, "המלחמה בסוריה – מאבק ההישרדות של בשאר אל־אסד – בואו של הנס"? **עדכן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 3, אוקטובר 2015, עמ' 25–35,

- <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/%D7%96%D7%99%D7%A1%D7%A8202583688.pdf>
- 3 ראו עוד: אייל זיסר, "מעורבותה של רוסיה בסוריה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 1, אפריל 2016, עמ' 31-38, <https://goo.gl/yCd6ws>
- 4 ראו עוד: עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016, עמ' 3-18, <https://goo.gl/8CX8jT>
- 5 ראו את דבריו של הנשיא אובמה במסיבת העיתונאים האחרונה שקיים בבית הלבן. לפיהם, מעורבות כזו בסוריה תחייב את וושינגטון "לשלוח כוחות צבא גדולים אל אדמת סוריה בלא שאיש הזמין אותנו, בלא שקיבלנו מנדט בינלאומי לכך וגם בלא תמיכה מספקת מצד הקונגרס. כל זאת, שעה שחיילנו מוצבים עדיין באפגניסטן ובעיראק, ולאחר עשור שלם שבמהלכו הוצאנו טריליונים של דולרים על מלחמות מעבר לים", "Obama's end-of-year news conference on Syria, Russian hacking, and more," *Washington Post*, December 16, 2016, https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2016/12/16/transcript-obamas-end-of-year-news-conference-on-syria-russian-hacking-and-more/?utm_term=.1f7ad96435ed
- 6 קצין צה"ל בכיר העיר בעקבות התקיפה הכימית שביצע המשטר הסורי בראשית אפריל 2017 בעיירה ח'אן שיח'ון בצפון סוריה, כי "התקיפה בסארין מעידה על תסכול ומצוקה גדולה של אסד, ועל כך שאין רצון לתמרן קרקעית בסוריה [דהיינו, להפעיל כוח קרקעי בהיקף נרחב], לא לחיזבאללה, לא לרוסים ולא לאיראנים... אני לא רואה כיצד מגיעים [במצב כזה] להכרעה או להסדרה בסוריה". יואב זיתון, "בכיר בצה"ל: איראן איבדה את ההגמוניה בסוריה", אתר Ynet, 19 באפריל 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4950997,00.html>
- 7 ראו Fabrice Balanche, "Ethnic Cleansing Threatens Syria's Unity," *The Washington Institute for Near East Policy, Policy watch* 2528, December 3, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/ethnic-cleansing-threatens-syrias-unity>.
- 8 ראו Anthony H. Cordesman, CSIS (Center for Strategic and International Studies), "The Uncertain U.S. 'Game Changers' in the ISIS, Iraq, and Syria War," July 28, 2015, <https://www.csis.org/analysis/uncertain-us-%E2%80%9Cgame-changers%E2%80%9D-isis-iraq-and-syria-war>
- 9 ראו Orit Perlov, Gallia Lindenstrauss, "Syria's Civil War: Kurdish Success, Turkish Dilemma," *INSS Insight*, No. 827, June 9, 2016, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=11909>
- 10 ראו Al-Jazeera TV, Syria's war: Suicide attacks hit military in Homs, February 17, 2017 <http://www.aljazeera.com/news/2017/02/syria-war-suicide-attacks-hit-military-homs-170225071514428.html>
- 11 ראו: אופק רימר וכרמית ולנסי, "הסכם 'אזורי ההרגעה' בסוריה: סיכונים לישראל והזדמנויות להשפעה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, **מבט על**, גיליון 929, 14 במאי 2017, <https://goo.gl/pHhwmC>
- 12 ראו Fabrice Balanche, "Status of the Syrian Rebellion: Numbers, Ideologies, and Prospects", the Washington Institute for Near East Policy, *Policy Watch* 2727, November 22, 2016, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/status-of-the-syrian-rebellion-numbers-ideologies-and-prospects>

13 ערן ישיב, "החורבן הכלכלי של סוריה: השלכות אסטרטגיות", המכון למחקרי
ביטחון לאומי, **מבט על**, גיליון 9,830 באוגוסט 2016, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=12274>

תפיסת המלחמה החדשה במבחן: הצבא הרוסי בסוריה

שרה פיינברג וויקטור אייכנר

סוריה היא שדה הקרב הראשון שבו הפדרציה הרוסית פורסת ומפעילה מערך של כוחות משלוח במתכונת מתואמת ובהיקף צבאי נרחב. נכללים בהם, בין היתר, אנשי קבע, יחידות מיועדות לתפקידים מיוחדים, משטרה צבאית, יועצים צבאיים, טכנאים ו"מתנדבים". תפיסת המלחמה החדשה של רוסיה, כפי שהיא מיושמת ונבחנת בחזית הסורית, עשויה להגביר את יכולות ההתקפה וההרתעה שלה, הן בברית המועצות לשעבר והן במבצעים שהיא עשויה להשתתף בהם במקומות אחרים.

מילות מפתח: רוסיה, סוריה, מלחמה היברידי, כוחות משלוח

מבוא

כניסתה הצבאית המפתיעה של רוסיה לסוריה ב־30 בספטמבר 2015 משכה את תשומת הלב העולמית למטרותיה וליעדיה של רוסיה בשדה הקרב הסורי. השאלות שהתעוררו עסקו בהשפעה שתהיה להתערבות זו על יחסיה של רוסיה עם מעצמות גלובליות ואזוריות המעורבות בסוריה, ובעיקר עם ארצות־הברית, איראן, טורקיה וישראל. דיונים אחרים התמקדו ביכולותיו של הצבא הרוסי שבאו לידי ביטוי בסוריה. תוך שבועות ספורים הצליחה רוסיה להטות באופן מכריע את מאזן הכוחות הקרקעי לטובת משטרו המתנדנד של אסד. היא יצרה אילוצים צבאיים חדשים עבור השחקנים האחרים בסוריה, כולל ישראל, תוך שימוש בכמה עשרות מטוסי קרב, בבסיס חיל אוויר חדש במחוז לטקיה, בבסיס הצי הקיים בטרטוס ובמערכות טילי קרקע־אוויר מסוג S-300 ו־S-400.

ד"ר שרה פיינברג היא עמיתת מחקר בתכנית רוסיה, במכון למחקרי ביטחון לאומי. ויקטור אייכנר הוא מתמחה בתכנית רוסיה, במכון למחקרי ביטחון לאומי.

מעבר להשערות לגבי המטרות האסטרטגיות של רוסיה בסוריה, נשאלת השאלה – מהו אופן פעולתה הספציפי בשטח. מאמר זה מתמקד בהיבט הנחקר פחות של הנוכחות הרוסית בסוריה: כוחות הקרקע החדשים והמגוונים שלה, שמעורבים בחזית הסורית לצד כוחות הצבא הרגילים שלה – חיל האוויר (VKS) וחיל הים. למעשה, סוריה היא שדה הקרב הראשון שבו הפדרציה הרוסית פורסת ומפעילה – במתכונת מתואמת ובהיקף צבאי נרחב – מערך של כוחות משלוח, הכולל יחידות לוחמות המיעודות לתפקידים מיוחדים והמשתייכות לגופים שונים של מערכת הביטחון הרוסית, אנשי קבע, משטרה צבאית שהוקמה לאחרונה, טכנאים ויועצים צבאיים וככל נראה "מתנדבים". ניתן למצוא ביניהם חיילים שהשתתפו במלחמות בצ'צ'ניה (המלחמה הראשונה והשנייה), בגיאורגיה ובאוקראינה, ומספר רב של לוחמים מוסלמים סונים מצפון הקווקז, בעיקר מצ'צ'ניה. חלק מהכוחות נפרסו בסוריה כבר ביולי 2015, חודשיים לפני כניסתה הרשמית של רוסיה לעימות הסורי. כוחות המשלוח הרוסיים התרחבו במהירות, במקביל להתרחבות המואצת של הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה בחודשים אוגוסט-ספטמבר 2015.

בניגוד למבצעים צבאיים קודמים בצפון הקווקז ובגיאורגיה, ובהמשך ישיר לכיבוש מהיר של חצי האי קרים, רוסיה מנהלת פיקוח צמוד ומתואם היטב על כל כוחות המשלוח שלה בסוריה, תוך בחינה ושיפור של תפיסת הלחימה החדשה כדי שניתן יהיה לשחזרה בעתיד בכל פעולה אחרת, סמוך לגבולותיה או מעבר למדינות ברית המועצות לשעבר.

המפקדה של הפעלת כוחות משלוח – בחינתה בשדה הקרב הסורי

פריסת כוחות משלוח בסוריה לצד הכוחות הרגילים של חילות האוויר והים היא חלק בלתי נפרד מתפיסת הלחימה החדשה של רוסיה. כמו כן, היא משקפת את הרה"ארגון המתמשך של מערכת הביטחון הרוסית. תפיסת המלחמה

בניגוד למבצעים צבאיים קודמים בצפון הקווקז ובגיאורגיה, ובהמשך ישיר לכיבוש מהיר של חצי האי קרים, רוסיה מנהלת פיקוח צמוד ומתואם היטב על כל כוחות המשלוח שלה בסוריה, תוך בחינה ושיפור של תפיסת הלחימה החדשה כדי שניתן יהיה לשחזרה בעתיד בכל פעולה אחרת, סמוך לגבולותיה

החדשה של רוסיה מוגדרת כ"מלחמה – הדור החדש" (או 'מלחמה היברידית', לפי ניסוח מערבי), וכמו דוקטרינות צבאיות מערביות, היא מעדיפה את השימוש בכוחות התערבות מיוחדים. כפי שניסח זאת ב־2013 הרמטכ"ל הרוסי ואלרי גראסימוב¹, התפקיד החדש והמכריע של יחידות לוחמות שמיעודות לתפקידים מיוחדים הוא תוצאה של "כללי המלחמה המשתנים" של המאה ה־21. מכיוון שהבחנה בין "עמות שלום" ל"עמות מלחמה" הולכת ומיטשטשת, מדינות

נוטות כיום לפעולות צבאיות גמישות, מהירות ומדויקות במיוחד. לכן, תפקידם של אמצעים לא-צבאיים (או 'עוצמה רכה'), ובכלל זה שימוש נרחב באמצעים פוליטיים, כלכליים, תודעתיים, הומניטאריים ואחרים" גובר במידה ניכרת, ובהדרגה הופך "התנגשויות חזיתיות בין מערכי כוח גדולים [...] לנחלת העבר". לדברי הרמטכ"ל הרוסי, גובר "השימוש באמצעים צבאיים בעלי אופי סמוי, לרבות ביצוע פעולות של מאבק מידע ושל כוחות למבצעים מיוחדים". במצב זה הופך השימוש בכוחות המיוחדים לאטרקטיבי עבור מדינות המעוניינות להסתיר או להכחיש את מעורבותן הצבאית. במידה מסוימת, האפשרויות החדשות של מערכות שליטה ובקרה מאפשרות לכוחות משולבים הפועלים ב"מרחב מידע מודיעיני אחד" למלא תפקיד חשוב יותר. השימוש בכוחות נידים ממחיש גם את המעבר של רוסיה לתפיסה חדשה של הפעלת הכוח: השגת השפעה מרבית תוך שימוש באמצעים צבאיים מוקבלים. בגיאורגיה (2008), באוקראינה (2014) ובסוריה (2015) אימצה רוסיה שיטת לוחמה מינימליסטית באמצעות ניהול כמות מצומצמת של כוחות קרקעיים המופקדים על אימון וציוד שלוחיהם (פרוקסי) בשטח. אלה מתפקדים כרשת צבאית זמינה, נרחבת ויעילה מאוד, וכתגבור של הכוח הצבאי הקונבנציונלי. למעשה, גראסימוב מתמקד פחות בהיבט ההיברידי של האמצעים הצבאיים והלא-צבאיים לניהול לוחמה מודרנית, ויותר בקנה המידה החדש שקבעה רוסיה עבור השימוש באמצעים צבאיים ולא-צבאיים: מ-1 עד 4. אמצעים לא-צבאיים הכוללים לוחמת מידע, לוחמת סייבר ותעמולה מייצגים את הערך הגבוה ביותר (4), ואילו אמצעים צבאיים ושימוש בכוח קינטי (1) תופסים מקום משני ומרכיבים חמישית בלבד ממאמצי הלוחמה של רוסיה. כאשר בכל זאת עושים בהם שימוש בשלב מסוים של העימות, הרי זה בעיקר כדי להשיג ניצחון בשלב הסופי של המערכה.² גישת הלוחמה החדשה של רוסיה באה לידי ביטוי ברפורמות ארגוניות בצבא הרוסי. מאז עלייתו של הנשיא פוטין לשלטון עבר הצבא הרוסי רפורמה מבנית נרחבת, שבמסגרתה הוקמו יחידות מובחרות רבות למבצעים מיוחדים ולמשימות מיוחדות בארגונים צבאיים ולא-צבאיים. יחידת 'ספצנאז' (קיצור של 'כוח משימה מיוחד') היא הראשונה שהוקמה לאחר מלחמת העולם השנייה, ועד מהרה הפכה ליחידת העילית של המודיעין הצבאי הסובייטי (GRU). ברוסיה הפוסט-סובייטית, 'ספצנאז' הוא מונח מקיף (לעתים מקיף מדי) למגוון רחב של כוחות עילית או יחידות רגילות, שקיבלו משימות מיוחדות ופועלות בשם מערכת הביטחון הרוסית (silovye struktury), כפיצוי על היעדר זמני של יכולות בקרב כוחות צבא רגילים. למרות שנהוג לכנות יחידות למבצעים מיוחדים ולמשימות מיוחדות בשם 'ספצנאז', הן אינן מקבילות לאותן יחידות בצבא הרוסי, אלא משתייכות להיררכיות ולענפים שונים ומבצעות פעולות שונות. 'ספצנאז' גם אינו מקביל לשימוש המערבי (ובמיוחד האמריקאי) במונח 'כוחות מיוחדים' (Special Operations Units). המונח

'ספצנאז' מיוחס כיום ליחידות מיוחדות שונות המשתייכות למגוון רחב של גופים בטחוניים, ובכלל זה למודיעין הצבאי (GRU), למשרדי המשפטים והפנים, ל-FSB (שירות הביטחון הפדרלי); ל-SVR (שירות ביון החוץ הרוסי); למשטרה ולכלל הכוחות החמושים. בשלב מאוחר יותר, בתקופת שר ההגנה אנטולי סרדוקוב (2007-2012), קיבלו יחידות המבצעים המיוחדים והמשימות המיוחדות תנופה, כאשר השר התחייב לפרויקט ענק של מודרניזציה שהתחיל בשנת 2008.

במסגרת הרפורמה החליטה רוסיה לטפל בליקויי הארגון והתיאום בין גופי הביטחון שלה ובהיעדרו של כוח מיוחד מתואם ומקיף, שיהיה מסוגל להגן על האינטרסים של רוסיה בתוך גבולותיה ומחוץ להם כל אימת שיידרש לכך. הרעיון לאחד את כל יחידות המשנה של כוחות ההתערבות של רוסיה לגוף אחד תחת פיקוד אחד נולד במהלך המלחמה באפגניסטן, אם כי הפרויקט יצא לפועל רק לאחר שתי המערכות בצ'צ'ניה, שהמחישו את חוסר התיאום הקריטי בין הכוחות וגופי הביטחון של הפדרציה הרוסית.³ ברוח המודל האמריקאי של מערכת פיקוד אחת לכוחות המיוחדים ('פיקוד המבצעים המיוחדים של ארצות-הברית' שהוקם ב-1987), הקימה רוסיה ב-2009 את הגוף החדש שנקרא 'הכוחות המיוחדים של צבא הפדרציה הרוסית' (SSO VS RF), שנעשה מבצעי ב-2013.

בניגוד ליחידות השונות של ה'ספצנאז', הכוללות קבוצות נפרדות של אנשי צבא מקצועיים מאומנים בתחומם, הגוף החדש SSO VS הוא ארגון צבאי מתואם ונייד במידה רבה. הוא כולל מספר רב של יחידות מיוחדות ומיועד לבצע משימות מיוחדות בתוך רוסיה ומחוצה לה.⁴ SSO VS גם כפוף לפיקוד אחד שנקרא Komandovanie SSO (KSSO), הכפוף ישירות לרמטכ"ל הרוסי. מאז הקמתן היו יחידות SSO מעורבות בפעולות נגד טרור בצפון הקווקז, במשבר חצי האי קרים ("המנומסים" או "אנשים ירוקים קטנים"), ובהתערבות הצבאית בסוריה.

מערך כוחות המשלוח

להתערבות הצבאית של רוסיה בסוריה יש כמה מאפיינים ייחודיים. ראשית, זהו המבצע הצבאי הראשון מעבר למרחב הפוסט-סובייטי מאז המלחמה באפגניסטן (1979-1989) ונפילת ברית-המועצות. בפעילות בסוריה נמצאים כוחותיה של רוסיה באזור החורג ממדינות ברית-המועצות לשעבר ("near abroad"), והיא פועלת כמעצמה גלובלית ולא כשומר על האינטרסים האזוריים שלה בלבד. לאחר שנמנעה מרוסיה הכניסה לקואליציה הצבאית המערבית שהובילה ארצות-הברית בסוריה, היא צמחה כמנהיגה של קואליציה צבאית חלופית המעורבת בעימות כולל מול רשת של אויבים מאתגרים. ראשית, כחלק מהניסיון להציב אתגר לקואליציה בראשות ארצות-הברית, שילבה רוסיה מעורבות דיפלומטית, פעולות צבאיות

וסיוע הומניטארי, וחתרה ליצירת קואליציה יעילה נגד דאע"ש שתכלול את איראן, משטר אסד וטורקיה.

שנית, פריסת הכוחות בסוריה הוכרזה באופן רשמי. הפדרציה הרוסית אף מצאה לנכון לחגוג בפומבי את הצבת כוחותיה בסוריה. אחרי שמשרד ההגנה הרוסי הכריז ב־2015 בצו נשיאותי על ה־27 בפברואר כ"יום הכוחות המיוחדים של רוסיה" והפיץ סרטוני וידאו המציגים את האימונים והנחישות של יחידות העילית של הצבא הרוסי, ואת הצלחותיהן הצבאיות בסוריה.⁵ עם זאת (ובדומה למדינות רבות אחרות שפורסות כוחות התערבות), האופי הרשמי של פריסת הכוחות של רוסיה אינו מונע ממנה להסתיר את מספר הנפגעים או ההרוגים של כוחות אלה ואת פעילותם. כמו כן, בניגוד למלחמה הקצרה בגיאורגיה ב־2008 ובצורה ברורה ומפורשת במידה רבה יותר ממשבר אוקראינה, שדה הקרב הסורי יוצר מחנה אימונים רשמי לצבא רוסיה. סוריה משמשת זירה חיה להתנסות בציוד הצבאי החדש של רוסיה, וכפי שהנשיא פוטין הודה בפומבי בסוף דצמבר 2015 – זוהי זירת אימונים מקיפה ושימושית לכוחות העילית של רוסיה. כוחות אלה מתאמנים במגוון רחב של תרגילים, החל מאיסוף מודיעין ועד פעולות חיסול טרוריסטים, וזאת מבלי להטיל אילוצים נוספים על תקציב הביטחון הרוסי.⁶

שלישית, המבצע בסוריה אינו מסוג "מגפיים על הקרקע". רוסיה אינה מעורבת בפעולות לחימה ותקיפה בהיקף נרחב תוך שימוש בכוחות צבא רגילים, אלא מסתמכת על שילוב של כוחותיה הרגילים (חיל האוויר והים), כוחות המשלוח שלה ורשת שלוחים הכוללים את הצבא הסורי הסדיר, מיליציות שיעיות ולוחמים מקרב המיעוטים כגון הכורדים. שילוב כוחות רוסיים עם כוחות שלוחים בשטח

מספק יתרון נוסף בזירה הפנימית הרוסית, שכן קורבנות בקרב כוחות שלוחים אינם משפיעים על דעת הקהל ומשתיקים ביקורת פוטנציאלית על המעורבות הרוסית. בניגוד לכך, מספר הנפגעים הגבוה יחסית בקרב המתגייסים ואנשי הקבע הרוסיים במהלך שתי המלחמות הצ'צ'ניות היה טראומטי.

הכוחות הצבאיים של רוסיה בסוריה כוללים חיילים סדירים ויחידות לוחמות ייעודיות לתפקידים מסוימים או למשימות מיוחדות. אין הרבה מידע גלוי על הכוחות הללו, אולם ניתן לבנות פרופיל חלקי משילוב של מקורות

רשמיים ואלטרנטיביים כמו המדור 'הפעולה בסוריה' של האתר של משרד ההגנה הרוסי,⁷ העיתון הסורי 'אל-מסדר' התומך באסד, אתר האינטרנט הרוסי 'צוות המודיעין בעימות',⁸ חשבון האינסטגרם של נשיא הרפובליקה הצ'צ'נית רמזן קדירוב⁹ ודיווחי המצב שמספק המכון האמריקאי לחקר המלחמות (ISW).

סוריה משמשת זירה חיה להתנסות בציוד הצבאי החדש של רוסיה, וכפי שהנשיא פוטין הודה בפומבי בסוף דצמבר 2015 – זוהי זירת אימונים מקיפה ושימושית לכוחות העילית של רוסיה

בהתבסס על מקורות אלה ומקורות רוסיים אחרים, זוהו מספר קטגוריות של כוחות. הקטגוריה הראשונה היא כוחות הצבא הרגילים: כוחות ההגנה האווירית (VKS), חיל הנחתים (ובמיוחד גדוד 810 של צי הים השחור) וחיל התותחנים, כולל חלקים מחטיבת הארטילריה הנפרדת 120, אשר בתחילת 2016 נצפו במשימה 'נובורוסיה-סוריה'.¹⁰ בתחילה היו הפריסה והציוד של הכוחות הללו מוגבלים, ונראה כי לא הספיקו כדי להביס את המורדים הסורים או לכבוש מחדש חלק מהשטחים שתחת שליטתם (לשם כך הסתמכה רוסיה על הכוחות השלוחים תומכי אסד), אך נוכחותם סייעה להרתיע מורדים סורים מתקיפת בסיסי הצבא הרוסי.

הקטגוריה השנייה כוללת כוחות לוחמים המיועדים לתפקידים מסוימים, עם כמה תת-קטגוריות של כוחות אלה. הראשונה היא הכוח החדש SSO (Special-Operations Forces) הכוללת מגוון של יחידות למבצעים מיוחדים ולמשימות מיוחדות שפועלות בכפוף לרמטכ"ל.¹¹ בין כוחות ה'ספצנאז' שנצפו בסוריה זוהו ככל הנראה 'ספצנאז' GRU (המודיעין הצבאי הרוסי), 'ספצנאז' SRV (שירות הביון החוץ הרוסי), 'ספצנאז' FSB (שירות הביטחון הפדרלי) וחטיבת הסיור הימי 431. בין כוחות 'ספצנאז' אחרים שנפרסו לכאורה בסוריה מאז אפריל 2017 נמנים 'ספצנאז' USSR, ארגון של לוחמים מוסלמים ממרכז אסיה, מדרום הקווקז ומצפון הקווקז (כולל גדוד "טוראן" המוסלמי שהוקם סביב העיר חמה).¹² בנוסף משערים כי כוח מיחידת 'זאסלון' של ה-SVR שהה בסוריה בקיץ 2015.¹³ המטרות העיקריות של המבצעים המיוחדים והמשימות המיוחדות היו איסוף מודיעין בשדה הקרב (ציון מטרות לחיל האוויר ולארטילריה, המבוסס בעיקר על מידע מצבא סוריה), הגנה על בסיס חיל האוויר 'חמימים' בלטקיה ועל בסיס הצי ב'טרטוס כמו גם זיהוי מדויק של פעולות תקיפה שנועדו להטות את מאזן הכוחות לטובת המשטר. במהלך הקרב על חלב בדצמבר 2016 והמתקפה השנייה על פלמירה (13 בינואר עד 4 במרץ 2017), נקראו כוחות ה-SSO הרוסיים כדי להילחם בארגונים אסלאמיסטיים, תוך תיאום התקיפה עם חיל האוויר הרוסי והתמודדות עם אבדות. תפקיד ה-SSO בתקיפה ובפעילות הלחימה נעשה רשמי בפברואר 2017, כאשר שר ההגנה הרוסי סרגיי שויגו שיבח את הכוחות האלה על "היעילות הגבוהה בסוריה" שהפגינו.¹⁴

אין מידע על המספר המדויק של אנשי מבצעים מיוחדים ומשימות מיוחדות שנשלחו לסוריה. לדברי כמה מקורות, מספר אנשי ה'ספצנאז' ביחידות השונות בסוריה הגיע בשיאו ל-230 עד 250 איש.¹⁵ לעומת זאת, סביר להניח שארגון 'ספצנאז' USSR גדול יותר, כשהדיווחים מדברים על הערכה של 800 עד 1200 איש המעורבים בסוריה מאז אפריל 2017.¹⁶

תת-הקטגוריה השנייה של כוחות המשלוח כוללת יחידות של "משטרה צבאית" שהוקמה לאחרונה כגוף חדש, בהשראת המודל האמריקאי, הכפוף לסמכותו

של משרד ההגנה הרוסי. גודל של משטרה צבאית רוסית כולל לוחמים צ'צ'נים ואינגושטים הוצב בסוריה בחורף 2016 כדי לסייע בהשתלטות על חלב. דיווחים ראשוניים העריכו כי הוצבו כ־500 צ'צ'נים, ואילו אחרים דיווחו על 300 עד 400 בסך הכול.¹⁷ מספר האינגושטים שהצטרפו בפברואר 2017 היה קטן יותר לפי הדיווחים, כ־300–400 איש.¹⁸ משימתם של החיילים האינגושטים חוגה מאבטחת "אנשי חיל האוויר הרוסי" וכללה איוש מחסומים, הספקת סיוע ותיאום ההגנה על מעוזים פרו־ממשלתיים עם כוחות המשטר.¹⁹ המשטרה הצבאית קיבלה משימה חיונית נוספת במאי 2017: הגנה על "אזורי הביטחון" שהוכרזו לאחרונה בסוריה, דבר שהצריך העברת כוחות משטרה צבאית נוספים מרוסיה לסוריה.²⁰ מבחינת רוסיה, הלוחמים הצ'צ'נים והאינגושטים מסייעים מאוד באיוש יחידות הקרקע המובחרות בשדה הקרב הסורי במוסלמים סונים (לעתים קרובות דוברי ערבית). תת־הקטגוריה השלישית של כוחות המשלוח כוללת מהנדסים המעורבים בסיוורים מקדימים ובפינוי שדות מוקשים באתרים שונים בסוריה. ב־16 במארס 2017 הגיעה לפלמירה יחידה של המרכז הבינלאומי לפינוי מוקשים של צבא רוסיה, ונטלה את הפיקוד על מבצע שהתנהל בחלקים ההיסטוריים של העיר. על פי נתוני משרד ההגנה הרוסי, יותר מ־150 מומחים ו־17 יחידות עם ציוד מיוחד הגיעו לסוריה.²¹ צוותים נוספים של תומכי לחימה כללו רופאים צבאיים. נכון לינואר 2017, רופאים מומחים מהמחוז הצבאי המרכזי של רוסיה הגישו סיוע רפואי ועזרה ליותר מ־5,000 אזרחים.²²

בספטמבר 2016 סיפקו הנתונים הסטטיסטיים של ועדת הבחירות המרכזית הרוסית הצצה אמינה למדי על הנוכחות הקרקעית הכללית של רוסיה: 4,571 אזרחים רוסים הצביעו בסוריה (מקורות רוסיים רשמיים טוענים שכל החיילים בסוריה הצביעו)

בנוסף, יש סימנים שמסגרות ייעודיות נוספות הופעלו בסוריה. היחידות האלה לא רשמיות ומוגדרות כמסגרות של "מתנדבים" הפועלים באופן פרטי ועצמאי.²³ עם זאת, הרשויות מעניקות להם מדליות או אותות כבוד צבאיים לאחר מותם, דוגמת 'מסדר האומץ'. על פי עיתון התחקירים הרוסי 'פונטנקה' (Fontanka – מקור שאמינותו מוטלת בספק על פי גורמים רשמיים רוסיים), שנתיים לפני תחילת כניסתה הרשמית של רוסיה לסוריה כבר נפרסו במדינה גדודים של מתנדבים ושכירי חרב רוסיים.²⁴ היחידה הראשונה, 'הגייס הסלבוני' (Slavonic Corps), הצטרפה לפי פונטנקה בשנת 2013 במטרה להגן על בשאר אל־אסד ועל מתקני הנפט בסוריה. לאחר שחלק מאנשי היחידה ערקו לארגוני המורדים, היא הוחזרה במהרה לרוסיה

ומנהיגיה נידונו למאסר. הם הוחלפו ביחידה אחרת, OSM, בפקודו של דימיטרי אוטקין המוכר בכינויו המלחמתי 'וגנר'. אוטקין, נאו־נאצי ובעבר חבר ב'ספצנאז', שינה את שם היחידה ל'וגנר', ושמו הוכנס לרשימת הסנקציות של משרד האוצר

האמריקאי בשל חשדות למעשיו באוקראינה ביוני 2017.²⁵ הארגון נראה בסוריה מאז שנת 2013. הוא רשום בארגנטינה אך מחנה האימונים שלו נמצא במולקינו, רוסיה, שם אירח את חטיבה 10 של הכוחות המיוחדים של ה-GRU.²⁶ העיתון 'פונטנקה' מדווח שהארגון נצפה בחצי האי קרים במאי 2014, בלוהנסק ולאחר מכן בסוריה, מאז סתיו 2015. נכון לשנת 2016 הוא מנה כמעט 1,000 חברים,²⁷ ודווח כי היה מעורב במתקפות בפלמירה במארס 2016 ומ-13 בינואר עד 4 במארס 2017, אשר במהלכן ספג אבידות.²⁸

רבים מהלוחמים בסוריה שירתו בעבר באוקראינה, ובמקרים מסוימים הועברו ישירות מאוקראינה לסוריה.²⁹ מספר החיילים המדויק המוצב בסוריה נותר מסווג והערכות לא־רשמיות לגביו משתנות, בין השאר בשל תכיפותם של סבבי החלפת הכוחות בין רוסיה לסוריה. כבר בנובמבר 2015 דיווחו גורמים אמריקאים רשמיים כי הרוסים העלו את מספר אנשי השטח שלהם מ-2,000 ל-4,000. על פי העיתון הקטרי *The New Arab* קיימת הערכה כי בין 1 בספטמבר 2015 ל-31 באוקטובר 2015 הציבה רוסיה כ-8,000 חיילים בסוריה – מספר שכנראה מנופח בשל הקו המתנגד בתוקף לאסד שמאפיין את העיתון.³⁰ בספטמבר 2016 סיפקו הנתונים הסטטיסטיים של ועדת הבחירות המרכזית הרוסית הצצה אמינה למדי על הנוכחות הקרקעית הכללית של רוסיה: 4,571 אזרחים רוסים הצביעו בסוריה – 193 פתקים נספרו בדמשק, ושאר 4,378 הגיעו מתיבות קלפי נידות ממקומות אחרים (מקורות רוסיים רשמיים טוענים שכל החיילים בסוריה הצביעו).³¹

להכרזות של פוטין על נסיגת הכוחות במארס 2016 ובינואר 2017 הייתה גם מטרה של יחסי ציבור: כל אחת מהן נועדה "לסגור" פרק במערכה הסורית, להפגין הישגים צבאיים ופוליטיים ולהציג מערכה צבאית הדרגתית בשלבים, במקום נוכחות צבאית לא מוגדרת וחסרת אסטרטגיה ארוכת טווח.

פעילותם של כוחות הקרקע הרוסיים מאפשרת הצצה למטרות של רוסיה בסוריה הידועות פחות, מעבר להצלת משטרו של בשאר אל-אסד ולניהול פעולות נגד דאע"ש, ג'בהת פתח אל-שאם ושאר ארגוני אסלאם קיצוני. נוכחות קרקעית רוסית מאפשרת מדיניות של קביעת "עובדות בשטח", ומגדירה את אזורי ההשפעה הבלתי רשמיים של הפדרציה הרוסית בסוריה. פריסת הגדוד הצ'צ'ני בסוריה בשלהי 2016 (ובמיוחד השתתפותו במתקפה על חלב) אפשרה לרוסיה לאזן את מעמדם של הכוחות הפרואיראניים ולהבטיח נוכחות רוסית באזורים מסוימים בחלב.³² יתר על כן, כוחות צ'צ'ניים הגנו לכאורה על יחידות כורדיות סוריות מהצבא הטורקי, כדי להבטיח איזון כוחות בצפון סוריה.³³ בסוף מארס 2017 עלו השערות בדבר פריסת כוחות רוסיים במחוז Cindires של קנטון אפרין, לכאורה בעקבות הסכם בלתי רשמי בין הכורדים לרוסיה.³⁴ נוסף על כך, הצבתם של לוחמים צ'צ'נים, אינגושטים ומוסלמים סונים ודוברי ערבית אחרים בסוריה היא חלק מ"מתקפת

קסם" רוסית חדשה מול הסונים הסורים והעולם הסוני בכללותו. רמזאן קדירוב הפך למוביל מדיניות יחסי הציבור בסוריה, שם הוציא לפועל מספר פרויקטים גדולים בתחום עזרה הומניטרית ובנייה מחדש, ובכלל זה שחזורו של המסגד האומיי הגדול בחלב, הנמנה עם אתרי המורשת של אונסק"ו, לאחר שנהרס על ידי אנשי דאע"ש.

מסקנות

המעורבות הצבאית של רוסיה בסוריה הייתה אמורה להיות קצרת מועד ומוגבלת לפעולות אוויריות ולמשלוחי נשק למשטר אסד, שסכנה ריחפה עליו. עם זאת, כמו שחקנים גלובליים ואזוריים אחרים, גם רוסיה שלחה כוחות משלוח רבים לקו החזית הסורי, בין השאר כתוצאה משינויים בתפיסת הלחימה הרוסית ובארגון מחדש של כוחותיה הצבאיים. שדה הקרב הסורי אפשר לרוסיה לבצע לראשונה פעולה נרחבת ומתואמת של כוחות המשלוח המשודרגים שלה, והניסיון שהם צברו בשטח צפוי להגביר את כוחה ואת מעמדה הצבאי של רוסיה. כוחות הקרקע של רוסיה בסוריה תורמים לדימויה כמעצמה צבאית מהירת תגובה, וכמי שמסוגלת לספק תמיכה צבאית יעילה באזור השפעתה ובאזורי סכסוך כאלה ואחרים ברחבי המזרח התיכון, ואפילו בצפון אפריקה. הרעיונות שהועלו במארכ 2017 בדבר הצבת כוחות מיוחדים של הצבא הרוסי ויועצים צבאיים בבסיס אווירי במערב מצרים ליד הגבול עם לוב הם אולי ביטוי ראשון של תופעה זו.

כוחות משלוח של רוסיה כשלעצמם אינם מהווים עדיין גורם מכריע בשדה הקרב הסורי. נוסף לכך, משך שהותם של הכוחות ויעדם הסופי בסוריה אינם ברורים עדיין, מכיוון שרוסיה צריכה להגדיר את השלבים הבאים במעורבותה הדיפלומטית והצבאית. עם זאת, באמצעות סיוע לתקיפות האוויריות, שדרוג יכולותיו של אסד ותגבור במתקפות המכריעות בחלב ופלמירה הם מילאו תפקיד בהישג העיקרי שרשמה רוסיה בסוריה – שימור משטרו של אסד. לפי ההצהרה הרוסית, הכוחות הרוסיים עשויים למלא תפקיד גם בניטור ובשמירה על "אזורי הרגעה" שהוצהר עליהם במסגרת הסכם רוסי-איראני-טורקי בתחילת מאי 2017 ובהסכם אמריקאי-רוסי על האזור הדרומי של סוריה שנתקבל חודשיים לאחר מכן. כמו כן, הכוחות הרוסיים יכולים לסייע להביס את מעוזי המורדים האחרונים ברחבי סוריה – יעד מרכזי נוסף של רוסיה.

באמצעות סיוע לתקיפות האוויריות, שדרוג יכולותיו של אסד ותגבור במתקפות המכריעות בחלב ופלמירה הרוסים מילאו תפקיד בהישג העיקרי – שימור משטרו של אסד

הכוחות שהציבה רוסיה בסוריה תרמו תרומה מכרעת לגיבוש הקואליציה הצבאית שהיא מובילה בסוריה. הם סייעו בהעברת טכנולוגיות צבאיות רוסיות

וידע לכוחות הציר השיעי בסוריה – היבט זה של המעורבות הרוסית (בעיקר באזור הדרומי של סוריה) מעלה צורך בדיאלוג רוסי-ישראלי עמוק יותר והגעה להבנות נוספות בין ירושלים למוסקבה. בתחילת מאי 2017 הבהיר ראש הממשלה נתניהו כי ישראל יכולה לקבל את "אזורי ההרגעה" כעיקרון כללי, כל עוד הם אינם משמשים בסיס לחזבאללה ולאיראן.

בסופו של דבר, כוחות המשלוח הרוסיים עשויים לסייע בשמירה על אזורי ההשפעה של רוסיה בסוריה מפני שאיפותיהם של בעלי ברית ומתחרים, איראן וטורקיה. נוכחותם של כוחות משלוח רוסיים, ובמיוחד המוסווים שבהם, תסייע לסוריה להבטיח לעצמה נוכחות ארוכת טווח במדינה בכל נוסחה שתצמח בהסדר מדיני עתידי, שנכון להיום עדיין מעורפל.

הערות

- 1 General Valerij Gerasimov, "Novye vyzovy trebuyut pereosmyslenia form i spososobov vvedeniya boyevykh dejstvij," *Voенno -Promyshlennyy Kur'yer* (VPK), No. 8 (476), February 27–March 5, 2013, http://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf [תרגום הכותרת מרוסית: אתגרים חדשים מצריכים חשיבה מחדש על המתכונת והאמצעים שימשו בפעולות צבאיות]
- 2 שם, עמ' 3.
- 3 "Sily spetsialnykh operatsij RF. Sozdanie, stanovlenie, rabota" *Voennyj Obozrevatel*, February 2, 2017, <http://www.militarycolumnist.ru> [תרגום הכותרת מרוסית: כוחות מיוחדים של הפדרציה הרוסית. הקמה, גיבוש ופעולה].
- 4 שם.
- 5 סרטון על המבצעים המיוחדים של רוסיה בסוריה, פברואר 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=Zy0dKvggpbI>
- 6 הנשיא פוטין ציין בראיון פומבי בערוץ "רוסיה 24": "קשה לדמיין אימונים טובים יותר. אנחנו יכולים להתאמן שם מבלי שהדבר יוסיף במידה משמעותית על התקציב שלנו", <https://www.youtube.com/watch?v=3f33aVo3fDI>
- 7 ראו באתר משרד ההגנה הרוסי: "Air Force Group in Syria": <http://syria.mil.ru/en/index/syria.htm>; "Bulletin of the Russian Defence Ministry On Ceasefire Observation": http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12133381@egNews
- 8 "Conflict Intelligence Team", <https://citeam.org/>, פלטפורמה מקוונת לבלוגרים ועיתונאים ברשת שהוקמה במאי 2014, כדי לתעד את פעילותה הצבאית של רוסיה באוקראינה.
- 9 https://www.instagram.com/kadyrov_95
- 10 "Syrian mission of Russian 120th Artillery Brigade", January 25, 2017, <https://informnapalm.org/en/syrian-mission-russian-120th-artillery-brigade/>
- 11 נוכחותם של אנשי SSO בסוריה אושרה עם מותו של איש SSO, סרן פיודור זוראבליוב, בנובמבר 2015. ראו: "Gibel' boitsov spetsnazna SSO v Sirii" Conflict Intelligence Team, November 26, 2015, <https://citeam.org/ru-specoperations->

- serviceman-killed-in-syria/ מותם של לוחמי ספצנאז
 אס.אס.או בסוריה] 12
- הפריסה של ארגון "ספצנאז USSR" אושרה בעיתונות הרוסית הרשמית במאי 2017.
 Ruslan Melnikov, "Video: V Sirii protiv terroristov vystupili spetsnaz iz
 SSSR"; *Rossiyskaya Gazeta*, May 3, 2017, [https://rg.ru/2017/05/03/reg-ufo/video-
 :\[תרגום הכותרת מרוסית: v-sirii-protiv-terroristov-vystupil-specnaz-iz-sssr.html](https://rg.ru/2017/05/03/reg-ufo/video-
    :[תרגום הכותרת מרוסית: v-sirii-protiv-terroristov-vystupil-specnaz-iz-sssr.html)
 סרטון: כוחות מיוחדים של רוסיה פעלו נגד טרוריסטים בשטח סוריה],
 Inessa Sinchougova, "All for one and one for all: "USSR Spetsnaz" arrive
 in Syria", *Fort Russ News*, April 18, 2017, [http://www.fort-russ.com/2017/05/
 ussr-spetsnaz-pummel-terrorists-in.html](http://www.fort-russ.com/2017/05/
    ussr-spetsnaz-pummel-terrorists-in.html)
- Mark Galeotti, "The Three Faces of Russian Spetsnaz in Syria", *War on the* 13
Rocks, March 21, 2016, [https://warontherocks.com/2016/03/the-three-faces-of-
 russian-spetsnaz-in-syria/](https://warontherocks.com/2016/03/the-three-faces-of-
    russian-spetsnaz-in-syria/)
- "Defense chief praises Russian military's success in Syria," February 22, 2017, 14
 ITAR-TASS, <http://tass.com/defense/932437>)
- Mark Galeotti, ש.ם. 15
 Inessa Sinchougova, ש.ם. 16
- "Siloviki zayavili ob otpravke 500 voyennykh iz Chechni v Siriyu" *Caucasian* 17
Knot, December 9, 2016, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/294027/>
 [תרגום הכותרת מרוסית: סילוביקי דיווח על שליחת 500 לוחמים מצ'צ'ניה לסוריה]
 "Kreml' udvoil voyennuyu politsiyu v Sirii ingushami?" *Caucasian Knot*,
 February 14, 2017, [https://www.kavkazr.com/a/kreml-udvoil-voennuyu-politsiyu-
 v-sirii/28308980.html](https://www.kavkazr.com/a/kreml-udvoil-voennuyu-politsiyu-
    v-sirii/28308980.html) [תרגום הכותרת מרוסית: האם הקרמלין מכפיל את כוח
 המשטרה הצבאית בסוריה באמצעות אינגושים?]
- Neil Hauer, "Putin Has a New Secret Weapon in Syria: Chechens," *Foreign* 18
Policy, May 4, 2017, [https://foreignpolicy.com/2017/05/04/putin-has-a-new-
 secret-weapon-in-syria-chechens/](https://foreignpolicy.com/2017/05/04/putin-has-a-new-
    secret-weapon-in-syria-chechens/)
- "Voyennaya politsiya iz Chechni dlya okhrany bazy v Sirii okazalas' pereodetym 19
 spetsnazom" *RuPosters*, December 8, 2016, [https://ruposters.ru/news/08-12-2016/
 voennaya-policiya-okazalas-specnazom](https://ruposters.ru/news/08-12-2016/
    voennaya-policiya-okazalas-specnazom) [תרגום הכותרת מרוסית: מתברר שאנשי
 משטרה צבאית מצ'צ'ניה השומרים על בסיסים בסוריה הם אנשי כוחות מיוחדים]
 "Russia to Deploy Military Police in Safe Zones in Syria," *FarsNews*, May 4, 20
 2017, <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13960214000617>
- "Un détachement du Centre international de déminage des Forces armées russes 21
 est arrivé à Palmyre" *Ministry of Defence of the Russian Federation*, March 16,
 2017, <http://syria.mil.ru/fr/index/syria/news/more.htm?id=12114862@egNews>
 [תרגום הכותרת מרוסית: משלחת של אנשי המרכז הבינלאומי לפינוי מוקשים של צבא
 רוסיה הגיעה לפלמירה]
- "Russian military physicians came back from Syria," *Ministry of Defence* 22
of the Russian Federation, [http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.
 htm?id=12108714@egNews](http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.
    htm?id=12108714@egNews)
- Ruslan Leviev "They Fought For Palmyra...Again. Russian Mercenaries Killed in 23
 Battle with ISIS", Conflict Intelligence Team, March 22, 2017, [https://citeam.org/
 they-fought-for-palmyra-again-russian-mercenaries-killed-in-battle-with-isis/](https://citeam.org/
    they-fought-for-palmyra-again-russian-mercenaries-killed-in-battle-with-isis/)

- “Oni srazhalis’ za Palmiru,” *Fontanka*, March 29, 2016 <http://www.fontanka.ru/2016/03/28/171/> [תרגום הכותרת מרוסית: הם נלחמו על פלמירה] 24
- US Department of the Treasury, “Treasury Designates Individuals and Entities Involved in the Ongoing Conflict in Ukraine”, June 20, 2017, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/sm0114.aspx> 25
- Maria Tsvetkova and Anton Zverev, “Ghost Soldiers: The Russians secretly Dying for the Kremlin in Syria”, *Reuters*, November 3, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-insight-idUSKBN12Y0M6> 26
- שם. 27
- “הם נלחמו על פלמירה”, שם. 28
- “Syrian mission of Russian 120th Artillery Brigade”, January 25, 2017, Inform Napalm, <https://informnapalm.org/en/syrian-mission-russian-120th-artillery-brigade/> 29
- אל ערבי אל ג'דיד מדווח כי 36 אוניות מלחמה חצו את מצר הבוספורוס בין 15 בספטמבר לסוף אוקטובר 2015. יותר מ־70 אחוזים מהאוניות נשאו אנשי צבא וציוד. מתוך אותם 36 כלי שיט לפחות 20 הן נחתות עם נחתים, בעלות יכולת לשאת בין 300 ל־400 לוחמים ובין 10 ל־20 כלי רכב צבאיים, ראו: 30
- Ahmad Hamza and Al-Araby al-Jadeed, “Russia’s war for Assad: Military assistance in numbers”, November 19, 2015, <https://www.alaraby.co.uk/english/features/2015/11/19/russias-war-for-assad-military-assistance-in-numbers> 31
- “Media: Elections Stats Disclosed Russia’s Manpower in Syria”, September 23, 2016, *Mil. Today*, <http://mil.today/2016/22333/>
- Maxim Sushkov, “What’s Chechnya Doing in Syria?”, *Al Monitor*, March 26, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/en/originals/2017/03/russia-syria-chechnya-ramzan-kadyrov-fighters.html> 32
- Neil Hauer, “Putin Has a New Secret Weapon in Syria: Chechens”, *Foreign Policy*, May 4, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/05/04/putin-has-a-new-secret-weapon-in-syria-chechens/> 33
- Fehim Tastekin, “Is Turkey rattled by Russian-Kurdish deal?”, *Al Monitor*, March 24, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/03/turkey-syria-russian-troops-arrive-aftrin.html#ixzz4hQnxh6vb> 34

קווי מתאר מדיניים וצבאיים לעימות עתידי עם חזבאללה

גדעון סער, רון טירה

המאמר מנתח קווי מתאר מדיניים וצבאיים לעימות עתידי בין ישראל וחזבאללה ומתאר מתח בין שתי שכבות ניתוח: נתוני היסוד המדיניים והצבאיים וההקשר הייחודי שעלול לחולל את ההסלמה. נתוני היסוד מגלים כי ההישגים האסטרטגיים הריאליים ששני הצדדים עשויים להשיג בעימות הם מצומצמים, וכי בעימות נרחב ישלמו שני הצדדים מחיר כבד. אלו שיקולים משמעותיים המונעים פריצה של עימות, ואם יפרוץ, הם דוחפים למתאר עימות מוגבל. ואולם, בהקשר הנוכחי מתפתחים איומים חריגים: ייצור טילים מדויקים בלבנון והצבה עתידית של אמצעי לחימה איכותיים איראניים בסוריה. בהקשר הייחודי של מניעת איומים אלה, על ישראל לקבוע קווים אדומים ולעמוד מאחוריהם, שכן הימנעות מהסתכנות בעימות בהווה עלולה לגבות מישראל מחיר בלתי נסבל בעתיד. מתארו של עימות בהווה עשוי לכלול את הזירה הסורית ולהביא בחשבון את רוסיה.

הקדמה

מאמר זה יעסוק, בין היתר, בנקודות הבאות:

הראשונה – המשקל הרב שיש להעניק להקשר הייחודי שמתוכו יפרוץ העימות, בניגוד להישענות על תובנות "גנריות" ועל הפעלה "אוטומטית" של תוכניות מגירה; השנייה – השאלה אם להציב מטרות עימות בעלות אופי מדיני ו"פוזיטיבי" (כלומר, ניסיון לעצב את המציאות המדינית באמצעות עימות צבאי) או, משיקולי

גדעון סער, לשעבר שר וחבר הקבינט המדיני-ביטחוני ועמית בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

רון טירה, איש עסקים, מחבר המזכר המאבק על טבע המלחמה, משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

ריאליזם ומגבלות הכוח, להסתפק במטרות בעלות אופי צבאי ו"נגטיבי" (כמו למשל הגבלת ההתעצמות וההיערכות של חזבאללה);

השלישית – שלושה רכיבים חדשים המעצבים במידה רבה את הזירה הנוכחית: התעצמות חזבאללה בנשק מדויק, העמקת הנוכחות הצבאית של איראן וחזבאללה בסוריה וטשטוש הגבולות בין לבנון, סוריה ואיראן, וכניסת רוסיה לסוריה;

הרביעית – הזירה הנוכחית מאופיינת בעליית מדרגה באתגור של איראן וחזבאללה את ישראל, בין היתר, באמצעות תהליך ההתעצמות הצבאית של איראן על אדמת סוריה והקמת תשתיות ייצור נשק מדויק על אדמת לבנון. ניתן לפרש את התמונה כמאמץ של איראן וחזבאללה להגיע לאיזון אסטרטגי מול ישראל בהקשרים מסוימים, ואולי אף להגיע ליכולת מהלומה שתפגע באופן משמעותי במערכות קריטיות (צבאיות ואזרחיות) בישראל. תהליכים אלה מעלים את הסבירות לכניסה למעגל הסלמה, שבסופו עלולה לפרוץ מלחמה. ישראל פגיעה במידה ניכרת לנשק מדויק משום היותה, מחד גיסא, מדינה מערבית מתקדמת, ומאידך גיסא, קטנה ובעלת תשתיות ריכוזיות ודלות יתירות. מהנקודות האמורות עולה כי ישראל צריכה להציב קווים אדומים, וביניהם התעצמות חזבאללה בנשק מדויק ובמיוחד ייצור של טילים מדויקים על אדמת לבנון, וכן פריסה עתידית בסוריה של מערכות נשק איראניות איכותיות (כמו טילי קרקע-אוויר מתקדמים, טילי חוף-ים/חוף וטילי קרקע-קרקע מדויקים), ולהיות נכונה להתקדם בהדרגה בתהליך ההסלמה – ככל שיידרש – על מנת למנוע התעצמות זו;

החמישית – בתפיסת הלחימה ובבניין הכוח הנוכחיים של ישראל וחזבאללה קיימת זיקה חזקה בין עומק הפגיעה בחזבאללה לבין המחיר שתשלם ישראל בגין אותה פגיעה. למעשה, מתקיימת מעין משוואה סימטרית בין עומק הפגיעה בשני הצדדים במקרה של עימות. יחס זה מהווה שיקול להעדפת עימות "מוגבל" (השגת יעדים מוגבלים בעלויות מוגבלות) על פני עימות מלא, אך הוא גם מחייב את צה"ל לפתח יכולות שיאפשרו להחליש את הזיקה בין עומק הפגיעה בחזבאללה לבין המחיר שתשלם ישראל בגין פגיעה זו בתחומים כמו תפיסה מבצעית, בניין הכוח והמודיעין.

בין הניתוח התשתיתי להקשר הייחודי (הלא ידוע) של העימות האפשרי

כל עימות צבאי ניתן לניתוח בשתי שכבות: הראשונה, השכבה ה"תשתיתית" – נתוני היסוד של המערכת הרלוונטית, שקצב ההשתנות שלהם איטי. השנייה, ההקשר הייחודי שבו יפרוץ העימות (כמו מי פתח בעימות, מה הוא מנסה להשיג ובאילו נסיבות), כשההקשרים דינמיים ומשתנים. ההקשר שבו יפרוץ העימות הבא עם חזבאללה אינו ידוע כיום, ולכן הניתוח מוגבל מעצם טבעו. עם זאת, ניתן לדון

כיום הן בנתוני היסוד, הן בקשת הקשרים אפשרית (אך חלקית) לעימות עתידי והן במקומו של בירור ההקשר הייחודי בעת שיפרוץ העימות. ניתן כמובן לטעון שעד להתבהרות ההקשר אין טעם בניתוח "גנרי" של השכבה התשתיתית אך הוא חשוב, שכן מושגת באמצעותו למידה ונוצרים ידע ושפה משותפים, הן בין הדרגים הצבאיים והן בין הדרג המדיני והצבאי. בפרפרזה על דברי אייזנהאואר, תוכנית המבוססת רק על השכבה התשתיתית לא תספיק, אך תהליך התכנון מספק הבנה משותפת רבת ערך.

השונויות בין המבצעים 'עמוד ענן' ו'צוק איתן' מדגימה את חשיבות זיהוי ההקשר של כל אחד משני העימותים – שנערכו נגד אותו אויב, באותה זירה ובהפרש של פחות משנתיים. ניתן לציין, לדוגמה, את העובדה שבעת 'עמוד ענן' הונהגה מצרים בידי 'האחים המוסלמים' וב'צוק איתן' בידי ממשל א-סיסי. מבצע 'עמוד ענן' נסב סביב עיצוב כללי המשחק לשגרה שאחריו, וסביב נושאים כלכליים משניים יחסית (כמו דיג ועיבוד חלקות הצמודות לגבול), ולעומת זאת, 'צוק איתן' אופיין בבידוד חריף של חמאס ונסב סביב שאלת הישרדותו הכלכלית. משמעויות הבידוד והמצוקה הכלכלית של ארגון חמאס התבהרו בהדרגה לקראת אביב-קיץ 2014, וייתכן כי ניתוח שהיה נערך זמן רב קודם לכן היה מתקשה לחשוף את ההקשר הייחודי שבו יפרוץ 'צוק איתן'. מכאן החשיבות הרבה שיש להעניק לפתיחות להקשרים המשתנים, ולצורך לברר את ההקשר הייחודי טרם קבלת החלטות על עיצוב העימות.

אין לדעת מה יהיה ההקשר הייחודי של העימות הבא עם חזבאללה, אך התבוננות על התקופה האחרונה מגלה שינויים מהירים בהקשרים המייצרים פוטנציאל הסלמה: מהתעצמות חזבאללה באמצעות קווי אספקה העוברים בשטח סוריה, להתעצמות חזבאללה בשטח לבנון (לרבות ייצור נשק איכותי בשטחה) ולמאמצי היערכות של חזבאללה ואיראן בסוריה. ההקשרים משתנים בין אדישות רוסית לבין הסתייגות מפעולות המיוחסות לישראל, ובין אדישות ללוחמנות מצד המשטר הסורי כלפי דיווחים על הפרת ריבונותה של סוריה בידי ישראל. ההקשר המשתנה משפיע על מידת הביטחון העצמי והתעוזה של חברי ה"ציר" (איראן, חזבאללה ובעלי בריתם) ועל המידה שבה הציר מושקע בחזיתות אחרות ויקשה עליו לבקש, או להיפך – דווקא חופשי לבקש חזית נוספת עם ישראל. הוא גם מושפע מהשינוי בלגיטימציה הבינלאומית ביחס למשטר העלווי, לחזבאללה ולאיראן, בין היתר כתוצאה מהתפתחות אירועי מלחמת האזרחים בסוריה וההתפתחויות בנושא הגרעין האיראני.

חזבאללה הוא ארגון בעל זהות מורכבת, בחלקו שלוח איראני ובחלקו מייצג אותנטי של השיעה הלבנונית ובעל רצון עצמאי. בחלק מההקשרים יש לראותו כזרוע של איראן, ובחלקם כ"בעל מניות" מרכזי במדינת לבנון. ההקשר הייחודי

נגזר גם מרמת הביטחון או האתגור של חזבאללה בתוך המערכת הפוליטית הפנים-לבנונית. עימות עלול לפרוץ בהקשר של מיסקלוקולציה, כשל בתקשורת האסטרטגית או מעגל הסלמה היוצא משליטה. וכמובן, ייתכן שעימות עתידי יתרחש בהקשר ייחודי אחר שלא ניתן עדיין לחזותו, אך חיוני יהיה להבינו בזמן אמת. ככל הקשר ייחודי יחתרו הצדדים להשיג מטרות ומצבי סיום – הנגזרים במידה רבה מההקשר. מכאן שגם עיצוב המדיניות ועיצוב האסטרטגיה והמערכה הצבאית יחייבו הסתגלות והתאמה להקשר (ולא רק קבלת החלטות לפי ניתוח גנרי של השכבה התשתיתית, או הפעלה "אוטומטית" של תוכנית מגירה צבאית).

ההקשר הנוכחי

ההקשר הייחודי משתנה בהתמדה, אין לדעת מה יהיה ההקשר הייחודי של העימות הבא, וביורו הוא אולי המשימה החשובה ביותר לביצוע עם פרוץ העימות. בעת כתיבת שורות אלה מעצבים שלושה נושאים את הדינמיקה בזירה, אך מובן שאין הכרח שנושאים אלה יקבעו את ההקשר הייחודי כאשר יפרוץ עימות.

הנושא הראשון הוא תהליך התעצמות חזבאללה בנשק מדויק ומשופר-דיוק.¹ בראיון של סגן מפקד 'משמרות המהפכה' האיראניים בעיתון כוית² אף הוצהר שאיראן הקימה מפעלים לייצור נשק איכותי על אדמת לבנון. גם ראש אמ"ן אישר שאיראן מקימה תשתיות ייצור נשק מדויק בלבנון.³ נשק מדויק מציב מדרגה חדשה של איום איכותי בשל יכולתו לשבש ואף לשתק מערכות אזרחיות וצבאיות מסוימות לפרקי זמן ממושכים, ולהסב נזק במיליארדי דולרים. הוא אינו "עוד מאותו דבר" ביחס לנשק הסטטיסטי, והוא עלול להגיע לכדי איום בלתי נסבל מבחינתה של ישראל. ישראל מפתחת מענה התקפי והגנתי לאיום הנשק המדויק אך מענה זה אינו הרמטי, ואחוז מסוים של טילים מדויקים יחדרו גם דרכו.

יובהר כי במובנים מסוימים ישראל חריגה בפגיעות שלה לנשק מדויק, בהיותה מחד גיסא מדינה מערבית עם תשתיות חיוניות מתקדמות, ומאידך גיסא, קטנה ובעלת תשתיות חיוניות ריכוזיות ודלות-יתירות. אם נבחן את ייצור החשמל בישראל כדוגמה נגלה שמתוך יכולת ייצור חשמל של כ-17.6 אלפי מגה וואט, 28 אחוזים מיוצרים בשני אתרים בלבד (שבהם פועלות עשר יחידות ייצור – טורבינות וכדומה). בששת אתרי ייצור החשמל הגדולים

נשק מדויק מציב מדרגה חדשה של איום איכותי על ישראל, בשל יכולתו לשבש ואף לשתק מערכות אזרחיות וצבאיות מסוימות לפרקי זמן ממושכים, והוא עלול להגיע לכדי איום בלתי נסבל מבחינתה של ישראל

בישראל (כולל הפרטיים) מיוצרים 51 אחוזים מיכולת ייצור החשמל הלאומית (באמצעות 26 יחידות ייצור בלבד).⁴ לכן, גם האיום שמייצג מספר מועט של טילים מדויקים שיחדרו בכל זאת דרך ההגנה הישראלית ויפגעו במערכות חיוניות כמו

ייצור החשמל עלול להיות חסר תקדים. התמונה דומה גם במערכות חיוניות אחרות כמו מערכת ניהול החשמל הארצית; קבלה, החפה (הבאה לחוף) והולכת גז טבעי; התפלת מי ים (חמישה מתקנים בלבד⁵ מספקים כמחצית ממי השתייה של ישראל); ועוד דוגמאות רבות נוספות, הן בתחום האזרחי והן בתחום הצבאי (שלא יפורטו כאן).

לפי פרסומים זרים הצליחה ישראל לצמצם באופן משמעותי העברות נשק מדויק לחזבאללה דרך סוריה, ולהקשות על הגורמים המבצעים אותן. אך בכללי המשחק הנוכחיים ישראל נמנעת מתקיפה בלבנון, ותקיפת מתקני ייצור נשק איכותי על אדמת לבנון מנוגדת להם לכאורה. ייצור נשק מדויק על אדמת לבנון מהווה אם כן מבחינת ישראל פֶּרְצָה מסוכנת בכללי המשחק. לכן, על ישראל להגדיר קו אדום של התעצמות חזבאללה בנשק מדויק, בדגש על ייצורו בלבנון, ולהיות נכונה להתקדם בתהליך ההסלמה – ככל שיידרש – כדי למנוע התעצמות כזו. בשל נתוני היסוד של הסביבה המדינית והצבאית, אפשר שחזבאללה ואיראן יקבלו את הקו האדום הישראלי החדש לאחר הסלמה מדינית או צבאית ההדדית, אך לפני שתגיע לרף של מלחמה רחבה. ואולם, בשל ייחודיותו של איום הנשק המדויק, ייתכן שישראל תצטרך להיות נכונה להסלים גם עד למלחמה מלאה על מנת לסכל התעצמות זו. יש להציף את משמעויות איום זה בזירה הציבורית ובשיח עם ממשלות רלוונטיות, ולבנות בכך לגיטימציה למאמצי המנוע.

יתרה מזו, היכולות הנוכחיות של חזבאללה בתחום הנשק משופר־הדיוק כבר מציבות מדרגת איום חדשה, ולצד יכולת ההתשה המוכרת של הארגון, הוא מפתח יכולת לבצע מהלומה איכותית. ההתמודדות עם האש האיכותית של חזבאללה עשויה להפוך למאפיין העיקרי של העימות הבא בשלושה אופנים – מקדים (כ'קאזוס בלי' של העימות), במהלך העימות (כמאפיין אופרטיבי) ולאחריו (התכלית האסטרטגית וכנושא להסדרה בתום העימות) – ולחזק את הרצון הקיים ממילא לקצר את העימות ככל שהדבר יהיה מעשי.

הנושא השני המאפיין את ההקשר הנוכחי הוא כניסת גורמים צבאיים איראניים לסוריה. פריסת מערכות צבאית באיוש איראני על אדמת סוריה (בעיקר התעצמות אפשרית בעתיד במערכות עתירות יכולות, כמו מערכות הגנה אווירית מתקדמות S-300 ודומיהן), טילי חוף/ים/חוף וטילים מדויקים) עלולה להציב מדרגה חדשה של איום איכותי, ולהחריף את חוסר הסימטריה בנגישות המבצעית ההדדית בין איראן ובין ישראל. לכן, על ישראל לבחון אם להגדיר קו אדום של התעצמות איראן בסוריה, ואם יוגדר – להיות נכונה להתקדם בתהליך ההסלמה ככל שיידרש על מנת למנוע התעצמות כזו.

התעצמות איראן בסוריה עשויה לחייב את ישראל להתייחס לזירות סוריה ולבנון כמקשה אחת. ישראל גם תיאלץ לשקול אם להמשיך להגיב על הפעולה

האיראנית באמצעות שלוחים וכוחות חשאים בפעולה בעיקר נגד השלוחים – או לפעול מול איראן במישרין.

שני תהליכי ההתעצמות האמורים של איראן וחזבאללה – בסוריה ובייצור נשק איכותי בלבנון – עלולים לסמן כניסה לעידן חדש ברמת האתגור של ה"ציר" את ישראל. הם עשויים להצטייר כניסיון של איראן וחזבאללה ליצר משוואה אסטרטגית סימטרית מול ישראל, אם לא למעלה מזה – הגעה ליכולת אש שתפגע באופן משמעותי במערכות קריטיות צבאיות ואזרחיות בישראל. ואכן, ייתכן שההשהיה הזמנית והחלקית של תוכנית הגרעין האיראנית סיפקה את המוטיבציה למה שנראה כניסיון להגיע לאיזון אסטרטגי מול ישראל בהקשרים אחרים (במידת־מה כפיצוי על השהיית תוכנית הגרעין), וכך נוצרת דינמיקה מסלימה. אלו תהליכי התעצמות שמציבים את המערכת האזורית בצומת דרכים ומעלים את הסבירות למלחמה.

אם ישראל תימנע מסיכול תהליכי ההתעצמות האמורים ותפגוש בעימות עתידי בנשק איכותי איראני על אדמת סוריה ובנשק מדויק בידי חזבאללה, הרי מדובר בתפנית בנתוני היסוד ובשינוי הנחות היסוד למתאר העימות.

הנושא השלישי שעשוי להשפיע על ההקשר הייחודי הוא התערבותה הצבאית של רוסיה בסוריה,⁶ ויחסיה המורכבים עם המשטר העלווי, עם איראן ועם חזבאללה. התערבות זו משמעותית משום שעימות בזירה הצפונית עלול לכלול את זירת סוריה או לגלוש אליה ממגוון סיבות. איראן וחזבאללה מציבות כוחות צבאיים בסוריה, ואלה עלולים לפעול נגד ישראל במקרה של עימות בלבנון. ישראל עצמה עשויה ליזום פעולה נגד הכוחות האיראניים או חזבאללה בסוריה, וזאת בהקשר של עיצוב כללי משחק שישגבילו הצבת כוחות כאלה (לדוגמה, מניעת נוכחות איראנית ברמת הגולן הסורית, או מניעת הצבת נשק איכותי איראני כמו טילי קרקע־אוויר S-300 בסוריה). ככל ששיתוף הפעולה האופרטיבי של הציר מתהדק וככל שהוא מעצים את פעילותו המבצעית גם בסוריה, כך עולה הסבירות שבהקשר הייחודי של העימות העתידי יוגדר הציר כולו כאויב (ולא רק חזבאללה) והעימות יהיה רב־זירתי. בעימות רב־זירתי הכולל גם את סוריה עשויה ישראל לצאת ממשוואת הסימטריה בעומק הפגיעה בשני הצדדים, הקיימת בעימות המתוחם ללבנון בלבד. ישראל עדיין תשלם מחיר דומה בגין העימות, אך הפגיעה שלה בצד השני לא תימדד רק במונחי גביית מחיר ממנו אלא גם במונחים של שינוי המציאות האסטרטגית (מה שככל הנראה מעשי פחות בלבנון). בניגוד למקרה הלבנוני, לישראל יכולת לפגוע בצורה משמעותית בכוחות המגנים על המשטר העלווי, ולאיים עליו. התרחבות הלחימה לסוריה, ובמקרים מסוימים גם לחימה נרחבת בלבנון המקרינה לתוך סוריה, עלולות לשבש את ניסיונות ההסדרה הרוסיים בסוריה.

לכן, מצד אחד, רוסיה עלולה לנסות להגביל את חופש הפעולה המדיני, האסטרטגי ואף האופרטיבי של ישראל. מנגד, רוסיה היא גורם חדש המשפיע על התנהגות כלל הצדדים ועל ריסונם והיערכותם, על מאפייני ההסדרה האפשרית בסוריה ועל מנגנוני הסיוע האפשריים של העימות. התפקיד החדש של רוסיה בזירה עשוי הן לחייב את ישראל והן לאפשר לה להשיג הישגים מדיניים ואסטרטגיים גם באמצעות הפעלות כוח קצרות, מוגבלות ומסלימות בהדרגה, המשולבות בשיח מדיני עם רוסיה וארצות הברית – וייתכן שבהקשרים מסוימים, מתאר כזה צריך להיות הרעיון המכונן של תפיסת העימות של ישראל במערכת הצפונית.

בשש מערכות קודמות שניהלה ישראל (מ'דין וחשבון' ועד 'צוק איתן') היא פעלה באופן דומה⁸ פחות או יותר, ובמידה משתנה של הצלחה. גם כשישראל טעתה, מחיר הטעות היה נסבל במונחים אסטרטגיים. אך כניסת הנשק משופר הדיוק וכניסת רוסיה עשויות לשנות מהיסוד את מאפייני העימות הבא, והוא לא יהיה "השביעי בסדרה". ייתכן שישראל לא תוכל להרשות לעצמה להשתוות ולהמתין בקבלת החלטות כבעבר, ומחיר הטעויות יהיה גבוה הרבה יותר.

המטרה המדינית-אסטרטגית של העימות

הבסיס למסגור המדיני-אסטרטגי של העימות הוא ההחלטה תלויה ההקשר – מיהו האויב ומה ישראל מבקשת להשיג ממנו בעימות. האויב המובן מאליו הוא חזבאללה, כמובן, אך ישראל יכולה להגדיר את האויב גם כמדינת לבנון, והטעם בכך הולך וגובר ככל שחזבאללה הופך ל"בעל מניות" מרכזי בלבנון.⁹ ניתן להגדיר כאויב את ציר איראן-חזבאללה וייתכן שגם את המשטר העלווי – וההצדקה לכך הולכת וגוברת ככל שהציר השיעי מרחיב את שאיפות ההתבססות שלו בסוריה ועל מנת לצאת ממשוואת הנזק ההדדי בעימות המתוחם ללבנון בלבד.

בנסיבות מסוימות ניתן להגדיר "נמען" לעימות שאינו אויב, בעיקר כשהעימות הצבאי נועד להשפיע גם על תהליכים בינלאומיים כמו הסדרה בסוריה או שיקום לבנון לאחר העימות. "נמען" כזה עשוי להיות מעצמה או גורמים בקהילה הבינלאומית המשפיעים על עיצוב הזירה. אחד הנעלמים במשוואה, לפחות בהקשר המידי, הוא חוסר הבהירות באשר לעמדות ממשל טראמפ במקרה של עימות באזור זה, ככל שעמדות כאלה כבר התגבשו, ומידת היכולת לבטל או לקזז מגבלות שרוסיה תנסה להציב באמצעות תיאום עם ארצות הברית.

יש להכיר בכך שמדינת לבנון תתקשה להשפיע על התנהגות חזבאללה. עיקר ההיגיון בתקיפתה נובע מהפיכתה לנכס של חזבאללה ולצורך הנעת מנגנוני סיום, וכן מהניסיון להשפיע על תהליכי שיקומה לאחר העימות

לצד הפתיחות להקשר העתידי הלא־ידוע, ניתוח גנרי של השכבה התשתיתית מגלה מגבלות התוחמות את המסגור המדיני־אסטרטגי האפשרי, לרבות הגדרת האויב ומטרות המערכה.

יש להכיר בכך שמדינת לבנון תתקשה להשפיע על התנהגות חזבאללה. עיקר ההיגיון בתקיפתה נובע מהפיכתה לנכס של חזבאללה ולצורך הנעת מנגנוני סיום, וכן מהניסיון להשפיע על תהליכי שיקומה לאחר העימות, ולא מניסיון להביא לכך שלבנון תרסן את חזבאללה. יש טעם להציג למדינת לבנון דרישות במסגרת הדיפלומטיה הפומבית, במיוחד ככל שחזבאללה מגביר את מעורבותו בצבא לבנון, וזאת על מנת להשיג לגיטימציה בינלאומית לפגיעה במדינה הלבנונית.

הבנת השכבה התשתיתית והכרה במגבלות הכוח ובמגבלות ההתכנות מגלה שיש קשת מוגבלת בלבד של רצונות "פוזיטיביים" ובני השגה של ישראל מהציר ומלבנון. מובן שמטרת המלחמה היא לעולם מדינית, אך בהקשרים רבים קשה לאתר יעד מדיני שהוא גם משמעותי וגם בר־השגה במחיר סביר, ומכאן חוסר הכדאיות הבסיסית של עימות צבאי כזה. עיקר הרצונות הריאליים הם "נגטיביים" (וצבאיים) – האטה וצמצום של התעצמות, צמצום פריסה ומניעת פעולות איבה של הצד השני שאינן נסבלות בשגרה (כלומר, עיצוב כללי המשחק).

ניתן להציע כמובן תכלית של חיסול חזבאללה ושינוי המפה הפוליטית הפנים־לבנונית, אך ספק אם הדבר ריאלי, בוודאי שלא במחירים נסבלים. אפילו במצבי הסיום של עימות אינטנסיבי וממושך תישאר העדה השיעית גורם משמעותי בלבנון, כשחזבאללה מייצג אותה; חזבאללה יישאר ארגון חמוש ולעומתו, איראן תשקם את כוחו הצבאי של חזבאללה, ולפחות במובנים מסוימים יכולת הלחימה שלו לאחר השיקום לא תפחת מיכולתו ערב העימות. עם זאת, ייתכן ששתי מטרות "פוזיטיביות" הן בנות השגה: ראשית, ניתוק או לפחות שיבוש הקשר הגיאוגרפי פיזי בין המרחב העלווי בסוריה והשיעי בלבנון, וכפועל יוצא – הכבדת הנגישות וחופש הפעולה של הציר. שנית, ייתכן שניתן להשפיע בכלים מדיניים על זהותו של הגורם שישקם את מדינת לבנון. אך האינטרס הישראלי בשיקום לבנון בידי שחקנית כדוגמת ערב הסעודית, ככל שקיים, אינו מצדיק יציאה יזומה למלחמה, והוא רק תוצר לוואי רצוי של עימות שיפרוץ בהקשר אחר.

גם מרבית הרצונות המידיים והריאליים של חזבאללה מישראל הם "נגטיביים": מניעת התערבות ישראלית במאמצי ההתעצמות וההיערכות (לגבי איראן, מניעת ניסיונות ישראלים לבלימת החדירה לזירה וכמובן – הרתעת ישראל מפעולה נגד איראן, למשל בהקשר הגרעין האיראני). חזבאללה שואף לכאורה להשמדת ישראל או לפחות לזכות בחוות שבעא, אך אלו אינם רצונות בני השגה. ברבדים עמוקים יותר, לעיתים יש לציר השיעי אינטרס לשרטט קו עימות מוסלמי־ישראלי

ולהוביל את "ההתנגדות", וכך לטשטש את העימות השיעי־סוני, אך גם אינטרס זה יגיע לכדי רצון בעימות אינטנסיבי ומיידית רק במקרי קיצון. אם כן, ברמת נתוני היסוד, לשני הצדדים רצון "פוזיטיבי", חיוני ובר־השגה, מצומצם האחד ממשנהו (למשל, אין נכס רב־ערך ששני הצדדים חפצים בו – כפי שהיו סיני ותעלת סואץ לישראל ולמצרים ב־1973). לכן, לשני הצדדים סימני שאלה כבדי משקל בקשר לכדאיות המחיר הצפוי במקרה של עימות בעצימות גבוהה. זהו גורם מייצב ומרסן חשוב.

המטרות של ישראל בעימות עתידי ייגזרו בראש ובראשונה ממה שהיא תנסה להשיג בהקשר הייחודי שבו יפרוץ העימות (כדוגמה בלבד – מניעת התעצמות חזבאללה בנשק עתיר יכולות מסוים, או מניעת פריסת מערכות נשק איראנית איכותיות בסוריה). אולם, מבט בנתוני היסוד מגלה כמה מטרות גנריות שעשויות להיות רלוונטיות ברוב ההקשרים: דחיית העימות הבא; עיצוב כללי המשחק לשגרה שאחרי העימות; העמקת ההרתעה הן כלפי חזבאללה והן כלפי צדדים שלישיים; פגיעה באטרקטיביות של תפיסת המלחמה של חזבאללה (מלחמת רקטות וטילים המוסתרים בקרב אוכלוסייה אזרחית); צמצום ההשלכות המדיניות השליליות של העימות, אזורית ובינלאומית; יצירת התנאים להגבלת המעורבות האיראנית בשיקום לבנון, וכן הטלת מגבלות חדשות ובנות אכיפה על חופש הנגישות הטריטוריאלית בציר איראן־עלוויים־חזבאללה.

אתגרים לתוכנית הצבאית

האסטרטגיה הצבאית, ובהמשך גם התוכנית המערכתית, נגזרות כמובן מההקשר הייחודי שבו יפרוץ העימות, מהגדרת האויב ומההישגים שישראל מבקשת להפיק מהעימות, מהגדרת מנגנון הסיום וכן מהסינרגיה עם המאמץ המדיני המתכונן.

אך בהנחה (שאינה ודאית) שהעימות הבא בזירה הצפונית יתנהל בעיקר מול חזבאללה ובעיקר בשטח לבנון, הרי ניתוח גנרי של השכבה התשתיתית מספק תובנות שימושיות בהקשרים רבים. כך, בחינת בניין הכוח ותפיסת הפעולה של שני הצדדים מגלה שבעת הזו קיימת זיקה חזקה בין עומק הפגיעה בחזבאללה לבין המחיר הצבאי והאזרחי שתשלם ישראל בגין פגיעה כזו. קיימת, אם כן, סימטריה מסוימת במחיר ובפגיעה בשני הצדדים בעת עימות ביניהם – ובעימות מלא פגיעה הדדית זו תהיה משמעותית.

בחינת בניין הכוח ותפיסת הפעולה של שני הצדדים מגלה שבעת הזו קיימת זיקה חזקה בין עומק הפגיעה בחזבאללה לבין המחיר הצבאי והאזרחי שתשלם ישראל בגין פגיעה כזו

במסמכים התפיסתיים¹⁰ מדגישה ישראל לעיתים את הצורך במימוש העליונות הצבאית בדרך של הכרעת האויב. הכרעה היא שלילת יכולתו או רצונו של האויב

להילחם נגדנו לפי הפרדיגמה המתוכננת שלו. חזבאללה נבנה במכוון במודל של מערך אש עתיר יתירות לצד מערך הגנה קרקעית, כששני המערכים מבוזרים, בנויים מ"תאי לחימה" אוטונומיים, נעלמים – בעיקר בתוך מרחבים מיושבים – ופרוסים לעומק לבנון. מודל זה נועד להקשות על הכרעת הארגון. ספק אם כבר הבשילה היכולת לבצע מהלך "מהיר ואלגנטי" השולל מחזבאללה את הרצון או את יכולת הלחימה, ולכן הכרעתו כרוכה בהשמדת אלמנטים לוחמים בהיקפים גדולים ובשטחים נרחבים (שרובם מרחבים מיושבים). השמדה כזו אפשרית אך דורשת זמן לחימה רב, מחירה הצבאי, המדיני והאזרחי ניכר, וסיכוניה משמעותיים. עולה מכך שיש להפנות את עיקר המאמץ של הצבא בתחומי המודיעין, בניין הכוח והתכנון המבצעי להחלשת הזיקה בין עומק הפגיעה בחזבאללה לבין המחיר האזרחי והצבאי שישאל תשלם בגין אותה פגיעה. המאמץ הצבאי צריך להיות מוכוון לפיתוח היכולת להעמקת הפגיעה בחזבאללה, תוך צמצום המחירים לישראל לרמה נסבלת הנמצאת בתוך טווח הציפיות של מקבלי ההחלטות הישראלים, והכול בפרק זמן קצוב וקצר. אתגר נוסף למאמץ הצבאי הוא התמודדות עם היכולות האיכותיות שבנה חזבאללה מאז 2006, החל מיכולת פשיטה קרקעית דרך כלי טיס מאוישים מרחוק (כטמ"מ), טילי שיוט, טילי חוף-ים/חוף וטילי קרקע-אוויר ועד תחום הסייבר.

בחינת נתוני היסוד חושפת שאפילו עימות נרחב לא יספק לישראל או לחזבאללה הישג "פוזיטיבי" יקר-ערך או ישנה באופן דרמטי את המציאות (אלא אם ההקשר הייחודי של העימות יכתוב אחרת), ולכן ייתכן שלשני הצדדים אינטרס משותף בהורדת מחיר העימות. ניתן גם להניח שכמעט בכל מתאר, כחלוף מספיק זמן מהעימות, איראן תשקם את חזבאללה והוא ישמור על מעמדו הפוליטי, ולפחות על חלק מיכולת הלחימה שלו.

ייתכן שההקשר הייחודי שבו יפרוץ העימות יצדיק מהלך צבאי נרחב להכרעת חזבאללה. אך לפחות מהניתוח הגנרי מלמד מספר דברים: קיימת מידה של סימטריה בפגיעה ההדדית במקרה של עימות; הכרעת חזבאללה כרוכה בהשמדה נרחבת של אלמנטים לוחמים, ובמחיר הקשור להיקף השמדה זה; יש קושי בזיהוי הישג מדיני, "פוזיטיבי" ויקר-ערך שניתן להשיגו באופן ריאלי באמצעות עימות צבאי כזה, בייחוד כשניתן להניח שכחלוף מספיק זמן מהעימות, איראן ממילא תשקם לפחות חלק מהיכולות של חזבאללה. המסקנה היא שיש טעם מועט במתאר עימות נרחב, ונכון להסתפק במתאר מוגבל, כלומר, במאמץ להשגת הישגים מוגבלים המושגים בעלות ובסיכון מוגבלים. ככל שהדבר מעשי ונמצא בשליטה, יש טעם לבחון ולהעדיף מתארי עימות מוגבלים בטרם החלטה על מתאר עימות נרחב. מתאר העימות ומחירו צריכים להיות אופטימאליים בזיקה לתכלית ולהקשר הייחודי, ולא בהכרח מרביים.

צה"ל התקשה בכפיית סיום מהיר בכמה מהמערכות האחרונות ('צוק איתן') הוא הדוגמה האחרונה והבולטת), ועל הדרג המדיני לדרוש מהדרג הצבאי – עוד בשלב השיח שלפני העימות – לנמק כיצד ייצור מימוש התוכנית את התנאים לסיום העימות. במיוחד צריך המתכנן הצבאי לנמק מדוע הוא סבור שביצוע מהלומה באש או מתקפה קרקעית כמתוכנן ייצרו את התנאים לכפיית לסיום העימות, בנסיבות שחזבאללה ירצה בהתמשכותו (השאלה רלוונטית פחות כששני הצדדים מעוניינים בסיום מהיר).

כנקודת מוצא לניתוח, ניתן להניח שישראל ממקסמת את ההישג של מהלומת האש בפרק זמן קצר בתחילת העימות, ונמצאת אז בשיא הפער בין ההישג שלה בהפעלת האש מול ההישג הנגדי של חזבאללה בהפעלת האש. (אם כי נקודת עבודה זו יכולה להשתנות ככל שחזבאללה רוכש יכולות אש מדויקת, ועלול להשיג בעתיד יותר סימטריה באיכות מהלומות האש). בניגוד למהלומת האש, מתקפה קרקעית (תמרון) מצריכה זמן ניכר. במצבים רבים תמרון בהיקף מצומצם אינו תורם להשגת מטרות העימות, בעוד תמרון נרחב מצריך זמן, משאבים, מחירים וסיכונים משמעותיים. עם זאת, בהקשרים ספציפיים כמו מניעת התבססות חזבאללה ואיראן ברמת הגולן הסורית, הנעת מנגנוני סיום או השפעה על שימוש הצייר במעברים בין לבנון וסוריה – ייתכן שיש ערך גם לתמרון בהיקף מצומצם. כנקודת מוצא נוספת לניתוח ניתן להניח שקיימת זיקה ישירה בין משך העימות לבין המחיר האזרחי והצבאי שתשלם ישראל. התמשכות הלחימה או הוספת מתקפה קרקעית למהלומת האש עלולים להביא לצמצום הפער במאזן ההישגים של שני הצדדים. לכן, בעת שנבחנת האפשרות להוסיף שלבים, תמרון נרחב או זמן

לתוכנית הצבאית, על המתכנן הצבאי להוכיח שתוספת הזמן והמאמץ מוצדקת במונחי עלות-תועלת, ההקשר הייחודי והשגת התכלית האסטרטגית.

במלחמת לבנון השנייה יכלה ישראל להסיר חלק ניכר מהאיום עליה, שנוצר ברובו מהרקטות קצרות הטווח, באמצעות מתקפה קרקעית סדורה בדרום לבנון. הדבר לא נעשה ב-2006, ובמסגרת יישום הלקחים הודגש הצורך במתקפה הקרקעית וחוזקו היכולות הרלוונטיות. אך מאז 2006 השתנו מאפייני האיום, והמתקפה הקרקעית

שהתאימה אז עלולה שלא להגיב היום את אותה תועלת – לפחות במונחים של הסרת האיום. יש אם כן לחדד ולהגדיר מהי בדיוק מטרת המתקפה הקרקעית, לנוכח השינויים בנתוני היסוד מאז 2006, ובהתחשב בהקשר הייחודי שבו יתנהל העימות הבא.

הזיהוי מהו מנגנון הסיום הרלוונטי והאפקטיבי בהקשר הייחודי של העימות צריך להימצא במקד השיח בין הדרג המדיני והצבאי, עוד לפני העימות

התוכנית הצבאית צריכה לכלול מספר נקודות עצירה אפשריות, שבהן יש לבחון אם ניתן לסיים את העימות תוך עמידה בהישג הנדרש, ללא צורך בהמשיך לשלבים הבאים של התוכנית. חשוב לבחון אם קיים אינטרס הדדי של ישראל וחזבאללה להגביל את עצימות העימות ולא להגיע למלחמה מלאה, ולכן יש להיות קשובים להתנהגות של חזבאללה, למתאר המבצעי שלו ולהצהרותיו. התוכנית הצבאית צריכה לכלול גם חלופה של עימות עם תיחום הדדי בזמן ובעוצמה, הגדרת חלונות זמן וקשב לבירור אפשרות זו.

מנגנוני סיום

הרצון לקצר את העימות, ההנחה שמקסום היתרון באש מושג כבר ביממות הראשונות (ולו כהנחה זמנית, העלולה להשתנות בעתיד), ההנחה שהעימות יסתיים ללא הכרעה והזמן הנחוץ לפעולה של מנגנוני הסיום – כל אלה מצריכים הנעה של מנגנוני סיום מייד עם השגת התכלית האסטרטגית המרכזית. הדבר מושג לעיתים בשלב מוקדם של העימות, וגם כאשר אין "תמונת ניצחון" שניתן להציגה לציבור בישראל. האפשרות שהעימות הבא בזירה הצפונית יהיה רב־זירתי ויכלול גם את סוריה עשויה לאפשר מנגנוני סיום חדשים, ובהם כאלה שניתן להניעם מוקדם ובמהירות.

הזיהוי מהו מנגנון הסיום הרלוונטי והאפקטיבי בהקשר הייחודי של העימות צריך להימצא במוקד השיח בין הדרג המדיני והצבאי, עוד לפני העימות ולכל המאוחר מייד עם פתיחתו. במקרים רבים יש לחתור לסיום שאינו כולל הסכם כתוב, הן בשל משך זמן הלחימה הנוסף הנדרש לשם הגעה להסכם כתוב, והן בשל התועלת הנמוכה שלו במציאות (למשל – את החלטת מועצת הביטחון 1701 שסיימה את מלחמת לבנון השנייה, וממילא איננה נאכפת במציאות).

הכנה מראש של הנרטיב: בראייה צבאית, פוליטית וציבורית

חלק ניכר מתחושת ההחמצה שליוותה את המערכות האחרונות נבע מסתירה בין המסרים ששידרו הדרג המדיני והצבאי לבין פעולותיהם. לפחות בחלק מהמקרים, פעולות נכונות נתפסו כלא נכונות או לא מוצלחות, מאחר שהנרטיב שסיפרה ישראל לא היה עקבי עם פעולותיה. כך למשל, לעיתים קרובות הוצגה ציפייה של ישראל להשגת הכרעה,

למרות שלא נקטה בקו פעולה שיכול להשיג הכרעה. לעיתים ישראל לא עצרה את המערכה בנקודת האופטימום בשל היעדר נרטיב פוליטי, ציבורי ולפעמים צבאי, המסביר עצירה כזו.

ניתוח גנרי של נתוני היסוד מספק בסיס להערכה שהעימות ייחשב מוצלח אם ישראל תצליח לבלום תהליכי התעצמות מסוימים של חזבאללה וניסיונות חדירה מסוימים של איראן לזירה

עימות עתידי ייחשב מוצלח אם ישראל תשיג את מטרותיה האסטרטגיות בהקשר הייחודי, כמובן, אך ניתוח גנרי של נתוני היסוד מספק בסיס להערכה שהעימות ייחשב מוצלח אם ישראל תצליח לבלום תהליכי התעצמות מסוימים של חזבאללה וניסיונות חדירה מסוימים של איראן לזירה, כפי שיוגדרו מראש, ותושג לגיטימציה בינלאומית להמשך מניעת מאמצי ההתעצמות של חזבאללה לאחר העימות. העימות ייחשב מוצלח אם ישראל תצליח להביא לסיום מוקדם של העימות, תוך פגיעה עמוקה בחזבאללה, ותוך צמצום הפגיעה בישראל להיקפים נסבלים כהגדרתם מראש. והעימות ייחשב מוצלח אם החיכוך עם רוסיה לא יחרוג מהנחות העבודה של הדרג המתכנן והמאשר. עם זאת, יש להניח שגם העימות הבא לא יסתיים באופן "אלגנטי", שישראל לא תהיה בהכרח זו היורה את הכדור האחרון, שחזבאללה לא "יוכרע" וימשיך להחזיק ביכולת אש משמעותית, ויקדם נרטיב שלפיו הוא זה ש"ניצח".

העימות ייחשב מוצלח אם חופש הפעולה והנגישות בציר איראן-עלווים-חזבאללה יצומצם במידת-מה ואיראן תודר משיקום לבנון, ואם ההרתעה הישראלית תחוזק ותרחק את העימות הבא. זהו נרטיב "למתקדמים", בוגר ולא זוהר, ויש להכין אותו מראש. כדי לייצר קוהרנטיות בצד הישראלי יש ליצור מראש נרטיב מתאים במערכת הפוליטית, בצבא ובזירה הציבורית.

הערות

- 1 ההבדל בין השניים הוא ברמת השגיאה המעגלית המסתברת (CEP).
- 2 "Kuwaiti Daily: Missile, Arms Factories Built By IRGC In Lebanon Have Recently Been Handed Over To Hizbullah," *Al-Jarida*, March 11, 2017, <https://goo.gl/BGgtkx>
- 3 גילי כהן, "ראש אמ"ן מאשר: חיזבאללה מקים בלבנון תעשייה צבאית מבוססת ידע איראני", **הארץ**, 22 ביוני 2017, <https://goo.gl/eW3Qbs>
- 4 חברת החשמל לישראל בע"מ, דוח תקופתי לשנת 2016, <https://goo.gl/i9xQfg>
- 5 אתר **רשות המים**, דף תכנון ופיתוח, מתקני התפלה בישראל, <https://goo.gl/ahw8n4>
- 6 עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016, <https://goo.gl/d6iDw9>
- 7 אפרים קם, "רוסיה ואיראן: הילכו שניים יחדיו?" **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016, <https://goo.gl/ZXnnzU>
- 8 רון טירה, "הדוקטרינה הישראלית השנייה למלחמה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016, <https://goo.gl/fiW4Hd>
- 9 אסף אוריון, "הצהרת עוון: חזבאללה ולבנון – שניים שהם אחד?", **מבט על**, גיליון 902, 27 בפברואר 2017, <https://goo.gl/PsYG7L>
- 10 "אסטרטגיית צה"ל", לשכת הרמטכ"ל, אוגוסט 2015, וכן גור ליש, "עיקרי תפיסת הביטחון של המטה לביטחון לאומי – לשגרה ולחרום", **עשתונות**, גיליון 10, מרכז המחקר, המכללה לביטחון לאומי, יולי 2015, <https://goo.gl/zkPKkj>